Stockholms Universitet
Juridiska Biblioteket

Utlåningsbiblioteket
Straffrätt m. m.
Bearbetningar

Ex. 8
16 B/62
JUR II

KNUT HÄSSLERS
BOKBINDERI A:B.
STOCKHOLM

Juridikbok.se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

• Kopiera och vidaredistribuera materialet oavsett medium eller format

• Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

• Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.

• Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.

• Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att gör något som licensen tillåter.

Se även information på
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv

http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:juridikbokse-f4497

STOCKHOLMS UNIVERSITET
30001 002169946

OM FÖRETAGAR-ANSVAR

STUDIER I SPECIALSTRAFFRÄTT

AV

HANS THORNSTEDT

STOCKHOLM 1948

AKTIEBOLAGET NORDISKA BOKHANDELN
I DISTRIBUTION

Sv 8 389

STOCKHOLMS UNIVERSITET
JURIDISKA BIBLIOTEKET

OM FÖRETAGAR-ANSVAR

STUDIER I SPECIALSTRAFFRÄTT

AKADEMISK AVHANDLING
som med tillstånd av Stats- och Rättsvetenskapliga Fakulteten vid Stockholms Högskola för vinnande av juris doktorsgrad framställes till offentlig granskning å Högskolans lärosal B lördagen den 25 september 1948 kl. 10 f. m.

AV

HANS THORNSTEDT
JURIS LICENTIAT

Stockholm 1948

16 b/62

OM FÖRETAGAR-ANSVAR

OM FÖRETAGAR-ANSVAR

STUDIER I SPECIALSTRAFFRÄTT

AKADEMISK AVHANDLING

AV

HANS THORNSTEDT

Stockholm 1948

STOCKHOLM 1948
LINDBERGS TRYCKERIAKTIEBOLAG
83407

Till min lärare professor Ivar Agge, som med mig intresserat diskuterat valet av ämne för denna avhandling och som även i övrigt med stor välvilja följt mitt arbete och därvid givit mig värdefulla råd och anvisningar, är det mig angeläget att här framföra mitt vördsamma tack. I tacksamhetsskuld står jag även till ledamöterna av Stats- och Rättsvetenskapliga Fakulteten vid Stockholms Högskola för det intresse, som visats mitt arbete, och för det ekonomiska bistånd, som lämnats mig i form av stipendier.

Slutligen vill jag rikta ett tack till alla dem som i övrigt på olika sätt givit mig hjälp under avhandlingens utarbetande. Särskilt vänder jag mig därvid till bibliotekarien vid Stockholms Högskolas juridiska bibliotek filosofie magister Hillevi Vretblad, vars tjänster jag tagit i anspråk för framskaffande av litteratur, och till juris kandidaten Olle Broström, vilken nedlagt stor möda på källkontroll och korrekturläsning och även biträtt med upprättandet av litteraturförteckningen.

Av tryckeritekniska skäl har jag i regel icke kunnat beakta litteratur, författningstexter eller förarbeten till lagstiftning, som blivit tillgängliga för allmänheten efter den 1 juli 1948.

Stockholm i augusti 1948.

Hans Thornstedt.

Innehåll.

Förord V
Citerad litteratur XIII
Författningar, vilka citerats i förkortning XXIV
Övriga förkortningar XXVII
Inledning 1

Kap. I. ALLMÄNNA UTGÅNGSPUNKTER

§ 1. Straffrättens metoder för utväljande av ansvarigt subjekt 5
Subjektsurval genom de objektiva brottsrekvisitens uppställande s. 5. — Ytterligare begränsning av antalet straffbara subjekt genom uppställande av subjektiva rekvisit s. 7.

§ 2. Några synpunkter på de subjektiva rekvisiten för brott 9
Jämförelse mellan ansvar för dolus, ansvar för culpa och strikt ansvar s. 9. — Presumtioner om dolus och culpa samt särskilda exculpationsgrunder s. 13. — Objektiva kriteriers betydelse vid konstaterandet av subjektiva rekvisits uppfyllande s. 13.

§ 3. Några frågor rörande subjektsflerhet vid brott 14
I. Reglerna om subjektsflerhet på grundval av 3 kap. SL i dess hittillsvarande och nya lydelser s. 14. II. Subjektsflerhet vid överträdelser av straffbud, riktade mot specialsubjekt s. 17. III. Lagöverträdelser på förmans befallning: i offentligrättsliga lydnadsförhållanden s. 20, i privata tjänsteförhållanden s. 21.

Kap. II. SPECIALSTRAFFRÄTTSLIGA UTGÅNGSPUNKTER

§ 1. Översikt över specialstraffrätten 26

I. Innebörden av termerna »allmän straffrätt» och »specialstraffrätt» s. 26. — Översiktlig jämförelse mellan den allmänna straffrättens och specialstraffrättens straffbestämmelser s. 27. — Skälen till den föreliggande uppdelningen av straffbestämmelser mellan SL och andra författningar s. 30. II. Undersökning av möjligheterna att göra en begreppsmässig uppdelning mellan polisförseelser och »egentliga» brott s. 31: Föregivna olikheter mellan polisförseelser och »egentliga» brott s. 32. — Legala indelningar av brott i utländska rättsordningar s. 34, i svensk rätt s. 36. — Doktrinens försök att efter kvalitativa kriterier avskilja polisförseelser från andra brott, kritik därav s. 36. — Undersökningens resultat s. 46. III. Straffets funktion inom specialstraffrätten s. 48.

§ 2. Några frågor och problemställningar rörande objektiva och subjektiva förutsättningar för ansvar enligt specialstraffrättsliga stadganden 52

I. Objektiva rekvisit s. 52; objektiva straffrihetsgrunder s. 53. II. Subjektiva rekvisit: *Strafflöshet* och straffminskning jämlikt SL 5:1 och 5, 2 och 6 s. 57. — *Imputationen:* Dolus- och culpa-begreppen inom specialstraffrätten s. 58. — Avvikelser från huvudregeln att åtminstone bevisad culpa erfordras för straffbarhet: strikt ansvars förekomst vid bagatellförseelser s. 59; avvikelser beträffande personer i kvalificerad ställning s. 63. — Valet mellan dolus och culpa i fall, där ansvaret icke är strikt s. 64.

§ 3. Delaktighet (medverkan) i specialstraffrättsliga brott 66

Inledning s. 66. I. Föreskrifter om tillämplighet av delaktighetsreglerna i 3 kap. SL inom specialstraffrätten s. 67. — I vissa författningar givna speciella regler om delaktighetsansvar s. 69. — Analogisk användning av delaktighetsreglerna i 3 kap. SL: Den allmänna regeln om utvidgning av det straffbara området genom analogi och vissa slutsatser därav s. 70. — Doktrinens försök att precisera denna regel s. 71. — Lagstiftarens ställningstagande i vissa fall s. 73. — Rättspraxis s. 79. — Sammanfattning och slutsatser s. 81. II. Konvertering av gärningsmannaskap, då delaktighetsregler principiellt äro tillämpliga: enligt hittills gällande rätt s. 85; enligt 1948 års lagstiftning

s. 86. — Subjektivt rekvisit hos den medverkande enligt 1948 års lagstiftning s. 87. III. Concursus necessarius: Allmänt om problemet s. 88. — Uttryckliga föreskrifter eller uttalanden i författningsförarbeten s. 89. — Rättspraxis s. 92. — Slutsatser s. 93.

Kap. III. ALLMÄNNA SYNPUNKTER PÅ FÖRETAGARANSVARET

§ 1. Terminologi och systematik 96
I. Definition av begreppen »företagare» och »företagaransvar»; allmän karakteristik av företagaransvaret s. 96. — Olika typer av företagaransvar s. 99. II. Klassificering av förseelser genom företagarens eget handlande s. 100. — Förhållandet mellan företagaransvar och delaktighetsansvar s. 101.

§ 2. Några kriminalpolitiska och rättstekniska synpunkter 103
I. Psykologiska och kriminalpolitiska motiv för företagaransvarets utformning s. 103. II. Förhållandet mellan straffstadgandets gärningsbeskrivning och det för företagaren till följd av företagaransvaret gällande handlingsmönstret s. 107. — Avvikelse från principen nulla poena sine lege s. 109.

§ 3. Företagaransvar för brott, som äro anknutna till kollektiva enheters rörelse eller egendom 110
I. Kan straffansvar drabba kollektiva enheter? s. 110. II. Ansvar för företagsledningen s. 113. III. Ansvar enligt särskilda regler för vissa funktionärer: föreståndare s. 118, styrelseledamöter m. fl. enligt vissa associationsrättsliga författningar s. 120.

§ 4. Jämförelse med andra rättsområden 121
Inledning s. 121. I. Utomobligatoriskt skadeståndsansvar s. 122. II. Vissa företeelser inom den allmänna straffrätten s. 124. III. Utländsk rätt s. 126.

Kap. IV. SJÄLVSTÄNDIGT FÖRETAGARANSVAR 132

Gränsdragning mellan legalt företagaransvar och rättspraxis' företagaransvar s. 132. — Dispositionen av kapitlet s. 134.

§ 1. De ansvariga subjekten ... 135
I. Legalt företagaransvar: Olika grupper av företagare s. 135. — »Självständig företagare» s. 137. — Vissa tolkningsfrågor s. 140. II. Rättspraxis' företagaransvar s. 142. III. Ansvarets placering, då företagaren är omyndig s. 142.

§ 2. Objektiva förutsättningar för ansvar ... 143
Det brottsliga skeendets objektiva anknytning till företagarens rörelse eller egendom: Vid kommissivdelikt s. 143. — Vid underlåtenhetsdelikt s. 147.

§ 3. Subjektiva förutsättningar för ansvar ... 148
I. Inledning. Återblick på gränsdragningen mellan ansvar för culpa och strikt ansvar s. 148. II. Legalt företagaransvar: Företagarstadganden, som uttryckligen angiva subjektivt rekvisit s. 150. — Särskilda exculpationsregler s. 151. — Företagarstadganden, vilka helt sakna angivelse av subjektivt rekvisit s. 154. — Sammanfattning s. 169. III. Rättspraxis' företagaransvar s. 170; sammanfattning s. 177.

§ 4. Delegation av självständigt företagaransvar samt andra fall, då underordnad drabbas av ansvar ... 179
I. Problemställningen s. 179. — Några principiella synpunkter på avtals straffrättsliga verkan s. 180. II. Delegation: Lagstadganden om delegation s. 182: kriminalpolitiska synpunkter s. 182, positiv rätt s. 185. — Stadganden, som rikta sig direkt mot företagaren underordnade befattningshavare i självständig ställning s. 189. — Hur inverkar ställföreträdarens ansvar på företagarens? s. 190. — Delegation i rättspraxis utan uttryckligt lagstadgande därom s. 191. III. Ansvar för en underordnad, som genom *eget handlande* förverkligat en lagöverträdelse med anknytning till principalens rörelse eller egendom: Uttryckliga föreskrifter om ansvar för underordnade s. 194. — Läget, då sådana föreskrifter saknas s. 195; slutsatser s. 201. — Hur inverkar den underordnades ansvar på företagarens? s. 205.

§ 5. Speciella frågor rörande ansvarsfördelningen inom kollektiva enheters ledning ... 206
Problemställningen och huvudregel s. 206. I. Ansvar för dolus eller culpa: *Dolus* s. 207. — *Culpa:* Otvetydiga fall s. 208. — Skyldighet för styrelseledamöter att vara aktivt verksamma för att förebygga lagöverträdelser: jäm-

förelse med rättspraxis beträffande vårdslös bokföring s. 208; utredning på grundval av rättspraxis samt 81 och 82 §§ aktiebolagslagen s. 211. II. Strikt ansvar s. 219. — Presumtion om subjektivt rekvisit s. 222.

Kap. V. HUSBONDEANSVAR OCH ANNAT ACCESSORISKT FÖRETAGARANSVAR 223

Jämförelse mellan självständigt och accessoriskt företagaransvar s. 223. — Olika arter av accessoriskt företagaransvar s. 224. — Dispositionen av kapitlet s. 224.

§ 1. Olika typer av husbondestadganden. Husbondeansvarets historiska utveckling 225
Olika typer s. 225. — Historik s. 227.

§ 2. De med husbondestadgandena avsedda subjekten och deras inbördes relationer 232
Undersökningens omfattning och syfte s. 232. I. Husbonde — hustru s. 233. II. Husbonde — barn s. 239. III. Husbonde — husfolk s. 245. IV. Husbonde — i hans arbete antagen person: Lokutionens innebörd i äldre stadganden s. 248. — Dess innebörd enligt gällande rätt, allmänna överväganden s. 251; rättspraxis s. 253. V. Husbondeansvarets placering, då principalen är en kollektiv enhet s. 258. VI. Delegation av husbondeansvar s. 259: Det kriminalpolitiska behovet s. 260. — Hustru, förmyndare och god man såsom ställföreträdare s. 261. — *Annan ställföreträdares* ansvar för förseelser av anställda i ett företag: Allmänna synpunkter s. 262. — Rättspraxis s. 265. — Sammanfattning s. 268.

§ 3. Objektiva förutsättningar för husbondeansvar 269
Problemställningen s. 269. I. Husbondeansvarets accessorietet s. 270. II. Kan husbondeansvar inträda även för förseelser utan anknytning till husbondens rörelse eller egendom?: Förseelser, för vilka ansvaret otvetydigt är begränsat till förseelser *med* sådan anknytning s. 275. — *Andra förseelser* s. 278: ansvar för hustru s. 279, för barn s. 281, för husfolk och i husbondens arbete antagna personer s. 282. III. Inskränkes omfattningen av husbondeansvaret på grund av straffpåföljdens stränghet? s. 287.

§ 4. Subjektiva förutsättningar för husbondeansvar 291
Subjektivt rekvisit enligt husbondestadganden av typ 1 och typ 2 s. 291. — Omläggningen av bevisbördan vid typ 2 s. 292. — Innebörden av termerna »vetskap» och »vetskap och vilja» s. 293. — Praktiska olägenheter av de subjektiva rekvisitens utformning s. 296.

§ 5. Den underordnades ansvar för brott, som sanktioneras av husbondeansvar 302
Problemställningen s. 302. I. Doktrinens uppfattning s. 303. II. Lagstiftarens ställningstagande s. 304. III. Rättspraxis s. 312; sammanfattning s. 319. IV. Kriminalpolitiska synpunkter s. 320.

§ 6. Speciella fall av accessoriskt företagaransvar och därmed besläktade former av ansvar 322
I. Speciella fall av accessoriskt företagaransvar s. 322. II. Ansvar för vårdnadshavare i vissa fall s. 325.

§ 7. Förhållandet till delaktighetsansvar och självständigt företagaransvar 329
I. Förhållandet mellan accessoriskt företagaransvar och delaktighetsansvar s. 329. II. Förhållandet mellan accessoriskt och självständigt företagaransvar s. 331.

Citerad litteratur

(utom rättsfallssamlingar och tidskrifter)

Agge, Ivar, Studier över det straffrättsliga reaktionssystemet. I. Stockholm 1939. Cit. *Agge,* Reaktionssystemet.

— Bidrag till tolkningen av 25: 16 och 17 strafflagen. FT 1940 s. 73 ff.

— Den svenska straffrättens allmänna del i huvuddrag. I, II. Stockholm 1944, 1948. Cit. *Agge,* Lärobok.

Agge, Ivar, Fahlbeck, Erik, Jägerskiöld, Stig, och *Sundberg, Halvar G. F.,* Svenskt utlåtande i krigsansvarighetsfrågan. Hämeenlinna 1946.

Alexanderson, Nils, Ett par skadeståndsproblem i svensk rättsskipning. I Nordiska Juriststämman i Stockholm och Uppsala den 5—18 september 1926. Stockholm 1926. S. 18 ff.

— Strödda anteckningar om skadeståndsansvar (med utgångspunkt i svensk rättspraxis). FJFT 1944 s. 93 ff.

— Tillämpning av läran om dolus eventualis. SvJT 1945 s. 295 ff.

Andenæs, Johs., Straffbar unnlatelse. Et bidrag til strafferettsdogmatikken. Oslo 1942. Cit. *Andenæs.*

— Straffens formål. TfR 1946 s. 481 ff.

Andersen, Poul, Hovedpunkter af Forvaltningsretten. I. København 1930.

Assarsson, Pehr, Svenska Straffrättens allmänna del. I. Inledning. Lund 1879. Cit. *Assarsson.*

Augdahl, Per, Strafansvar uten skyld. NTfS 1918 s. 261 ff.

Bar, L. von, Gesetz und Schuld im Strafrecht. II. Berlin 1907.

Baty, T., Vicarious Liability. Oxford 1916.

Beckman, Nils, Studier över brottsligheten och dess bekämpande i Sverige. Stockholm 1947.

Bergendal, Erik, Några synpunkter till frågan om styrelseledamöters i aktiebolag ansvarighet för oordentlig bokföring. SvJT 1935 s. 133 ff.

Bergendal, Ragnar, Om avtalsbrott såsom förbrytelse emot tredjeman. I Skrifter tillägnade Johan C. W. Thyrén. Lund 1926. S. 170 ff. Cit. *Bergendal,* Avtalsbrott.

— Om vanemässighet och yrkesmässighet såsom brottsrekvisit och straffskärpningsgrunder. NTfS 1927 s. 223 ff.

— Straffrätt. Lärobok i rättskunskap för blivande landsfiskaler. III. 2 uppl. Lund 1928. Cit. *Bergendal,* Lärobok.

Bergendal, Ragnar, Förekommer straffrättsligt ansvar för annans gärning i svensk rätt? SvJT 1928 s. 425 ff. Cit. *Bergendal,* Annans gärning.

— Svenskt lagförslag om brott mot staten och allmänheten. NTfS 1946 s. 166 ff.

Bergström, Svante, Kollektivavtalslagen. Studier över dess huvudprinciper. Akad. avh. Uppsala 1948.

Binding, Karl, Handbuch des Strafrechts. I. Leipzig 1885.

— Grundriss des Deutschen Strafrechts. Allgemeiner Teil. 8. Aufl. Leipzig 1913.

— Die Normen und ihre Übertretung. I. 3. Aufl. Leipzig 1916.

Borchert, Theodor, Die strafrechtliche Verantwortlichkeit für handlungen Dritter, insbesondere die Theilnahme am Verbrechen und die mittelbare Thäterschaft nach deutsch-preussischem Recht. Berlin 1888.

Bruns, Hans-Jürgen, Können die Organe juristischer Personen, die im Interesse ihrer Körperschaften Rechtsgüter Dritter verletzen, bestraft werden? Strafrechtliche Abhandlungen H. 245. Breslau 1931.

Brück, Sture, Studier över strafflagen kap. 23. Akad. avh. Uppsala 1933. Cit. *Brück.*

— Tillämpningen av straffbudet mot lekmäns utövning av läkarkonsten. SvJT 1935 s. 336 ff.

Busch, Richard, Grundfragen der strafrechtlichen Verantwortlichkeit der Verbände. Leipziger rechtwissenschaftliche Studien H. 78. Leipzig 1933.

Carlén, Richard, Kommentar öfver Strafflagen. Stockholm 1866.

Ekeberg, Birger, Strahl, Ivar, och *Beckman, Nils,* Strafflagen jämte förklaringar till den nya lagstiftningen om förmögenhetsbrott. 3 uppl. Stockholm 1945.

Ekelöf, Per Olof, Straffet, skadeståndet och vitet. En studie över de rättsliga sanktionernas verkningssätt. Uppsala 1942. Cit. *Ekelöf.*

— Juridisk slutledning och terminologi. TfR 1945 s. 211 ff.

— Bevisvärde, tillräckligt bevis och bevisbörda. I Festskrift tillägnad Vilhelm Lundstedt. Uppsala 1947. S. 1 ff.

Ekström, F. W., Privaträttens allmänna läror. Helsingfors 1921.

Engisch, Karl, Wesensschau und konkretes Ordnungsdenken im Strafrecht. Monatsschrift für Kriminalbiologie und Strafrechtsreform Bd 29 (1938) s. 133 ff.

Engströmer, Thore, Vittnesbeviset. Reglerna för dess värdering i svensk ordinär process. Uppsala 1911.

Fahlbeck, Erik, Jägerskiöld, Stig, och *Sundberg, Halvar G. F.,* Medborgarrätt. Helsingfors 1947.

Feuerbach, Anselm Ritter von, Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen Peinlichen Rechts. 14. Aufl. utg. av C. J. A. Mittermaier. Giessen 1847.

[Forsman, Jaakko,] Anteckningar enligt professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver straffrättens allmänna läror med särskild hänsyn

till strafflagen af den 19 december 1889. Utg. av Lars Wasastjerna. 3 uppl. Helsingfors 1914. Cit. *Forsman.*

[Forsman, Jaakko,] Anteckningar enligt professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver de särskilda brotten enligt strafflagen af den 19 december 1889. III. 4 uppl. utg. av Brynolf Honkasalo. Helsingfors 1938. Cit. *Forsman,* De särskilda brotten III.

Frank, Reinhard, Studien zum Polizeistrafrechte. Programm der Landesuniversität. Giessen 1897. Cit. *Frank.*

— Die Überspannung der staatlichen Strafgewalt. ZStW Bd 18 (1898) s. 733 ff.

— Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich. 3. u. 4. Aufl. Leipzig 1903.

Frank, Reinhard, Unternehmerdelikte und Zuwiderhandlungen gegen das Höchstpreisgesetz. ZStW Bd 37 (1916) s. 28 ff.

Friedrichs, Karl, Reichspolizeistrafgesetzbuch. Deutches Strafrecht 1935 s. 75 ff.

Garçon, E., Code pénal. Annoté. I. Paris 1901—1906. Cit. *Garçon.*

Garraud, R., Traité théorique et pratique du droit pénal français. I. 3 éd. Paris 1913. Cit. *Garraud* I.

Gauckler, La question des contraventions de simple police, définition, répression, procédure. (Diskussionsinlägg.) Mitteilungen der Internationalen kriminalistischen Vereinigung VIII (1900) s. 289 ff.

Goldschmidt, James, Das Verwaltungsstrafrecht. Berlin 1902. Cit. *Goldschmidt.*

Goos, C., Indledning til den danske Strafferet. København 1875.

— Om Forbrydelsen. København 1878.

— Den danske Strafferets specielle Del. II. København 1895.

Guldberg, Harry, Om straff och tillräknelighet. SvJT 1946 s. 1 ff.

Hafter, Ernst, Lehrbuch des schweizerischen Strafrechts. Allgemeiner Teil. Berlin 1926.

Hagerup, Francis, Strafferettens almindelige del. Kristiania 1911. Cit. *Hagerup.*

Hagströmer, Johan, Granskning af förslaget till strafflag för Storfurstendömet Finland. Upsala 1879.

— Svensk straffrätt. Föreläsningar. I. Uppsala 1901—1905. Cit. *Hagströmer* I.

[Hagströmer, Johan,] »Special Straffrätt» (Hektograferad) u. å.

Hall, Livingstone, The Substantive Law of Crimes — 1887—1936. Harvard Law Review L (1936—1937) s. 616 ff.

Halsbury's Laws of England. 2 ed. utg. av Hailsham. IX, XV. London 1933, 1934.

Harris, Seymour F., Principles and Practice of the Criminal Law. 7 ed. utg. av A. M. Wilshere. London 1943. Cit. *Harris—Wilshere.*

Hasselrot, Berndt, Handelsbalken ... med förklarande anmärkningar och belysande prejudikat ... IX. Stockholm 1905.

Hatschek, Julius, Lehrbuch des deutschen und preussischen Verwaltungsrechts. 7.—8. Aufl. utg. av Paul Kurtzig. Leipzig 1931.

Heitzmann, Paul, De la notion de contravention. Thèse. Nancy 1938. Cit. *Heitzmann.*

Hellner, Johannes, Hustrus förmåga af rättshandlingar efter svensk förmögenhetsrätt. Akad. avh. Lund 1895.

— Gift kvinnas rättsliga ställning enligt 1734 års lag. I Minnesskrift ägnad 1734 års lag. II. Stockholm 1934. S. 53 ff.

Herlitz, Nils, Om lagstiftning genom samfällda beslut av konung och riksdag. Studier i svensk statsrätt. Stockholm 1930.

— Föreläsningar i förvaltningsrätt. I. Inledning till förvaltningsrättens studium. Stockholm 1937.

— Förvaltningsrättens uppgifter. FT 1945 s. 73 ff.

Hermansson, R. F., Anteckningar enligt professor R. F. Hermanssons föreläsningar öfver inhemsk förvaltningsrätt. Utg. av Hj. Nyqvist. Helsingfors 1898.

Hesselgren, Ove, och *Samuelsson, Yngve,* Den nya semesterlagen. Stockholm 1945.

Hippel, Robert von, Deutsches Strafrecht. I, II. Berlin 1925, 1930. Cit. *Hippel* I, II.

Hult, Phillips, Regel, standard och skön. I Festskrift tillägnad Professor Nils Stjernberg. Stockholm 1940. S. 128 ff.

Hurwitz, Stephan, Bidrag til Læren om kollektive Enheders pønale Ansvar. København 1933. Cit. *Hurwitz.*

Jansén-Storbacka, Ture, Kan strafftalan och i samband därmed eller separat i straffprocessuell ordning ersättningstalan föras mot bolag? (Referat i diskussionsfråga inom Juridiska Föreningen i Finland.) FJFT 1941 s. 309 ff.

Jellinek, Walter, Verwaltungsrecht. 3. Aufl. Berlin 1931.

Kallenberg, E., Svensk civilprocessrätt. II: 5. Lund 1933.

Karlgren, Hjalmar, Skadeståndsläran. Lund 1943.

Kenny, Courtney Stanhope, Outlines of Criminal Law. 5 ed. utg. av G. Godfrey Phillips. Cambridge 1945. Cit. *Kenny—Phillips.*

Kinberg, Olof, Allmänprevention och individualprevention. (Diskussionsinlägg.) De Nordiska Kriminalistföreningarnas Årsbok 1939 s. 162 f.

Kitzinger, Friedrich, Die Internationale Kriminalistische Vereinigung. München 1905.

Kjerschow, P. Almindelig borgerlig straffelov av 22. Mai 1902 . . . utgitt med kommentar. Oslo 1930. Cit. *Kjerschow.*

Krabbe, Oluf H., Borgerlig Straffelov af 15. April 1930 . . . udgivet med kommentarer. 4 uppl. København 1947. Cit. *Krabbe.*

Köttgen, Arnold, Deutsche Verwaltung. Mannheim—Berlin—Leipzig 1936.

Larsson, T., Reformen i brännvinslagstiftningen 1853—1854. I, II. Stockholm 1945, 1947.

Lejman, Fritjof, Om rättshandlingar, som innefatta delaktighet i konkursbrott. I Festskrift tillägnad Professor Nils Stjernberg. Stockholm 1940. S. 191 ff.

Lilienthal, Karl von, Die Strafbarkeit juristischer Personen. I Vergleichende Darstellung des Deutschen und Ausländischen Strafrechts. V. Berlin 1908. S. 87 ff.

Liszt, Frans von, Die strafrechtliche Verantwortlichkeit bei Verletzung des Höchstpreisgesetzes durch eine Aktiengesellschaft. ZStW Bd 37 (1916) s. 40 ff.

— Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. I. 26. Aufl. utg. av Eberhard Schmidt. Berlin und Leipzig 1932. Cit. *Liszt—Schmidt.*

Lundstedt, A. V., Principinledning. Kritik av straffrättens grundåskådningar. Uppsala 1920.

— Grundlinjer i skadeståndsrätten. Förra delen. Culparegeln. Uppsala 1935.

— Grundlinjer i skadeståndsrätten. Senare delen. Strikt ansvar. Bd 1. Uppsala 1944.

Malmgren, Robert, Förvaltningsrätt. Lärobok i rättskunskap för blivande landsfiskaler. I: 2. 2 uppl. Lund 1927.

— Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar. 5 uppl. Stockholm 1947.

Mayer, Hellmuth, Das Strafrecht des Deutschen Volkes. Stuttgart 1936. Cit. *Hellmuth Mayer.*

Mayer, M. E. Rechtsnormen und Kulturnormen. Strafrechtliche Abhandlungen H. 50. Breslau 1903.

Mayer, Otto, Deutsches Verwaltungsrecht. I. 3. Aufl. München und Leipzig 1924. Cit. *Otto Mayer.*

Merkel, Adolf, Kriminalistische Abhandlungen. I. Leipzig 1867.

Meyer, Oscar, Bedeutung und Wert der Dreiteilung der strafbaren Handlungen für das Deutsche Reichsrecht. Diss. Berlin 1891.

Mezger, Edmund, Strafrecht. Ein Lehrbuch. 2. Aufl. München & Leipzig 1933. Cit. *Mezger.*

Modée, R. G., Utdrag utur alla ifrån och med år 1791 ukomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer . . . I, II, III, XV. Stockholm 1742, 1746, 1749, 1829. Cit. *Modée* I o. s. v.

Nehrman, David, Föreläsningar öfwer Giftermåls Balken. Stockholm 1747.

— Inledning til Then Swenska Jurisprudentiam Criminalem. Lund 1756.

Neumann, Oskar, Das Blankostrafgesetz in allgemeiner und staatsrechtlicher Beziehung. Diss. Würsburg. Breslau 1908.

Nial, Håkan, Aktiebolagsrätt. Stockholm 1946.

Nordin, John, 8-timmarslagen. Redogörelse för tillämpningen av bestämmelserna i lagen om arbetstidens begränsning under åren 1919—1932. Stockholm 1933.

— Arbetsrådet och butiksstängningslagen. Uppsala 1946.

[Nordling, E. V.,] Anteckningar efter Prof. E. V. Nordlings Föreläsningar öfver Ärfvda Balken. 3 uppl. Upsala 1885.

Palmgren, Bo, Kan strafftalan och i samband därmed eller separat i straffprocessuell ordning ersättningstalan föras mot bolag? (Referat

i diskussionsfråga inom Juridiska Föreningen i Finland.) FJFT 1941 s. 247 ff.

Petrén, Gustaf, Något om arbetstagares lydnadsplikt. SvJT 1944 s. 116 ff.

Reuterskiöld, C. A., Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt. II. Uppsala 1919.

Rietsch, Die Neuordnung des Rechts der Übertretungen. Deutsches Strafrecht 1935 s. 65 ff.

Roeder, Hermann, Schuld und Irrtum im Justiz- und Verwaltungsstrafrecht. Breslau-Neukirch 1938. Cit. *Roeder.*

Roux, J.-A., Cours de droit criminel français. I. 2 éd. Paris 1927. Cit. *Roux.*

Sandström, K. G. A., Om taxering för inkomst eller förmögenhet. Stockholm 1940.

Sayre, Francis Bowes, Criminal Responsibility for the Acts of Another. Harvard Law Review XLIII (1929—1930) s. 689 ff.

Schaffstein, Friedrich, Rechtswidrigkeit und Schuld im Aufbau des neuen Strafrechtssystems. ZStW Bd 57 (1938) s. 295 ff.

Schlyter, C. J., Juridiska Afhandlingar. I. Upsala 1836.

Schmedeman, Joh., Kongl. Stadgar, Förordningar, Brev och Resolutioner Ifrån Åhr 1528. in til 1701. Angående Justitiæ och Exekutions-Ährender. Stockholm 1706. Cit. *Schmedeman,* Justitieverket.

Schrevelius, Fredrik, Lärobok i Sverige allmänna nu gällande civilrätt. III. 2 uppl. Lund 1858.

Schwinge, Erich, och *Zimmerl, Leopold,* Wesensschau und konkretes Ordnungsdenken im Strafrecht. Bonn 1937.

Schönke, Adolf, Strafgesetzbuch. Kommentar. 3. Aufl. München & Berlin 1947. Cit. *Schönke.*

Seth, P. von, Lagen om rätt till jakt. 2 uppl. utg. av G. A. Bouveng. Stockholm 1945.

Siegert, Karl, Deutsches Wirtschaftsstrafrecht. Berlin & Wien 1939.

Sjögren, Wilhelm. Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686—1736. III, VI. Upsala 1901, 1904.

Sjöholm, Erik, Lagstiftningen om polisväsendet m. m. Stockholm 1941.

Skall jordegare ansvara för eller, i följd av kommunalbeslut, angifva lönnbränning, föröfvad på hans egor? av *F.* FJFT 1870 s. 246 ff.

Skeie, Jon, Den norske strafferett. I, II. 2 uppl. Oslo 1946. Cit. *Skeie* I, II.

Statens Livsmedelskommission, Cirkulär nr 1428/1943. Bestämmelser angående ransoneringarnas rättsliga omfattning samt angående straff och andra påföljder för överträdelser av ransoneringsbestämmelserna. Stockholm 1943.

Stenbeck, Einar, Wijnbladh, Mauritz, och *Nial, Håkan,* Den nya aktiebolagslagen. Stockholm 1946.

Stephen, James Fitzjames, A History of the Criminal Law of England. II. London 1883.

— A Digest of the Criminal Law (Indictable Offences). 8 ed. utg. av Lewis Frederick Sturge. London 1947. Cit. *Stephen—Sturge.*

Stiernman, And. Anton von, Samling Utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. Angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie. II, III. Stockholm 1750. Cit. *Stiernman,* Ekonomiförordningar II, III.

Stjernberg, Nils, Polisförseelser. I Nordisk Familjebok. 2 uppl. Bd 21. Stockholm 1915.

— Den positiva straffrättens allmänna del. I. Uppsala 1920.

— Kommentar till strafflagen kap. 17—18. 2 uppl. Uppsala 1930.

— Grundlinjer till föreläsningar över straffrättens allmänna del. Stockholm 1938. (Stenc.) Stockholms Högskolas Juridiska Förenings Kompendier. Cit. *Stjernberg,* Kompendium.

Strahl, Ivar, Ersättningsansvar för bristfälliga anordningar. I Festskrift tillägnad Erik Marks von Würtemberg. Stockholm 1931. S. 577 ff.

— Utvecklingen av den svenska skadeståndsrätten på det utomobligatoriska området. I Minnesskrift ägnad 1734 års lag. II. Stockholm 1934.

— Till delaktighetsläran. SvJT 1943 s. 23 ff.

Sundberg, Halvar G. F., Grunddragen av allmän förvaltningsrätt. Stockholm 1943.

Thulin, E., Husbondeansvarigheten i de svenska alkoholförfattningarna. Tidskrift för systembolagen 1930 h. 3 s. 7 ff.

Thulin, Gabriel, Om konungens ekonomiska lagstiftning. Studie i svensk statsrätt. Lund. 1890.

Thulin, Olof, 1941 års tryckfrihetslagstiftning. Stockholm 1941.

Thyrén, Johan C. W., Straffrättens allmänna grunder. Lund 1907.

— Kommentar till strafflagen kap. 20. Lund 1908.

— Principerna för en strafflagsreform. I, III. Lund 1910, 1914. Cit. *Thyrén,* Principerna I, III.

— Svensk straffrätt. TfR 1915 s. 329 ff.

— Förberedande utkast till strafflag, Speciella delen. XI. Lund 1933.

Torp, Carl, Den danske Strafferets almindelige Del. København 1905. Cit. *Torp.*

Trops, Fritz, Begriff und Wert eines Verwaltungsstrafrechtes. Strafrechliche Abhandlungen H. 208. Breslau 1926.

Umhauer, Erwin, Ein Beitrag zur Lehre vom Begriff und Wesen des Polizeideliktes. Diss. Freiburg i. B. Bühl 1904.

Undén, Östen, Översikt över den svenska patenträtten, Lund 1915.

— Föräldrar och barn enligt gällande svensk rätt. 2 uppl. Stockholm 1927.

Ussing, Henry, Erstatningsret. Nyt Optryk. København 1944.

Welzel, Hans, Studien zum System des Strafrechts. ZStW Bd 58 (1939) s. 491 ff.

— Der allgemeine Teil des deutschen Strafrechts in seinen Grundzügen. Berlin 1940.

Westman, K. G., Lag och förvaltning. FT 1938 s. 5 ff.

Wetter, Folke P:son, Grundlinjer till föreläsningar över straffrättens allmänna del. I. Lund 1923. Cit. *Wetter,* Grundlinjer.

[Wetter, Folke P:son,] Allmän straffrätt. (Stenc.) Juridiska Föreningen. Uppsala 1943. Cit. *Wetter,* Kompendium.

Vidal, Georges, Cours de droit criminel et de science pénitentiaire. 7 éd. utg. av Joseph Magnol. Paris 1928. Cit. *Vidal—Magnol.*

Wiedesheim-Paul, Gösta, Lagstiftningen om prisocker. SvJT 1945 s. 722 ff.

Wikander, Hugo, Bidrag till läran om arbetsbetingsaftalet enligt svensk rätt. Uppsala 1913.

Villefranche, Charles, La responsabilité pénale du fait d'autrui. Thèse Dijon. Bourg 1911.

Willgren, Karl, Förvaltningsrättens allmänna läror. Helsingfors 1925.

Winroth, A. O., Om tjenstehjonsförhållandet enligt svensk rätt. I. Akad. avh. Uppsala 1878.

— Anteckningar efter professor Winroths rättshistoriska föreläsningar i straffrätt. Lund 1889.

— Svensk Civilrätt. II, III, IV. Malmö 1901. Uppsala 1901, 1903. Cit. *Winroth* II, III, IV.

— Strödda uppsatser. IV. Om skadestånd. 2 uppl. Upsala 1907.

Wolf, Erik, Die Stellung der Verwaltungsdelikte im Strafrechtssystem. I Festgabe für Reinhard von Frank. II. Tübingen 1930. S. 516 ff.

Wolff, Alfred, Strafe ohne Schuld in deutschen Abgabengesetzen. Diss. Giessen. Darmstadt 1913.

Kommittébetänkanden m. m.

Comiterades till skrå-författningarnes öfverseende underdåniga förslag till förnyad förordning angående handtverkerierna i Riket. (Avgivet 1816.) Handlingar rörande en allmännare näringsfrihet på Kongl. Maj:ts nådiga befallning till trycket befordrade. Stockholm 1821.

Comiterades till skrå-författningarnes öfverseende underdåniga förslag till förnyad Handelsordning. (Avgivet 1816.) Handlingar rörande en allmännare näringsfrihet, på Kongl. Maj:ts nådiga befallning till trycket befordrade. Stockholm 1821.

Borgare-Ståndets vid 1828, 1829 & 1830 årens Riksdag upprättade underdåniga Förslag till Handels- och Handtverks-Ordningar ... jemte tillhörande Handlingar. Stockholm 1830.

[Lag-Committeen,] Förslag till Allmän Criminallag. Stockholm 1832.

[Lagberedningen,] Förslag till Straff-Balk. Stockholm 1848.

Underdånigt betänkande af ... Komiterade för utarbetande af förslag till ändringar och tillägg i Sjölagen ... Stockholm 1878.

Betänkande angående patentskydd äfvensom skydd för mönster och modeller samt varumärken. Stockholm 1878.
Riksdagstrycket 1884:2:2:1.

Betänkande och förslag angående beskattning af maltdrycker, afgifvet den 11 december 1891 af dertill i nåder förordnade komiterade. Stockholm 1891.
Riksdagstrycket 1903:2:2:2.

Betänkande och förslag angående beskattning av hvitbetssockertillverkningen i riket. Stockholm 1892.
Riksdagstrycket 1893:2:2.

Underdånigt betänkande afgifvet den 23 maj 1900 af komitén för revision af gällande stadganden angående försäljning af vin och maltdrycker m. m. Stockholm 1900. Cit. *Maltdryckskommitténs* betänkande 1900.
Riksdagstrycket 1905:2:2:2.

Underdånigt betänkande, afgifvet den 15 oktober 1902 af Komitén för förnyad utredning af frågan om lämpligaste sättet för anordnande af en maltdrycksbeskattning. Stockholm 1902.
Riksdagstrycket 1903:2:2:2.

Cronquist, A. Werner, och Thyselius, Pehr, Betänkande med förslag till förordning angående eldfarliga vätskor m. m. Stockholm 1908.

Förslag rörande revision af jaktlagstiftningen. Stockholm 1910.

Sjöfartssäkerhetskommitténs Betänkande. II. Stockholm 1911.
Riksdagstrycket 1914:2:2:3.

Betänkande med förslag till tryckfrihetsordning. Stockholm 1912.

Underdånigt betänkande med förslag till förordning angående försäljning av rusdrycker m. m. avgivet av den av Kungl. Maj:t den 17 november 1911 tillsatta nykterhetskommittén. Stockholm 1914. Cit. *Nykterhetskommitténs* betänkande V.
Riksdagstrycket 1914 B:2:2:6.

Bilagor till betänkande med förslag till förordning angående försäljning av rusdrycker. 2. Stockholm 1914. Cit. *Nykterhetskommitténs* betänkande VI:2.
Riksdagstrycket 1914 B:2:2:7.

Betänkande 22 dec. 1916 av Kommittén för verkställande av utredning och avgivande av förslag till enhetlig, utvidgad livsmedelslagstiftning. Tryckt såsom bilaga till KPr 1914:348 (s. 14—21).

Lagberedningens Förslag till giftermålsbalk m. m. Stockholm 1918.
Riksdagstrycket 1920:2:2:1.

Skogslagstiftningskommitténs betänkande 9 dec. 1918. I. Stockholm 1919.

Lagberedningens Förslag till lag om förmynderskap m. m. Stockholm 1921.

1920 års maltdryckssakkunniga, Betänkande med förslag till förordning angående tillverkning och beskattning av maltdrycker m. m. Stockholm 1922.
Riksdagstrycket 1922:2:2:5.

SOU 1922: 39. Betänkande med förslag till förordning om motorfordon ... samt till stadga om trafiken på vägar och gator. Stockholm 1922.

SOU 1923: 9. Strafflagskommissionen, Förslag till strafflag. Allmänna delen, Stockholm 1923.
SOU 1927: 25, Förslag angående de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige m. m. Stockholm 1927.
SOU 1929: 37. Förslag till ändringar i lagstiftningen om rätt till litterära och konstnärliga verk. Stockholm 1929.
SOU 1933: 27. Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser angående förbättrad deklarationskontroll och till förstärkt taxeringsorganisation m. m. Stockholm 1933.
SOU 1934: 39. Betänkande med förslag till spritdrycksförordning m. m. Stockholm 1934.
SOU 1935: 48. Betänkande med förslag till lag om arbetstiden i jordbruk och trädgårdsskötsel (lantarbetstidslag) m. m.
SOU 1935: 55. Betänkande med förslag till mejeristadga samt vissa andra åtgärder till mejerihanteringens befrämjande. Stockholm 1935.
SOU 1936: 5. Betänkande med förslag angående revision av lagstiftningen rörande tillverkning, beskattning och försäljning av maltdrycker. Stockholm 1936.
SOU 1936: 38. Betänkande med förslag rörande jaktlagstiftningsfrågor. I. Stockholm 1936.
SOU 1937: 24. Förslag till ändrad lagstiftning om sammanträffande av brott. Stockholm 1937.
SOU 1937: 55. Betänkande med förslag till arbetstidslag för detaljhandeln och butikstängningslag. Stockholm 1937.
SOU 1938: 44. Processlagberedningens Förslag till rättegångsbalk. II. Motiv m. m. Stockholm 1938.
SOU 1938: 59. Betänkande med förslag till förordning angående yrkesmässig biltrafik m. m. Stockholm 1938.
SOU 1939: 32. Betänkande angående revision av tryckfrihetsförordningens ansvarighetsregler. Stockholm 1939.
SOU 1940: 19. Förslag till ändrad lagstiftning om straff för försök till brott. Stockholm 1940.
SOU 1940: 20. Straffrättskommitténs Betänkande med förslag till lagstiftning om förmögenhetsbrott. Stockholm 1940.
SOU 1940: 34. Betänkande rörande reglering av import- och detaljhandeln med tobaksvaror. Stockholm 1940.
SOU 1941: 9. Lagberedningens förslag till lag om aktiebolag m. m. II. Motiv. Stockholm 1941.
SOU 1941: 22. Betänkande med förslag till livsmedelsstadga m. m. Stockholm 1941.
SOU 1942: 31. Betänkande med förslag till skärpt bestraffning av falskdeklaration m. m. Stockholm 1942.
SOU 1942: 40. Betänkande angående innebörden av begreppet polismyndighet i olika författningar m. m. Stockholm 1942.
SOU 1942: 58. Patentutredningens Betänkande med förslag till lag om ändring i vissa delar av förordningen den 16 maj 1884 angående patent. Stockholm 1942.

SOU 1944: 18. Betänkande med förslag till vägtrafikstadga m. m. Stockholm 1944.
SOU 1944: 69. Straffrättskommitténs Betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten. Stockholm 1945.
SOU 1946: 41. Betänkande med förslag till skogsvårdslag m. m. Stockholm 1946.
SOU 1946: 49. Ärvdabalkssakkunnigas Förslag till föräldrabalk. Stockholm 1946.
SOU 1946: 60. Betänkande med förslag till lag om skydd mot ohälsa och olycksfall i arbete m. m. I. Uppsala 1946.
SOU 1946: 83. Betänkande med förslag till strafflagstiftning för krigsmakten. Stockholm 1946.
SOU 1947: 22. Betänkande med förslag till ändrad lagstiftning angående handel med skrot, lump och begagnat gods. Stockholm 1947.
SOU 1947: 43. Malmström, Åke, Betänkande med förslag om upphävande av äldre giftermålsbalken. Stockholm 1947.
SOU 1947: 45. Polisen och allmänheten. Betänkande med förslag till tjänstereglemente för polisväsendet. Stockholm 1947.
SOU 1947: 60. Förslag till tryckfrihetsförordning. Stockholm 1947.
SOU 1948: 8. Betänkande med förslag till ny Kungl Maj:ts förordning angående explosiva varor m. m. Stockholm 1948.

Brottsligheten år 1944 av Statistiska centralbyrån. Sveriges officiella statistik. Rättsväsen. Stockholm 1947.

Underdåniga förslag till Strafflag för storfurstendömet Finland ... Helsingfors 1875.
[»Granskningskommittén»,] Underdåniga förslag till Strafflag för Storfurstendömet Finland ... Helsingfors 1884.

Författningar

vilka i avhandlingen citerats i förkortning.

Allmänna förfogandelagen	Allmän förfogandelag 22 juni 1939.
Allmänna arbetstidslagen	Lag 16 maj 1930 om arbetstidens begränsning.
Arbetarskyddslagen	Lag 29 juni 1912 om arbetarskydd.
Arbetstidslagen för detaljhandeln	Arbetstidslag 18 juli 1942 för detaljhandeln.
Arbetstidslagen för hotell, restauranger och kaféer	Arbetstidslag 23 maj 1947 för hotell, restauranger och kaféer.
Aktiebolagslagen	Lag 14 sept. 1944 om aktiebolag.
Bageriarbetstidslagen	Lag 16 maj 1930 om vissa inskränkningar beträffande tiden för förläggande av bageri- och konditoriarbete.
Befälsförordningen	KF 12 juni 1936 ang. befäl å svenska handelsfartyg m. m. (befälsförordning).
Bilansvarighetslagen	Lag 30 juni 1916 ang. ansvarighet för skada i följd av automobiltrafik.
Brandlagen	Brandlag 15 juli 1944.
Brandstadgan	Brandstadga 15 juli 1944.
Butikstängningslagen	Butiksstängningslag 29 juni 1945.[1]
Byggnadsstadgan	Byggnadsstadga 30 juni 1947.
BrfF 1855	KF 18 jan. 1855 ang. wilkoren för försäljning af bränwin och andra brända eller distillerade spirituösa drycker.
BrfF 1857	KF 27 nov. 1857 ang. d:o.
BrfF 1860	KF 7 dec. 1860 ang. d:o.
BrfF 1863	KF 18 dec. 1863 ang. d:o.
BrfF 1866	KF 26 okt. 1866 ang. d:o.
BrfF 1869	KF 21 maj 1869 ang. d:o.
BrfF 1873	KF 26 aug. 1873 ang. d:o.
BrfF 1874	KF 18 sept. 1874 ang. d:o.
BrfF 1877	KF 24 aug. 1877 ang. d:o.
BrfF 1885	KF 29 maj 1885 ang. d:o.

[1] De stadganden i 1945 års butikstängningslag, vilka behandlas i denna avhandling, ha i väsentligen oförändrat skick upptagits i den år 1948 beslutade butikstängningslagen (RSkr 1948:440).

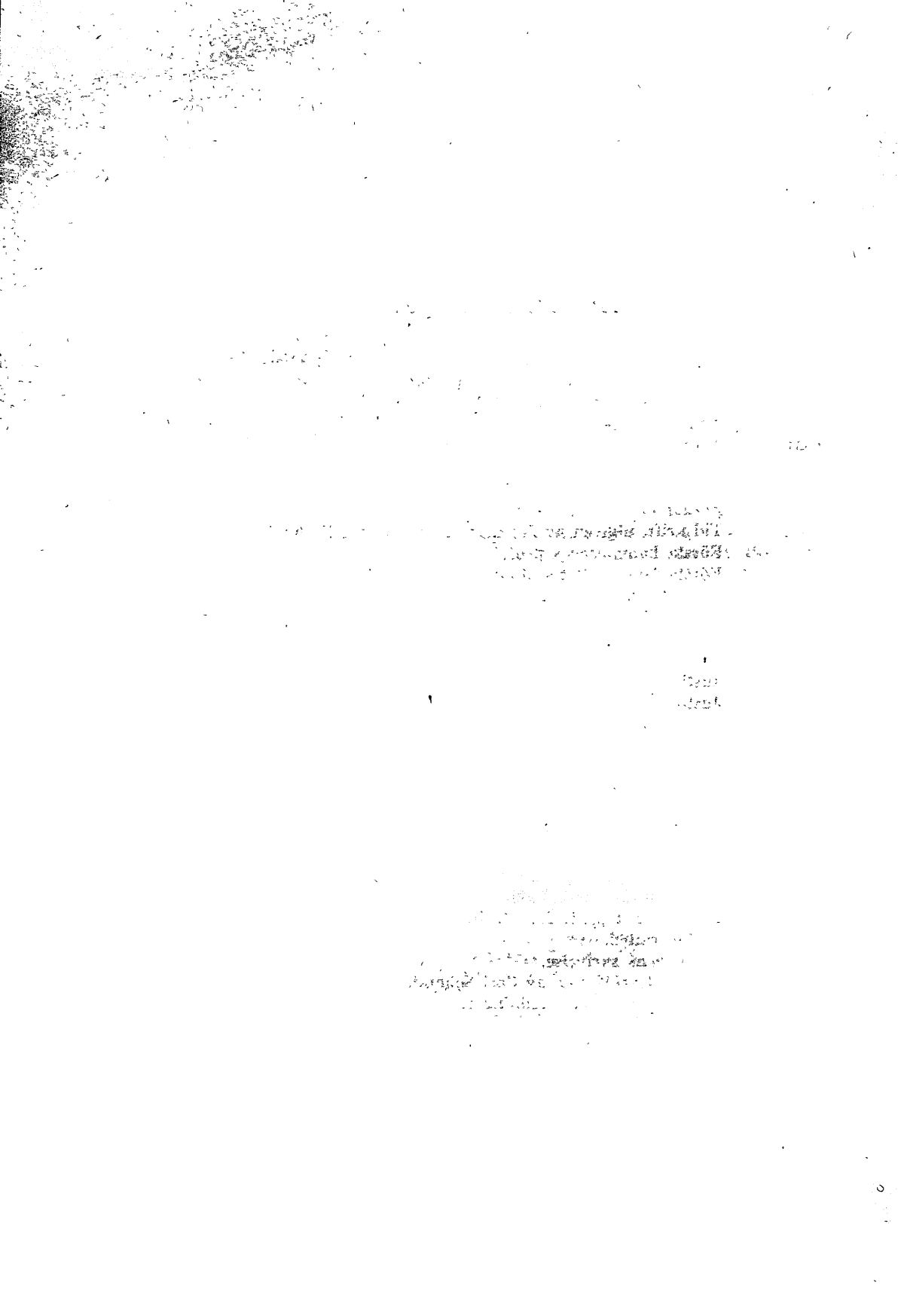
BrfF 1891	KF 31 dec. 1891 ang. d:o.
BrfF 1895	KF 24 maj 1895 ang d:o.
BrfF 1905	KF 9 juni 1905 ang. försäljning av brännvin.
BrtF	KF 11 juni 1926 ang. tillverkning och beskattning av brännvin.
BrtF 1855	KF 18 jan. 1855 ang. villkoren för brännvins tillverkning.
BrtF 1857	KF 27 nov. 1857 ang. d:o.
BrtF 1860	KF 26 okt. 1860 ang. d:o.
BrtF 1863	KF 18 dec. 1863 ang. d:o.
BrtF 1866	KF 26 okt. 1866 ang. d:o.
BrtF 1867	KF 17 maj 1867 ang. d:o.
BrtF 1871	KF 26 juni 1871 ang. d:o.
BrtF 1876	KF 23 aug. 1876 ang. d:o.
BrtF 1882	KF 2 juni 1882 ang. d:o.
BrtF 1887	KF 13 juli 1887 ang. d:o.
Brtf 1907	KF 11 okt. 1907 ang. tillverkning av brännvin.
Civilförsvarslagen	Civilförsvarslag 15 juli 1944.
DSL	Borgerlig Straffelov 15 april 1930 (dansk).
FSL	Strafflag 19 dec. 1889 (finsk).
GB	Giftermålsbalken 11 juni 1920.
GP	Lag 11 juni 1920 om införande av nya giftermålsbalken.
Hotellstadgan	KSt 8 juni 1917 ang. hotell- och pensionatrörelse.
Hyresregleringslagen	Lag 19 juni 1942 om hyresreglering m. m.
InförselL	Lag 8 juni 1923 om straff för olovlig varuinförsel.
Jaktlagen	Lag 3 juni 1938 om rätt till jakt.
Jaktstadgan	Jaktstadga 3 juni 1938.
Lantarbetstidslagen	Lantarbetstidslag 4 juni 1948.
MaltdrF	KF 15 dec. 1939 ang. tillverkning och beskattning av maltdrycker.
MaltdrF 1903	KF 17 juni 1903 ang. d:o.
MaltdrF 1907	KF 7 aug. 1907 ang. d:o.
MaltdrF 1923	KF 1 juni 1923 ang. d:o.
MB	Missgärningsbalken.
Motorfordonsförordningen	Motorfordonsförordning 23 okt. 1936.
NSL	Almindelig borgerlig Straffelov 22 mai 1902 (norsk).
Näringsfrihetsförordningen	KF 18 juni 1864 ang. utvidgad näringsfrihet.
Olycksfallsförsäkringslagen	Lag 17 juni 1916 om försäkring för olycksfall i arbete.
Ordningsstadgan (för rikets städer)	Ordningsstadga för rikets städer 24 mars 1868.
Prisregleringslagen	Prisregleringslag 30 juni 1947.
Prisregleringslagen 1942	Prisregleringslag 30 juni 1942.
PilsnerF	KF 11 juli 1919 ang. försäljning av pilsnerdricka.

RusdrF	KF 18 juni 1937 ang. försäljning av rusdrycker.
RusdrF 1917	KF 14 juni 1917 ang. do.
RB	Rättegångsbalken 18 juli 1942.
SB	Straffbalken.
Sinnessjuklagen	Sinnessjuklag 19 sept. 1929.
Sjöarbetstidslagen	Sjöarbetstidslag 30 sept. 1938.[2]
Sjölagen	Sjölag 12 juni 1891.
Sjömanslagen	Sjömanslag 15 juni 1922.
Skattestrafflagen	Skattestrafflag 11 juni 1943.
Skogshärbärgeslagen	Skogshärbärgeslag 21 maj 1937.
Skogsvårdslagen	Skogsvårdslag 21 maj 1948.
Skogsvårdslagen 1923	Skogsvårdslag 15 juni 1923.
SL	Strafflagen.
SL (hittillsvarande lydelsen)	Strafflagen; citerat lagrum i dess lydelse intill den 1 januari 1949.
SL (nya lydelsen)	Strafflagen; citerat lagrum i dess lydelse efter ikraftträdandet den 1 januari 1949 av 1948 års lagstiftning om brott mot staten och allmänheten m. m. (lagen 30 juni 1948 om ändring i strafflagen).
SLK 1914	Strafflag för krigsmakten 23 okt. 1914.
SLK 1868	Straff-Lag för krigsmakten 11 juni 1868.
SLK 1881	Strafflag för krigsmakten 7 okt. 1881.
SprL	Lag 20 juni 1924 med särskilda bestämmelser ang. olovlig befattning med spritdrycker och vin.
StGB	Strafgesetzbuch für das deutsche Reich 15. Mai 1871.
Straffkungörelsen	KK 17 juni 1943 med vissa bestämmelser angående handeln med ransonerade varor, m. m.
Straffskärpningslagen	Lag 5 juni 1942 om straff för överträdelser av vissa ransoneringsförfattningar.
Stämpelförordningen	KF 19 nov. 1914 ang. stämpelavgiften.
Taxeringsförordningen	Taxeringsförordning 28 sept. 1928.
TF	Tryckfrihetsförordningen.
Tullstadgan	Tullstadga 7 okt 1927.
Tullstadgan 1860	Tullstadga 7 dec. 1860.
Tullstadgan 1877	Tullstadga 2 nov. 1877.
Tullstadgan 1904	Tullstadga 1 juli 1904.
UtförselF	KF 3 mars 1916 om straff för olovlig varuutförsel m. m.
Vägtrafikstadgan	Vägtrafikstadga 23 okt. 1936.
ÄGB	Äldre giftermålsbalken.
ÄRB	Äldre rättegångsbalken.

[2] De stadganden i 1938 års sjöarbetstidslag, vilka behandlas i denna avhandling, ha i väsentligen oförändrat skick upptagits i den år 1948 beslutade sjöarbetstidslagen (RSkr 1948: 441).

Övriga förkortningar.

Ad	Ridderskapets och adelns protokoll.
AK	Andra kammaren(s protokoll).
ALU	Andra lagutskottet(s utlåtande).
ASäU	Andra särskilda utskottet(s utlåtande).
bet.	Betänkande.
BevU	Bevillningsutskottet(s utlåtande).
Bg	Borgarståndets protokoll.
FJFT	Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland.
FK	Första kammaren(s protokoll).
FLU	Första lagutskottet(s utlåtande).
FT	Förvaltningsrättslig Tidskrift.
HD	Högsta domstolen.
HovR	Hovrätt(en).
HR	Häradsrätten.
JK	Justitiekanslern.
jr	Justitieråd.
KB	Konungens Befallningshavande.
KF	Kungl. förordning.
KK	Kungl. kungörelse.
KPr	Kungl. proposition.
KSt	Kungl. stadga.
LU	Lagutskottet(s utlåtande).
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avd. I.
NT	(Naumanns) Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning.
NTfS	Nordisk Tidsskrift for Strafferet.
RR	Rådhusrätten.
RSkr	Riksdagens skrivelse.
SJA	Juridiskt arkif, utg. av Carl Schmidt.
SOU	Statens offentliga utredningar.
SvJT	Svensk Juristtidning.
SvJT Rf	Svensk Juristtidning, rättsfallsavdelningen.
SäU	Särskilt utskott(s utlåtande).
TfR	Tidsskrift for Rettsvitenskap.
ZStW	Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft.
ÖÄ	Överståthållarämbetet.

Inledning.

Karakteristiska drag i den svenska rättens utveckling fr. o. m. 1870-talet till våra dagar utgöra de inskränkningar, som gjorts i den enskilda näringsidkarens rätt att driva sin näring på det sätt han finner för gott och i ägarens befogenhet att fritt disponera sin egendom, ävensom de förpliktelser att vara verksamma för samhällsnyttiga ändamål, som ålagts näringsidkare och ägare eller innehavare av viss egendom.[1] Dessa ingrepp från statsmaktens sida, vilka under nämnda tidsperiod torde ha sina motsvarigheter i flertalet västerländska rättsordningar, äro att tillskriva flera orsaker. Till stor del ha de tillkommit av ideologiska motiv såsom ett medvetet led i strävandena att förändra samhället från en rättsstat i liberal mening till en social välfärdsstat eller kommit att framstå såsom en konsekvens av den omvälvning i samhällets ekonomiska och sociala struktur, som ägt rum under denna tid. Delvis ha de framdrivits såsom nödvändiga komplement till de allmänna rättsregler om individens skydd, som innehållas i central straffrättslig och skadeståndsrättslig lagstiftning, enär dessa visat sig vara otillräckliga såsom medel mot de ökade faror för skada å person och egendom, som teknikens utveckling medfört speciellt inom industri och kommunikationsväsen. Under det senaste decenniet slutligen ha dessa ingrepp i hög grad intensifierats under inflytande av ännu en faktor, nämligen de i samband med det andra världskriget stående rubbningarna i det ekonomiska livet.

[1] Här förbigås de ingrepp av speciell karaktär, som skett exempelvis genom den immaterialrättsliga lagstiftningen eller genom de förändringar som vidtagits i arvsrättens och jordägande rättens innehåll.

Såsom resultat av denna rättsutveckling föreligger numera en omfattande och detaljerad reglering av det svenska näringslivet. I viss mån innebär denna, att rätten att över huvud utöva viss näring eller att inneha viss egendom begränsats (t. ex. tillverkning och försäljning av alkoholhaltiga produkter eller förvärv av viss fast egendom). Regleringens väsentliga innebörd är emellertid, att utövandet av olika näringsgrenar och förvaltningen av egendom i ett flertal avseenden gjorts till föremål för dirigering genom lagstiftning (t. ex. ifråga om prisbildning, rätt att förfoga över varor och andra nyttigheter samt arbetarskydd och arbetstid) och förbundits med skyldighet att vara positivt verksam i olika avseenden (t. ex. att lämna deklarationer och andra uppgifter och att ombesörja skatteindrivning). För att garantera ett effektivt genomförande av denna reglering har lagstiftaren tillgripit tvångsmedel av olika slag. Den största praktiska betydelsen bland dessa tvångsmedel torde tillkomma straff och andra straffrättsliga påföljder.[2] De straffstadganden, som skapats i detta syfte, ha i regel icke infogats i den allmänna SL och höra därför enligt vedertagen straffrättslig systematik till *specialstraffrätten*.[3]

Under senare tid har denna gren av straffrätten till följd av den lagstiftningsverksamhet, som nyss antytts, avsevärt vuxit i omfattning och praktisk betydelse,[4] men den har trots detta

[2] Jfr *Franks* redan år 1897 gjorda kritiska uttalande rörande tysk rätt: »Dass jedes nicht rein zivilistische Gesetz seinen strafrechtlichen Anhang hat, ist leider heutzutage ebenso sicher wie das Amen in der Kirche.» (*Frank* s. 8.)

[3] Se därom närmare nedan s. 26.

[4] Specialstraffrättens stora praktiska betydelse framgår av en blick på rättsstatistiken. Under år 1944, det sista år, för vilket statistiska uppgifter publicerats, meddelade domstolarna i första instans fällande dom för 26.939 brott mot SL (utom SL 11:15 och 18:15), 43.701 brott mot SL 11:15 och 18:15, 31 brott mot TF, 10.180 brott mot SLK 1914 samt för 125.283 brott mot andra lagar och förordningar m. m. (d. v. s. specialstraffrättsliga bestämmelser utom TF och SLK 1914).

De största grupperna av brott mot dessa andra lagar och förordningar utgjorde brott mot vägtrafikstadgan (54.065), ordningsstadgan för rikets städer, lokala ordningsföreskrifter m. m. (14.204), speciella kristidsförfattningar (12.855) samt författningar angående motorfordon (10.253). Stora grupper utgjorde också brott mot lagen 11 maj 1934 om mått och vikt (4.290), näringsrättsliga författningar (ej specificerade) (4.227), skattelagstiftning (4.060), jaktlagstiftning (2.229), författningar angående utlänningar (1.923), RusdrF (1.638) samt KF 8 maj 1925 ang. försäljning av vissa alkoholfria och därmed jämförliga drycker (1.536). — Se Brottsligheten år 1944 (1947), tab. 2 och 3.

— bortsett från BERGENDALS grundläggande arbeten — endast i ringa utsträckning blivit föremål för vetenskaplig bearbetning.[5] Det synes därför befogat att till monografisk behandling upptaga ett problemkomplex av specialstraffrättslig natur. Vid ämnesvalet har det tilldragit sig uppmärksamhet, att specialstraffrätten skiljer sig från den allmänna straffrätten bl. a. däri, att vid tillämpningen av den lagstiftning av företrädesvis näringsrättslig natur, som ovan berörts, ansvaret för överträdelser med anknytning till driften av ett företag eller förvaltningen av egendom utkräves enligt särskilda, av lagstiftning och rättspraxis utformade regler, vilka i olika hänseenden avvika från vad som eljest gäller inom straffrätten, och på ett särskilt sätt drabbar företagets ledare resp. egendomens ägare eller innehavare. En systematisk undersökning av de olika former, i vilka sådant s. k. *företagaransvar*[6] förekommer, är det huvudsakliga ämnet för denna avhandling. I anslutning till denna undersökning komma dessutom relativt översiktsmässigt att behandlas vissa problem av betydelse för specialstraffrätten i dess helhet, t. ex. frågor rörande objektiva och subjektiva rekvisit för specialstraffrättsliga brott i allmänhet och angående delaktighet (medverkan) i sådana brott.

Då man mera ingående börjar syssla med specialstraffrättens problem, lämnar man straffrättsdoktrinens allfarvägar, vilka röra sig inom domäner, där under halvtannat århundrade kontinental europeisk rättsvetenskap på grundval av systematiska lagverk bedrivit en skarpsinnig, bearbetande och systematiserande verksamhet, för att tränga in på en ur vetenskaplig synpunkt jungfrulig mark med en vildvuxen vegetation av speciella straffbestämmelser, tillkomna i olika sammanhang och vid olika tider, och av rättsfall, vilka huvudsakligen röra tillämpningen av dessa särskilda stadganden vart för

[5] Den viktigaste framställningen av svensk specialstraffrätt finnes i *Bergendal*, Lärobok, s. 575 ff. Ett viktigt bidrag till en fördjupad kunskap om detta rättsområde utgör vidare *Bergendal*, Annans gärning. I övrigt behandlas specialstraffrättsliga problem huvudsakligen i framställningar av allmänstraffrättsligt innehåll samt, icke sällan tämligen ytligt, i kommentarer till lagstiftningsprodukter, som innehålla specialstraffrättsliga stadganden.

[6] Detta begrepp preciseras nedan s. 96.

sig utan uttryckligt ställningstagande till principiella frågor av intresse utöver den speciella författningen. Inför de svårigheter som möta i en sådan situation måste forskaren avstå från att söka erhålla den behärskning av materialet och den säkerhet i begreppsbildning och systematik, som äro möjliga att uppnå inom mera bearbetade centrala rättsområden. Hans uppgift blir i stället i första hand att skaffa sig en överblick över materialet samt att utan alltför djupgående och detaljerad analys därav och därför också utan anspråk på att vinna definitiva resultat göra försök till begreppsbildning och systematik, vilka kunna tjäna som utgångspunkt för kommande, mera ingående undersökningar.[7] Denna avhandling är tillkommen i syfte att fylla en sådan relativt begränsad uppgift, och de förslag till lösningar av olika specialstraffrättsliga problem, som framläggas i det följande, äro således att betrakta mera såsom diskussionsinlägg än såsom slutgiltiga svar på de behandlade frågorna.

I grova drag disponeras avhandlingen på följande sätt. Såsom en utgångspunkt för den följande undersökningen belysas i *kap. I* några av straffrättens grundläggande problem, vilka äro av betydelse för förståelsen av företagaransvaret, nämligen vissa frågor angående utväljande av ansvarigt subjekt inom straffrätten, speciellt de s. k. subjektiva brottsrekvisiten och medverkan till brott mellan flera subjekt. *Kap. II* innehåller en allmän översikt över specialstraffrätten jämte en undersökning av vissa betydelsefulla olikheter mellan specialstraffrätten och den allmänna straffrätten samt en närmare precisering av de problem, som bliva aktuella vid framställningen av företagaransvaret. I *kap. III*—V följer därpå en närmare undersökning av företagaransvaret och dess olika former samt vissa därmed besläktade arter av straffrättsligt ansvar.

[7] Jfr angående de i viss mån likartade uppgifter, som möta rättsvetenskapsmannen inom förvaltningsrätten, *Herlitz* i FT 1945 s. 78 ff.

Kap. I.

Allmänna utgångspunkter.

§ 1. *Straffrättens metoder för utväljande av ansvarigt subjekt.*

För att nå vissa materiella eller ideella mål söker strafflagstiftningen genom straffsanktioner påverka människornas handlande, så att vissa faktiska eller rättsliga tillstånd icke förändras eller så att vissa prestationer fullgöras i viss ordning. Sålunda är den t. ex. avsedd att förebygga skada å liv eller egendom, men den tjänar exempelvis också syftet att framtvinga avgivandet av riktiga uppgifter i skilda hänseenden till offentliga myndigheter eller erläggandet av allmänna avgifter. I denna sin strävan tager strafflagstiftningen sikte på olika mänskliga handlingssätt, som den förbjuder eller påbjuder. Detta urval av handlingssätt, kan emellertid icke ske utan att man samtidigt bestämmer, vilka personer som skola åläggas straff; urvalet av handlingsmönster står sålunda i intimt samband med subjektsurvalet. Från en renodlad effektivitetssynpunkt sett borde straffet drabba var och en som befinner sig i en sådan situation, att han genom att vidtaga eller underlåta viss åtgärd kan främja de intressen, som strafflagstiftningen vill gynna. Straff borde således drabba icke endast den som försummar en honom åvilande deklarationsskyldighet eller som misshandlar annan, utan även den som av någon anledning, t. ex. personlig auktoritet, kan påverka den deklarationsskyldige till att fylla sin plikt men underlåter detta, den som bevittnar en misshandel utan att ingripa, eller den som trots möjlighet därtill underlåter att avvärja eller varna för en na-

turkatastrof, som hotar liv eller egendom. En dylik lösning, som skulle leda till en mycket omfattande skyldighet för samhällets medlemmar att vara verksamma för främjande av statens och andra medborgares intressen, strider emellertid mot den individualistiskt färgade rättsåskådning, som råder i flertalet västerländska stater, och har därför icke vunnit insteg i dessa länders rättsordningar. Enligt denna rättsåskådning har nämligen individen väl att avhålla sig från att göra intrång i vad som uppfattas såsom statens eller andra medborgares rättssfärer men är icke förpliktad att annat än i speciella situationer positivt främja andras intressen. Denna metod kan heller icke förenas med det rättssäkerhetskrav och den på generalpreventiva tankegångar vilande fordringen, att förutsättningarna för straff skola klart fixeras av lagstiftaren, vilka tagit sig uttryck i principen nullum crimen sine lege. Dessutom är att observera, att behovet av straff såsom medel att påverka mänskligt handlande i många fall bortfaller eller minskas genom förhandenvaron av andra sanktioner, såsom skadestånd eller vite. Stundom kunna f. ö. vissa i och för sig icke önskvärda handlingssätt innebära en så obetydlig samhällsfara, att rättsordningen icke alls behöver reagera däremot; minima non curat praetor. Under hänsynstagande till nämnda straffrättsliga legalitetsprincip och till det aktuella straffbehovet har lagstiftaren till bestraffning utvalt farliga eller socialetiskt förkastliga fall av intresseangrepp eller underlåtna prestationer ävensom fixerat förutsättningarna för ansvarets inträde genom mer eller mindre detaljerade gärningsbeskrivningar, d. v. s. beskrivningar av den yttre aktivitet eller passivitet som medför straff. Ansvar för åstadkommande av viss yttre effekt eller försummelse att avvärja sådan effekt begränsas ytterligare genom speciella regler om kausalitet. Samtidigt som dessa gärningsbeskrivningar och kausalitetsregler innebära ett urval av straffbara situationer medföra de tillika ett urval av straffbara subjekt.

I enlighet med den nu utvecklade tankegången skulle straffansvaret endast drabba den person, vars handlingssätt träffas

av en viss gärningsbeskrivning, och ingen annan.[1] På denna punkt ha emellertid samhällsbehoven medfört en utvidgning av subjektskretsen. Det subjektsurval, som åstadkommes genom ovan berörda regler blir nämligen alltför snävt för att tillfredsställa kraven på ett effektivt värn för de straffrättsligt skyddade intressena. Därför utvidgas kretsen av ansvariga subjekt i viss utsträckning genom de regler om delaktighet i eller medverkan till brott, som straxt skola närmare beröras,[2] samt genom reglerna om oäkta underlåtenhetsdelikt, vilka innebära, att underlåtenhet att handla under vissa förutsättningar straffas enligt straffbud, som enligt sin lydelse taga sikte endast på positivt handlande.

Hittills berörda regler angående utväljande av straffbart subjekt taga väsentligen sikte på vederbörande subjekts yttre verksamhet och resultaten därav, d. v. s. de fakta, som i straffrättsdogmatiken pläga hänföras till brottets objektiva sida.

Emellertid kan man icke stanna vid att inskränka antalet straffbara subjekt genom att inskränka antalet straffbara yttre situationer. En ytterligare begränsning av kretsen av subjekt åstadkommes genom det hänsynstagande till gärningsmannens psyke och individuella förhållande till gärningen, som är innebörden av de subjektiva rekvisiten för brott, d. v. s. de krav på tillräknelighet samt dolus eller culpa hos inculpaten, vilka stundom fått uttryck i maximen »utan skuld inget straff».[3] Ursprungligen torde uppställandet av kraven på

[1] Detta är den väsentliga innebörden av den i fransk doktrin hävdade »principe de la personnalité des peines», se t. ex. *Garçon* ad art. 5 nr 27.

[2] Se nedan s. 14 ff.

[3] Det är icke här av nöden att närmare fixera förhållandet mellan brottets objektiva och subjektiva sidor. Den här begagnade terminologien, som ansluter sig till den i svensk doktrin vanliga (t. ex. *Agge,* Lärobok, s. 130 ff.), har ett visst systematiskt och framställningstekniskt värde, särskilt som den i fråga om uppsåtliga brott i regel väl ansluter sig till den rådande lagstiftningstekniken. Denna innebär nämligen ofta, att lagtexten endast beskriver en yttre handling, företagen under vissa omständigheter, varvid det underförstås, att dessa angivna yttre fakta skola vara »subjektivt täckta». Emellertid bör icke fördöljas, att vissa svårigheter uppstå, då man söker genomföra denna distinktion mellan objektivt och subjektivt över straffrättens hela område. Sådana svårigheter bereda t. ex. de s. k. »subjektive Unrechtselemente» (se därom t. ex. *Agge,* Lärobok, s. 136, och *Mezger* s. 168 ff.) Vidare är det tveksamt huruvida vissa grunder för straffrihet skola hänföras till brottets subjektiva sida såsom »ursäkter» eller till dess objektiva såsom objektiva

dolus eller culpa,[4] vilka äro tämligen främmande för rättsordningar i primitiva skeden, ha skett under inflytande av en kristet färgad uppfattning, enligt vilken straff vore rättvis vedergällning för moralisk skuld och enligt vilken följaktligen endast den borde straffas, vars handlingssätt vore moraliskt klandervärt (syndigt). Numera uppbäras de främst av den nyss berörda liberala rättsuppfattning, enligt vilken samhället icke bör inskränka handlingsfriheten genom att lägga alltför stora bördor på individerna, i det att de göras ansvariga för sina handlingar på ett alltför rigoröst sätt. I själva verket motiveras detta krav även av kriminalpolitiska skäl. Straffets generalpreventiva funktion, i synnerhet den sida därav, som kan betecknas såsom moralbildande eller moralförstärkande, är nämligen beroende av att straffrätten utformas under hänsynstagande till rådande socialetiska åskådningssätt, vilket delvis fått sin prägel av nämnda uppfattning och delvis, låt vara på ett oreflekterat sätt, ännu behärskas av den äldre inställningen till straffet såsom vedergällning för moralisk orätt.

Svensk straffrätt av idag är i stort sett utformad i enlighet härmed, och det kräves alltså enligt denna principiellt s. k. juridisk skuld för straffbarhet. Dolus eller culpa utgöra emellertid icke undantagslöst förutsättningar för straff. Liksom

---

straffrihetsgrunder. Speciellt komplicerat är förhållandet beträffande culpösa brott, vid vilka objektiva och subjektiva moment ingått en så nära förening att en uppdelning av dem knappast är möjlig.

Att denna uppdelning av brottsbegreppet i en objektiv och en subjektiv sida fyller en viktig funktion i straffrättsdogmatiken, framgår av de intressanta försök som gjorts av *Schaffstein* och *Welzel* att uppbygga ett brottsbegrepp, där det traditionellt helt eller väsentligen såsom objektivt uppfattade rättsstridighetsbegreppet och det såsom subjektivt uppfattade skuldbegreppet sammansmältas till ett rättsstridighetsbegrepp, omfattande praktiskt taget alla brottsrekvisit utom fordringen på straffmyndighet och psykisk normalitet hos gärningsmannen. Inom detta rättsstridighetsbegrepp, som är något olika utformat hos de båda författarna, föranledas de emellertid att göra en distinktion mellan objektiva och subjektiva rättsstridighetselement, vilken i stora drag överensstämmer med den i svensk doktrin gängse uppdelningen av brottsrekvisiten i objektiva och subjektiva. Se *Schaffstein* i ZStW Bd 57 (1938) s. 295 ff. samt *Welzel* i ZStW Bd 58 (1939) s. 491 ff. och Der Allgemeine Teil des deutschen Strafrechts in seinen Grundzügen (1940), s. 21 ff., särskilt s. 29.

[4] Här förbigås kravet på tillräknelighet, vilket har sin särskilda problematik och i modern straffrätt alltmer tenderar till att väsentligen bliva en fråga om val av reaktionsform.

effektivitetskravet stundom genombryter regeln, att straff endast skall drabba den som träffas av en i lag given gärningsbeskrivning, föranleder det stundom undantag från maximen »utan skuld inget straff». I vissa speciella fall förekommer sålunda straffansvar oberoende av dolus eller culpa, s. k. *strikt ansvar*.[5]

Utväljandet av de ansvariga subjekten inom straffrätten sker genom ett intimt samspel mellan de här schematiskt skisserade reglerna angående brottets objektiva och subjektiva rekvisit. Speciellt komplicerade bliva situationer, där flera personer samverkat till ett brottsligt resultat, eller då det eljest kan ifrågasättas, att flera subjekt skola ansvara för ett brott. Före behandlingen av specialstraffrättens problem skola vi här ytterligare något uppehålla oss vid några speciella spörsmål rörande subjektsurvalet, nämligen beträffande subjektiva rekvisit samt subjektsflerhet vid brott.

§ 2. *Några synpunkter på de subjektiva rekvisiten för brott.*

Dolus och culpa bruka betecknas såsom två olika skuldgrader eller imputationsgrader, kännetecknade av olika stark samhällsfarlig vilja hos inculpaten. Detta betraktelsesätt utgår från den riktiga tanken, att ett begående av en gärning är farligare för rättsordningen, om det sker genom uppsåtligt handlande än om det beror på oaktsamhet. I realiteten föreligger dock ej blott en dylik gradskillnad utan en verklig kvalitetsskillnad mellan dolus och culpa, vilken föranleder, att dessa hellre böra betraktas såsom olika *former* av skuld eller imputation.

[5] Detta uttryck, som under senare tid vunnit burskap i svensk skadeståndsdoktrin, användes i detta arbete även i straffrättsligt sammanhang. Det synes nämligen lämpligare än de stundom brukade, något missvisande termerna »ansvar utan skuld» eller »objektivt ansvar», vilka kunna giva upphov till det felaktiga antagandet, att de åsyfta ett straffansvar, som är oberoende icke endast av dolus och culpa utan även av straffmyndighet och psykisk normalitet hos inculpaten.

För dolus fordras principiellt dels vilja att företaga eller underlåta viss handling och, i vissa fall, att åstadkomma ett visst yttre resultat och dels vetskap om att vissa omständigheter föreligga.[1] Dolus innebär m. a. o. ett visst *psykiskt förhållande* hos inculpaten med avseende å förverkligandet av de objektiva rekvisiten för ett brott.

Fastställandet av culpa sker efter andra riktlinjer. Frågan om culpa föreligger kan uppkomma först då det konstaterats, att det ena eller båda momenten — viljan och vetskapen — i det psykiska förhållande, som fordras för dolus, saknas. Är denna negativa förutsättning uppfylld, sker fastslåendet av culpa genom en *värderingsoperation,* vilken innebär, att inculpatens handlingssätt värderas enligt en i huvudsak objektiv måttstock: culpa föreligger, om inculpaten brustit i den aktsamhet, vilken skulle ha iakttagits av en normalt klok och förståndig man, som befunnit sig i inculpatens situation.[2] Detta betyder, att culpa icke föreligger redan då inculpaten *kunnat* undvika att förverkliga det objektiva brottsrekvisitet utan först då han försummat den omsorg och försiktighet, som han enligt angivna norm *bort* iakttaga. I realiteten innebär denna objektiva bedömning väsentligen en närmare precisering av gärningsinnehållet med hänsyn till olika levnadsområden och typsituationer. Nämnda objektiva norm torde dock modifieras i subjektiv riktning, så att i regel hänsyn tages till inculpatens erfarenhet, kunskaper och begåvning, i varje fall om han i dessa avseenden är sämre utrustad än normalt, vilket kan leda till en för honom förmånligare behandling.[3] Den aktsamhetsnorm, som sålunda ligger till grund för culpabedömning-

[1] Här bortses t. v. från eventuellt uppsåt; se därom nedan s. 12 f.

[2] Den i doktrinen vanliga distinktionen mellan medveten och omedveten culpa lämnas här åsido. Nämnda distinktion är av ett visst värde ur didaktisk synpunkt, den »lemnar en god öfversikt öfver culpabegreppets omfång», och den är av ett visst intresse för straffmätningen *(Hagströmer* I s. 216). Den är dessutom av värde vid den närmare gränsdragningen mellan culpa och dolus eventualis. Däremot är den blott av sekundärt intresse vid den översiktliga framställning av metoderna för fastställande av subjektivt rekvisit, som här gives. Jfr *Bergendal,* Lärobok, s. 142.

[3] Se angående detta problem *Hagströmer* I s. 214, *Wetter,* Grundlinjer, s. 44, *Bergendal,* Lärobok, s. 142 f., *Mezger* s. 359 samt *Hippel* II s. 363.

en, är emellertid relativt obestämd, vilket medför, att kraven på aktsamhet stundom kunna skärpas så att inculpaten praktiskt taget anses ha handlat oaktsamt, om han icke gjort allt som stått i hans makt för att undvika brottslighetens realiserande. En dylik skärpning, som icke är önskvärd med hänsyn till vad som ovan anförts angående den ideologiska grundvalen för kraven på dolus eller culpa,[4] torde emellertid i regel icke förekomma i svensk straffrätt, åtminstone icke ifråga om brott mot SL.[4a]

Från ansvar för culpa skiljer sig strikt ansvar därigenom, att inculpaten straffas för en handling eller en underlåtenhet utan hänsyn till om hans handlingssätt kan betecknas såsom oaktsamt eller icke. Straffbarheten begränsas alltså endast av de objektiva brottsrekvisiten. Sålunda kan inculpaten straffas för en handling trots ursäktlig okunnighet om de omständigheter som göra den straffbar. Beträffande ansvar för åstadkommande av en effekt genom positivt handlande är dock att märka, att ansvaret begränsas enligt reglerna om adekvat kausalitet, vilket innebär, att effekten skall vara en typisk, för en verkligt initierad och speciellt insiktsfull person beräknelig följd av inculpatens handling. För ansvar för underlåtenhet erfordras endast, att inculpaten icke företagit viss handling; innebär brottet försummelse att avvärja viss effekt, kräves dock, att inculpaten haft läget i sin hand, så att han in concreto kunnat förhindra effektens inträde.[5] Då strikt ansvar föreligger, kan inculpaten faktiskt stundom komma att straffas för ett förverkligande av de objektiva rekvisiten för ett brott, vilket han icke varit i stånd att undvika. Emellertid är att observera, att strikt ansvar endast synes förekomma i speciella fall, och att det i dessa fall i själva verket oftast torde vara möjligt för inculpaten att iakttaga, att hans handlingssätt icke kommer i strid mot rättens regler, även om det icke kan

[4] Se ovan s. 8.

[4a] SL 5: 12 st. 1 torde nämligen innebära, att en icke alltför obetydlig culpa erfordras för straffbarhet.

[5] Se *Agge,* Lärobok, s. 165.

fordras av en normalt aktsam man, att han iakttager sådana restriktioner i sitt handlande.

Av det sagda inses lätt, att praktiskt sett skillnaden mellan culpa och strikt ansvar icke är stor, och att det vid en analys av rättspraxis ofta är svårt att avgöra, om domstolarna i ett visst fall skärpt aktsamhetskravet men ändå ansett sig fälla till ansvar på grund av culpa hos den dömde, eller om de avsett att statuera strikt ansvar. Denna svårighet, som ytterligare accentueras därigenom att lagstiftaren på specialstraffrättens område i många fall icke ger något säkert stöd för bedömandet av vad som erfordras i subjektivt avseende, komma vi att möta flera gånger i det följande.

Vid denna från den subjektiva sidan av brottet utgående undersökning ha vi sålunda funnit en serie ansvarsformer, som kännetecknas av ett gradvis ökat hänsynstagande till inculpatens personliga förhållande till brottet. *Strikt* ansvar kan inträda för det blotta faktum, att en viss handling företagits eller icke företagits eller för åstadkommande av en brottslig effekt, som är ett typiskt, beräkneligt resultat av inculpatens handling. I regel förekommer emellertid sådant ansvar endast då det kan förväntas, att en person i just inculpatens ställning kunnat undvika brottslighetens förverkligande. Ansvar för *culpa* betecknar ytterligare ett steg i konkretion: inculpaten straffas blott, om han brustit i den aktsamhet, som skulle ha iakttagits av en normalt försiktig person i inculpatens situation, varjämte speciell okunnighet, bristande begåvning etc. räknas inculpaten till godo. *Dolus* slutligen innebär en klart fixerad inställning av voluntativ och intellektuell karaktär till det brottsliga skeendet. En mellanform mellan den vid culpabedömningen företagna värderingen av inculpatens yttre situation och intellektuella resurser och konstaterandet vid dolus directus och indirectus av inculpatens vilja och vetskap utgör det s. k. hypotetiska provet vid dolus eventualis, vilket går ut på att domstolen med ledning av vad den kan utröna om inculpatens person avgör, om denne skulle ha företagit den åtalade handlingen, även om han varit viss om den brottsliga effek-

tens inträde eller förefintligheten av vissa för de objektiva brottsrekvisiten relevanta fakta.

Ur denna serie av ansvarsformer bryter sig en speciell rättsfigur, nämligen de i vissa fall förekommande *presumtionerna* om dolus eller culpa, vilka innebära, att dolus eller culpa principiellt erfordras för straffbarhet enligt ifrågavarande straffbestämmelse, men medföra den processuella fördelen för åklagaren, att den åtalade fälles till ansvar, om domaren förblir i ovisshet om, huruvida det subjektiva rekvisitet är fyllt. Då den åtalade med stöd av presumtionen fälles till ansvar, föreligger för honom samma situation som om han vore underkastad strikt ansvar. Straffbarheten begränsas nämligen då endast av det objektiva rekvisitet. Om det däremot i processen anses utrett, att det subjektiva rekvisitet brister, frikännes den åtalade enligt vanliga regler. Ehuru denna rättsfigur närmast är av processuell natur, har den dock så stor betydelse för ansvarets reella karaktär, att den icke bör förbigås vid behandlingen av de olika skuldformerna.

En med uppställandet av skuldpresumtioner besläktad metod tillgripes ibland av lagstiftaren, då han stadgar *särskilda exculpationsgrunder*. Detta innebär, att inculpaten kan undgå ett principiellt strikt ansvar, icke genom bevisning, som neutraliserar en misstanke om culpa i allmänhet, utan genom förebringande av vissa speciella omständigheter, vilkas innebörd i regel är, att inculpaten i visst avseende iakttagit en så stor aktsamhet att culpa anses utesluten.[6] Någon djupgående olikhet föreligger icke mellan skuldpresumtioner och dessa särskilda exculpationsgrunder. Därför är det ofta svårt att avgöra, om en hithörande rättslig företeelse skall betecknas såsom skuldpresumtion eller särskild exculpationsgrund.[7]

För att erhålla en realistisk uppfattning om de subjektiva rekvisiten är det emellertid av vikt att observera, att de alla

[6] Exempel på sådana särskilda exculpationsgrunder givas nedan s. 151 ff.

[7] Ett gränsfall utgör t. ex. 4 § 1 mom. InförselL. Övervägande skäl synas dock tala för att detta stadgande betraktas såsom innebärande en presumtion om subjektivt rekvisit.

äro objektiva i den meningen, att deras uppfyllande *konstateras* med hjälp av yttre objektiva kriterier. Detta gäller icke enbart culpabedömningen, som ju huvudsakligen är en värdering av yttre omständigheter, utan också fastställandet av dolus, eftersom de inre fakta, som konstituera denna skuldform, icke äro tillgängliga för direkt undersökning. Därför torde såväl beträffande dolus som culpa den yttre gärningstypen såsom sådan få betydelse såsom indicium för det subjektiva rekvisitet. Avgörandet blir m. a. o. i viss mån beroende på huruvida det sätt på vilket brottet begåtts och omständigheterna i övrigt vid dess begående tyda på uppsåt eller oaktsamhet. Man skulle kunna uttrycka detta förhållande så, att begåendet av en till det yttre typiskt uppsåtlig eller typiskt culpös gärning utgör ett prima-facie-bevis för dolus resp. culpa. Så t. ex. torde den som stuckit en annan med en kniv, ha svårt att undgå ansvar för uppsåtligt tillfogande av kroppsskada, och den som med bil kört över en fotgängare mellan de gula strecken på körbanan torde från början betraktas såsom skyldig till vållande av annans död.[8]

§ 3. *Några frågor rörande subjektsflerhet vid brott.*

I. Eftersom de enskilda brottsbeskrivningarna i regel taga sikte endast på det fallet att brottsligheten förverkligas av en enda person och då ur effektivitetssynpunkt behov föreligger att straffa även vissa personer, som utan att direkt träffas av brottsbeskrivningen bidragit till brottet, kompletteras, såsom tidigare antytts, brottsbeskrivningarna i de särskilda straffbuden med regler om ansvar för delaktighet i eller medverkan till brott. Utformandet av delaktighets- eller medverkansstadgan-

[8] Jfr *Ekelöf* i Festskrift tillägnad Vilhelm Lundstedt (1947), s. 12, som ifrågasätter, om det rent av icke är så, att man i praxis ofta godtager det objektiva rekvisitet såsom tillräckligt bevis för det subjektiva, samt beträffande engelsk rätt *Kenny-Phillips* s. 43: »In most cases the law regards the criminal act itself as sufficient *prima facie* proof of the presence of *mens rea*. Every sane adult is presumed to intend the natural consequences of his conduct.»

den är en tekniskt sett mycket intrikat uppgift, och hur stadgandena än konstrueras, finnas alltid spörsmål, vilkas lösning lagstiftaren måste överlämna åt doktrin och rättspraxis.

De hittills i svensk rätt gällande reglerna om subjektsflerhet vid brott, av vilka de viktigaste givits av lagstiftaren i form av stadgandena om delaktighet i brott i 3 kap. SL, äro tämligen komplicerade. De utgå från en grundläggande skillnad mellan gärningsman och delaktig. Gärningsmannen straffas direkt enligt det särskilda straffbudet och den delaktige endast om han fyller de förutsättningar, som delaktighetsstadgandena uppställa. Gärningsman är principiellt den som objektivt sett står en brottslig effekt närmast, medan den principiellt är delaktig, som genom förmedling av en gärningsmans handlande bidragit till förverkligandet av ett brott. Dock gälla vissa ytterligare begränsningar för delaktighetsansvaret. Delaktighetsansvaret är nämligen för det första strängt accessoriskt, d. v. s. delaktighet är straffbar blott då den anknytes till handlande av en straffbar gärningsman. Således kan straffbar delaktighet icke föreligga, då den omedelbart handlande är straffri, t. ex. på grund av psykisk abnormitet eller annan brist i det subjektiva rekvisitet.[1] För det andra skall delaktigheten vara uppsåtlig, vilket krav medför en begränsning av delaktighetsansvaret, om vars närmare innebörd viss tveksamhet gjort sig gällande i doktrinen.[2] Den utformning, som delaktighetsansvaret sålunda fått i hittills gällande rätt, har föranlett rättspraxis och doktrin att väsentligen i syfte att tillgodose effektivitetskravet utan uttryckligt lagstöd utbilda särskilda regler för vissa speciella fall av subjektsflerhet. Bland dessa märkas främst reglerna om s. k. *medelbart gärningsmannaskap,* vilka innebära, att den som genom förmedling av annans handlande på ett avgörande sätt bidragit till ett brott, betraktas såsom gärningsman — delaktigheten »konverteras» till gärningsmannaskap — antingen emedan den omedelbart handlande går fri

[1] Angående vissa undantag i rättspraxis från denna regel, se *Strahl* i SvJT 1943 s. 25 not 1.

[2] Se *Hagströmer* I s. 289 f. och 319 f., *Thyrén* i TfR 1915 s. 350 f. samt *Straffrättskommittén* i SOU 1944: 69 s. 87 f.

från straff eller emedan den medelbart handlande av speciella skäl är att betrakta såsom den för brottet i första hand ansvarige. Medelbart gärningsmannaskap föreligger sålunda, då den omedelbart handlande är strafflös på grund av minderårighet eller psykisk abnormitet eller i de fall då hans handlingssätt icke är straffbart såsom culpöst eller casuellt. Likaså konverteras den medelbart handlandes gärning till gärningsmannaskap dels i vissa fall, då brottet erhåller sin samhällsfarliga karaktär väsentligen på grund av en speciell ställning hos den medelbart handlande, och dels då den omedelbart handlande kan åberopa någon omständighet, som räknas till de objektiva straffrihetsgrunderna; viktigast i detta sammanhang är förmans befallning.

Genom 1948 års regler i SL 3: 4 och 5 om medverkan till brott avskaffas nyssnämnda accessorietet, och i stället straffas principiellt var och en som bidragit till förverkligande av de subjektiva och objektiva rekvisiten för ett brott,[4] varvid envar straffas under hänsynstagande till det uppsåt eller den oaktsamhet, som ligger honom till last.[5] Den nya lagen bibehåller dock indelningen av de medverkande i gärningsman, anstiftare och medhjälpare, ehuru dessa begrepp bliva sekundära i förhållande till det mera omfattande begreppet medverkande. Enär varje medverkande blir självständigt straffbar, bortfaller väsentligen behovet av konstruktionen medelbart gärningsmannaskap; anstiftan eller medhjälp till brott av underårig eller psykiskt abnorm blir sålunda t. ex. möjlig, och de hittillsvarande komplikationerna för det fall, att culpa ligger någon eller några medverkande till last, försvinna. Sålunda bliva utan tvekan såväl culpös medhjälp som medhjälp till culpös huvudgärning straffbara. Det bör måhända påpekas, att dessa förändringar i vissa avseenden torde medföra en utvidgning av straffbarheten.[6] Det medelbara gärningsmannaskapet kommer

[4] Se *Strahl* i SvJT 1943 s. 32.

[5] Se härtill och till det följande *Straffrättskommittén* i SOU 1944: 69 s. 85 ff.

[6] Sålunda torde hittills endast den ha betraktats såsom medelbar gärningsman, som medverkat med avgörande kausalitet, d. v. s. den vars handlings-

STOCKHOLMS UNIVERSITET
JURIDISKA BIBLIOTEKET

dock även i fortsättningen att spela en viss roll, speciellt då en av de medverkande har en särskild av vederbörande straffbud föreskriven ställning eller då förmans befallning föreligger. Dessa omständigheter skola här närmare uppmärksammas, enär deras betydelse för frågan rörande subjektsflerhet vid brott sträcker sig längre än till rubriceringen av en medverkanshandling såsom gärningsmannaskap, anstiftan eller medhjälp.

II. Gärningsbeskrivningarna för vissa brott förutsätta att brotten förövas av en person i viss ställning, t. ex. den som fått egendom i besittning för annan på sätt i SL 22: 1 sägs, sysslоman enligt SL 22: 5, gäldenär enligt 23 kap. SL, ämbetsman enligt 25 kap. SL samt näringsidkare, arbetsgivare, ägare m. m. enligt specialstraffrättsliga stadganden. En person i dylik särskild ställning brukar benämnas *specialsubjekt* eller stundom intraneus, varvid ett subjekt, som icke intager dylik ställning, i förhållande till honom kallas extraneus. Såsom nyss antytts anses stundom enligt hittills gällande rätt sådana specialsubjekt intaga en så särskilt ansvarsfull ställning, att de regelmässigt dömas såsom gärningsmän, även om en annan person faktiskt står närmare den brottsliga effekten. Konvertering av delaktighet till gärningsmannaskap äger sålunda rum i dessa fall.[7] Även efter genomförandet av de nya bestämmelserna om ansvar för medverkan till brott förutsättes, att samma förfa-

sätt formellt sett fallit under hittillsvarande SL 3·1 eller 3: 3; se *Bergendal,* Lärobok, s. 67. Vidare är det tveksamt, om den som genom culpöst handlande förverkligat ett brott, är straffbar enligt äldre rätt, då han begagnats som redskap av en uppsåtligt handlande medelbar gärningsman. *Bergendal,* Lärobok, s. 67 f., antager dock, att även den omedelbart handlande är straffbar. Även i det motsatta fallet, nämligen då (den omedelbare) gärningsmannen haft dolus men medhjälparen endast culpa i förhållande till den inträffade rättskränkningen, är det enligt hittills gällande rätt tveksamt, om den culpöst medverkande är straffbar. Om båda de medverkande ha culpa, torde däremot redan enligt gällande rätt båda vara straffbara såsom gärningsmän. Se *Bergendal* a. a. s. 68 och *Stjernberg,* Kompendium, s. 186 f.

[7] Se *Hagströmer* I s. 290 ff. och *Straffrättskommittén* i SOU 1940: 20 s. 35 och 164 f. Det genom 1942 års reform av SL införda stadgandet i SL 23: 7 torde medföra, att extranei vid gäldenärsbrott kunna straffas såsom gärningsmän i större utsträckning än vid andra brott med specialsubjekt; jfr *Straffrättskommittén* a. bet. s. 234 f.

ringssätt i regel tillämpas. Avgörande för frågan om en medverkande, som icke deltagit i själva utförandet av en brottslig gärning, skall bedömas såsom gärningsman är enligt motiven, om »detta ter sig naturligt». Såsom exempel på fall, där ett sådant bedömande är naturligt, anföres brott mot stadganden, som rikta sig mot specialsubjekt, till vilka specialsubjektet medverkat på annat sätt än genom utförandet av själva den brottsliga gärningen, t. ex. genom psykisk påverkan av den omedelbara gärningsmannen.[8] Det bör dock påpekas, att det enligt de nya reglerna icke leder till olika praktiska resultat, om en persons medverkan i detta fall rubriceras såsom gärningsmannaskap, anstiftan eller medhjälp.

Emellertid har egenskapen av specialsubjekt vid ett visst brott betydelse även i en annan riktning. Man kan nämligen ifrågasätta, om icke uppställandet i en brottsbeskrivning av speciella kvalifikationer hos det handlande subjektet borde medföra, att inga andra än de som fyllde dessa kvalifikationer skulle kunna fällas till ansvar enligt ifrågavarande lagrum, vare sig såsom gärningsmän eller delaktiga. På denna fråga kan icke givas ett entydigt svar, utan den är att besvara olika i olika fall. Med hänsyn till detta problem brukar man i svensk doktrin i anslutning till HAGSTRÖMER indela kvalifikationerna hos subjekten för brott i sådana som äro övervägande subjektiva och sådana, som äro övervägande objektiva.[9] Kvalifikationer av subjektiv natur indicera en högre eller lägre grad av skuld hos subjektet, och straffbud, som fordra sådan kvalifikation, kunna tillämpas endast mot subjekt, hos vilket den före-

[8] *Straffrättskommittén* i SOU 1944: 69 s. 92 f.

[9] Se *Hagströmer* I s. 353 ff. Jfr *Stjernberg*, Kommentar till strafflagen kap. 17—18, 2 uppl. (1930), s. 111 not 1, *Bergendal* i NTfS 1927 s. 246 ff. och *Krabbe* s. 80 f. De kvalifikationer, som avses i texten, äro endast sådana, som ha avseende å en viss yttre egenskap eller förhållanden beträffande ett subjekt. Här bortses alltså från de spörsmål, som uppstå, då brottsbeskrivningen fordrar ett särskilt syfte hos det handlande subjektet; se därom *Straffrättskommittén* i SOU 1944: 69 s. 99. — Tillika bortses här ifrån att *Hagströmer* uppställde en tredje kategori kvalifikationer, sådana av såväl subjektiv som objektiv betydelse. Såsom *Lejman* i Festskrift tillägnad Professor Nils Stjernberg (1940), s. 194, påpekat, synes nämligen uppställandet av denna kategori vid sidan av de subjektiva kvalifikationerna icke äga något större berättigande.

ligger. En medverkande, som saknar kvalifikationen, kan således icke straffas enligt dessa straffbud.[10] Objektiva kvalifikationer däremot giva brottet dess speciella yttre karaktär. För att ett på detta sätt kvalificerat brott skall föreligga, är det å ena sidan nödvändigt och å den andra tillräckligt, att någon av de medverkande är kvalificerad på det sätt som straffbudet anger. Är så fallet kunna även okvalificerade medverkande straffas enligt ifrågavarande straffbud.[11] Att avgöra, till vilken kategori en kvalifikation av subjektet i ett visst straffbud hör, är emellertid ofta förenat med stora svårigheter i de fall, där icke lagstiftningen eller dess förarbeten giva uttrycklig ledning.[12] I hittills gällande svensk rätt finnes en viss tendens att behandla egenskapen av specialsubjekt såsom en övervägande subjektiv kvalifikation. Viktiga exempel härpå äro kvalifikationerna »ämbetsman» enligt 25 kap. SL och »krigsman» enligt SLK 1914.[13] Av intresse att konstatera är att THYRÉN såsom exempel på straffstadganden med kvalifikationer, som kunna uppfattas såsom subjektiva, nämner även »en mängd av specialstraffrättens ordningsföreskrifter m. m.»[14] Såsom av det följande kommer att framgå är det mycket vanligt, att specialsubjekt ensamma fällas till ansvar enligt specialstraffrättsliga stadganden.[15] Detta kan måhända, åtminstone delvis, förklaras med att förseelser av denna art ansetts vara subjektivt kvalificerade.

[10] Subjektiv är t. ex. kvalifikationen »kvinna, som av olovlig beblandelse blivit havande» i SL 14: 22.

[11] Såsom objektiv betraktas t. ex. kvalifikationen »syssloman» i SL 22: 5.

[12] Sådan ledning gavs vid 1942 års ändringar i SL dels genom en specialregel beträffande bodräkt (SL 20: 3) och dels genom uttalanden i motiven om att annan medverkande än specialsubjekt kan straffas för gäldenärsbrott, förskingring, trolöshet mot huvudman och »andra liknande brott», under förutsättning att någon av de till brottet medverkande var specialsubjekt (SOU 1940: 20 s. 35). De med yttrandet avsedda kvalifikationerna förklarades sålunda vara objektiva.

[13] Före år 1943 synes detsamma ha gällt kvalifikationen »gäldenär» enligt SL 23: 3; se *Lejman* a. a. s. 195 ff. och där anförda rättsfall. *Thyrén,* Principerna III, s. 128 f., anför vidare ett antal lagrum i SL i dess då gällande lydelse med kvalifikationer, vilka enligt »mer eller mindre starka skäl» kunde uppfattas såsom subjektiva, t. ex. SL 14: 20, 18: 6, 18: 14 p. 2, 22: 14 (syssloman) samt 24: 7.

[14] *Thyrén* a. a. s. 129.

[15] Jfr nedan s. 194 ff.

Beträffande detta förhållande har en markant förändring inträtt genom 1948 års strafflagstiftning. I SL 3: 4 st. 2 och 3 (nya lydelsen) har nämligen lagstiftaren i anslutning till dansk[16] rätt uttryckligen förklarat, att den kvalifikation, som utgöres av en speciell ställning, skall betraktas såsom objektiv, i den mån särskilda regler icke givas för speciella fall.[17] Sålunda kommer t. ex. med vissa undantag en person, som icke är ämbetsman, att kunna straffas för medverkan till brott mot 25 kap. SL och en civil för medverkan till krigsmans brott mot de nya 26 och 27 kap. SL.[18] Den nya regeln i SL 3: 4 st. 2 är liksom övriga stadganden om medverkan omedelbart tillämplig endast inom strafflagens område. Genom uttrycklig hänvisning eller analogi torde den emellertid även komma att tillämpas inom specialstraffrätten, vilket kan tänkas medföra, att även sådana specialsubjektskvalifikationer, vilka tidigare uppfattats såsom övervägande subjektiva, komma att betraktas såsom objektiva, med påföljd att extranei i större utsträckning än hittills skett komma att straffas för medverkan till specialsubjekts förseelser.[19]

III. Det är allmänt erkänt, att den som står i ett *offentligrättsligt* lydnadsförhållande i viss utsträckning undgår straff, om han på befallning av förman begår en lagöverträdelse, och att i sådant fall ansvaret för brottet genom konvertering av gärningsmannaskapet drabbar förmannen ensam. Emellertid är det ovisst i vilken omfattning denna straffrihet inträder, och delade meningar råda om hur den skall uppfattas teoretiskt. Vanligen anses straffriheten inträda på grund av en avvägning mellan, å ena sidan, vikten av lydnadspliktens upprätthållande, d. v. s. av att befallningar bliva verkställda utan prövning eller opposition från den underordnade, och, å den andra, betydelsen av det intresse som kränkes, om befallning-

[16] Se DSL § 23 st. 2. Jfr *Krabbe* s. 198 ff.

[17] SL 3: 4 st. 2: »Straff som är stadgat för gärning av syssloman, gäldenär eller annan i särskild ställning skall ock drabba den som jämte honom medverkat till gärningen».

[18] Jfr SL 25: 10 och 26: 19 st. 2 (nya lydelsen).

[19] Se vidare nedan s. 87 f.

en åtlydes.[20] Stöd för bedömandet sökes i möjligaste mån i uttryckliga stadganden angående lydnadspliktens omfattning.[21] Härvid anses i regel förmans befallning vara en objektiv straffrihetsgrund, d. v. s. den underordnades handling betraktas i sig såsom rättsenlig.[22] Utöver denna på objektiv intresseavvägning vilande straffrihet antages stundom, att den underordnade av subjektiva skäl i viss utsträckning bör undgå straff.[23]

Vi skola här icke närmare uppehålla oss vid frågan om verkan av förmans befallning, såvitt rör offentliga lydnadsförhållanden, enär den följande framställningen endast i förbigående kommer att uppehålla sig vid brott, begångna av personer med ämbets- eller krigsmannaansvar. Av betydelse för det följande är däremot att klargöra betydelsen av sådan befallning i *privata tjänsteförhållanden*. I sådana förhållanden är det något tveksamt, huruvida förmans befallning, som går ut på företagande av en straffbar handling, kan leda till straffrihet för den underordnade, som åtlyder befallningen och därmed till konvertering av principalens medverkan till gärningsmannaskap. I rättspraxis finnas exempel på att förmans befallning ansetts ha denna verkan, men någon klar linje i praxis är svår att fastställa.[24] Den allmänna meningen inom svensk doktrin

[20] Se *Hagströmer* I s. 116 ff., *Thyrén,* Principerna III, s. 129 ff., *Thyrén* i TfR 1915 s. 338 f., *Wetter,* Grundlinjer, s. 31, *Stjernberg,* Kompendium, s. 95 ff., SOU 1946: 83 s. 71, samt *Mezger* s. 226 f.

[21] 76 § 1 st. SLK 1914, SL 26: 1 (nya lydelsen) och 6 § allmänna polisinstruktionen 4 juni 1948 (vilken ersatt 10 § polisreglementet för riket 26 sept. 1925).

[22] Se i not 20 anförda författare utom *Mezger* a. st. Denne anser förmans befallning vara en »Schuldausschliessungsgrund», d v. s. en ursäkt, som icke betager handlingen dess rättsstridiga karaktär. Samma uppfattning hyser *Liszt-Schmidt* s. 210. Jfr även *Krabbe* s. 87 f.

[23] *Hagströmer* I s. 119 f. och *Thyrén* i TfR 1915 s. 338. Straffrihet bör enligt dessa författare inträda, då den underordnade åtlytt förmans befallning i en situation, då han hade bort vägra lydnad men där han i sitt val mellan åtlydnad och lydnadsvägran iakttagit skälig aktsamhet (»valt efter bästa förstånd»). Jfr *Stjernberg,* Kompendium, s. 97.

[24] En genomgång av de viktigaste fall, som belysa rättspraxis' ställning till frågan om verkan av förmans befallning i privata tjänsteförhållanden, torde ha sin plats redan i detta sammanhang, eftersom de flesta av dessa falla inom den allmänna straffrättens område och alltså icke låta sig inordna i den i de följande kapitlen behandlade specialstraffrättsliga materian.

Straffrihet på grund av förmans befallning synes ha antagits i följande fall. NJA 1899 s. 127: Inspektor hos trävaruaktiebolag frikändes för egenmäktigt förfarande (stämpling med bolagets märke av timmer, som innehades

är, att straffrihet i vissa fall bör inträda på grund av förmans befallning i privata tjänsteförhållanden. Enligt HAGSTRÖMER bör emellertid sådan straffrihet endast kunna inträda av subjektiva skäl, med undantag dock för förhållandet mellan befäl och besättning på fartyg, vilket vore att likställa med ett offentligrättsligt lydnadsförhållande.[25] Andra författare hävda däremot, att överordnades befallningar, som gå ut på mindre betydande förseelser, kunna göra den underordnades gärning såsom sådan objektivt rättsenlig.[26] Enligt WETTER måste detta »antagas gälla såsom allmän regel, så snart fråga är om mindre betydande förseelser inom ramen för sådan verksamhet, som typiskt bedrives med anlitande av osjälvständiga biträden».[27]

---

av annan person), enär han handlat på order av bolaget. — NJA 1937 s. 69: En person, som var montör och maskinist i ett kraftföretag och som på order av den bystämma, vilken förvaltade kraftverket, avstängt tillförseln av elektrisk kraft till vissa fastigheter, frikändes från åtal för egenmäktigt förfarande, enär dessa åtgärder »blivit av honom utförda endast till åtlydnad av tillsägelse som lämnats honom på grund av hans ovannämnda anställning vid kraftverket, samt med hänsyn härtill och till föreliggande omständigheter i övrigt samma gärningar icke skäligen böra föranleda till ansvars- eller skadeståndsskyldighet för [honom]». Däremot fälldes ledamöter av bystämman till ansvar. — SvJT 1931 Rf s. 44: En representant för ett aktiebolag bedrev försäljning i strid mot 9 § 3 mom. näringsfrihetsförordningen men frikändes, enär han utövat försäljningen för bolagets räkning och på dess uppdrag. Denna formulering kan dock tänkas innebära, att nämnda stadgande ansågs riktat mot specialsubjekt (näringsidkaren) och att representanten ansågs vara straffri såsom extraneus. Jfr ovan s. 19. Se även NJA 1876 s. 389: Åklagaren avstod från ansvarstalan mot dräng, som på husbondes befallning kört med häst och vagn på järnvägs banvall.

Straffrihet har icke erkänts i följande fall: NT 1868 s. 28: Kusk, som på sin husbondes order färdats överdådigt, fälldes jämlikt SL 11:15. — NJA 1895 s. 342: Arbetschef för järnvägsbygge dömd jämlikt SL 19:11 för åtgärder, som han företagit på order av förman. — NJA 1901 s. 235: Tjänsteman hos aktiebolag förhindrade enligt order av bolagsledningen stadsfogde tillträde till bolagets verkstäder, där denne ämnat företaga utmätning av avlöningsmedel. Tjänstemannen fälldes jämlikt SL 10:23. — NJA 1905 s. 83: Inspektor hos sågverksbolag fälldes för delaktighet i egenmäktigt förfarande (besittningstagande av timmer), som skett på order av förman. — NJA 1921 s. 270: Förman hos en flottningsförening rubbade på order av föreningens flottningschef tredje mans besittning till timmer och fälldes härför av HD:s majoritet (fyra jr) till ansvar jämlikt SL 10:20. Minoriteten (tre jr) ville frikänna förmannen. — NJA 1924 s. 305: En hotellvaktmästare, som på order av hotellets portier inlagt bagage i en personkupé i ett tåg, fälldes av HD:s majoritet (fyra jr mot tre) för bedrägeri mot statens järnvägar.

[25] *Hagströmer* I s. 120. Jfr *Stjernberg,* Kompendium, s. 95. — Se 50 och 62 §§ sjömanslagen.

[26] *Thyrén,* Principerna I, s. 129 f., och *Thyrén* i TfR 1915 s. 338 f., *Wetter,* Grundlinjer, s. 31 f., och Kompendium, s. 36. Jfr *Bergendal,* Lärobok, s. 138.

[27] *Wetter,* Grundlinjer, s. 32.

Uppenbart är läget annorlunda i privata tjänsteförhållanden än i offentligrättsliga lydnadsförhållanden. Intresset av lydnad tillerkännes i privata förhållanden mindre betydelse, vilket visar sig däri, att det aldrig kan anses vara ett eftersättande av den underordnades åligganden, om han vägrar att på överordnads befallning begå en handling, som är straffbelagd,[28] vilket däremot kan vara fallet i offentligrättsliga förhållanden. Skulle han emellertid efterkomma befallningen, är det däremot icke säkert att han blir straffbar. För straffrihet tala i dessa fall icke endast det subjektiva skälet, att den underordnade kan ha befunnit sig i ett sådant tvångsläge, att det vore obilligt att straffa honom, utan även vissa objektiva skäl. Effektiviteten i näringslivet skulle nämligen bliva lidande av att företags personal i utpräglat underordnad ställning medelst straffhot av rättsordningen ålades att förvissa sig om, att de göromål, vartill de beordrades, icke vore lagstridiga, i varje fall när det gällde mindre betydande förseelser, såsom överträdelser av näringsreglerande författningar av olika slag. Om sådana personer utföra beordrade arbeten utan prövning av dessas laglighet med hänsyn till sådana straffbestämmelser av mindre vikt, synes därför deras handlingssätt icke såsom sådant vara socialt förkastligt utan ägna sig till allmänt handlingsmönster. Förmans befallning bör alltså även i sådana situationer uppfattas såsom en objektiv straffrihetsgrund.[29] Denna straffrihetsgrund torde dock, såsom nyss antytts, böra givas en tämligen begränsad omfattning. Straffrihet bör sålunda icke ifrågakomma för befattningshavare i mera självständig ställning eller då befallningen gått ut på en lagöverträdelse som icke är relativt obetydlig.[30] Dessutom bör ännu en reservation göras. Liksom man i offentliga lydnadsförhållanden fordrar, att befall-

[28] Jfr *Gustaf Petrén* i SvJT 1944 s. 120.

[29] Då straffrihet vid förmans befallning innebär, att själva *gärningstypen* betraktas såsom tillåten, finnes ingen anledning antaga, att denna frihet från ansvar beror på en undantagsvis av billighetsskäl tillämpad subjektiv straffrihetsgrund eller »Nichtzumutbarkeit» (så uppfattas förhållandet av *Liszt-Schmidt* s. 288). Jfr angående förhållandet mellan objektiva straffrihetsgrunder och rent subjektiva straffrihetsgrunder, *Agge,* Lärobok, s. 178 ff., särskilt s. 191 f. och 194 f.

[30] Jfr *Wetter* a. st. och *Bergendal* a. st.

ningen för att befria från ansvar skall avse något, som faller inom såväl den befallandes som den befalldes kompetensområde,[31] torde man i enskilda tjänsteförhållanden böra begränsa den objektiva straffrihetsgrunden till att avse befallningar, som röra utövningen av den underordnades tjänst. Några objektiva skäl tala nämligen icke för en längre gående lydnadsplikt.[32] I detta sammanhang bör emellertid observeras, att straffrihet eller straffnedsättning kan komma att inträda av subjektiva skäl, där SL är tillämplig, i det att en underordnad, vars förman genom utnyttjande av sin auktoritet förmått honom till brott, kan undgå straff eller få straffet nedsatt jämlikt SL 3: 5 (nya lydelsen).[33]

Vid sidan av de objektiva skäl av företagsteknisk art, som ovan anförts till förmån för straffrihet vid förmans befallning i privata tjänsteförhållanden, förtjänar framhållas, att sådan straffrihet vid lindriga förseelser är motiverad av *straffekonomiska* synpunkter. Generalpreventionens krav äro i regel tillräckligt tillgodosedda i och med att en principal, som beordrat en lindrigt bestraffad olaglig åtgärd, ensam drabbas av straff. Ansvar för osjälvständiga underordnade, t. ex. arbetare i en fabrik, där en otillåten tillverkningsmetod användes, skulle i flertalet fall vara obehövligt och dessutom i allmänhetens ögon verka obilligt, förutom att det rent praktiskt sett skulle leda till olämpliga konsekvenser, eftersom en lindrig förseelse i större företag skulle kunna nödvändiggöra polisutredning och domstolsförfarande mot ett mycket stort antal personer. I det praktiska rättslivet torde överväganden av nu nämnd art leda till, att utpräglat osjälvständiga underordnade i ett företag sällan åtalas för förseelser, som de begått på förmans befallning.[34]

[31] Se t. ex. *Hagströmer* I s. 118.

[32] Jfr 17 § 3 mom. näringsfrihetsförordningen, enligt vilket lagrum handelsbetjänter och arbetare äro pliktiga att efterkomma näringsidkarens befallningar »i avseende å de göromål, som till yrkets utövning höra».

[33] Jfr NSL § 58 och DSL § 84 st. 1 nr 5 och st. 2.

[34] Observeras bör, att samtliga ovan i not 24 citerade rättsfall röra åtal mot befattningshavare i mera självständig ställning. I de fall, där utpräglat osjälvständiga underordnade medverkat till de åtalade förfarandena (NJA 1895 s. 342 och 1921 s. 270), riktades åtalet ändock endast mot arbetsledare

Beträffande de två frågor, som här senast behandlats, nämligen rörande fördelningen och placeringen av ansvar enligt stadganden med specialsubjekt och rörande ansvaret för lagöverträdelse, som begåtts på förmans befallning, bör avslutningsvis en gemensam anmärkning göras. Ifråga om privata tjänsteförhållanden och särskilt då det rör sig om specialstraffrättsliga brott är det ofta svårt att draga gränsen mellan straffrihet för den underordnade med därav följande konvertering av gärningsmannaansvaret till den överordnade, på grund av att denne är specialsubjekt, å ena, och motsvarande företeelse, på grund av att förmans befallning föreligger, å andra sidan. Anledningen härtill är att den överordnade som givit befallningen ofta tillika är specialsubjekt.[35] Ytterst beror denna överensstämmelse på att i dessa fall nämnda båda metoder för ansvarets placering och fördelning äro uttryck för samma kriminalpolitiska tankegångar. Dessa motivera ävenledes det komplex av regler angående företagaransvar som i det följande skall närmare behandlas.[36]

[35] Jfr SvJT 1931 Rf s. 44 ovan i not 24.
[36] Angående dessa kriminalpolitiska tankegångar, se nedan s. 103 ff.

Kap. II.

Specialstraffrättsliga utgångspunkter.

§ 1. *Översikt över specialstraffrätten.*

I. Termerna »allmän straffrätt» och »specialstraffrätt» användas i modern svensk doktrin i rent formell betydelse: den allmänna straffrätten anses omfatta rättsreglerna angående de lagöverträdelser, som straffbeläggas i SL, medan reglerna angående handlingar, som straffbeläggas i andra författningar, höra till specialstraffrätten.[1] I denna formella betydelse komma uttrycken att användas även i detta arbete.

Bestämmelser av specialstraffrättslig natur finnas i ett stort antal vid olika tidpunkter tillkomna författningar i skilda ämnen.[2] Inbördes äro dessa bestämmelser tämligen heterogena, och det synes icke vara möjligt att finna någon enhetligt genomförd princip, enligt vilken straffbestämmelserna fördelats mellan SL och andra författningar. Såväl ifråga om arten av de intressen, som skyddas genom lagstiftningen, utformningen av

[1] *Agge,* Lärobok, s. 7 f. Jfr *Bergendal,* Lärobok, s. 9, och *Stjernberg,* Kompendium I, s. 26 f. *Hagströmer* I s. 60 gav däremot uttrycken en materiell betydelse; med allmän straffrätt menade han »rättsreglerna angående s. k. allmänna brott» och med specialstraffrätt de regler, som behandlade speciella förbrytelser. Praktiskt taget sammanfaller dock *Hagströmers* definition med den ovan i texten givna, eftersom enligt hans uppfattning allmänna brott med vissa undantag behandlades i SL och speciella brott i andra författningar. — *Nehrmans* indelning av brott i allmänna och särskilda synes väsentligen anknyta sig till materians uppdelning mellan MB och särskilda författningar; se Inledning til Then Swenska Jurisprudentiam Criminalem (1756), s. 9 och 19 f.

[2] Schematiska översikter över författningar med specialstraffrättsligt innehåll finnas hos *Agge,* Lärobok, s. 51 ff., och *Bergendal,* Lärobok, s. 9 ff. — Helt utanför denna avhandlings ram falla till specialstraffrätten hörande regler om ämbetsansvar och disciplinstraff; se *Agge,* Lärobok, s. 52. Ej heller beaktas här ännu gällande straffbestämmelser i de olika balkarna i 1734 års lag.

brottsbeskrivningarna, de straffbara subjekten som påföljderna av lagöverträdelserna finnas nämligen inom specialstraffrätten motsvarigheter till företeelser inom den allmänna straffrätten.[3]

Såsom en helhet betraktade förete dock de specialstraffrättsliga bestämmelserna vissa drag, som skilja dem från vad som är vanligt beträffande straffbud i SL. Redan här bör påpekas, att dessa olikheter äro så betydande, att de motivera den begränsning till vissa problem inom specialstraffrätten, som gjorts i denna avhandling.

Proportionellt sett föreligger en markant skillnad mellan specialstraffrätten och den allmänna straffrätten med hänsyn till de *intressen*, som skyddas genom straffstadgandena. Sålunda är det tämligen ovanligt, att specialstraffrättsliga stadganden rikta sig mot kränkning av enskilda intressen,[4] medan ett stort antal av straffbuden i SL avse brott mot enskild. Däremot förekommer inom specialstraffrätten betydligt oftare än inom den allmänna straffrätten kriminalisering av handlingar, som kunna anses riktade mot statens eller allmänhetens intressen.[5]

Beträffande *brottsbegreppets uppbyggnad* märkes, att *effektdelikt*, d. v. s. brott vid vilka kräves ett visst yttre resultat av gärningsmannens handlande, äro sällsynta inom specialstraffrätten men tämligen ofta förekommande inom den allmänna straffrätten. Specialstraffrätten innehåller i stället proportionsvis flera *rena handlingsdelikt*, d. v. s. lagöverträdelser vid vilka brottsligheten föreligger förverkligad i och med en viss gärnings företagande, t. ex. lämnande av oriktiga uppgifter.[6] Därmed sammanhänger, att *oäkta underlåtenhetsdelikt* endast sällan förekomma inom specialstraffrätten, eftersom sådana brott i regel bestraffas såsom åstadkommande av ett visst yttre resultat.[7] *Äkta underlåtenhetsdelikt* däremot äro mycket van-

[3] Jfr *Bergendal*, Lärobok, s. 576 f., och *Agge*, Lärobok, s. 7.

[4] Jfr *Bergendal*, Lärobok, s. 579 ff.

[5] Jfr *Bergendal*, Lärobok, s. 582 ff.

[6] Jfr angående terminologien, *Agge*, Lärobok, s. 159 ff., samt *Andenæs* s. 138.

[7] Angående olika definitioner på oäkta underlåtenhetsdelikt, se *Andenæs* s. 23 f. Jfr *Agge*, Lärobok, s. 163 f.

liga inom specialstraffrätten. Ett karakteristiskt drag hos specialstraffrätten är nämligen, generellt sett, att dess bestämmelser ålägga olika subjekt — ofta utövare av viss näring eller ägare av viss egendom — att vara verksamma i viss riktning. Detta syfte söker man ofta uppnå genom att giva straffbuden formen av påbud, vilkas överträdande blir äkta underlåtenhetsdelikt.

I litteraturen företages ofta en indelning av brott med hänsyn till *handlingsprogressen*, d. v. s. hur långt angreppet mot det genom vederbörande straffbestämmelse skyddade intresset skall fortskrida, för att enligt brottsbeskrivningen fullbordat brott skall föreligga. Inom specialstraffrätten förekommer liksom i den allmänna straffrätten *skadedelikt*, dock måhända icke i lika stor utsträckning som i denna. Beträffande *faredelikt* skiljer sig emellertid specialstraffrätten avsevärt från den allmänna straffrätten. Endast sällan har lagstiftaren i specialstraffrättsliga stadganden uttryckligen upptagit fara som ett brottsrekvisit.[8] Såväl konkreta som abstrakta faredelikt[9] äro därför sällsynta inom specialstraffrätten. Utmärkande för specialstraffrätten är däremot det stora antalet brottsbeskrivningar, enligt vilka skada eller fara icke erfordras, men som avse handlingar, vilka i typiska fall medföra fara, i vilka fall således lagstiftarens syfte med straffbudets uppställande torde ha varit att förebygga den abstrakta eller konkreta fara, som handlingarna kunna medföra. I doktrinen anses stundom lagstiftaren i dessa fall genom en presumtion, som icke får motbevisas, ha förutsatt farans förhandenvaro, varför brottstypen benämnes *delikt med presumerad fara*.[10] Sådana delikt före-

[8] Såsom exempel kunna nämnas 6 § 2 mom. lagen 21 sept. 1915 om behörighet att utöva läkarkonsten (»där behandlingen varit av beskaffenhet att medföra fara för den behandlade») och 18 § KF 31 okt. 1873 ang. främmande trosbekännare och deras religionsutövning (»fel eller försummelse, som kan medföra kränkning av allmän eller enskild rätt»).

[9] Uttrycket »abstrakt faredelikt» tages här i den av *Agge*, Lärobok, s. 144, använda betydelsen av delikt, vid vilka abstrakt fara ingår i brottsbeskrivningen. Ofta torde emellertid denna term reserveras för den nedan i texten med uttrycket »delikt med presumerad fara» betecknade brottskategorien, varvid samtliga delikt med fara i brottsbeskrivningen synas hänföras till konkreta faredelikt; se t. ex. *Mezger* s. 193; jfr *Hippel* II s. 101 f., *Hurwitz* s. 168 och *Schönke* s. 667.

[10] Se *Agge*, Lärobok, s. 144, och *Wetter*, Grundlinjer, s. 25 ff.

komma endast i några enstaka fall i den allmänna straffrätten.[11]

Karakteristiskt för specialstraffrätten är också, att dess straffbud ofta rikta sig mot *specialsubjekt*[12] av olika slag, icke sällan utövare av viss näring eller innehavare av viss egendom. Någon principiell olikhet mot den allmänna straffrätten innebär emellertid icke detta, ty även SL förutsätter ju stundom, såsom ovan antytts, specialsubjekt.[13]

I fråga om *straffen* gäller, att samma allmänna huvudstraff kunna följa på specialstraffrättsliga brott som på allmänstraffrättsliga. Dock äro strafflatituderna genomgående lindrigare i specialstraffrätten än i den allmänna straffrätten. Specialstraffrättsliga brott kunna nämligen i regel icke förskylla högre straff än böter eller kortvariga frihetsstraff. Straffarbete ingår mycket sällan i latituden för ett sådant brott. Ofta förekomma emellertid inom specialstraffrätten *påföljder* av olika slag, såsom förlust av näringsrätt eller förverkande av viss egendom.[14]

Rent lagtekniskt sett skilja sig ofta specialstraffrättsliga straffbestämmelser på ett markant sätt från straffbuden i SL. De senare innehålla nämligen en beskrivning av det handlingssätt, som föranleder straff, medan den bakomliggande primära regel, som är avsedd att utgöra mönstret för medborgarens handlande, endast är underförstådd. Många specialstraffrättsliga stadganden angiva i stället handlingsmönstret i lagtexten och underlåta att närmare karakterisera de avvikelser därifrån, som medföra straff. I sådana fall uppdelas i regel straffbestämmelsen i två lagrum, av vilka det ena innehåller handlingsmönstret och det andra en regel om straff för den som icke rättar sig därefter. Själva straffstadgandet får då ofta en mycket lakonisk avfattning.[15] Sådana s. k. *blankettstraffbud,*

[11] Se t. ex. SL 14: 18 samt hittillsvarande SL 19: 7.

[12] Angående innebörden av detta uttryck, se ovan s. 17.

[13] Jfr ovan s. 17 samt *Bergendal,* Lärobok, s. 577.

[14] Jfr *Bergendal,* Lärobok, s. 623 ff.

[15] T. ex.: »Bryter någon mot de i denna kungörelse meddelade föreskrifterna, straffes med böter . . .».

d. v. s. straffstadganden, vilkas gärningsinnehåll angives genom hänvisning till ett annat lagrum, förekomma icke sällan i den formen, att det kompletterande stadgandet återfinnes i en annan lagstiftningsprodukt, utfärdad av samma eller oftare av ett annat lagstiftande organ än det som stiftat blankettstraffbudet.[16] Denna lagstiftningsmetod med dess framhävande av handlingsmönstret medför stundom, att brottets gärningsinnehåll, själva det förbjudna handlingssättet, blir mindre noga preciserat, vilket naturligtvis försvårar analysen av straffbuden.[16a]

Även i andra avseenden råda vissa olikheter mellan allmän straffrätt och specialstraffrätt, t. ex. ifråga om *objektiva straffrihetsgrunder*, det *subjektiva rekvisitet* och *subjektsflerhet*. Dessa skiljaktigheter komma att göras till föremål för behandling i det följande.[17] Däremot komma de speciella frågor rörande *brottskonkurrens* och *återfall* i brott, som uppstå vid tillämpningen av specialstraffrättsliga stadganden, icke alls att beröras i denna avhandling.[18]

Efter denna kortfattade översikt över de skiljaktigheter, som råda mellan allmänstraffrättsliga och specialstraffrättsliga brott, skall här något dryftas, vilka skäl som motiverat den föreliggande uppdelningen av straffbestämmelser mellan SL och andra författningar. Ett skäl för hänförande av en straffbestämmelse till en specialförfattning, vilket torde ha inverkat på flertalet specialstraffrättsbestämmelsers placering, är att

[16] Se exempel hos *Bergendal,* Lärobok, s. 598 ff. Jfr *Agge,* Lärobok, s. 107. Ofta användes termen blankettstraffbud endast i de fall, då utfyllnaden göres av en annan myndighet än den, som utfärdat själva straffbudet; se *Neumann,* Das Blankostrafgesetz in allgemeiner und staatsrechtlicher Beziehung (1908), s. 16 ff. I den i texten nyttjade meningen användes uttrycket av *Agge* a.st. och *Mezger* s. 196 f.

[16a] Nedan s. 96 beskrives en annan olikhet mellan specialstraffrättens och den allmänna straffrättens brottsbeskrivningar, nämligen att specialstraffrättsliga stadganden icke sällan beskriva ett yttre händelseförlopp eller ett uteblivet yttre resultat utan att närmare anknyta dessa fakta till det ansvariga subjektets handlande.

[17] Se nedan s. 52 ff.

[18] Angående dessa frågors lösning enligt äldre rätt, se *Bergendal.* Lärobok, s. 650 ff. Vissa förändringar ha skett genom 1938 års konkurrenslagstiftning och 1942 års reform av förmögenhetsbrotten m. m.; se därom SOU 1937: 24 s. 95 f. och SOU 1940: 20 s. 75. Beträffande *försök* till brott torde väsentligen samma regler gälla inom specialstraffrätten som inom den allmänna straffrätten; jfr SOU 1940: 19 s. 79 f.

det av lagtekniska grunder funnits lämpligast att sätta in själva stadgandet om straff i samma författning som den primära regeln. Författningar av specialstraffrättsligt innehåll bestå nämligen ofta av ett komplex primära regler av mer eller mindre invecklad natur, till vilket själva straffbestämmelserna anknyta sig såsom appendix. Att utbryta straffbestämmelserna ur sitt sammanhang med de primära reglerna skulle mången gång framstå såsom mindre ändamålsenligt. Andra orsaker till att straffbestämmelser icke upptagits i SL torde vara, att de reglera förhållanden av mera föränderlig natur (t. ex. kristidslagstiftningen) eller att de förseelser, de bestraffa, äro att anse som bagatellartade.[19] Detta är en tankegång, som har hävd i svensk lagstiftning och som fått ett välkänt uttryck i stadfästelseresolutionen till 1734 års lag, i vilken uttalas, att lagen ej innehåller »vad ekonomie och politie förordningar angår, vilka efter förefallande omständigheter finnas mera förändring vara underkastade». Stundom torde svårigheter av väsentligen teknisk natur att inordna en straffbestämmelse i SL ha föranlett tillskapandet av en specialförfattning.[20]

II. En gammal önskedröm bland straffrättens målsmän har varit att de lege ferenda genomföra en uppdelning mellan allmän straffrätt och specialstraffrätt genom fasta, begreppsenligt uppdragna gränser. Otvivelaktigt vore en sådan uppdelning — om den vore möjlig att åstadkomma — mycket önskvärd, eftersom den skulle giva specialstraffrätten en fast grund. I denna riktning strävade Lag-Commiteen, då den under förarbetena till SL uttalade, att en allmän kriminallag skulle ha »egentliga rättskränkningar» till sitt föremål, medan »polisförseelser» borde utsöndras därur.[21] Emellertid blev detta pro-

[19] Jfr *Agge*, Lärobok, s. 55.

[20] Ett exempel härpå utgör skattestrafflagen; jfr SOU 1942: 31 s. 86 ff. — Angående den med förevarande problem i vissa avseenden sammanhängande statsrättsliga frågan om gränsdragning mellan »allmän kriminallag» enligt RF § 87 och Konungens administrativa lagstiftning enligt RF § 89, se *Herlitz*, Om lagstiftning (1930), s. 500 ff., och *Malmgren*, Sveriges grundlagar, 5 uppl. (1947), s. 88 f. Jfr *Westman* i FT 1938 s. 8.

[21] *Lag-Commiteens* Förslag till Allmän Criminallag (1832), motiven s. 1. Den närmare innebörden av den föreslagna gränsdragningen skall i det följande göras till föremål för granskning.

gram icke konsekvent genomfört av Lag-Commiteen,[22] och den följande utvecklingen i lagstiftningen har medfört att någon genomgående principiell skillnad mellan den materia, som behandlas i SL, och den som behandlas i därifrån fristående lagstiftning, icke kan fastställas.[23]

Detta uttalande av Lag-Commiteen om att fördelningen av den straffrättsliga materian mellan allmän straffrätt och specialstraffrätt principiellt bör anknyta till en uppdelning av straffbara handlingar i egentliga rättskränkningar och polisförseelser leder oss över till ett problem, som icke har omedelbar betydelse för denna gränsdragning men som icke bör förbigås vid dryftandet av specialstraffrättens problem. I den juridiska litteraturen har nämligen ofta gjorts gällande, att det föreligger en djupgående olikhet mellan »egentliga» brott och sådana lagöverträdelser, som man betecknat som *polisförseelser*.[24] Till polisförseelserna räknas därvid traditionellt sådana lindrigt bestraffade lagöverträdelser, som i stor utsträckning förekomma i den svenska specialstraffrätten och till »egentliga» brott flertalet i olika länders strafflagar behandlade lagöverträdelser av mera allvarlig art. Det bör dock observeras, att gränsen mellan allmän straffrätt och specialstraffrätt icke sammanfaller med uppdelningen i »egentliga» brott och polisförseelser. Den föregivna olikheten mellan dessa båda slag av

[22] *Lag-Commiteen* a.st.

[23] Se *Assarssons* kritik, s. 25 ff.

[24] Uttrycket »polisförseelse» syftar, liksom sina utländska förebilder (Polizeiübertretung, contravention de simple police), *dels* på politi eller polis i betydelsen av en gren av den statliga verksamheten *dels ock* på det statsorgan, polisen, vilket denna verksamhet till huvudsaklig del åligger. Ordet kan således uppfattas som beteckning icke blott på brott mot politin såsom statsverksamhet utan även på brott mot bestämmelser, som utfärdats av polismyndighet eller vilkas efterlevnad det åligger speciellt polisorganen att övervaka. Jfr uttrycket »polisförfattningar» i 15 och 23 §§ KSt för statens polisskola 30 juni 1938 och hos *Sjöholm*, Lagstiftningen om polisväsendet m. m. (1941), s. 28. Dessutom kan anmärkas, att brott mot »polisförfattningarna» tidigare i regel fallit inom polisdomstolarnas och poliskamrarnas kompetens. Eftersom polis i modernt språkbruk vanligen användes om polisen såsom statsorgan och icke om politiverksamheten och då — sedan poliskamrarna berövats sin domsrätt och polisdomstolarna avskaffats — polisen såsom statsorgan numera icke har mer befattning med polisförseelser än med andra brott, vilka ligga under allmänt åtal, synes emellertid termen inadekvat. Lämpligare vore »politiförseelse». Såsom i det följande kommer att påvisas, torde dock termen helt böra utmönstras.

delikt påstås medföra, att de regler, som pläga hänföras till straffrättens allmänna del,[25] icke alltid äro tillämpliga på polisförseelser i samma utsträckning som på andra straffbara handlingar eller att de beträffande polisförseelserna ha ett delvis annat innehåll än beträffande brotten i övrigt. Bl. a. påstås ofta i utländsk doktrin, att särskilda regler gälla ifråga om det subjektiva rekvisitet vid polisförseelser. Ansvar för polisförseelse skulle sålunda alltid kunna inträda vid culpa, även om detta icke särskilt framginge av lagtexten,[26] och t. o. m. helt utan bevisad skuld hos gärningsmannen.[27] Vid polisförseelser anses vidare kunna förekomma »ansvar för annans gärning»,[28] och stundom anses hinder icke möta mot att straffa kollektiva enheter för polisförseelser.[29] Ofta anses de vanliga delaktighetsreglerna icke gälla polisförseelserna,[30] och stundom påstås särskilda konkurrensregler vara tillämpliga på dem.[31] De lege ferenda göres ibland gällande, att endast vissa straffarter (t. ex. böter och konfiskation) borde ifrågakomma vid polisförseelser.[32] Slutligen användes polisförseelsebegreppet ofta för att avgränsa de delikt, som anses kunna göras till föremål för summariskt processuellt förfarande.[33]

Också för svensk rätts del göres stundom gällande, att särskilda regler gälla för polisförseelser. Sålunda har inom dokt-

[25] Det torde här vara lämpligt att erinra om den i viss mån förbryllande straffrättsliga terminologien. Den »allmänna straffrätten» brukar — såsom ovan utvecklats — anses omfatta de lagöverträdelser, som upptagits i SL, medan »specialstraffrätten» innefattar övriga straffbara handlingar. »Straffrättens allmänna del» däremot är en sammanfattning av de genom lagstiftning och sedvanerätt utbildade regler, som äro gemensamma för alla eller flertalet brott, t. ex. reglerna om rättsstridighetens bortfallande, försök, delaktighet, tillräknelighet m. m. »Straffrättens speciella del» behandlar i överensstämmelse härmed de för de särskilda brotten specifika rättsreglerna. Jfr *Agge,* Lärobok, s. 7 ff.

[26] *Goldschmidt* s. 475 f., *Liszt-Schmidt* s. 281, *Poul Andersen,* Hovedpunkter af Forvaltningsretten. I (1930), s. 29, *W. Jellinek,* Verwaltungsrecht. 3 Aufl. (1931), s. 345.

[27] *Hatschek,* Lehrbuch des deutschen und preussischen Verwaltungsrechts. 7.—8. Aufl., utg. av *Kurtzig* (1931), s. 172.

[28] *Otto Mayer* s. 269, *Poul Andersen* a. st.

[29] *Poul Andersen* a.a.s. 30.

[30] *Umhauer,* Ein Beitrag zur Lehre vom Begriff und Wesen des Polizeideliktes (1904), s. 76.

[31] *Umhauer* a.st., *Goldschmidt* s. 581.

[32] *Umhauer* a.st.

[33] *Frank* i ZStW Bd 18 (1898), s. 747.

rinen hävdats, att polisförseelser i olikhet mot »egentliga» brott utan uttryckligt stadgande därom vore straffbara i culpa[34] och att »i någon utsträckning» strikt ansvar förekomme vid polisförseelser.[35] Enligt en i den straffrättsliga litteraturen och i lagstiftningsmotiv stundom framställd åsikt kunna ej heller strafflagens delaktighetsregler tillämpas analogt på polisförseelser.[36]

Dessa uttalanden angående de speciella regler, som skulle gälla vid polisförseelser i motsats till andra brott, förutsätta, att begreppet polisförseelse kan givas en definition, som icke tager hänsyn till dessa speciella regler. För att uttalandena skola kunna få praktisk betydelse måste m. a. o. en polisförseelse ha andra från vanliga brott skiljaktiga kännetecken, än att t. ex. delaktighet däri icke är straffbar. Kunde en dylik definition givas, skulle tydligen doktrin och rättspraxis vid utbyggnaden av straffrättens allmänna del och särskilt specialstraffrättens allmänna del kunna anknyta till skillnaden mellan polisförseelser och andra straffbara handlingar och därigenom giva regelsystemet ökad stadga och överskådlighet.

I vissa *utländska* rättsordningar indelas brotten genom legaldefinitioner i olika kategorier. Den engelska indelningen av brotten i treasons, felonies och misdemeanors har numera huvudsakligen historiskt intresse.[37] Av större intresse är den i Frankrike rådande indelningen av brotten i crimes, délits och contraventions, som leder sitt ursprung från revolutionstidens första strafflagar (1791) och sedermera upptogs i Code pénal. Den är en *kvantitativ* indelning av brotten efter straffets svårhetsgrad, och inom fransk doktrin hävdas, att någon begreppsmässig skillnad ej går att uppställa mellan de olika grupperna.[38] Denna indelning har sin främsta betydelse för kompetens-

[34] *Assarsson* s. 78 f.; se därom vidare nedan s. 66 not 50.

[35] *Bergendal,* Lärobok, s. 675 f.; se därom vidare nedan s. 59 ff.

[36] Se *Assarsson* s. 79 f. och *Hagströmer* I s. 52 f., lagrådet i KPr 1939 (lagt.): 284 s. 66 och *Straffrättskommittén* i SOU 1944: 69 s. 102. Se därom vidare nedan s. 71 ff. Slutligen kan här pekas på SOU 1944: 18 (förslag till vägtrafikstadga) s. 64, där det heter: »För rena polisförseelser böra penningböter bibehållas».

[37] Jfr *Stephen,* A History of the Criminal Law of England II (1883), s. 192 ff., och *Kenny—Phillips* s. 105 ff.

[38] *Garraud* I s. 222 ff., 233 ff. samt *Heitzmann* s. 44.

fördelningen mellan domstolarna i första instans. Vidare äro vissa till straffrättens allmänna del hörande regler endast tillämpliga på crimes och délits.[39] Den franska tredelningen tjänade till mönster för den av FEUERBACH utarbetade bayerska strafflagen av år 1830[40] och 1851 års preussiska strafflag, varifrån den upptogs i StGB med dess indelning av brotten i Verbrechen, Vergehen och Übertretung.[41] Under förarbetena till StGB avstod man medvetet från varje försök att göra en kvalitativ gränsdragning mellan de olika brotten, och indelade dem i stället kvantitativt med hänsyn till straffmaxima för de olika brotten.[42] Den nuvarande tyska tredelningen har, liksom den franska, betydelse dels med hänsyn till giltighetsområdet för vissa till allmänna delen hörande regler och dels med hänsyn till domstolskompetensen.[43] NSL indelar brotten i forbrytelser och forseelser. Förseelserna straffas regelmässigt lindrigare än förbrytelserna och behandlas i viss mån avvikande från dessa i allmänstraffrättsligt och processuellt hänseende. Inom norsk doktrin råder enighet om att indelningen är av godtycklig karaktär och att den icke vilar på någon begreppsmässig grundval.[44] Till grund för brottens uppställning i FSL ligger en uppdelning av de straffbara gärningarna i en strängare och en lindrigare bestraffad grupp — i de ursprungliga förslagen[45] kallade brott och överträdelser — utan någon skarpt genomförd principiell skillnad mellan de olika grupperna.[46]

[39] Se t. ex. *Vidal-Magnol* s. 86 ff.

[40] Angående denna, se nedan s. 41 not 68.

[41] I tysk rätt hade redan tidigare — inom doktrinen av *Carpzow* (1595—1666) och i lagstiftningen av den bayerska Codex juris Bavarici criminalis (1751) samt den österrikiska Constitutio criminalis Theresiana (1768) — brotten indelats i tre klasser med hänsyn till straffets svårhetsgrad: delicta leviora (bötes- och fängelsestraff), delicta atrocia (kropps- och dödsstraff) samt delicta atrocissima (kvalificerat dödsstraff). I samband med humaniseringen av straffsystemet förlorade denna indelning sin praktiska betydelse. Den preussiska Allgemeines Landrecht (1794) innehöll endast en klass lagöverträdelser, »Verbrechen». Se *Hippel* I s. 236 och II s. 94.

[42] Se t. ex. *Roeder* s. 4.

[43] Se t. ex. *Schönke* s. 737.

[44] *Hagerup* s. 141, *Kjerschow* s. 5 samt *Skeie* I s. 126.

[45] Se Förslag till Strafflag för Storfurstendömet Finland (1875), s. 141, samt den s. k. Granskningskommitténs på grundval av nyssnämnda förslag utarbetade Förslag till strafflag för Storfurstendömet Finland (1884), s. 139 f. Angående dessa förslag, se vidare nedan s. 42 not 68.

[46] Jfr *Hagströmer,* Granskning af förslaget till strafflag för Storfurstendömet Finland (1879), s. 60 ff.

Dessa indelningar kunna emellertid icke giva någon omedelbar ledning för *svensk* rätts del, enär någon motsvarande indelning icke är genomförd i den svenska SL.[47] Man kunde emellertid ifrågasätta, om icke lagstiftaren inom specialstraffrätten verkställt en uppdelning av brotten i olika kategorier, vilken uppdelning markerades av de olika termer, varmed lagöverträdelserna betecknats. De uttryck, som komma till användning inom specialstraffrätten äro »brott», »förbrytelse», »förseelse» och »överträdelse». Någon konsekvent genomförd princip lärer emellertid icke ligga till grund för dessa uttrycks användning. I viss mån synas benämningarna dock ha samband med straffens svårighetsgrad. »Brott» och »förbrytelse» torde sålunda i regel beteckna lagöverträdelser, som förskylla fängelse utan angivet maximum eller straffarbete, medan »förseelse» i regel reserveras för de lagöverträdelser, som endast förskylla böter eller fängelse i högst sex månader eller ett år. Avvikelser från dessa regler äro emellertid icke sällsynta.[48] »Överträdelse» synes vara ett mera neutralt uttryck, som användes helt utan hänsyn till straffets storlek. Av det anförda synes framgå, att denna terminologi är alltför inkonsekvent för att kunna tjäna till utgångspunkt för en systematisering av de specialstraffrättsliga lagöverträdelserna.

Av större intresse äro de olika försök, som man i doktrinen gjort att efter *kvalitativa* kriterier avskilja polisförseelserna från andra brott.[49]

Många författare hävda, att den avgörande skillnaden mellan de båda deliktskategorierna ligger däri att polisförseel-

[47] Jfr *Agge,* Lärobok s. 139 f.

[48] Sålunda betecknas i 292 § 1 mom. sjölagen såsom »förbrytelse» förfaranden, som straffas högst med fängelse i ett år, medan civilförsvarslagen i 92 § såsom »förseelse» betecknar överträdelse av 91 § 1 st., vilket brott kan förskylla fängelse eller, under högsta civilförsvarsberedskap, straffarbete i högst två år.

[49] Den indelning, som man sålunda strävar efter, avses alltså att göras ur andra synpunkter än den rent kvantitativa gränsdragningen i fransk och tysk lagstiftning. Vad som i tysk doktrin betecknas som Polizeiübertretung är således icke identiskt med det legala begreppet Übertretung, ehuru de i viss mån sammanfalla, i olika utsträckning enligt olika teorier. I diskussionen har man icke alltid gjort klart för sig vilket av de båda begreppen man avsett, varför meningsutbytet stundom präglats av en viss förvirring. Jfr *Kitzinger,* Die Internationale Kriminalistische Vereinigung (1905), s. 31 ff.

serna karakteriseras av etisk indifferens, medan övriga straffbara handlingar alltid äro etiskt förkastliga. Denna uppfattning anses ha kommit till uttryck redan inom den romerska rätten i ett uttalande av Ulpianus: »Probra quaedam natura turpia sunt, quaedam civiliter et quasi more civitatis.»[50] Under upplysningstiden skilde man på liknande sätt mellan »egentliga» eller »kriminella» brott, »mala in se», och handlingar, som straffades endast på grund av stadganden i positiv rätt, »mala quia prohibita». Även i modern doktrin anses icke sällan, att polisförseelserna utgöra från de »egentliga» brotten artskilda normöverträdelser, vilka karakteriseras av etisk indifferens.[51] På grund av sin obestämdhet lämpar sig emellertid icke detta etiska kriterium för praktisk användning i juridisk begreppsbildning och systematik. Talrika försök ha därför gjorts att ersätta eller komplettera detta kriterium med rent juridiska kännetecken. De flesta av de sålunda uppställda kriterierna ha emellertid mött stora svårigheter, då de skolat tillämpas på de positiva rättsordningarna, vilket föranlett ett ofta citerat yttrande av en tysk författare på 1830-talet, att mellan »egentliga» brott och polisförseelser råder »ein die Juristen in Verzweiflung setzender Unterschied».[52]

En annan metod att avgränsa polisförseelserna från »egentliga» brott baseras på uppfattningen, att *straffet* har en annan funktion vid polisförseelserna än vid andra brott.[53] Denna metod måste emellertid leda till lika osäkra resultat som användningen av det etiska kriteriet. Alla försök att på denna väg finna en artskillnad mellan de båda slagen av lagöverträdelser förutsätta nämligen, att man kommer till klarhet om straffets

[50] Dig. 50.16.42.

[51] Såsom exempel kunna nämnas *Frank* i ZStW Bd 18 (1898) s. 742, *Otto Mayer* s. 258 not 2, *Roeder* s. 31 ff., *Rietsch* i Deutsches Strafrecht 1935 s. 66. *M. E. Mayer* hyser samma uppfattning, ehuru med avvikande terminologi; se dennes Rechtsnormen und Kulturnormen (1903), s. 114 ff. Från denna uppfattning utgår också *Wolf,* Die Stellung der Verwaltungsdelikte im Strafrechtssystem i Festgabe für Reinhard von Frank. II (1930), s. 516 ff. Jfr *Hellmuth Mayer* s. 72.

[52] *Hepp* i en kommentar till württembergska strafflagen; citerat efter *Hippel* II s. 103 och *Roeder* s. 1.

[53] T. ex. *Gauckler* i Mitteilungen der Internationalen Kriminalistischen Vereinigung VIII (1900) s. 292 ff.

ändamål och verkningssätt i allmänhet.[53a] Därvid göra sig stora svårigheter gällande, emedan många problem, som sammanhänga med frågan om straffets funktioner, på vetenskapens nuvarande ståndpunkt ej kunna göras till föremål för empiriskt studium.[54] Frågan om straffets funktion inom specialstraffrätten är emellertid av stort intresse och skall i det följande göras till föremål för särskild behandling.[55]

De flesta teorier, som söka lösa frågan om en begreppsmässig avgränsning av polisförseelserna, utgå från att det är en skillnad i *gärningsinnehållet,* i brottsbeskrivningens utformning, som motiverar skillnaden mellan de båda kategorierna av lagöverträdelser.

1. Bland dessa teorier märkes främst en grupp, som anser sig kunna påvisa en skillnad mellan de olika deliktskategorierna med hänsyn till *brottets objekt.*

a) Enligt FEUERBACHS från naturrättsliga tankegångar utgående uppfattning utgöras de egentliga brotten av angrepp mot subjektiva rätter, rättigheter, som tillkomma staten och de enskilda medborgarna. Polisförseelserna däremot äro handlingar, som icke kränka någon subjektiv rätt men som av staten straffbeläggas, för att denna skall kunna »auf seinen Zweck mittelbar hinzuwirken».[56]

Redan tidigt påvisades, att denna uppfattning leder till olämpliga konsekvenser, enär flera lagöverträdelser, som traditionellt räknats till »egentliga» brott, t. ex. sedlighetsbrott i

---

[53a] Jfr *Hurwitz* s. 172 och *Roeder* s. 12 ff.

[54] Jfr *Ekelöf* s. 3 f.

[55] Nedan s. 48 ff.

[56] *Feuerbach,* Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen Peinlichen Rechts. 14. Aufl., utg. av *Mittermaier* (1847), § 22, s. 46 ff.: »Unabhängig von der Ausübung eines Regierungsacts und der Erklärung des Staats gibt es Rechte (der Unterthanen im Staate oder des Staates selbst). Diese, durch Strafgesetze gesichert, begründen den Begriff eines Verbrechens im engeren Sinne... — Insofern der Staat berechtigt ist, durch Polizeigesetze auf seinen Zweck mittelbar hinzuwirken, und durch diese an sich nicht rechtswidrige Handlungen zu verbieten, sofern gibt es besondere Rechte des Staats auf Unterlassung dieser speciell verbotenen Handlungen, die den Underthanen ursprünglich rechtlich möglich waren. Ist das Recht des Staats auf Gehorsam gegen ein bestimmtes Polizeigesetz mit Strafen bedroht, so entsteht der Begriff von Vergehen, Polizei-Uebertretung.»

betydelse av brott mot sexualmoralen, komme att hänföras till polisförseelserna på grund av att de icke kunde anses kränka någon subjektiv rätt. Den torde numera icke ha några anhängare.[57]

b) Binding anser alla straffbara handlingar vara överträdelser av »normer», d. v. s. bakom den gällande rättens straffbestämmelser existerande rättsregler, som förbjuda eller påbjuda ett visst handlingssätt. Vissa handlingar innebära tillika angrepp mot »Rechtsgüter», d. v. s. de faktiska tillstånd, som rättsordningen vill skydda, genom vilka angrepp »die Rechtsgüter» skadas eller utsättas för fara. Vid sidan av dessa s. k. angreppsdelikt finnes en kategori straffbara handlingar, som icke innefatta angrepp mot något »Rechtsgut». Dessa brott karakteriseras sålunda enbart genom sin oöverensstämmelse med normerna. Binding kallar i anledning härav denna grupp för olydnadsbrott, »reiner Ungehorsam». Olydnadsbrotten motsvara de traditionella polisförseelserna. — Binding tager emellertid avstånd från indelningen i »egentliga» brott och polisförseelser och vill ersätta den med en indelning i angreppsdelikt och »reiner Ungehorsam».[58]

Merkel kommer i huvudsak till samma resultat som Binding. Han skiljer mellan brottets »formalgrund» och dess »materialgrund». Brottets formalgrund utgör det förhållandet, att individen angriper statsmaktens auktoritet genom att icke lyda straffbudet, medan materialgrunden innebär, att brottet utgör ett angrepp på de »Rechtsgüter», som straffbudet är avsett att skydda. »Egentliga» brott föreligga endast, då ett sådant angrepp ägt rum in concreto, d. v. s. då såväl formal- som mate-

[57] Feuerbach utgår från att rättigheterna existera oberoende av den positiva rättens regler. Från en modern rättsvetenskaplig ståndpunkt, som innebär, att rättigheterna äro funktionsbegrepp, som skapats för att underlätta förståelsen och bearbetningen av gällande rätt (Se t. ex. *Hult* i Festskrift tillägnad Professor Nils Stjernberg (1940), s. 136, och *Ekelöf* i TfR 1945 s. 211 ff.), framstår det såsom föga ändamålsenligt att göra en rent straffrättslig systematisering på grundval av begreppsbildningen inom andra discipliner; flertalet rättigheter, nämligen de förmögenhetsrättsliga, ha ju konstruerats på grundval av rent civilrättsliga lämplighetsöverväganden.

[58] *Binding*, Die Normen und ihre Übertretung I, 3. Aufl. (1916), s. 111 ff., 324 ff., Handbuch des Strafrechts I (1885), s. 170, samt Grundriss des Deutschen Strafrechts. Allgemeiner Teil, 8 Aufl. (1913), s. 64 ff., 112 ff.

rialgrunden föreligger. Polisförseelser däremot straffas oberoende av om ett sådant angrepp ägt rum eller ej, d. v. s. endast med stöd av formalgrunden.[59]

Bindings och Merkels teorier, som tidigare haft många anhängare inom tysk doktrin och som inom den skandinaviska litteraturen omfattats av bl. a. FORSMAN,[60] torde numera vara allmänt övergivna.

Man har mot Merkels och Bindings uppfattningar med ett visst fog gjort gällande, att de utgå från att lagstiftaren utfärdar straffregler enbart för att visa sin makt, på samma sätt som fogden Gessler satte upp sin hatt på torget för att hälsas av de motspänstiga schweizarna.[61] Häremot kan invändas, att Binding och i viss mån även Merkel låta förstå, att brott av polisförseelsetypen tillskapats för att träffa handlingar, som regelmässigt eller sannolikt innebära en fara för »Rechtsgüter».[62] Med en dylik förklaring synas författarna ha uppgivit sin principiella utgångspunkt. Deras uppfattning kan ur denna synpunkt sett sägas närma sig den teori, för vilken skall redogöras nedan under 2.[63] Dessutom bör en annan brist på klarhet i deras framställning påpekas. Då polisförseelserna uppfattas såsom olydnad, borde de följdriktigt kunna straffas, endast då de äro uppsåtliga och gärningsmannen har kännedom om det överträdda straffbudets existens och innehåll, d. v. s. straff borde icke inträda vid culpa eller rättsvillfarelse. Detta är emellertid icke Bindings och Merkels mening. Vid sådant förhållande synes karakteristiken av polisförseelserna såsom olydnadsbrott icke kunna upprätthållas.[64]

Vidare synes hela skillnaden mellan »egentliga» brott och polisförseelser vara beroende av hur begreppet »Rechtsgut» utformas. Bindings egen definition lyder: »Rechtsgut ist nun alles, was selbst kein Recht doch in den Augen des Gesetzgebers als Bedingung gesunden Lebens der Rechtsgemeinschaft

[59] *Merkel,* Kriminalistische Abhandlungen I (1867), s. 95 ff.
[60] *Forsman* s. 37 f.
[61] Se t. ex. *Frank* s. 18 och *Roeder* s. 18. Jfr *Hippel* II s. 101.
[62] *Binding,* Die Normen etc. I s. 122, 400; *Merkel* a.a.s. 96.
[63] *Hatschek* a.a. s. 170 hänför Binding till anhängarna av nämnda teori.
[64] Jfr *Frank* s. 17 f. och *Hurwitz* s. 172.

für diese von Wert ist, an dessen unveränderter und ungestörter Erhaltung sie nach seiner Ansicht ein Interesse hat, und das er deshalb durch seine Normen vor unerwünschter Verletzung oder Gefährdung zu sichern bestrebt ist.»[65] Såsom exempel på »Rechtsgüter» nämner Binding objekt för sakrätter, liv, frihet, ära, besittning, urkunders äkthet, statens existens samt dess territoriella och författningsmässiga integritet. Definitionen synes emellertid så obestämd, att vilket intresse som helst, vilket föranlett uppställandet av ett straffbud, skulle kunna sägas anknyta till ett »Rechtsgut»;[66] snygghet på gator och allmänna platser kan vara »Rechtsgut» lika väl som statens integritet.[67] Är denna åsikt riktig, saknar Bindings och Merkels distinktion allt teoretiskt värde.

2. Ett annat försök att finna en begreppsmässig skillnad mellan »egentliga» brott och polisförseelser utgår från att alla straffbara handlingar visserligen rikta sig mot angreppsobjekt av samma slag, men att skillnaden anknyter sig till *handlingsprogressen.* Enligt denna teori skulle de »egentliga» brotten omfatta skadedelikt och konkreta faredelikt, medan polisförseelserna utgjordes av abstrakta faredelikt och delikt med presumerad fara. Den har haft många företrädare[68] både i tysk[69]

[65] Se t. ex. *Binding,* Grundriss etc., s. 113.

[66] I samma riktning uttalar sig *Roeder* s. 19.

[67] I detta sammanhang kan erinras om, att på liknande sätt i nyare tysk litteratur begreppet »Rechtsgut» uppfattas såsom identiskt med rättsligt skyddat intresse eller det yttre tillstånd, till vilket ett sådant intresse hänför sig. »Rechtsgut» är m. a. o. det intresse som det enskilda straffbudet är avsett att skydda. Se *Hellmuth Mayer* i Deutsches Strafrecht 1938 s. 73 ff. Jfr *Engisch* i Monatsschrift für Kriminalbiologie und Strafrechtsreform Bd 29 (1938) s. 133 ff. och *Mezger* s. 188 ff. och s. 200. En mera radikal åskådning företrädes av *Schwinge-Zimmerl,* Wesensschau und konkretes Ordnungsdenken im Strafrecht (1937), s. 60 ff., vilka vilja förvandla »Rechtsgut» till ett rent metodologiskt begrepp. I anslutning till *Honig.* Die Einwilligung des Verletzten (1919), s. 94, vilja de karakterisera »Rechtsgut» såsom »vom Gesetzgeber in den einzelnen Strafrechtssätzen anerkannte Zweck in seiner kürzesten Formel ... diejenige kategoriale Synthese, mit welcher juristisches Denken Sinn und Zweck der einzelen Strafrechtssätze in komprimierter Form zu erfassen bestrebt ist» (cit. efter *Mezger* s. 200). — Såväl enligt *Hellmuth Mayers* som *Schwinges* och *Zimmerls* uppfattning har varje straffbud ett »Rechtsgut», varav följer, att någon klassificering av brotten med hänsyn till om de utgöra angrepp på »Rechtsgut» eller ej icke är möjlig.

[68] En mellanform mellan *Feuerbachs* ovan anförda teori och den här behandlade representerar 1813 års bayerska strafflag art. II: »Handlungen oder Unterlassungen, welche zwar an sich selbst Rechte des Staats oder eines Untertans nicht verletzen, jedoch wegen der Gefahr für rechtliche Ordnung und

och nordisk doktrin. I svensk litteratur företrädes den i viss mån av ASSARSSON[70] samt av HAGSTRÖMER[71] och STJERNBERG[72] och i dansk av GOOS[73].

Definitionen saknar emellertid teoretisk skärpa, om icke varje abstrakt faredelikt eller delikt med presumerad fara hänföres till polisförseelserna. Detta torde emellertid vara mindre ändamålsenligt, eftersom olika länders strafflagar innehålla vissa traditionellt såsom »egentliga» brott betraktade relativt strängt bestraffade faredelikt av dessa slag.[74] Konsekvensen fordrar dessutom, att även s. k. allmänfarliga brott, vid vilka straffbarheten visserligen betingas av att viss skada åstadkommes, men där den speciella kriminaliseringen beror på att handlingen av lagstiftaren uppfattas som speciellt farlig, räknas till samma kategori (t. ex. mordbrand).[75] Detta förhållande påpekades redan av FRANK.[76] Denne ville emellertid av praktisk-legislativa skäl bibehålla distinktionen, varför han sökte undgå inkonsekvensen genom att indela här ifrågavarande faredelikt i två grupper. Vid den ena gruppen, omfattande

---

Sicherheit unter Strafe verboten oder geboten sind... heissen Polizeiübertretungen». (Cit. efter *Oscar Meyer,* Bedeutung und Wert der Dreiteilung der strafbaren Handlungen für das Deutsche Reichsrecht (1891), s. 8 f. — Det angivna kriteriet kompletterades dock med ett processuellt: också andra brott, som föllo under polismyndigheternas domsrätt voro polisförseelser). Denna formulering utgjorde mönster för svenska och finska kommittéförslag. Se *Lag-Commiteen* a. st.: »Efter det begrepp Commiteen gjort sig om egentliga Polisförseelser, bestå dessa i öfwerträdelser af de lagar och föreskrifter, hwarigenom gerningar, som ej o m e d e l b a r t kränka andras rätt, förbjudas, emedan de m e d e l b a r t kunde orsaka skada, d. w. s. blifwa kränkande för andras, ware sig Statens eller enskildas rätt, eller ock gerningar påbjudas, i afsigt att förekomma faran af rättskränkningar, som kunde blifwa en m e d e l b a r följd af deras underlåtenhet.» Se även Förslag till Strafflag för Storfurstendömet Finland (1875), s. 141: »Ordet *öfverträdelse* begagnas här och öfverallt i förslaget, till skilnad från egentliga brott, såsom lika betydande med 'politiförbrytelse'; emedan en sådan förbrytelse icke innefattar någon kränkning af annans rätt, utan allenast ett öfverträdande af något lagbud, hvilket mestadels afser förekommande af rättskränkningar.»

[69] Jfr den av *Goldschmidt* s. 456 not 53 anförda litteraturen.

[70] *Assarsson* s. 5 och 26. Assarsson torde närmast ansluta sig till Lag-Commiteens i not 68 citerade formulering.

[71] *Hagströmer* I s. 60 f.

[72] *Stjernberg,* Kompendium, s. 26 och 74 f., samt art. Polisförseelser i Nordisk familjebok. 2 uppl. (1915).

[73] *Goos,* Indledning til den danske Strafferet (1875), s. 29, 94 ff.; Om Forbrydelsen (1878), s. 35 ff.

[74] Jfr för svensk rätts del ovan s. 28.

[75] Jfr *Hurwitz* s. 169.

[76] *Frank* s. 16 ff.

»egentliga» brott, såsom mordbrand, förutsattes farans inträde genom en presumtion, som ej finge motbevisas, medan vid den andra gruppen, polisförseelserna, faremöjligheten endast utgjort ett motiv för lagstiftaren att uppställa straffbudet. Frank medgav dock själv, att denna indelning icke är logisk.[77] Det är f. ö. mycket svårt att inse, huru den skulle kunna tillämpas i praktiken.[78]

Det visar sig vidare, att bland de straffbara handlingar, som man brukar hänföra till polisförseelser, finnas vissa, som icke medföra någon fara, vare sig konkret, abstrakt eller presumerad, för rättsligt skyddade intressen i vedertagen mening.[79] Såsom exempel kunna i svensk rätt anföras brott mot 32 § 3 st. jaktlagen (underlåtenhet att vid jakt medföra gällande jaktkort eller jaktpass), vägtrafikstadgan 19 § 1 mom. (underlåtenhet att under färd med automobil ha fordonet försett med registrerings- och besiktningsskyltar m. m.) samt samma stadga 20 § 6 mom. (underlåtenhet av bilförare att vid färd medföra körkort). Man skulle möjligen kunna påstå, att dessa föreskrifter ingå som led i regelsystem, vilka som helhet betraktade äro avsedda att förebygga vissa angrepp på rättsligt skyddade intressen (olovlig jakt resp. trafikolyckor). Å andra sidan är det svårt att komma ifrån, att det vore ytterst konstlat att betrakta handlingar av denna typ såsom i och för sig indicerande en fara för rättsligt skyddade intressen.

Denna teori framstår således såsom mindre tillfredsställande, dels emedan den icke kan giva några hållbara teoretiska distinktioner mellan, å ena sidan, grövre abstrakta faredelikt och delikt med presumerad fara och, å andra sidan, sådana faredelikt av dessa slag, som traditionellt uppfattats såsom polisförseelser, och dels emedan den icke förmår inordna vissa lindriga lagöverträdelser bland polisförseelserna. Uppställandet av teorien innebär emellertid det värdefulla påpekandet, att många — kanske de flesta — polisförseelser i

[77] *Frank* s. 19.
[78] Franks uppfattning kritiseras av *Hurwitz* s. 169 f.
[79] Jfr *Hurwitz* s. 170.

traditionell mening äro faredelikt och i synnerhet delikt med presumerad fara.[80]

3. En lära, som rönt stor uppmärksamhet och som är av intresse i förevarande sammanhang, är den av GOLDSCHMIDT med stor energi framförda teorien om en från den egentliga straffrätten, »das Justizstrafrecht», helt skild »Verwaltungsstrafrecht» (omfattande polisförseelserna i traditionell mening jämte vissa andra delikt), såsom en gren av förvaltningsrätten.[81] Goldschmidts lära är av intresse, eftersom den är nära besläktad med en uppfattning, som medvetet eller omedvetet delas av många författare, nämligen att kriteriet på polisförseelserna är, att de rikta sig mot den gren av statsverksamheten, som brukar benämnas *politi*.[82]

[80] Jfr *Friedrichs* i Deutsches Strafrecht 1935 s. 80. Det förtjänar i detta sammanhang anmärkas, att utifrån den åsiktsriktning, för vilken »Rechtsgut» eller rättsligt skyddat intresse är ett rent metodologiskt begrepp (se därom ovan not 67), indelningen av brotten i skadedelikt och faredelikt blir konventionell. Ett straffbuds syfte är nämligen icke entydigt, och fastställandet av detsamma blir därför i viss mån godtyckligt. Sålunda kan ur en viss synpunkt sett varje lagöverträdelse anses vara ett skadededikt, eftersom den lederar samhällets intresse av att straffbud efterföljas. Godtages detta betraktelsesätt, förlorar det här behandlade försöket till distinktion mellan »egentliga» brott och polisförseelser väsentligen i teoretiskt värde.

[81] *Goldschmidt* har utvecklat sin lära i ett flertal arbeten, främst i Das Verwaltungsstrafrecht (1902): Skillnaden mellan »Justizstrafrecht» och »Verwaltungsstrafrecht» härleder Goldschmidt från en påstådd skillnad mellan »författningen», d. v. s. rättsordningen i formell mening, och förvaltningen. Rättsordningens uppgift är enligt hans mening att medelst rättsregler uppdraga gränserna för rättssubjektens (statens och de enskilda medborgarnas) maktsfärer (s. 531). Överträdelse av en rättsregel, »rättsstridighet», innebär intrång i en sådan maktsfär. Rättsstridighet är därför alltid liktydig med angrepp på rättsligt skyddade intressen, »Rechtsgüter». Med begagnande av ett civilrättsligt uttryckssätt uppstår genom ett sådant angrepp en förlust, damnum emergens (s. 544). Förvaltningen däremot utgör den mänskliga verksamhet, som är inriktad på att främja samhällets välfärd, d. v. s. dess ideella och materiella fullkomning (s. 532). Varje medborgare är skyldig att bidraga till denna verksamhet. Uraktlåtenhet härutinnan är »Verwaltungswidrigkeit». Denna medför ingen skada eller fara för rättsligt skyddade intressen. Då förvaltningsvidrigheten innebär underlåtenhet att medverka till uppnåendet av ett resultat, kan den betecknas som utebliven vinst, lucrum cessans (s. 545). Rättsstridighetens bestraffning hör till »das Justizstrafrecht» och förvaltningsvidrighetens till »das Verwaltungsstrafrecht».

Goldschmidts lära har ingående kritiserats bl. a. av *Trops,* Begriff und Wert eines Verwaltungsstrafrechtes (1926), samt *Hippel* II s. 106 ff. Till Goldschmidt ansluter sig bl. a. *Wolf* a.a. Denne bemötes av *Hellmuth Mayer* s. 87 ff.

[82] Se t. ex. *Frank,* Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich, 3 u. 4. Aufl. (1903), s. 480 f., och *Malmgren,* Lärobok i rättskunskap för blivande landsfiskaler, I: 2. Förvaltningsrätt. 2 uppl. (1927), s. 69 f *Willgren,* Förvaltningsrättens allmänna läror (1925), s. 461, synes även hysa en dylik åsikt.

Politien, som ursprungligen betecknade all statsverksamhet över huvud men efter hand begränsades att avse den inre förvaltningen med undantag av den typiska rättsskipningen, har under inflytande av naturrättsliga föreställningar om statens ändamål och uppgifter och om rättsskipningens och förvaltningens »naturligt» artskilda verksamhetsområden ytterligare inskränkts, så att den numera endast betecknar den verksamhet, som innebär uppehållande av ordning och säkerhet i samhället.[83] Träffande karakteriseras denna uppfattning av KÖTTGEN: »Polizei ist im liberalen Staat nicht identisch mit innerer Verwaltung, sondern bezeichnet lediglich diejenige Verwaltungstätigkeit, mit Hilfe deren der Staat alle Gefahren, die einem vorausgesetzen Zustande der öffentlichen Ordnung drohen, abwehrt.»[84] I överensstämmelse härmed plägar politi numera vanligen sammanfattande betecknas som den statliga verksamhet, som går ut på att upprätthålla de nödvändiga förutsättningarna för den ordning och säkerhet, som bör vara rådande inom ett välordnat samhälle.[85] Till kriterium på polisförseelser i motsats till »egentliga» brott synes emellertid detta politibegrepp icke ägna sig. Alla straffbara handlingar torde nämligen kunna betecknas som angrepp mot politi i den här angivna meningen: de äventyra ju alla ordning och säkerhet inom samhället. Detta förhållande har också påpekats av OTTO MAYER, som yttrar: »Jede Straftat des gemeinen Strafrechts ist zugleich eine Störung der guten Ordnung, welche die Polizei abzuwenden berufen ist».[86] På denna väg synes man alltså icke kunna nå fram till en gränsdragning mellan olika straffbara gärningar. Ytterst torde detta bero på att politibegreppet i liberala rättsstater har till huvudsaklig funktion att giva en såvitt möjligt

Jfr ovan i not 68 citerade art. II i 1813 års bayerska strafflag. — Såsom ovan i not 24 anmärkts, torde själva uttrycket polisförseelse antyda, att lagöverträdelsen ansetts utgöra brott mot politiverksamheten.

[83] Angående politibegreppets allmänna utveckling, se *Sjöholm* i SOU 1942: 40, s. 9 ff., jämte där anförd litteratur.

[84] *Köttgen,* Deutsche Verwaltung (1936), s. 141.

[85] Jfr *Sjöholm* a. bet. s. 12 och *Reuterskiöld,* Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt. II (1919), s. 9 ff., *Jellinek* a.a. s. 425, *Hermansson,* Föreläsningar öfver inhemsk förvaltningsrätt, utg. av *Nyqvist* (1898), s. 413, samt *Willgren* a.a. s. 256.

[86] *Otto Mayer* s. 210.

noggrant fixerad gräns för den verkställande maktens och speciellt de underordnade förvaltningsmyndigheternas fria skön vid utfärdande av »politiföreskrifter» och ingripande med förvaltningsrättsliga tvångsmedel.[87] Sett ur de synpunkter, som i detta sammanhang intressera oss, skulle man kunna säga, att politibegreppet i bästa fall ger en viss ledning för uppdragande av en yttre gräns kring den administrativa strafflagstiftningskompetensen,[88] men att det icke förmår giva hållpunkter för en inre gränsdragning i förhållande till den »egentliga» strafflagstiftningen och straffrättsskipningen.[89] Över huvud taget torde politibegreppet utan stöd av en naturrättslig åskådning sakna större teoretiskt värde och endast fungera s. a. s. som en etikett på vissa förvaltningsrättsliga företeelser.[90]

De resultat, vi uppnått, synas utvisa, att det är omöjligt att finna en praktiskt användbar kvalitativ skillnad mellan de olika grupperna av brott. Denna uppfattning torde också numera vara den härskande inom doktrinen.[91] Om man anser det önskvärt att uttaga såsom obetydliga uppfattade brott till särbehandling i olika avseenden, skulle då endast återstå möjligheten att liksom i tysk och fransk strafflagstiftning göra en *kvantitativ* gränsdragning med hänsyn till straffets svårhetsgrad.[92] För att vara praktiskt användbar måste emellertid en sådan distinktion ansluta sig till de för olika lagöverträdelser stadgade strafflatituderna och icke till de för brotten in concreto förskyllda straffen. Polisförseelserna skulle då utgöras

[87] Angående politibegreppets betydelse för bestämmandet av området för Konungens administrativa lagstiftning, se *Herlitz* a.a.s. 449, 469 ff., samt *Thulin,* Om konungens ekonomiska lagstiftning (1890), s. 186 ff.

[88] Ordet »strafflag» användes här såsom beteckning på en straffsanktionerad generell regel.

[89] Angående omöjligheten att påvisa en kvalitativ skillnad mellan förvaltning och rättsskipning, se *Herlitz,* Inledning till förvaltningsrättens studium (1937), s. 32 ff., och *Sundberg,* Grunddragen av allmän förvaltningsrätt (1943), s. 22.

[90] Därmed är icke sagt, att begreppet icke skulle vara användbart såsom hjälpmedel för doktrin, lagstiftning och rättstillämpning.

[91] *Trops* a.a.s. 104 ff., *Hippel* II s. 103 ff., *Hellmuth Mayer* s. 87 f., *Mezger,* s. 5 ff., *Hafter,* Lehrbuch des schweizerischen Strafrechts. Allgemeiner Teil. (1926), s. 90, *Hurwitz* s. 176 f. Jfr *Agge,* Lärobok s. 140 f.

[92] Av denna mening äro *Trops* a. st., *Hippel* I s. 349 not 7 samt II s. 106, *Hafter* a. st., *Hurwitz* a. st.

av brott, vilkas straffmaxima äro förhållandevis ringa. Därmed utsöndrades från polisförseelsernas område sådana brott, som under vissa förhållanden kunna straffas mycket lindrigt men som under andra förhållanden kunna förskylla jämförelsevis höga straff. Såsom exempel härpå kunna nämnas lindriga förmögenhetsbrott såsom snatteri, bodräkt, bedrägligt beteende och undandräkt, vilka i förevarande avseende måste betraktas såsom lägsta graden av de mera omfattande brotten stöld, bedrägeri och förskingring. Om man inskränkte sig till ett dylikt kvantitativt kriterium, innebure detta emellertid icke, att de ovan behandlade försöken att uppställa kvalitativa kriterier ansåges värdelösa. Såsom Hurwitz påpekat[93] är förhållandet i stället det, att lagstiftaren med låga straff belagt den brottslighet, som han ansett innebära »ringe Uret». Vid bedömandet av vilka brott som äro ringa influeras lagstiftaren av de olika synpunkter, som ligga till grund för försöken att uppställa kvalitativa kriterier:[94] att brottet är uppfattat såsom etiskt indifferent eller endast i ringa grad omoraliskt, att det icke skadat intressen, som framstå såsom värdefulla, eller utsatt sådana intressen för konkret fara eller att det endast inneburit störande av allmän ordning och säkerhet. Det sagda innebär, att lagstiftarens värdering av brottens svårhetsgrad, vilken kommer till uttryck i strafflatituden, är grundad på en ur olika synpunkter företagen, delvis irrationell bedömning av brottens kvalitet. De brott, som åsatts särskilt lindriga straff, kunna därför betraktas som en enhetlig kategori, ägnad att göras till föremål för speciell behandling. Någon skarp gräns torde man emellertid icke heller kunna ernå med denna metod, i varje fall icke i svensk rätt, där frågan har sin största betydelse för specialstraffrätten, vilken omfattar ett otal författningar, som tillskapats vid skilda tider oberoende av varandra och utan att enhetliga principer tillämpats vid straffsatsernas utformande.[95]

[93] *Hurwitz* a. st.

[94] Jfr *Heitzmann* s. 45 ff.

[95] *Hurwitz* s. 177 anser däremot straffintensiteten vara »et helt skarpt og dog realt betydningsfuldt Kriterium».

Slutsatsen av undersökningen blir således, att det är omöjligt att uppställa ett kriterium, varigenom man skulle kunna avgränsa polisförseelser från övriga lagöverträdelser såsom en begreppsmässigt artskild grupp och att man i svensk rätt ej heller kan göra en skarp avgränsning med ledning av straffLatituden, eftersom lagstiftaren icke förfarit alldeles följdriktigt vid straffsatsernas avvägande. I den följande undersökningen av vissa problem inom specialstraffrätten, få vi således avstå från det stöd, som en klar avgränsning av lindriga lagöverträdelser från övriga brott skulle kunnat giva.[96] Alldeles negativt är dock icke resultatet av undersökningen, eftersom den bidragit till att belysa vissa specialstraffrättsliga förseelser ur olika aspekter.

Av den gjorda undersökningen kan också den slutsatsen dragas, att termen »polisförseelse» är mindre ändamålsenlig såsom benämning på lindrigt bestraffade förseelser, eftersom den, särskilt på grund av det sätt, på vilket den användes i den juridiska litteraturen, leder tanken till en genom kvalitativa kriterier entydigt bestämd brottskategori. Anses behov föreligga av en sammanfattande benämning på de lindrigast bestraffade lagöverträdelserna, torde »bagatellförseelse» vara en mera adekvat term.[97]

III. För den rätta förståelsen av specialstraffrätten är det av vikt att söka klargöra *straffets funktion* inom detta rättsområde. De flesta specialstraffrättsliga brott innebära var för sig en tämligen obetydlig samhällsfara,[98] vilket lett till att de

[96] Det kan f. ö. diskuteras, om förlusten är synnerligen stor. Man kan nämligen hysa delade meningar om lämpligheten av att genom en i viss mån godtyckligt uppställd schematisk regel lösa ett flertal skilda frågor, såsom frågorna om skuld, delaktighet och processuell behandling. Måhända är det lämpligare, att varje dylik fråga löses för sig utifrån sina egna förutsättningar. Så har i svensk lagstiftning skett med den processuella behandlingen av lindrigare brott. Se sålunda t. ex. RB 1: 5 och 11 (viss sammansättning av domstolen), 20: 7 1 st. 1. (åtalseftergift), 30: 6 (dom i förenklad form), 48: 1 (strafföreläggande) samt 46: 9, jfrd med 21 § förundersökningskungörelsen 19 dec. 1947 (endast »lilla biografien» behöver antecknas under förundersökningen och förebringas inför domstolen).

[97] Jfr *Hippel* II s. 106, *Agge*, Lärobok, s. 140 f.

[98] Däremot kunde många specialstraffrättsliga brott otvivelaktigt medföra allvarliga faror för samhällslivet, om de beginges mera allmänt. Jfr *Hurwitz* s. 193.

bestraffas lindrigt, i regel med böter eller kortare frihetsstraff. Dessa straff ha naturligtvis en viss specialpreventiv verkan; väsentligen ha de dock tillkommit i generalpreventivt syfte.[99] Detsamma gäller de arter av konfiskation på grund av specialstraffrättsliga brott, som närmast kunna antagas ha till syfte att förebygga obehörigt utnyttjande av brottsligt förfarande.[100] Vid de relativt sällsynta specialstraffrättsliga brott, vilka kunna beläggas med mera långvariga frihetsstraff, finnes emellertid större utrymme för specialpreventiva överväganden, och stundom kunna specialstraffrättsliga brott medföra påföljder av väsentligen individualpreventiv natur, t. ex. förlust av rätt att utöva den näring, i vilken brottet begåtts,[101] samt sådan konfiskation, som ålägges för att förebygga »den fara för rättsreglernas upprätthållande, som antages vara förbunden därmed, att en sak förblir i sin hittillsvarande privaträttsliga situation».[102] Som ett helhetsomdöme torde man dock våga påståendet, att specialstraffrätten väsentligen präglas av generalpreventiva synpunkter.

Mera tveksamt att avgöra är vilken av de båda generalpreventiva funktionerna, avskräckning eller moralbildning, som spelar den största rollen inom specialstraffrätten. Några säkra resultat beträffande detta problem äro nämligen icke möjliga att erhålla utan en omfattande sociologisk undersökning. Vissa allmänna reflexioner i frågan kunna dock vara av värde.

Redan tidigare har framhållits, att specialstraffrättsliga brott endast sällan utgöra angrepp på enskilda intressen. I syn-

[99] Jfr *Thyrén,* Principerna I, s. 61 f., *Hagströmer* I s. 36 och *Hurwitz* a. st.

[100] *Stjernberg,* Den positiva straffrättens allmänna del I (1920), s. 59 ff. Se t. ex. förverkande av muta enligt 7 § 2 st. lagen 29 maj 1931 med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens, förverkande eller ersättningsskyldighet enligt 19 § straffkungörelsen och 25 § allmänna förfogandelagen samt förpliktelse att utgiva vederlag enligt 12 § 3 mom. prisregleringslagen.

[101] Se t. ex. 6 § KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse och 17 § 1 mom. 2 st. KF s. d. ang. handel med vissa begagnade föremål m. m. Ofta åläggas sådana påföljder av administrativ myndighet, t. ex. förbud mot handel med ransonerade varor enligt lagen 5 juni 1942 om förbud i vissa fall mot handel med ransonerade varor och återkallelse av körkort enligt 21 § motorfordonsförordningen.

[102] *Stjernberg* a.a. s. 58 f. Såsom exempel kunna anföras förlust av redskap och medel för brottslig handling enligt 24 § fiskeristadgan 17 okt. 1900, 31 § 1 mom. 3 st. jaktlagen, 31 § 2 st. jaktstadgan, 1 § 9 mom. InförselL samt 7 § 2 st. och 8 § SprL.

nerhet gäller detta bagatellförseelser, men även strängare bestraffade lagöverträdelser inom detta rättsområde äro ofta att betrakta som brott mot allmänheten eller staten, t. ex. grövre trafik- och ransoneringsförseelser eller fiskaliska brott. Såsom ofta påpekats, ha brott mot det allmänna mindre förmåga att »gripa om genomsnittsmedborgarens känslo- och värdeliv» än brott, som äro riktade mot enskilda intressen.[103] Härav synes följa, att den moralbildande effekten hos stadganden av förstnämnda slag måste bliva tämligen ringa[104] och att således beträffande stora delar av specialstraffrätten straffbudens huvudsakliga funktion är avskräckning.[105] Därmed avses dock icke, att varje handlande i enlighet med dessa straffbud föregås av en medveten kalkylering med straffhotet. I många fall torde stadgandena följas av vana, ehuru denna vana ytterst betingas av fruktan för straff.[106] En annan omständighet, som torde motverka en moralbildande effekt av de specialstraffrättsliga straffbuden är den, att de icke ingå i den allmänna SL, vilket a priori kommer dem att framstå såsom mindre förkastliga handlingar.[107] I mindre mån gäller det sagda strängare bestraffade specialstraffrättsliga brott mot staten eller allmänheten, enär allmänhetens känsloreaktion i viss utsträckning bestämmes av straffets svårhetsgrad på så sätt, att det strängare straffet kan stämpla den förbjudna handlingen såsom moraliskt mindervärdig.[108] Trots det sagda bör man icke helt bortse från den moralbildande verkan av straff för bagatellförseelser. Så-

[103] Se *Agge,* Reaktionssystemet, s. 86, och *Ekelöf* s. 47. Jfr *Hurwitz* s. 192 f.

[104] Jfr *Kinberg* i De Nordiska Kriminalistföreningarnas Årsbok 1939, s. 163.

[105] *Agge,* Reaktionssystemet, s. 90. — Enligt *Lundstedt,* Grundlinjer i skadeståndsrätten. Förra delen, Culpa-regeln (1935), s. 124, kan bötesstraff verka moralbildande endast då det inträder på grund av handlingar, vilka i den allmänna uppfattningen framstå såsom moraliskt förkastliga.

[106] Se *Ekelöf* s. 46 med not 63. Jfr *Andenæs* i TfR 1946 s. 494.

[107] Jfr *Lundstedt* a. st. samt SOU 1942: 31 s. 88 (angående den diffamerande verkan av ett inordnande av falskdeklarationsbrottet i SL).

[108] Sålunda torde det stränga straffet för rattfylleri under senare år inom stora befolkningskretsar ha åstadkommit en omsvängning i den moraliska värderingen av detta brott, så att det numera betraktas som diffamerande. Jfr *Agge* a.a. s. 87 not 15. Se även *Andenæs* a. st. Däremot är det för tidigt att yttra sig om, huruvida de förhoppningar om ökad moralbildning komma att infrias, vilka uttalades vid stiftandet av skattestrafflagen, då genom denna lag »falskdeklarationsbrottet lägges under det vanliga straffrättsliga reaktionssystemet och ... i straffskalan införes frihetsstraff» (SOU 1942: 31 s. 78).

som EKELÖF framhållit, kan nämligen även detta straff förmodas ha en viss moralbildande verkan, ehuru den moraliska hämningen blir tämligen svag och kanske även i kvalitativt hänseende skild från den pliktkänsla, som kan antagas avhålla medborgarna från grövre brott.[109]

Av det sagda följer, att det är osäkert, i vilken utsträckning straffets övervägande generalpreventiva funktion inom specialstraffrätten är att tillskriva moralbildning resp. avskräckning. Denna osäkerhet torde emellertid icke ha någon större betydelse vid en ur teleologiska synpunkter företagen analys av reglerna inom detta rättsområde, enär samma utformning av reglerna i många fall kan antagas vara mest ändamålsenlig både ur avskräcknings- och moralbildningssynpunkt.[110] Emellertid spelar moralbildningssynpunkten en viktig roll som »gränsnorm»; även om man med hänsyn till vad ovan uttalats om de specialstraffrättsliga straffbudens etiska indifferens icke kan begära, att de skola förmå »rycka den allmänna moralen med sig»,[111] får man dock taga en sådan hänsyn till det s. k. allmänna rättsmedvetandets krav på proportionalitet mellan handling och påföljd, att straffingripandet icke sker på ett sådant sätt, att det för allmänheten framstår såsom orättvist. Straffet kan då nämligen väcka indignation mot statens lagstiftande och straffande verksamhet över huvud och sålunda menligt inverka även på andra straffbuds preventiva funktioner. Det sagda har sin betydelse icke blott då det gäller bestämmandet av påföljdens art och intensitet eller utväljandet av de intressen, som skola skyddas genom straffhot,[112] utan även vid lösandet av straffrättsdogmatiska frågor, t. ex. rörande de subjektiva rekvisiten för straff eller delaktighetslärans utformning.[113]

[109] »Smärre försyndelser väcka icke samvetskval utan blygsel och en motsvarande skillnad uppvisar känsloläget under frestelsen före handlingens begående. Är det icke möjligt att det ringa bötesstraffet såtillvida verkar moralbildande, att människorna komma att blygas för att bryta mot föreskriften ifråga?» *Ekelöf* s. 50.

[110] Jfr angående strafflatitudernas utformning med hänsyn till dessa synpunkter *Ekelöf* s. 34.

[111] Denna fordran ställer *Lundstedt,* Principinledning (1920), s. 24 f., på stadganden om straff.

[112] Straffets stränghet och det angripna intressets art synas främst intressera *Lundstedt* a. st. och *Ekelöf* s. 31 ff.

[113] Jfr *Agge,* Reaktionssystemet, s. 186 f.

Strikt ansvar för brott eller ådömande av straff vid lindrig culpa kan sålunda under vissa förutsättningar ha lika menliga verkningar för allmänhetens inställning till rättsordningen som höga straffsatser för brott, vilka uppfattas såsom obetydliga.

§ 2. *Några frågor och problemställningar rörande objektiva och subjektiva förutsättningar för ansvar enligt specialstraffrättsliga stadganden.*

I. I föregående paragraf har konstaterats, att specialstraffrätten såsom helhet betraktad väl företer vissa drag, som skilja den från den allmänna straffrätten (t. ex. att äkta underlåtenhetsdelikt och delikt med presumerad fara äro vanligare inom specialstraffrätten än inom den allmänna straffrätten), men att någon djupgående olikhet icke föreligger mellan straffstadgandena inom de båda rättsområdena. Därav följer, att någon skillnad dem emellan icke föreligger ifråga om de stora dragen i brottsbegreppets uppbyggnad. Vid en närmare undersökning visar sig dock, att inom specialstraffrätten förekomma vissa svårlösta problem, som skola utgöra ämnen för behandling i senare kapitel. För att få ett urval av de frågor, vilka äro värda en ingående behandling i det följande, gör jag här en kortfattad översikt över förutsättningarna för ansvar enligt specialstraffrättsliga stadganden. Vad brottets *objektiva* sida beträffar kunna t. ex. handlingsbegreppet, reglerna om underlåtenhetens bestraffning och kausalitetsläran utformas på ungefär samma sätt för båda deliktskategorierna. Redan här bör emellertid påpekas, att inom specialstraffrätten vissa arter av ansvar förekomma, vilka förete vissa egendomligheter ifråga om gärningsbeskrivningen m. m.; dessa regler komma att bliva föremål för ingående undersökning i de följande kapitlen. De frågor, i vilka huvudsaklig överensstämmelse råder mellan allmän straffrätt och specialstraffrätt, skola däremot icke närmare behandlas i denna avhandling.

En speciell aspekt, som motiverar några ord i detta sam-

manhang, ha emellertid de *objektiva straffrihetsgrunderna* inom specialstraffrätten.[1] Principiellt torde samtliga inom den allmänna straffrätten utbildade, mer eller mindre typiserade objektiva straffrihetsgrunder vara tillämpliga även vid överträdelser av straffbud utom SL. Några av dessa grunder ha dock icke någon större praktisk betydelse vid sådana straffbud. Eftersom specialstraffrättsliga brott sällan rikta sig enbart mot viss enskild person, kan sålunda *samtycke* sällan betaga en sådan lagöverträdelse dess brottslighet. Ej heller torde *nödvärn* någonsin kunna åberopas som straffrihetsgrund vid överträdelse av ett specialstraffrättsligt stadgande.[2] Däremot föreligger icke sällan *rättslig befogenhet* att företaga handlingar, som strida mot sådana stadganden.[3] Den straffrihetsgrund, som brukar betecknas såsom *rättslig skyldighet,* torde vara av praktisk betydelse huvudsakligen inom specialstraffrätten, då skyldigheten beror på *förmans befallning* i skilda slag av lydnadsförhållanden.[4] Särskilt vid tillämpningen av de inom specialstraffrätten vanliga näringsreglerande författningarna med relativt lindriga straffbud torde ofta åklagarmyndigheterna och domstolarna med användande av de i föregående kapitel antydda reglerna om straffrihet vid förmans befallning även i privata tjänsteförhållanden anse personal hos enskilda näringsidkare vara fri från ansvar, då den handlat i enlighet med principalens anvisningar.[5] Även *nöd* spelar en icke obetydlig roll som straffrihetsgrund inom specialstraffrätten. I än högre grad

[1] Jfr till det följande *Bergendal,* Lärobok, s. 673 ff.

[2] Då en nödvärnshandling tager formen av brott mot specialstraffrätten — t. ex. lossande av skott i stad i strid mot 6 § ordningsstadgan för rikets städer — torde nämligen straffrihet inträda på grund av *nöd,* eftersom det genom nödvärnshandlingen kränkta intresset icke uppbäres av den angripande.

[3] Se t. ex. 12 § 4 mom. 1 st. vägtrafikstadgan: Polisman och tullman i tjänsteutövning få befara allmän väg utan hinder av förbud eller inskränkande föreskrifter angående vägens begagnande. Jfr samma lagrum 2 st. angående rätt för samma funktionärer att överträda föreskrift om inskränkning i färdhastighet. (Jfr SvJT 1937 Rf s. 44.)

[4] Se t. ex. NJA 1907 s. 399 (brott mot stads hamnordning) och 1931 s. 183 (brott mot vägtrafikstadgan). Jfr NJA 1945 s. 515 (brott mot KF 3 juni 1932 med vissa bestämmelser ang. biografer och filmförevisning) och 1932 s. 651 (brott mot vägtrafikstadgan) samt vissa av de ovan s. 21 not 24 behandlade rättsfallen.

[5] Se vidare ovan s. 21 ff.

gäller detta vissa andra mindre typiserade intressekollisioner, vilka icke såsom egentliga nödsituationer karakteriseras av att fara för liv eller kroppslig integritet föreligger utan som helt allmänt utmärkas av att en avvikelse från en straffsanktionerad regel kan eliminera en olägenhet, som framstår såsom avsevärt större än den som straffbudets överträdande medför.[6] I den allmänna straffrätten måste man vara restriktiv vid tillämpningen av en sådan allmän intresseavvägning; inom specialstraffrätten däremot kan man tillåta sig större frihet i detta avseende, eftersom där i regel endast samhällsintressen av jämförelsevis ringa vikt stå på spel. Att genom en generell formel draga gränsen kring det straffria området låter sig emellertid knappast göra. Den måste bestämmas vid varje särskilt straffbud för sig med hänsyn till dess syfte, vikten av det intresse som skyddas samt graden och arten av den inskränkning i medborgarnas handlingsfrihet, som det medför. Man står här inför ett svårt avvägningsproblem. Tillåtes i allt för stor utsträckning undantag från en straffsanktionerad regel, äventyras, å ena sidan, den generalpreventiva effekten av regeln, medan, å andra sidan, ett rigoröst utkrävande av straffansvar vid varje obetydlig lagöverträdelse kan giva allmänheten intryck av byråkratisk formalism, vilket medför ur generalpreventiv synpunkt skadliga känslor av animositet mot rättsordningen och dess upprätthållande.

Lagstiftaren har själv i några författningar givit regler om straffrihet i vissa fall av nöd och nödliknande situationer, då fara för liv, kroppslig integritet eller ekonomiska intressen kan avvärjas genom avvikelse från en specialstraffrättslig bestämmelse,[7] samt för andra kollisioner mellan de intressen, som

[6] *Hagströmer* I s. 124 f. synes vilja beteckna även sådana situationer som nöd.

[7] Följande exempel kunna anföras: 3 § 1 mom. 3 st. SprL: Straffrihet, då fartyg med spritlast »på grund av verklig sjönöd för räddande av fartyg, last och människoliv tvingats att ingå på svenskt territorialvatten». (Jfr angående tillämpningen NJA 1929 s. 143.) — 12 § 4 mom. vägtrafikstadgan: För bl. a. läkares eller veterinärs sjukbesök och för persons forslande till läkare eller sjukvårdsanstalt samt vid framförande av ambulans- eller brandbil kunna vissa föreskrifter överträdas. Därjämte ha sistnämnda slag av bilar jämlikt 7 och 25 §§ vägtrafikstadgan viss förkörsrätt. (Jfr NJA 1910 s. 562, 1923 s. 302, 1932 s. 651 samt 1946 s. 381 och 424.) — 292 § 1 mom. 1 st. sjölagen:

motivera specialstraffrättsliga stadganden, och motstående intressen av ekonomisk eller ideell art.[8] Även rättspraxis ger belägg för att en fri intresseavvägning inom vissa gränser är möjlig.[9]

Befälhavare, som gått till sjöss med bristfälligt fartyg, är icke straffbar, om åtgärden skett av »nödtvång». — 30 § 1 mom. befälsförordningen: Icke straffbart att utöva tjänst såsom befälhavare å fartyg utan att vara därtill behörig, om sådant »av tvingande nöd under resa påkallats». — 31 § 3 st. samma förordning: Ansvar för underlåtenhet att anställa behörigt befäl inträder icke, då man icke under fartygets uppehåll i senaste hamn kunnat erhålla pålitliga personer, som varit behöriga till befattningen. En liknande regel finnes i 18 § sjöarbetstidslagen. — 6 § allmänna arbetstidslagen: Övertidsarbete tillåtet, då »natur- eller olyckshändelse eller annan omständighet, som ej kunnat förutses, vållat avbrott i ett företags drift eller ock medfört överhängande fara för sådant avbrott eller för skada å liv, hälsa eller egendom». Jfr *Nordin*, 8-timmarslagen (1933), s. 303 ff. Motsvarande stadganden finnas i samtliga arbetstidslagar.

Av en annan art är stadgandet i 14 § brandlagen, som medger rätt för befälhavare vid brand att för släckning eller räddning företaga ingrepp i annans rätt. Detta stadgande torde nämligen huvudsakligen inskränka tillämpningsområdet för allmänstraffrättsliga stadganden, speciellt reglerna om straff för skadegörelse.

[8] Följande exempel kunna anföras: 26 § 2 mom. motorfordonsförordningen: Brukande av motorfordon, som icke är i författningsenligt skick, tillåtet, då det »avsåg allenast att med anledning av under färd uppkommen skada å fordonet framföra detta till närmast belägna plats för skadans avhjälpande». — 3 § lagen 4 juni 1937 angående slakt av husdjur: Slakt kan äga rum utan iakttagande av vissa regler i lagen, om djur bör utan uppskov nedslaktas till följd av sjukdom eller olycksfall. Jfr 1 § 2 mom. KK 15 dec. 1944 ang. transport av vissa levande djur med motorfordon m. m. — 91 § 8. civilförsvarslagen: Straff för vägran »utan skälig anledning» att låta byggnad eller anläggning besiktigas. — 7 § KK 29 jan. 1943 med vissa bestämmelser angående tillverkning av charkuterivaror, m. m. i lagrummets lydelse enligt KK 6 febr. 1948: Den som förestår yrkesmässig tillverkning av charkuterivaror blir fri från ansvar, då den honom jämlikt 2 § »åliggande tillsynsplikten blivit skäligen fullgjord».

[9] NJA 1933 s. 96: En bilist förlorade vid en olycka mitt i natten den framtill på bilen sittande nummerplåten och fortsatte därefter färden med bilen ett stycke för att dels avlämna en kvinnlig passagerare i hennes bostad och dels anmäla olyckshändelsen på en polisstation. Med hänsyn till omständigheterna ansågs bilistens förfarande att i strid mot 21 § 1 mom. a) 1930 års motorfordonsförordning färdas med bil, som saknade ett igenkänningsmärke, icke föranleda ansvar. — NJA 1946 s. 1: I strid mot art. 16 KF 26 okt. 1936 ang. åtgärder till undvikande av ombordläggning samt signaler för angivande av nöd å fartyg framfördes en dag år 1942 tågfärjan Trelleborg—Sassnitz med full fart i tjocka, med påföljd att kollision inträffade. Befälhavaren invände mot yrkande om ansvar jämlikt 293 § sjölagen bl. a., att färjan vid lägre fart riskerat driva med strömmen in i minerade områden vid sidan av farleden. RR och ett jr frikände befälhavaren. HovR, i vars utslag två jr ej ville göra ändring, synes ha ansett, att sådana omständigheter, som befälhavaren åberopat, principiellt berättigade till avsteg från nämnda förordning. HD:s majoritet (två jr) torde ha delat denna uppfattning, då den frikände befälhavaren i denna del »med hänsyn ... till de av kriget föranledda förändringarna i trafiken och då [han] icke kan anses hava helt utan fog handlat efter den uppfattningen att hållande av hög fart vore av särskild betydelse för resans lyckliga genomförande». — Olaga jakt har icke ansetts föreligga, då skadat djur dödats för att förkorta dess lidanden; se NT 1870 s. 683, NJA 1882 s.

Om sålunda den allmänna straffrättens objektiva straffrihetsgrunder ha sina motsvarigheter i specialstraffrätten, finnes dessutom inom sistnämnda rättsområde en rättsfigur, som i viss mån bryter sig ut ur ramen för de vedertagna straffrihetsgrunderna. Jag åsyftar härmed det urval av straffbara fall, som måste göras vid de inom specialstraffrätten talrika lindrigt bestraffade underlåtenhetsbrotten. Dessa kunna icke sägas innebära positiva angrepp på rättsligt skyddade intressen utan utgöra endast försummelse av en inculpaten ålagd prestation, som ofta i och för sig icke är av större betydelse — ehuru naturligtvis ett allmänt försummande därav skulle medföra olägenheter för samhällsmaskineriet — t. ex. anmälnings- och uppgiftsskyldigheter av olika slag eller plikter att övervaka andras handlande i olika avseenden. Härvidlag gör ofta lagstiftaren själv undantag från straffbarheten i fall, då prestationen är omöjlig eller försvårad.[10] Även utan uttryckligt stöd av lag torde man kunna antaga, att maximen »ultra posse nemo obligatur» är tillämplig på sådana straffbud. Det blir då icke fråga om en absolut omöjlighet utan en relativ omöjlighet, som bestämmes med hänsyn till vikten för samhället av att den påbjudna prestationen utföres. Som en allmän sats vågar man måhända säga, att straffrihet bör inträda, då den skyldighet, som straffbudet ålägger den enskilde, endast kunnat fyllas med ansträngningar eller uppoffringar, vilka det

306, 1883 s. 496, 1884 s. 71 och 1889 s. 25. Jfr SvJT 1945 Rf s. 57. Se vidare *von Seth*, Lagen om rätt till jakt, 2 uppl., utg. av *Bouveng* (1945), s. 31. — SvJT 1946 Rf s. 93: Hovrättsrådet *Hörstadius* ansåg, att »med hänsyn till den allmänt kända bristen på hotellrum i Stockholm under ifrågavarande tid samt övriga omständigheter» ansvar enligt hotellstadgan icke borde inträda, då en person vid ett 30-tal tillfällen för härbärgerande av gäster upplåtit flera rum än hennes tillstånd omfattade.

[10] Såsom exempel kunna anföras: 8 § lagen 14 juni 1928 ang. handel med utsädesvaror: Underlåtenhet att fullgöra viss uppgiftsplikt medför ej ansvar, »där på grund av särskilda omständigheter hinder mött för säljaren att meddela uppgiften senast då varan avlämnades». Ett liknande stadgande finnes i 8 § lagen 30 sept. 1938 om handel med fodermedel. — 19 § 1 st. brandlagen: Straff för den som »utan giltigt skäl» uteblir från övning eller brandsläckning. — 89 § 2 mom. civilförsvarslagen: Uteblivande från förrättning »utan laga förfall» är straffbart. — 5 § KF 30 april 1943 om skyldighet för arbetsgivare att anmäla arbetsanställning: Straffrihet, då anmälan om arbetsanställning »icke kunnat fullgöras inom stadgad tid». Av samma innehåll är 9 § KK 3 dec. 1943 om skyldighet att anmäla hyresledighet m. m. samt 4 § KK 14 april 1944 om skyldighet att lämna uppgift angående uthyrning av möblerad bostad.

framstår såsom uppenbart orimligt att begära med hänsyn till den skada eller olägenhet, som lagöverträdelsen medfört eller kunnat medföra. Sålunda bör exempelvis straff icke kunna inträda för underlåtenhet att i rätt tid fullgöra en anmälningsskyldighet, om försummelsen berott på att den uppgiftsskyldige varit sjuk eller att postförbindelserna varit brutna. Ej heller bör en person göras ansvarig för att han uraktlåtit förhindra, att hans bil framförts i bristfälligt skick, om han varit ur stånd att utöva kontroll över dess tillstånd på grund av sjukhusvistelse eller militärtjänst.[11] Det sagda torde dock icke gälla annat än övergående tvångssituationer. Bliva dylika hinder av långvarig eller permanent karaktär, böra åtgärder vidtagas, så att de överträdda föreskrifterna kunna följas.[12] Det förtjänar måhända framhållas, att denna begränsning av straffbarheten är av praktisk betydelse huvudsakligen då ansvaret är strikt. Fordras dolus eller culpa, torde nämligen vederbörande av subjektiva skäl undgå straff i en situation av nyss angiven art.

II. Även ifråga om brottets *subjektiva sida* råder till stor del överensstämmelse mellan den allmänna straffrätten och specialstraffrätten. Sålunda kan lika litet enligt specialstraffrättsliga regler som enligt SL straff drabba den som är strafflös jämlikt SL 5: 1 eller 5 på grund av minderårighet eller psykisk abnormitet.[13] Psykisk abnormitet torde emellertid leda till straffrihet mera sällan vid åtal för specialstraffrättsliga brott än vid beivrande av brott mot SL. Vid sådana lindrigt bestraffade brott, som äro vanliga inom specialstraffrätten,

[11] Jfr åklagarens argumentering å s. 513 i rättsfallet NJA 1943 s. 507.

[12] Jfr stadgandet i 6 § allmänna arbetstidslagen: Övertidsarbete i en nödsituation får icke fortsätta över två dygn utan att tillstånd därtill sökts hos Arbetsrådet.

[13] Se t. ex. NJA 1929 s. 508 (RusdrF 1917 och SL 5: 5), 1938 s. 372 (vägtrafikstadgan, motorfordonsförordningen och SL 5: 5) samt 1941 s. 650 I (hotellstadgan och SL 5: 5). Jfr *Bergendal.* Lärobok, s. 672 f. Av rättsstatistiken framgår, att år 1944 domstolarna i första instans jämlikt SL 5: 5 förklarat 712 personer strafflösa för brott mot SL utom SL 11: 15 och 18: 15 (antalet sakfällda för motsvarande brott var 26.939), medan motsvarande siffra för brott mot specialstraffrättsliga författningar (utom SLK 1914 och TF) utgjorde 14 (antalet sakfällda var 125.283). Se Brottsligheten år 1944 (1947), tab. 2.

torde nämligen frågan om den tilltalades sinnesbeskaffenhet vid brottets begående endast i undantagsfall bliva föremål för övervägande. Dessutom är det ofta mindre anledning antaga, att det av SL 5: 5 fordrade kausalsambandet mellan psykisk abnormitet och en lagöverträdelse föreligger beträffande en näringsrättslig förseelse eller en bagatellförseelse, än ifråga om ett strafflagsbrott.[14] I förbigående kan anmärkas, att även de med reglerna i SL 5: 1 och 5: 5 besläktade stadgandena om straffminskning i SL 5: 2 och 5: 6 äro tillämpliga på specialstraffrättsliga brott.[15]

Beträffande *imputationen* föreligga emellertid vissa olikheter mellan allmän straffrätt och specialstraffrätt. Dessa skiljaktigheter beröra dock icke innehållet i dolus-begreppet. Då uppsåt erfordras enligt ett specialstraffrättsligt stadgande, ställes alltså samma krav på gärningsmannens psykiska inställning, som då detta rekvisit uppställes i den allmänna straffrätten,[16] och liksom inom den allmänna straffrätten blir det en tolkningsfråga vid varje särskilt stadgande, om endast direkt och indirekt uppsåt kan ifrågakomma eller om även eventuellt uppsåt medför ansvar. Däremot torde en viss skillnad råda beträffande culpösa brott, i det att högre aktsamhet ofta torde erfordras inom specialstraffrätten än inom den allmänna straffrätten. Den nedre gränsen för culpa ligger m. a. o. ofta lägre inom specialstraffrätten.[17] Olikhet föreligger vidare mellan de båda rättsområdena, då det gäller att avgöra, om dolus

[14] De lege ferenda synas f. ö. vissa skäl tala för en möjlighet att ådöma bötesstraff för lindriga brott, som bero på psykisk abnormitet, i stället för att meddela straffriförklaring och vidtaga åtgärder enligt sinnessjuklagen. Jfr *Beckman*, Studier över brottsligheten och dess bekämpande i Sverige (1947), s. 20 f. Denna fråga är dock endast en del av de vittomfattande problemen rörande tillräkneligheten inom straffrätten. Se bl. a. *Beckman* a.a. s. 51 och *Guldberg* i SvJT 1946 s. 10 ff.

[15] Se t. ex. NJA 1940 s. 289 (vapenkungörelsen 22 juni 1934 och SL 5: 6), SvJT 1946 Rf s. 49 (näringsfrihetsförordningen, hotellstadgan och SL 5: 6) och NJA 1947 B 1213 (ransoneringsförfattningar, prisregleringslagen och SL 5: 6). Jfr *Bergendal* a. st.

[16] Jfr *Bergendal*, Lärobok, s. 679.

[17] Att nedergränsen för straffbarhet vid culpa icke får sättas alltför låg vid tillämpningen av SL torde framgå bl. a. av SL 5: 12 st. 1, vilket stadgar, att straffrihet skall inträda för gärning, som timat *mera* av våda än av vållande. Jfr *Lag-Commiteens* Förslag till Allmän Criminallag (1832), motiven s. 22.

eller culpa över huvud taget är villkor för straffbarhet, och då denna fråga besvarats jakande, beträffande valet mellan de båda skuldformerna.

Med stöd av SL 5:12 st.1 gäller såsom generell regel inom den allmänna straffrätten, att åtminstone culpa erfordras för straffbarhet.[18] Denna regel kompletteras i processuellt hänseende därigenom, att bevisbördan beträffande det subjektiva rekvisitets förhandenvaro principiellt vilar å åklagaren. Inom specialstraffrätten torde visserligen denna regel kunna betecknas såsom huvudregel, men avvikelser från densamma förekomma icke sällan.

Först skall med några ord beröras en grupp förseelser, för vilka strikt ansvar ofta påstås inträda[19] utan uttryckligt stöd i lag, nämligen *bagatellförseelser*. Att bilda sig en bestämd uppfattning om detta påståendes riktighet torde icke vara möjligt utan en ingående kännedom om underrätternas praxis (och numera även åklagarnas praxis vid utfärdande av strafföreläggganden); överrätterna få relativt sällan anledning att taga ställning till åtal för sådana förseelser, till följd varav de tryckta rättsfallssamlingarna giva ringa ledning för frågans besvarande. Här skola endast några reflexioner i frågan göras. Påståendet, att ansvar för bagatellförseelser är strikt, låter sig icke utan vidare avvisas. Straffets ringhet kan nämligen föranleda domstolarna att söka förhöja dess generalpreventiva effekt genom att låta det inträda vid varje överträdelse av vederbörande straffbud utan hänsyn till dolus eller culpa hos den dömde.[20] En sådan tendens kan förstärkas av att den opposition från allmänhetens sida mot en såsom orättvis uppfattad straffrättskipning, vilken strikt ansvar lätt kan uppväcka, kan förväntas bliva rätt svag just på grund av att de ådömda straffen äro mycket lindriga. För förefintligheten av en dylik

[18] Undantag från denna regel utgöra endast de s. k. objektiva överskotten och objektiva straffbarhetsvillkoren. Dessa företeelser innebära emellertid endast, att ett visst moment i det objektiva brottsrekvisitet icke behöver vara subjektivt täckt. Beträffande övriga moment fordras enligt huvudregeln subjektiv täckning. Se t. ex. *Agge,* Lärobok, s. 133 ff.

[19] Se t. ex. *Bergendal,* Lärobok, s. 675 f.

[20] Jfr *Hurwitz* s. 194.

tendens i rättspraxis kan också den omständigheten tala, att det övervägande flertalet mål angående bagatellförseelser i praktiken avgöres rent expeditionellt, utan att frågan om den tilltalades psykiska inställning till lagöverträdelsen blir föremål för utredning. Emellertid torde denna omständighet kunna förklaras på annat sätt, än att domstolarna (resp. åklagarna) avsiktligen ålägga straff utan hänsyn till den dömdes uppsåt eller oaktsamhet.

För det första torde många bagatellförseelser icke annat än i undantagsfall kunna begås annorlunda än uppsåtligen. Det är här fråga om delikt med s. k. subjektive Tatbestandselemente, d. v. s. brott, vilkas objektiva brottsrekvisit icke kan fyllas utan att gärningsmannen haft en viss psykisk inställning till sin handling, vanligen en viss avsikt, som i sig innesluter uppsåt.[21] Felparkering,[22] t. ex., kan i regel endast föreligga, när ett fordon avsiktligen uppställts på en viss plats. Då fordonet t. ex. på grund av motorstopp mot förarens vilja stannar på en plats, där parkering icke är tillåten, kan felparkering sägas föreligga, endast om fordonet icke inom skälig tid forslas bort från platsen. Andra exempel på samma företeelse utgöra badning,[23] camping, bollsparkning eller kälkbacksåkning[24] på förbjuden plats. Likartade fall utgöra cykling av två personer på en cykel, som är avsedd endast för en, samt cykelåkning utan att cyklisten håller någon hand på styrstången.[25]

För det andra är ett stort antal stadganden om bagatellförseelser till sin art sådana, att ett handlande i strid mot dem eo ipso måste betecknas som culpöst. Handlingsmönstret är m. a. o. sådant, att man av en normalt aktsam människa kan fordra, att han — naturligtvis med undantag för det fall att objektiva straffrihetsgrunder föreligga — rättar sig därefter. Hit hör bl. a. ett flertal trafikföreskrifter, t. ex. sådana, som avse färd i strid mot gällande hastighetsbestämmelser,[26] under-

[21] Jfr *Mezger* s. 168 ff. och *Agge*, Lärobok s. 136.
[22] 2 § ordningsstadgan för rikets städer samt 9 och 38 §§ vägtrafikstadgan.
[23] 11 § ordningsstadgan.
[24] Förseelser mot lokala ordningsföreskrifter.
[25] 16 och 43 §§ vägtrafikstadgan.
[26] 39 § vägtrafikstadgan.

låtenhet att giva stopptecken, angiva kursförändring eller fälla ned körriktningsvisare[27] samt framförande av automobil under mörker utan tända lyktor.[28]

För det tredje äro ofta omständigheterna vid begående av en bagatellförseelse liksom vid förövandet av många andra brott sådana, att de prima facie utgöra bevis för dolus eller culpa, varav torde följa, att den dömande myndigheten — även om den anser det tillämpliga straffbudet fordra dolus eller culpa — icke anser sig behöva upptaga frågan om det subjektiva rekvisitet till särskild prövning, annat än då den tilltalade förebringar omständigheter, som tala för att han handlat utan uppsåt eller oaktsamhet.[29]

En omständighet, som kan bidraga till att förklara det ofta återkommande talet om strikt ansvar vid bagatellförseelser, är att man icke klart fastställt, vad uppsåtet eller oaktsamheten skall hänföra sig till. I fråga om de bland bagatellförseelserna vanliga delikten med presumerad fara (t. ex. skottlossning i stad) torde man stundom ha antagit, att ansvaret är strikt, emedan någon hänsyn icke tages till om gärningsmannen ådagalagt vare sig »uppsåt att skada eller något lättsinnigt ringaktande eller förbiseende av en fara för skada». Man har därvid förbisett, att det subjektiva rekvisitet endast skall täcka straffbudets gärningsbeskrivning (i det givna exemplet avlossandet av ett skott) och icke därutöver gående resultat av handlingen.[30] Vanligare torde emellertid vara, att man ställer det subjektiva rekvisitet i relation till den överträdda rättsregeln och säger, att straff för bagatellförseelser inträder utan vare sig uppsåt eller oaktsamhet, även om den dömde »på ursäktligt

[27] 5 och 38 §§ vägtrafikstadgan.

[28] 19 och 41 §§ vägtrafikstadgan.

[29] Jfr ovan s. 13 f.

[30] Detta påpekande göres av *Hagströmer* I s. 176 f. Jfr NJA 1947 s. 572. Såsom jämförelse kan nämnas, att beträffande uppsåtliga eller culpösa konkreta eller abstrakta faredelikt, vid vilka i motsats till brott med presumerad fara krav på viss fara ingår som ett moment i brottsbeskrivningen, gäller att detta rekvisit skall vara subjektivt täckt på samma sätt som övriga objektiva rekvisit. Se angående uppsåt vid sådana brott departementschefen i KPr 1948: 80 s. 67 f. Jfr vidare *Straffrättskommittén* i SOU 1944: 69 s. 269 f. och *Bergendal* i NTfS 1946 s. 194 ff.

sätt varit okunnig om den överträdda föreskriften».[31] Därmed har man emellertid endast uttalat den för såväl allmän straffrätt som specialstraffrätt gällande huvudregeln, att rättsvillfarelse, d. v. s. okunnighet om det överträdda straffbudets existens eller felaktig uppfattning om dess innebörd, icke befriar från straff. I svensk straffrättsdogmatik brukar f. ö. frågan om betydelsen av gärningsmannens insikt om gärningens rättsstridighet icke hänföras till läran om dolus och culpa, utan den plägar behandlas såsom en specialfråga beträffande den straffrättsliga tillräkneligheten.[32] Utifrån sist antydda ståndpunkt i dogmatiskt hänseende kan således ansvar för bagatellförseelser icke betraktas såsom oberoende av dolus och culpa, endast därför att straff inträder trots rättsvillfarelse hos den dömde. Yttranden av sådant innehåll torde medvetet eller omedvetet vara influerade av att bagatellförseelser mera än strängare bestraffade lagöverträdelser för ett oreflekterat betraktelsesätt framstå såsom riktade mot en föreskrift (»Ungehorsam gegen den Norm»), och icke mot ett intresse, som i det allmänna medvetandet har ett påtagligt värde, vilket sammanhänger med det ovan påvisade förhållandet, att bagatellförseelser endast i ringa grad eller icke alls strida mot moraliska föreställningar om rätt och orätt.[33]

Med det här anförda har jag icke avsett att förneka, att strikt ansvar i viss utsträckning kan tänkas inträda för bagatellförseelser, utan har endast velat göra gällande, att ansvar, utan att vare sig dolus eller culpa ligger den dömde till last, är mera sällsynt än man vid första påseendet kunde vara benägen att antaga.[34]

---

[31] *Bergendal,* Lärobok, s. 676. Jfr *Thyrén,* Straffrättens allmänna grunder (1907), s. 84.

[32] Se *Hagströmer* I s. 203 f. och *Wetter,* Grundlinjer, s. 49 f. — Rättsvillfarelsens problem falla i övrigt utanför denna avhandlings ram.

[33] Ovan s. 47 och 49 ff.

[34] Även om strikt ansvar kan tänkas förekomma vid bagatellförseelser, torde numera de överträdelser av detta slag, som bliva föremål för bestraffning, oftast ha begåtts med uppsåt eller otvetydig oaktsamhet, enär casuellt lagöverträdande icke sällan torde medföra åtalseftergift jämlikt RB 20:7 st. 1 p. 1. Om gärningsmannen ådagalagt varken uppsåt eller oaktsamhet synes nämligen en sådan situation föreligga, i vilken åtalseftergift enligt motiven till RB skall inträda (»omständigheter, som komma brottet att framstå

Den här gjorda framställningen angående strikt ansvar vid bagatellförseelser har endast tagit sikte på sådana okomplicerade fall, där ansvar träffar ett subjekt, som icke innehar en på något sätt kvalificerad ställning. Inom hela specialstraffrättens område — således både beträffande bagatellförseelser och mera allvarliga lagöverträdelser — förekommer emellertid med eller utan uttryckligt stöd i lagstiftningen strikt ansvar för *personer i speciellt ansvarig ställning,* såsom arbetsgivare, näringsidkare och ägare eller innehavare av viss egendom. I vissa fall äro sådana subjekt icke underkastade strikt ansvar, ehuru speciella regler gälla rörande det subjektiva rekvisitet för deras ansvar på så sätt, att de straffas för förseelse, som begåtts av deras anställda eller familjemedlemmar, enbart på den grund att de visas ha haft vetskap om förseelsen eller med stöd av en presumtion om att förseelsen skett med deras vetskap och vilja. En huvuduppgift för den i avhandlingens senare kapitel följande undersökningen blir att närmare belysa dessa företeelser, vilka stå i intimt samband med speciella lösningar av problemet rörande subjektsflerhet vid brott.[35] Även i andra fall, än då ansvar drabbar personer i speciell ställning eller inträder på grund av bagatellförseelser, förekomma inom specialstraffrätten avvikelser från huvudregeln, att åtminstone bevisad culpa erfordras för straffbarhet. Sålunda förutsätter stundom lagstiftaren, att ett visst moment i gärningsbeskrivningen icke behöver vara subjektivt täckt, ehuru i övrigt dolus eller culpa erfordras,[36] och i vissa fall rubba specialstraffrätts-

---

såsom ursäktligt»; *Processlagberedningen* i SOU 1938: 44 s. 257). I samma riktning kan den genom 8 § 2 st. allmänna polisinstruktionen 4 juni 1948 genomförda inskränkningen i polisens skyldighet att rapportera förseelser antagas komma att verka. Jfr angående förutsättningarna för sådan »rapporteftergift» SOU 1947: 45 s. 59 ff.

[35] Se nedan kap. III—V.

[36] Se t. ex. 23 § fiskeristadgan 17 okt. 1900 (»Har någon vid fiske efter tillåtet fiskslag utan avsikt råkat fånga fisk, som han ej haft lov att fånga, vare, därest han genast åter i vattnet utsläpper fisken, från ansvar fri»). Ett annat dylikt exempel utgör 6 § 2 mom. 1 st. lagen 21 sept. 1915 om behörighet att utöva läkarkonsten. Detta lagrum, som bestraffar kvacksalvares behandling av vissa uppräknade sjukdomar, måste förutsätta att själva behandlingen sker uppsåtligen. Däremot kräves icke, att kvacksalvaren insett eller bort inse, att patienten led av någon av dessa sjukdomar. Se vidare *Brück* i SvJT 1935 s. 338 f. och 341 ff. och där anförda rättsfall. Jfr *Bergendal,* Lärobok, s. 680 f. och 702.

liga stadganden principen om att för fällande dom full bevisning fordras om att det subjektiva rekvisitet är fyllt.[37] Frågan huruvida rättspraxis utöver dessa fall ådömer strikt ansvar eller rubbar bevisreglerna angående det subjektiva rekvisitet har icke gjorts till föremål för ingående undersökning. En översiktlig genomgång av de tryckta rättsfallssamlingarna har icke givit några belägg för att så är fallet.[38]

Vad härefter angår *valet mellan dolus och culpa* i fall, där det står klart, att endera av dessa skuldformer kräves av ett visst straffbud, råder också en viss olikhet mellan allmän straffrätt och specialstraffrätt.

Stundom behöver naturligtvis någon tvekan icke uppstå inom någotdera rättsområdet, emedan lagstiftaren uttryckligen angivit, vilken grad av skuld som erfordras. Så har skett beträffande talrika stadganden inom specialstraffrätten.[39]

För det fall att lagtexten icke uttryckligen anger något subjektivt rekvisit, kan man icke obetingat uppställa någon generell regel inom den allmänna straffrätten. DSL och NSL stadga uttryckligen, att oaktsamhet är straffbar, endast då särskilt stöd därför finnes i resp. lag.[40] Under förarbetena till den svenska SL föreslogs en regel av liknande innehåll,[41] men

[37] Se t. ex. 5 § 1 mom. och 10 § 1 mom. SprL samt 12 § 1. lagen 18 juli 1928 om renmärken.

[38] Tveksamt är dock om icke stundom strikt ansvar ådömes enligt 28 § jaktstadgan för fällande av fridlyst djur. Se rättsfall anförda av *von Seth* a.a. s. 224 och där anförda rättsfall. Jfr SOU 1936: 38 s. 188.

[39] Enstaka exempel givas av *Bergendal,* Lärobok, s. 682 ff., och nedan s. 150 f. Såsom ytterligare exempel kunna anföras 2 och 38 §§ vägtrafikstadgan samt sådana inom den associationsrättsliga lagstiftningen förekommande straffstadganden, vilka rikta sig mot stiftare, styrelseledamöter, revisorer m. fl. funktionärer hos vederbörande association, såsom 213—215 §§ aktiebolagslagen, 31 § lagen 18 juni 1937 om aktiebolags pensions- och andra personalstiftelser, 84 § 1911 års lag om ekonomiska föreningar, 251 § 1911 års lag om bankrörelse, 258 § 1917 års lag om försäkringsrörelse, 64 § 1923 års lag om sparbanker, 13 § lagen 3 juli 1930 om bokföring vid enskild järnväg, 65 § 1932 års lag om häradsallmänningar samt 8 § lagen 22 mars 1946 med särskilda bestämmelser om begränsning av vinstutdelning från aktiebolag. Flera av de anförda lagrummen innehålla stadganden, som rikta sig mot avgivande uppsåtligen eller med grov vårdslöshet av oriktig uppgift, medan övriga stadganden avse andra uppsåtliga eller culpösa förfaranden.

[40] DSL § 19 och NSL § 40 (observera det undantag från huvudregeln i sistnämnda lagrum, som omnämnes nedan i not 49).

[41] Se *Lag-Commiteens* Förslag till Allmän Criminallag (1832), s. 8, och motiven s. 21 f., samt *Lagberedningens* Förslag till Straff-Balk (1848), s. 6.

denna uteslöts i propositionen till 1862—63 års riksdag under motivering att »behof att i lagboken inrycka dylika reglor och bestämmelser, af hvilka de flesta egentligen tillhöra doktrinen, har... veterligen icke försports».[42] Om någon saklig ändring därigenom åsyftades, framstår sålunda icke klart.[43] Vid sådant förhållande kan man emellertid icke i rättstillämpningen med säkerhet utgå från att oaktsamhet bestraffas, endast då så särskilt angives, utan det måste vid varje straffbud, som icke uttryckligen föreskriver visst subjektivt rekvisit, bliva en tolkningsfråga om straffbudet avser endast dolöst eller såväl dolöst som culpöst handlande.[44] Allmänt anses dock, att bestämda skäl erfordras, för att ett straffbud av nu nämnt slag skall anses avse även culpa.[45] Under det pågående reformarbetet beträffande SL synes man utgå från principen att i varje särskilt fall angiva, när culpa skall vara straffbar.[46] Beträffande brott mot SL kan man alltså säga, att en stark presumtion föreligger för att endast dolus är straffbar i de fall, där icke lagtexten uttryckligen stadgar annorlunda.

Vad specialstraffrätten angår kan någon liknande presumtion icke uppställas, utan frågan blir väsentligen beroende på en tolkning av varje särskilt stadgande för sig.[47] Vissa allmänna synpunkter kunna dock framläggas till ledning för detta bedömande. I många fall skulle hithörande straffbud komma att sakna praktisk betydelse, om endast dolös gärning vore straffbar, enär flertalet överträdelser därav sker med culpa eller i varje fall utan att mer än culpa kan styrkas.[48] Ur denna syn-

[42] KPr 1862/63: 37 s. 109.

[43] Jfr *Carlén,* Kommentar öfver Strafflagen (1866), s. 5.

[44] *Hagströmer* I s. 177, *Wetter,* Grundlinjer, s. 47, samt *Strafflagskommissionen* i SOU 1923: 9 s. 115.

[45] *Bergendal,* Lärobok s. 149, *Stjernberg,* Kommentar till strafflagen kap. 17—18, 2 uppl. (1930), s. 71. Jfr *Strafflagskommissionen* a. st. och *Agge-Fahlbeck-Jägerskiöld-Sundberg,* Svenskt utlåtande i krigsansvarighetsfrågan (1946), s. 4 f.

[46] Se KPr 1948: 80 s. 68. *Strafflagskommissionen* föreslog på sin tid en uttrycklig regel av detta innehåll; se a. bet. s. 8 och 115.

[47] Jfr *Strafflagskommissionen* a. bet. s. 115 f. och *Bergendal,* Lärobok, s. 684.

[48] Jfr *Torp* s. 411, *Hurwitz* s. 194, *Hagerup* s. 339 samt *Hippel* II s. 369. — Däremot finnes det för svensk rätts del ingen anledning att antaga existensen av en regel av samma art som den i DSL § 19 p. 2, vilken föreskriver att culpa alltid bestraffas vid brott mot andra författningar än DSL »medmindre det modsatte har særlig Hjemmel».

punkt är culpöst ansvar ofta av behovet påkallat särskilt vid underlåtenhetsdelikt.[49] Vid rena bagatellförseelser tillkommer dessutom det skäl, som nyss förmodades kunna leda till strikt ansvar vid dylika förseelser, nämligen att straffhotets verkan — inom vissa gränser — ökas, om straffets tillämpningsområde utvidgas genom ett avtrubbande av det subjektiva rekvisitet. Även om, såsom ovan anförts, ansvar utan dolus eller culpa icke i större utsträckning kan antagas förekomma vid sådana förseelser, torde dock på angivna grund straffets ringhet såtillvida inverka på det subjektiva rekvisitet, att ansvar inträder redan vid culpa, om icke i det speciella fallet särskilda skäl tala däremot.[50] I den mån personer i speciellt ansvarig ställning av nyss nämnd art icke äro underkastade strikt ansvar, torde i regel ett liknande avtrubbande av det subjektiva rekvisitet äga rum.[51] Huru härmed förhåller sig skall närmare undersökas i annat sammanhang.[52]

§ 3. *Delaktighet (medverkan) i specialstraffrättsliga brott.*[1]

Ifråga om behandlingen av subjektsflerhet vid brott skiljer sig specialstraffrätten i vissa avseenden starkt från den allmänna straffrätten. Utgångspunkten för hithörande frågors lösning är dock gemensam för de båda rättsområdena, i det att såväl strafflagens brottsbeskrivningar som de specialstraffrättsliga bestämmelserna i regel äro avfattade så att de omedelbart avse endast det fall, då den straffbelagda handlingen be-

[49] Jfr NSL § 40 st. 2, som föreskriver att förseelse (icke förbrytelse), som består i underlåtelse, straffas även då den begåtts av oaktsamhet, om icke motsatsen är uttryckligt bestämd eller otvetydigt förutsatt. Jfr *Skeie* I s. 235. Denna regel anses gälla även i »spesiallovgivningen», se *Skeie* I s. 237 och *Kjerschow* s. 101.

[50] Jfr *Bergendal*, Lärobok, s. 684. *Assarsson* s. 78 f. torde ha haft samma åsikt, då han uttalade, att polisförseelser äro straffbara i såväl culpa som dolus. Angående Assarssons polisförseelsebegrepp, se ovan s. 42.

[51] Jfr *Torp* a. st. och *Bergendal* a. st.

[52] Se nedan s. 148 ff.

[1] Då detta skrives, gälla ännu de äldre delaktighetsreglerna i 3 kap. SL, varför termen »delaktighet» vanligen användes i st. f. »medverkan» och framställningen till stor del tager sikte på hittillsvarande rätt.

gåtts av en enda person utan samverkan med andra.[1a] För att andra personer, som på något sätt anses ha del i en lagöverträdelse, skola kunna straffas, måste därför straffbudet kompletteras med särskilda regler om ansvarets placering och fördelning. Allmänstraffrättsliga regler med sådant syfte äro bestämmelserna i 3 kap. SL om delaktighet i brott resp., enligt kapitlets nya lydelse, medverkan till brott och de sedvanerättsliga regler om gärningsmannaskap m. m., vilka ansluta sig därtill. Inom specialstraffrätten gälla i viss utsträckning dessa allmänstraffrättsliga regler eller regler, som bildats efter mönster av dem, men lagstiftning och rättspraxis ha dessutom för vissa situationer skapat speciella, från dessa avvikande regler. Dessa särskilda regler komma att behandlas i avhandlingens senare del. För att erhålla en bakgrund till framställningen, skola vi här undersöka i vilken omfattning nämnda allmänstraffrättsliga regler och deras efterbildningar kunna tillämpas inom specialstraffrätten.

I. I vissa fall har lagstiftaren uttryckligen tagit ställning till frågan om tillämpningen av de allmänstraffrättsliga reglerna om subjektsflerhet genom att föreskriva, att delaktighet i viss förseelse skall straffas enligt reglerna i 3 kap. SL.[2] För hittillsvarande rätts del torde en dylik hänvisning innebära, att icke endast reglerna om egentlig delaktighet i SL 3: 1—4 utan även bestämmelserna om komplott i SL 3: 5 och 6 samt om underlåtenhet att förhindra eller avslöja brott i SL 3: 7 och 8 bliva tillämpliga på brottet.[3] Detsamma gällde säkerligen före ikraft-

[1a] Jfr ovan s. 14 och *Bergendal*, Lärobok, s. 637. — Härvid bortses från fall av medgärningsmannaskap, vid vilka straffbudet ju är direkt tillämpligt på flera medverkande.

[2] Se t. ex. 7 § lagen 21 sept. 1915 om behörighet att utöva läkarkonsten, 6 § 2 mom. UtförselF, 15 § KK 28 aug. 1934 om fullgörande i vissa fall av betalningsskyldighet i förhållande till Tyska riket, 4 § KK 15 febr. 1935 med vissa bestämmelser angående uppgiftsskyldighet i förhållande till clearingnämnden, KK 11 § 2 st. 11 nov. 1938 om utfärdande av certifikat angående vissa svenska fordringar i anledning av Österrikes anslutning till Tyska riket samt 23 § valutaförordningen 25 febr. 1940.

[3] Av dessa stadganden torde väl SL 3: 8 sällan kunna vara tillämplig på specialstraffrättsliga förseelser, eftersom detta lagrum avser delaktighet i brott »därav någons liv, hälsa, frihet eller egendom i synnerlig fara sattes» och sådana brott äro sällsynta inom specialstraffrätten.

trädandet av 1942 års lagstiftning om förmögenhetsbrott de därigenom upphävda stadgandena om s. k. efterföljande delaktighet i brott, SL 3: 9 och 10.[4] Efter den år 1948 genomförda omarbetningen av 3 kap. SL torde i analogi med vad som hittills gällt en dylik hänvisning avse icke blott SL 3: 4 och 5, vilka närmast motsvara de hittillsvarande egentliga delaktighetsreglerna, utan även den av lagstiftaren alltjämt såsom en form av delaktighet uppfattade underlåtenheten att hindra brott, vilken behandlas i SL 3: 6 st. 2.[5] Däremot kan en dylik hänvisning hädanefter aldrig avse underlåtenhet att avslöja brott enligt SL 3: 6 st. 1, eftersom denna är straffbar endast »i de fall lagen utsätter».

I andra fall har lagstiftaren icke uttryckligen hänvisat till strafflagens delaktighetsregler men utsatt straff för den som är »delaktig» i viss överträdelse.[6] Frågan om vilka former av delaktighet, som avses, och under vilka förutsättningar delaktighetsansvar skall inträda torde även i dessa fall böra lösas med tillämpning av 3 kap. SL,[7] varvid — liksom vid en uttrycklig hänvisning till detta kapitel — samtliga stadganden däri, vilka uppfattats såsom delaktighetsregler torde bliva tillämpliga, dock att reglerna om straffnedsättning i SL 3: 4, 6, 7 och 8 (äldre lydelsen) resp. SL 3: 5 och 6 (nya lydelsen) icke kunna åberopas mot den i vederbörande författning givna strafflatituden.

---

[4] De nuvarande motsvarigheterna till dessa lagrum, SL 10: 18 a och 21: 6, vilka icke äro konstruerade som delaktighetsbrott, torde utan särskilt stadgande vara att tillämpa, vare sig förbrottet är ett specialstraffrättsligt brott eller ett strafflagsbrott. Lagrådet befarade i KPr 1921: 360 s. 92 f., att en föreslagen hänvisning från vissa alkoholförfattningar till 3 kap. SL skulle medföra en icke önskvärd utsträckning av dessa författningars tillämplighet med stöd av SL 3: 9 och 10.

[5] Jfr KPr 1948: 80 s. 98.

[6] T. ex. 2 § KK 15 dec. 1882 ang. förbud mot jakt efter val vid Sveriges västkust under viss tid av året (straff för envar, som »på vad sätt som helst gör sig delaktig i sådan överträdelse»), 18 § 2 mom. KF 28 maj 1918 ang. handel med vissa begagnade föremål m. m. (straff för innehavare, som är delaktig i föreståndares förseelse) samt 49 § lagen 20 juni 1919 innefattande bestämmelser i anledning av konventionen den 5 febr. 1919 mellan Sverige och Norge angående flyttlapparnas rätt till renbetning (straff för den som »anstiftar förseelse... eller eljes gör sig skyldig till delaktighet i sådan förseelse»).

[7] Jfr *Bergendal,* Lärobok, s. 638 f.

I vissa andra författningar har lagstiftaren givit särskilda regler om delaktighetsansvar, som mer eller mindre avvika från strafflagens reglering. Främst märkas här delaktighetsreglerna i 292 § sjölagen samt ett par andra stadganden, som tillkommit med nämnda lagrum som mönster.[8] Dessa regler torde beträffande förutsättningarna för ansvarets inträde helt motsvara SL 3: 1, 3 och 4 i lagrummens hittillsvarande lydelse,[9] varjämte för några fall underlåtenhet att hindra brott bestraffas.[10] Beträffande straffet för den delaktige skilja sig dessa stadganden från strafflagens regler därigenom, att någon straffnedsättning under den för gärningsmannen föreskrivna latituden icke medgives. En annan grupp delaktighetsregler, som 1921 infördes i alkohollagstiftningen, överensstämmer väsentligen med nyss nämnda lagrum.[11] Sålunda kan — såsom enligt hittillsvarande SL 3: 4 — straffnedsättning äga rum vid föregående samt vid samtidig, mindre väsentlig medhjälp. I några fall gives dessutom en regel om straff för efterföljande delaktighet.[12] InförselL erhöll i enlighet med gammal tradition ifråga om författningar angående olovlig varuinförsel en särskild regel om delaktighetsansvar (7 §), vilken beträffande formuleringen hade nämnda stadganden inom alkohollagstiftningen till mönster.[13] Ifråga om delaktighetsansvar hänvisar SprL på flera ställen till 7 § InförselL.[14] Karakteristiskt för delaktighetsansvar enligt här avsedda författningar är att det icke utsträckes till alla överträdelser av författningarna.[15]

[8] 32 § lagen 16 okt. 1914 om tillsyn å fartyg och 4 § 2 st. lagen 21 mars 1940 med vissa bestämmelser om fraktfart med svenska fartyg. Jfr 76 § sjömanslagen.

[9] 292 § 1 mom. 2 st. och 2 mom. 2 st.: »Redare eller annan» straffas, då han uppsåtligen förlett befälhavaren till viss förbrytelse eller främjat densamma med råd eller dåd.

[10] 292 § 1 mom. 2 st. i. f. och 2 mom. 2 st. i. f. sjölagen samt 4 § 2 st. i. f. lagen 21 mars 1940 med vissa bestämmelser om fraktfart med svenska fartyg.

[11] 38 § 1 mom. BrtF, 7: 15 mom. 1 RusdrF, 30 § 1 mom. KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit samt 16 § KF s. d. ang. vissa alkoholhaltiga preparat m. m.

[12] Anförda stadganden i BrtF och KFF 1918.

[13] Se KPr 1923: 226 s. 34. Angående äldre motsvarigheter till detta stadgande i InförselL se nedan not 32.

[14] 1 § 3 mom. 2 st., 5 § 2 mom. 2 st. samt 10 § 2 mom. 2 st.

[15] Se t. ex. anförda stadganden i BrtF, RusdrF och InförselL.

Flertalet specialstraffrättsliga författningar innehåller emellertid ingen antydan om huruvida delaktighet i förseelser mot författningen skall vara straffbar eller ej. Närmast till hands ligger då att undersöka, om strafflagens delaktighetsregler äro tillämpliga på dessa straffbestämmelser. En dylik tillämpning måste ske med stöd av analogi, eftersom strafflagens allmänna del icke är omedelbart tillämplig utanför strafflagens område. På grund av den inom straffrätten härskande legalitetsprincipen anses enhälligt inom doktrinen, att det straffbara området icke får utvidgas genom analogi i andra fall än då en handling, som icke är uttryckligen straffbelagd, ur social synpunkt är att bedöma såsom fullständigt likartad med en handling, som är straffbelagd, så att — såsom satsen formulerats av Agge — analogiens hållbarhet icke ens får betvivlas.[16] Denna uppfattning synes delas även av rättspraxis.[17] Ur denna sats kunna några slutsatser dragas av betydelse för lösningen av problemen rörande delaktighetsreglernas tillämpning. Då lagstiftaren — genom en hänvisning till 3 kap. SL eller genom en särskild delaktighetsregel — uttalat, att delaktighet i vissa förseelser mot en specialstraffrättslig författning är straffbar, men underlåtit att angiva, huruvida delaktighet i övriga överträdelser mot författningen skola straffas,[18] är sålunda en analogisk användning av 3 kap. SL på sistnämnda överträdelser icke tillåten.[19] Likaledes gäller, att speciella delaktighetsregler, som uppställa snävare förutsättningar för delaktighetens straffbarhet än strafflagens motsvarande regler — antingen genom att

[16] *Agge,* Lärobok, s. 43 f., *Bergendal,* Lärobok, s. 7 och 596, *Assarsson* s. 70 ff., *Hagströmer* I s. 50 f., *Stjernberg,* Kompendium, s. 23 f., *Wetter,* Grundlinjer, s. 11 f., *Carlén,* Kommentar öfver Strafflagen (1866), s. 4, är av en annan uppfattning. Bestämmelserna i 1—6 kap. SL — således även delaktighetsreglerna — böra enligt hans mening tillerkännas allmängiltighet över hela straffrättens område, »så vidt de ej undantagsvis sjelfva angifva en mera inskränkt verkningskrets, eller strida mot gällande speciallagar». Detta motiveras med det naturrättsligt färgade resonemanget, att ifrågavarande kapitel innehålla från doktrinen lånade principiella rättsgrundsatser »hvilkas giltighet omöjligen kan begränsas deraf, att de blifvit i beskrifven lag upptagna».

[17] Se t. ex. NJA 1924 s. 456.

[18] Såsom ex. kunna anföras sjölagen och lagen i anledning av 1919 års renbeteskonvention, RusdrF och BrtF; jfr ovan.

[19] Jfr *Bergendal,* Lärobok, s. 639 f.

inskränka de förfaranden, som grunda delaktighetsansvar[20] eller genom att begränsa delaktighetsansvaret till vissa subjekt[21] — icke få kompletteras medelst analogisk användning av SL. I övrigt ger den allmänt hållna regel om analogis tillåtlighet, som doktrinen kommit fram till, föga ledning för besvarande av frågan om eller i vilken utsträckning strafflagens delaktighetsregler äro tillämpliga på specialstraffrättsliga förseelser. Doktrinen har emellertid försökt att för dessa fall precisera den allmänna regeln.

Assarsson uttalar, att strafflagens delaktighetsregler kunna tillämpas analogt utanför den allmänna straffrättens område med »den begränsning för analogien, som ligger i förutsättningen, att förbrytelsen skall till sin natur vara sådan, att delaktighet i den kan ega rum».[22] Med stöd av denna sats hävdar Assarsson, att delaktighet i polisförseelser icke kan förekomma. Då polisförseelserna, vilka vore straffbelagda, oavsett om de medförde någon skadlig verkan eller icke, icke i sig alltid vore osedliga eller omedelbart farliga för staten, vore det enligt Assarsson statens plikt, när den genom att skapa polisförseelser inskränkte medborgarnas handlingsfrihet, att icke göra inskränkningarna större än nödvändigt samt att noggrant bestämma dem. »Det skulle följaktligen strida mot polisföreskrifternas begrepp och ändamål att genom analogisk tillämpning gifva åt dem en utvidgad verkningskrets ... Polisförseelserna böra hänföras till den klass af straffbara handlingar, som genom sin egen beskaffenhet utesluta möjligheten af att analogiskt använda Strafflagens föreskrifter om delaktighet i brott.»[23] Hagströmer intager utan närmare motivering en liknande ståndpunkt. Enligt hans åsikt måste det för att delaktighetsreglerna i SL ex analogia skulle kunna finna använd-

[20] Se ovan s. 69 anförda stadganden.

[21] T. ex. 32 § lagen 16 okt. 1914 om tillsyn å fartyg (delaktighetsansvar endast för redare och viss ställföreträdare för denne) och 18 § 2 mom. KF 28 maj 1918 ang. handel med vissa begagnade föremål m. m. (innehavare av rörelse straffas då han är delaktig i föreståndares förseelse).

[22] *Assarsson* s. 78.

[23] *Assarsson* s. 79. Angående *Assarssons* polisförseelsebegrepp se vidare ovan s. 42.

ning å specialstraffrättens område förutsättas, »att det är fråga om brott, som afgjort kunna sättas i paritet med dem, som utgöra föremål för S.L.»[24] Några riktlinjer för bedömande av frågan om en viss specialstraffrättslig förseelse kan sättas i paritet med ett strafflagsbrott lämnar Hagströmer icke på annat sätt än att han antyder, att delaktighetsreglerna icke kunna bliva tillämpliga på exempelvis »hvarenda obetydlig polisförseelse».[25]

I den mån de citerade åsikterna bygga på den uppfattningen, att en begreppsmässig gräns kan dragas mellan polisförseelser och egentliga brott med hänsyn till innehållet i gärningsbeskrivningen, äro de, såsom i annat sammanhang[26] visats, omöjliga att i praktiken tillämpa följdriktigt. Bakom de båda författarnas uttalanden ligger måhända även en annan tanke, nämligen att ansvar för delaktighet icke borde förekomma vid de inom specialstraffrätten förekommande lindrigast bestraffade förseelserna (vilka de under namn av polisförseelser medelst andra kriterier än straffets obetydlighet sökt begrepps-

[24] *Hagströmer* I s. 52 f. *Thyrén* uttalar i TfR 1915 s. 333 f., att det väl vore »svårt att, såsom allmän regel, komma längre än till H:s sammanfattning». — *Hagströmers* yttrande måste innebära, att han anser att ansvar för annan medverkande till ett specialstraffrättsligt brott än gärningsmannen icke är principiellt möjligt utan stöd av en särskild regel om delaktighetsansvar. Denna åsikt — som enligt min mening är riktig — synes icke stämma väl överens med *Hagströmers* uppfattning om delaktighetsansvarets natur, beträffande vilken han anslutit sig till *Getz'* lära, att delaktighet och gärningsmannaskap äro principiellt likställda former för utförande av ett brott och att, om inga delaktighetsbestämmelser funnes i lagen, delaktigheten, »förutsatt att lagen användes med förstånd», komme att straffas i enlighet med de särskilda straffstadgandena (I s. 269). Att — såsom *Hagströmer* påpekar (I s. 270) — den svenska lagstiftaren vid införandet av delaktighetsreglerna i SL utgått från att han därigenom utvidgade det straffbara området, behövde ifrån *Hagströmers* principiella utgångspunkt icke betyda, att de specialstraffrättsliga författningar, som saknade delaktighetsregler eller hänvisningar till SL, skulle tolkas på samma sätt som strafflagens speciella del. — Observeras bör i detta sammanhang, att i *norsk* rätt medverkan till brott mot straffbestämmelser utanför NSL anses vara straffbar, endast då detta särskilt anmärkes i vederbörande specialförfattning eller brottsbeskrivningen är sådan, att den kan anses omfatta även medverkan. Detta sammanhänger med den speciella konstruktionen av delaktighetsansvaret i NSL, vars allmänna del (jämlikt 1 § NSL och 5 § dess promulgationslag) gäller alla enligt norsk rätt straffbara handlingar. Se *Hagerup* s. 216 ff., *Kjerschow* s. 213 och där anförda rättsfall samt *Skeie* I s. 332 ff.

[25] *Hagströmer* I s. 53. Angående *Hagströmers* uppfattning om polisförseelser, se ovan s. 42.

[26] Se ovan s. 31 ff.

mässigt avgränsa från den egentliga brottsligheten). Det nyss sagda torde särskilt gälla Hagströmer.

Bergendal markerar kraftigt sist antydda ståndpunkt. Han anser nämligen, att en analogisk tillämpning av 3 kap. SL i vissa fall är välgrundad men att den icke bör äga rum »vid utpräglat lindriga brott, såsom rena ordningsförseelser o. dyl.»[27] Därjämte uttalar Bergendal, att analogien icke bör antagas vid brott med specialsubjekt, t. ex. idkare av viss näring, vilket påstående han styrker genom en hänvisning till att vid vissa strafflagsbrott med specialsubjekt endast specialsubjekt kunde åläggas ansvar.[28] Detta är emellertid en annan fråga, som avser innebörden av de allmänstraffrättsliga reglerna om subjektsflerhet och icke deras principiella användbarhet utanför strafflagens område.

En mera radikal ståndpunkt har stundom kommit till uttryck. Enligt denna åsikt skulle de hänvisningar till 3 kap. SL, som förekomma i vissa specialstraffrättsliga författningar, även om de icke motivera en slutsats e contrario beträffande andra författningar, likväl medföra, att analogien kunde ifrågasättas, vilket enligt den allmänna utgångspunkten är nog för att den skulle förfalla.[29]

Av det sagda torde framgå, att frågan om delaktighetsreglernas analogiska användning inom specialstraffrätten icke är lätt att lösa. Stundom framgår dock klart, att endast det subjekt, som omedelbart träffas av brottsbeskrivningen, kan straffas för överträdelsen och att således delaktighetsansvar icke kan ifrågakomma. Så är fallet med TF. Redan konstruktionen av reglerna om ansvar för tryckt skrifts innehåll gör delaktighetsansvar omöjligt.[30] Beträffande boktryckares m. fl. ordningsförseelser vore väl delaktighetsansvar tänkbart, men en analogisk användning av 3 kap. SL är utesluten på grund av tolkningsregeln i RF § 84.[31]

---

[27] *Bergendal,* Lärobok, s. 640.
[28] *Bergendal,* Lärobok, a. st. och s. 78 f. I detta hänseende intager *Carlén* a.a. s. 45 samma ståndpunkt.
[29] *Stjernberg,* Kompendium, s. 24.
[30] Jfr SOU 1947: 60 s. 144 ff.
[31] I förslaget till ny TF diskuteras icke denna fråga; se a. bet. s. 240 ff.

I regel ger dock *lagstiftningen* ingen dylik ledning. En viss uppfattning om lagstiftarens inställning till frågan om analogisk användning av 3 kap. SL kan man dock få genom ett studium av förarbetena till de författningar, i vilka man infört eller ifrågasatt införandet av särskilda delaktighetsregler eller regler med hänvisningar till 3 kap. SL.

Under det första halvseklet efter tillkomsten av SL synas delaktighetsregler eller hänvisningar till 3 kap. SL ha varit tämligen sällsynta. I några fall ha emellertid sådana stadganden givits.[32] Av dessa stadganden och förarbetena till dem är det emellertid svårt att sluta sig till lagstiftarens mening om analogiens tillämplighet.[33] I ett fall synes dock lagstiftaren ha givit en delaktighetsregel för att utsträcka ansvaret till subjekt, som tydligen eljest icke ansåges vara åtkomliga för ansvar. I 1864 års sjölag hade ansvaret för bristande sjövärdighet hos ett fartyg lagts på befälhavaren (288 §). I 292 § 2 st. 1891 års sjölag (i lagrummets ursprungliga lydelse) tillades en regel om ansvar för redaren eller dennes ställföreträdare för delaktighet i sådant brott. I motiven uttalades, att ehuru ansvaret för fartygets sjövärdighet i första hand åvilade befälhavaren, man ansett nödigt att upptaga en straffbestämmelse, avsedd att träffa redaren.[34] Anledningen till att ansvaret i avsaknad av delaktig-

[32] Såsom exempel kunna anföras 3:1 SLK 1868, 30 § SLK 1881 och 33 § SLK 1914 (hänvisning till 3 kap. SL), 158 § tullstadgan 1860, 139 § tullstadgan 1877, 134 § tullstadgan 1904 (specialstadgande om delaktighet i olovlig införsel, som i nästan oförändrad form härstammar från 1 § KF 21 maj 1739 emot Lurendrägerier och in-practiceringar af Utrikes Waror: *Modée* II s. 1516), 14 § KF 22 nov. 1878 ang. befälet å svenska handelsfartyg, 2 § KK 15 dec. 1882 ang. förbud mot jakt efter val vid Sveriges västkust under viss tid av året samt 292 § sjölagen 1891 i lagrummets lydelse före 1914 års ändringar (specialregel om ansvar för redare, som är delaktig i befälhavares brott). — Bland äldre, vid strafflagens ikraftträdande gällande författningar med särskilda delaktighetsregler kunna nämnas 1 § 4 st. och 2 § 1 st. KF 16 nov. 1841 emot fylleri och dryckenskap samt 3—5 §§ KF 7 jan. 1830 ang. answar för Negerhandel och delaktighet deruti.

[33] Att de olika SLK innehålla hänvisningar till 3 kap. SL (liksom till ett flertal andra bestämmelser i SL) torde bero på att de avsetts vara systematiska och fullständiga lagverk. Tullstadgornas delaktighetsregler kunna lika väl bero på tradition som på en uppfattning hos lagstiftaren, att de voro nödvändiga, för att delaktighet i olovlig införsel skulle kunna straffas.

[34] Betänkande och lagförslag ... af den komité, åt hvilken ... uppdragits att granska sjölagen (1887), motiven s. 203. — Att ansvar för annan än befälhavaren kan inträda jämlikt SL 14:9 påpekas i Betänkande ... för utarbetande av förslag till ändringar och tillägg i sjölagen ... (1878), s. 34. Detsamma gäller naturligtvis andra strafflagsbestämmelser, t. ex. 14: 17 och 19: 22.

hetsregel ansågs endast kunna drabba befälhavaren behöver emellertid icke nödvändigtvis ha varit, att 3 kap. SL överhuvud icke ansågs kunna tillämpas på brott mot sjölagen. Den kan nämligen också ha varit, att befälhavaren betraktades såsom specialsubjekt och att därför delaktighet i hans brott endast med stöd av särskilt stadgande antogs vara straffbar.

Därefter tillkommo under åren 1915—1920 ett antal författningar — delvis tillhörande kristidslagstiftningen — med hänvisningar till 3 kap. SL.[35] I ett fall anfördes i motiven, att dessa bestämmelser upptagits »för undanröjande av all tvekan, huruvida delaktighet i förseelse mot denna förordning är straffbar».[36] I ett annat fall uttalade departementschefen, att det vid tillämpningen av äldre lagstiftning i samma ämne som den av honom föreslagna lagen, »visat sig vara av behovet påkallat, att allmänna strafflagens bestämmelser om delaktighet erhålla tillämpning jämväl ifråga om brott mot förevarande lag».[37]

Vid början av 1920-talet inträdde en reaktion mot dessa hänvisningar till 3 kap. SL, enär deras innebörd ansågs tveksam.[38] I stället infördes under 1920- och 1930-talen i några fall särskilda delaktighetsregler under motivering, att regler om delaktighetens bestraffning vore av behovet påkallade, enär delaktiga annars skulle undgå straff.[39] Anmärkas bör, att delaktig-

[35] Förutom nedan i not 36 och 37 angivna författningar bl. a. UtförselF.

[36] Motiven till 7 § lagen 21 sept. 1915 om behörighet att utöva läkarkonsten; KPr 1915: 85 s. 39.

[37] Motiven till lagen 26 april 1918 om förfogande över viss egendom under utomordentliga, av krig föranledda förhållanden; KPr 1918: 99 s. 20. Lagens föregångare av 1914 och 1916 saknade stadganden om delaktighetsansvar. Ett motsvarande stadgande infördes efter mönster av 1918 års förfogandelag i lagen 30 april 1918 om fastställande av högsta pris å vissa varor under utomordentliga av krig föranledda förhållanden m. m. (Jfr KPr 1918: 220 s. 11).

[38] Efter anmärkning av lagrådet ändrade departementschefen de föreslagna hänvisningarna till 3 kap. SL till särskilda delaktighetsstadganden i alkoholförfattningarna; se KPr 1921: 360 s. 92 och 114 (Jfr ovan not 4). Jfr, angående delaktighetsregeln i InförselL, KPr 1923: 226 s. 34.

[39] KPr 1921: 360 s. 60 ff. Jfr Sammansatta BevU och FLU 1921: 1 s. 5: »Utskottet delar den uppfattningen, att ett införande av straff för delaktighet i förbrytelser, vilka kunna hänföras till den 'olaga sprithanteringen', är av behovet påkallat.» I taxeringsförordningen 1928 infördes genom KF 31 maj 1935 en speciell delaktighetsregel. Dessförinnan ansågs delaktighet i falskdeklaration vara straffri. Se SOU 1933: 27 s. 215 och KPr 1935: 148 s. 169. Jfr *Sandström:* Om taxering för inkomst eller förmögenhet (1940), s. 389. — Orsaken till att i lagen i anledning av 1919 års konvention angående flyttlappars rätt till renbetning en särskild delaktighetsregel infördes torde däremot väsent-

hetsansvar på detta sätt ofta infördes även beträffande brott, som icke förutsatte specialsubjekt.[40]

På grundval av det nyss anförda materialet synes man åtminstone kunna påstå, att lagstiftaren fram mot slutet av 1930-talet varit tveksam om 3 kap. SL vore tillämpligt på vissa specialförfattningar — däribland sådana med jämförelsevis strängt bestraffade brott och brott utan specialsubjekt — och att han närmast tycks ha hyst den uppfattningen, att så icke vore fallet.

Vid sistnämnda tid undergick lagstiftarens inställning en markant förändring. I denna omsvängning spelade lagrådet en viktig roll. Början gjordes vid stiftandet av militära förfogandelagen 31 mars 1938. 1918 års förfogandelag innehöll en regel om att delaktighet i brott mot lagen straffades efter ty i 3 kap. SL stadgades (16 §). Delvis efter förebild av 1918 års lag utfärdades nämnda militära förfogandelag, vilken emellertid icke innehöll någon bestämmelse om delaktighet. Detta motiverades av föredragande departementschefen med att 3 kap. SL även utan särskilt stadgande därom torde vinna tillämpning.[41] Lagrådet lämnade i detta avseende departementsförslaget utan erinran. Då härefter förslag till 1939 års allmänna förfogandelag, vilket likaledes saknade delaktighetsregel, utan någon motivering angående denna brist framlades för lagrådet yttrade detta: »Det remitterade förslaget lärer utgå från att strafflagens delaktighetsregler få analogiskt

ligen ha varit, att en sådan regel intagits i konventionen (KPr 1919: 201 s. 189 ff.). I norsk rätt fordras ju regelmässigt — såsom ovan i not 24 anförts — att i en specialförfattning särskilt anmärkes, att delaktighet skall vara straffbar.

[40] T. ex. 30 § BrtF, 11 § 1 och 2 mom. KF 1 juli 1918 ang. vissa alkoholhaltiga preparat m. m., 22 § 1 mom. och 23 § 1 mom. (observera, att delaktighet i brott som äger rum vid handhavande av detaljhandel ej avses i lagrummet), KF s. d. ang. handel med skattefri sprit, samt 143 § 1 mom. taxeringsförordningen 1928 i lagrummets lydelse 1936—1943. Jfr 7: 1—3 och 15 mom. 1 RusdrF.

[41] KPr 1938: 3 s. 38. — Ett tidigare exempel på samma uppfattning, vilket emellertid icke synes ha utövat någon inverkan på den allmänna utvecklingen inom lagstiftning och rättspraxis, utgör lagen 18 juli 1928 om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige. I förarbetena till denna lag uttalades nämligen (SOU 1927: 25 s. 78) med instämmande av departementschefen (KPr 1928: 43 s. 198) och utan gensaga av lagrådet (KPr 1928: 43 s. 249), att strafflagens delaktighetsregler utan särskilt stadgande torde vara tillämpliga å brott mot lagen.

tillämpas därest det kriminaliserade förfarande, varom fråga är, kan anses såsom ett verkligt brott, i huvudsak likställt med flertalet i strafflagen behandlade förfaranden, och icke allenast såsom en s. k. polisförseelse. Mot den ståndpunkt, från vilken den föreslagna lagstiftningen sålunda utgår, har lagrådet intet att erinra.»[42] Maximiprislagen 30 april 1918 innehöll i 9 § beträffande delaktighet i brott mot lagen en hänvisning till 3 kap. SL. År 1939 remitterades till lagrådet ett förslag till maximiprislag, som saknade dylik hänvisning men vars straffbestämmelser (8 §) i övrigt utformats efter mönster av 1918 års lag. Härom utlät sig lagrådet: »Ifråga om straffbestämmelser av sådan art som de i 8 § upptagna torde någon tvekan icke kunna råda därom, att strafflagens delaktighetsregler äro utan särskild föreskrift tillämpliga. Mot att förslaget icke innehåller någon motsvarighet till det uttryckliga stadgande härutinnan, som fanns upptaget i lagen den 30 april 1918, är alltså intet att erinra.»[43] Lagrådets här citerade uttalanden bära en omisskännlig prägel av att ha tillkommit under inflytande av Hagströmers uppfattning och innebära en närmare precisering av denna, i det att brott mot allmänna förfogandelagen och maximiprislagen ansetts kunna ställas i paritet med strafflagsbrott. I lagstiftning efter 1939 har lagrådets uttalanden satt spår. Sålunda upptogs ingen delaktighetsregel i prisregleringslagen 13 juni 1941 (vars straffbestämmelser i stora delar överensstämde med den nu gällande prisregleringslagen av år 1947) under en motivering, som nära överensstämde med lagrådets.[44] Vidare uteslöt departementschefen vid lagrådsremissen av förslaget till skattestrafflag en i det till grund därför liggande sakkunnigbetänkandet föreslagen hänvisning till 3 kap. SL. Såsom motiv anfördes, att strafflagens delaktighetsregler oberoende av någon bestämmelse därom torde bliva tillämpliga på brott

[42] KPr 1939: 284 s. 66.
[43] KPr 1939: 289 s. 40.
[44] Departementschefen uttalade: »Beträffande frågan om ansvar å köpare för delaktighet i av säljare begånget brott mot prisföreskrift, som meddelats med stöd av lagen, må till en början erinras, att med hänsyn till straffbestämmelsernas art, strafflagens delaktighetsregler torde bliva att tillämpa i den mån annat icke stadgas» (KPr 1941: 217 s. 54).

mot skattestrafflagen samt att det kunde verka vilseledande att i *en* specialförfattning intaga en dylik hänvisning medan den saknades i andra.[45] Den uppfattning, lagrådet givit uttryck åt, synes slutligen även ha influerat Livsmedelskommissionens kommentar till straffkungörelsen. Kommissionen anser, att beträffande de områden, där frågan om ansvar för delaktighet ej reglerats genom särskilda bestämmelser, det riktiga synes vara, att strafflagens bestämmelser om ansvar för delaktighet i brott i princip anses analogt tillämpliga, »med undantag för sådana förseelser, som närmast äro att anse såsom överträdelser av ordningsföreskrifter».[46] Vad som i detta sammanhang avses med överträdelse av ordningsföreskrifter synes icke vara fullt klart. Förmodligen avses därmed obetydliga och lindrigt bestraffade förseelser.[47]

Ett ytterligare belägg på den omsvängning i lagstiftningspraxis, som ägde rum vid slutet av 1930-talet utgöres av vissa valutareglerande författningar. Med stöd av lagen 16 febr. 1934 om fullgörande i vissa fall av betalningsskyldighet i förhållande till utlandet m. m. ha genom ett flertal kungörelser förordnanden om ingrepp i betalningsskyldigheten i förhållande till olika länder meddelats. I de kungörelser, som utfärdats före år 1940, fanns regelmässigt beträffande delaktighet i brott mot desamma en hänvisning till 3 kap. SL.[48] I motsvarande författningar efter år 1939, vilka i övrigt ansluta sig till de äldre författningarna, saknas denna hänvisning.[49] Någon anledning att antaga, att en ändring i delaktighetens straffbarhet åsyftats, föreligger icke. Valutaförordningen 25 febr. 1940, som synes vara den yngsta författning, som innehåller en hänvisning (23 §) till 3 kap. SL, har utformats med ledning av ett par ut-

[45] Se KPr 1943: 140 s. 61 och SOU 1942: 31 s. 90.

[46] *Livsmedelskommissionens* cirkulär nr 1428/1943 s. 52.

[47] T. ex. 12 och 16 §§ straffkungörelsen.

[48] T. ex. 10 § KK 22 juni 1934 om fullgörande i vissa fall av betalningsskyldighet i förhållande till Turkiet m. m., 15 § KK 28 aug. 1934 i samma ämne ang. Tyskland, 12 § KK 27 mars 1935 ang. Estland, 13 § KK s. d. ang. Lettland, 12 § KK 19 sept. 1936 ang. Spanien.

[49] KK 28 juni 1940 om fullgörande av betalningsskyldighet i förhållande till Belgien, Frankrike, Luxemburg och Nederländerna, KK 12 juli 1940 i samma ämne ang. Norge, KK s. d. ang. Estland, KK 23 juli 1940 ang. Danmark, KK s. d. ang. Lettland och Litauen samt KK 9 sept. 1940 ang. Ryssland.

kast, som bifogades propositionen till 1939 års valutalag[50] och hör således egentligen till tiden före omsvängningen.[50a]

Vid den år 1948 genomförda reformen av 3 kap. SL, slutligen, har någon ändring icke gjorts i hittills gällande regler om detta kapitels analogiska tillämpning utanför SL. I motiven har Straffrättskommittén utan gensaga från departementschefen eller riksdagen i stort sett anslutit sig till den uppfattning angående analogiens användbarhet, som formulerats av HAGSTRÖMER och lagrådet. Den uttalar, att de nya bestämmelserna om medverkan liksom de flesta övriga bestämmelserna i strafflagens allmänna del äro analogiskt tillämpliga även på specialstraffrättens område i den mån annat ej framgår,[51] samt tillägger, att medverkansreglerna icke torde vara att tillämpa i fråga om »rena polisförseelser».[52]

Rättspraxis' ståndpunkt till här ifrågavarande problem är svår att fastställa, på grund av att frågan endast sällan synes underställas överinstansernas bedömande. Det i de tryckta rättsfallssamlingarna föreliggande materialet är således alltför litet omfattande för att medge bestämda slutsatser. Härtill kommer, att ett avböjande att tillämpa 3 kap. SL icke behöver bero på att förutsättningarna för analogiens användbarhet ansetts brista utan på att delaktighetsansvar över huvud icke ansetts kunna ifrågakomma vid ett brott av föreliggande typ, även om brottsbeskrivningen förekommit i SL, t. ex. emedan straffbudet riktat sig mot specialsubjekt.

I några rättsfall från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet ha överinstanserna avböjt att ådöma ansvar för delaktig-

---

[50] KPr 1939: 290 s. 57 ff.

[50a] Ett annat exempel på denna tendens i lagstiftningen att utsträcka tillämpningsområdet för delaktighetsreglerna utgör ett uttalande i det betänkande, som låg till grund för 1944 års ändringar i KF 16 maj 1884 ang. patent, vilket utan vidare förutsätter, att delaktighet i patentintrång enligt »allmänna regler» är straffbar (SOU 1942: 58 s. 33). Något belägg för en dylik straffbarhet torde icke stå att finna i äldre lagstiftningsmotiv (se t. ex. Betänkande angående patentskydd ... [1878], s. 74 ff., KPr 1884: 20 s. 14 ff. och 17 samt LU 1884: 35 s. 3) eller rättspraxis (beträffande nutida praxis se däremot nedan not 59).

[51] T. ex. då »specialstraffrätten innehåller en fullständig reglering av det ifrågavarande ämnet» såsom RusdrF 7: 15.

[52] SOU 1944: 69 s. 102.

het i olovlig utskänkning av spritdrycker,[53] utövande av handelsrörelse utan vederbörlig anmälan och olovlig försäljning av eldfarliga oljor[54] samt otillåten försäljning av öl[55] och vin.[56] Dessa fall giva uttryck för en obenägenhet hos äldre rättspraxis att utsträcka tillämpningen av delaktighetsreglerna i SL till specialstraffrättsliga brott, som väl harmonierar med lagstiftarens under samma tid visade tvekan rörande lösningen av ifrågavarande problem. Den omsvängning i lagstiftarens uppfattning, som inträdde i slutet av 1930-talet, har — såsom naturligt är — påverkat rättspraxis. Sålunda har ansvar ansetts kunna ådömas för delaktighet enligt SL 3:3 i s. k. smitning, d. v. s. brott mot 3 § lagen 7 juni 1934 om straff för vissa brott vid förande av motorfordon,[57] och i rattfylleri enligt 1 § 1 mom. denna lag,[58] patentintrång[59] samt olagligt utövande av tandläkarkonsten.[59a] Vidare finnes ett flertal exempel på att domstolarna följt de auktoritativa uttalanden, som ovan citerats angående tillämpligheten av 3 kap. SL å brott mot skattestrafflagen,[60] allmänna förfogandelagen[61] och ransoneringsför-

[53] NJA 1876 s. 56 (brott mot BrfF 1873; tillämpad paragraf ej citerad i referatet).

[54] NJA 1902 s. 475: HR dömde ekonomisk förenings handelsföreståndare jämlikt SL 3:3, 18 § näringsfrihetsförordningen och 29 § 1 mom. KF 26 nov. 1875 ang. eldfarliga oljor m. m. HovR, i vars utslag i denna del HD ej gjorde ändring, fann vad mot föreståndaren förekommit icke vara av beskaffenhet att föranleda ansvar.

[55] NJA 1910 s. 553: Ett bryggeribolags ombud dömdes av HR jämlikt 33 § KF 9 juni 1905 ang. försäljning av vin och öl, jämförd med SL 3:3 för delaktighet i bolagets brott. HovR och HD fällde honom till ansvar såsom gärningsman.

[56] NJA 1914 s. 230 I: För försäljning å auktionskammare av ett parti vin utan tillstånd enligt KF 9 juni 1905 ang. försäljning av öl och vin dömdes uppdragsgivaren jämlikt 33 § nämnda förordning, varjämte en led. av HovR och två jr (mot fyra) ville fälla föreståndaren för auktionskammaren till ansvar för delaktighet enligt SL 3:3. Jfr även SvJT 1916 s. 157: För brott mot 11 § 1912 års jaktlag (jämförd med SL 24:13) ansågs endast den som sårat villebrådet och icke tillika de, som jämte honom deltagit i villebrådets tillvaratagande, kunna fällas till straff.

[57] NJA 1939 s. 520: Två led. av HovR och ett jr ansågo att den delaktiges handling icke var av beskaffenhet att för honom medföra ansvar.

[58] NJA 1947 s. 321 och 323.

[59] NJA 1947 s. 692 I.

[59a] NJA 1948 s. 33. I SvJT 1918 Rf s. 76 torde däremot delaktighet i samma brott icke ha ansetts straffbar.

[60] NJA 1947 B 786 och 1009 (SL 3:3).

[61] T. ex. NJA 1945 B 37, 609, 610 och 611 (i samtliga fall delaktighet enligt SL 3:3) samt 1947 B 292 (SL 3:1 och 3:3).

fattningar.[62] Delaktighet i prisocker (6 § prisregleringslagen) har slutligen, ehuru uttalande därom icke gjorts i förarbetena, ansetts straffbar.[63] Anmärkningsvärt är, att det i de här avsedda fall, i vilka strafflagens delaktighetsregler tillämpats analogiskt på specialstraffrättsliga brott, oftast varit fråga om delaktighet enligt SL 3: 1 eller 3, medan delaktighet enligt SL 3: 4 och 5 förekommer endast i undantagsfall och övriga delaktighetsstadganden i 3 kap. SL icke alls kommit till användning.[64]

Den gjorda översikten över doktrinens, lagstiftningens och rättspraxis' ställning till frågan, om delaktighetsreglerna i 3 kap. SL äro analogiskt tillämpliga å brott mot specialstraffrättsliga författningar, har givit följande resultat. Doktrin[65] och lagstiftning synas numera i princip vara ense om att — såframt ej annat särskilt stadgas eller eljest särskilda skäl tala däremot — strafflagens delaktighetsregler äro tillämpliga på specialstraffrättsliga överträdelser, dock icke på »polisförseelser» eller »rena ordningsförseelser». Såsom i annat sammanhang visats, är det omöjligt att göra en begreppsmässig skillnad mellan polisförseelser och egentliga brott, och en på dylik skillnad baserad gräns för delaktighetsreglernas analogiska användning är följaktligen ohållbar. Att märka är dessutom, att lagstiftningen avsevärt inskränkt området för polis- eller ordningsförseelserna genom att därifrån utesluta flertalet brott mot prisregleringslagen, allmänna förfogandelagen och ransoneringsförfattningar,[66] vilka — ehuru de i regel kunna förskylla frihetsstraff — torde vara att betrakta såsom polisförseelser enligt alla doktrinens olika försök att uppställa ett materiellt polisförseelsebegrepp. Rättspraxis synes villigt ha följt de intentioner, som lagstiftaren givit uttryck åt.

---

[62] T. ex. NJA 1944 B 1166 (SL 3: 4), 1241 (SL 3: 3) och 1363 (SL 3: 4), 1945 B 697 (SL 3: 5 och 3: 3) och 825 (SL 3: 3) samt 1947 B 292 och 563 (SL 3: 1 och 3: 3) ävensom 576 (SL 3: 3).

[63] NJA 1944 s. 414 (SL 3: 3; ett jr ansåg delaktighetsansvar icke kunna förekomma), 1945 B 37 (SL 3: 3), 610 (SL 3: 3) och 825 (SL 3: 1).

[64] Se ovan i not 57—63 anförda rättsfall.

[65] Med undantag för *Stjernberg;* se ovan s. 73.

[66] Brott mot skattestrafflagen kunna på grund av deras släktskap med bedrägeri lättare ställas i paritet med egentliga brott.

Den ståndpunkt, som doktrin, lagstiftning och praxis intagit är sålunda teoretiskt svår att motivera. Den leder dock till resultat som ur praktisk synpunkt äro godtagbara. Vad man medvetet eller omedvetet strävat till är nämligen att undantaga delaktighetsreglerna från att tillämpas beträffande *lindrigt bestraffade* brott.[67] Samma strävan har kommit till uttryck i utländsk strafflagstiftning.[68] Motiven härför äro dels av kriminalpolitisk och dels av processuell art. De kriminalpolitiska motiven kunna formuleras på följande sätt. Att vissa förseelser bliva föremål för lindrig bestraffning beror väsentligen på att de enligt lagstiftarens värdering endast äro i ringa grad samhällsfarliga och att de därför erfordra blott ringa repression, vilken huvudsakligen har till syfte att i allmänhetens medvetande inskärpa den överträdda regelns existens och säkra dess upprätthållande. För att uppnå detta generalpreventiva resultat är det endast erforderligt att av flera medverkande en straffas. Härvid förutsättes naturligtvis, att straffet drabbar den som generellt sett framstår såsom den huvudsakligen ansvarige. Straffrihet för övriga medverkande torde icke medföra någon risk för det överträdda straffbudets generalpreventiva effekt, och den bestraffning som kunde komma ifråga — regelmässigt ett lågt bötesstraff — kan icke förväntas ha någon större individualpreventiv verkan. F. ö. torde synpunkten att straff för delaktighet i bagatellförseelser icke är erforderligt för att garantera föreskrifternas upprätthållande icke vara den enda,

[67] Jfr *Bergendal*, Lärobok s. 640. Man kunde emellertid ifrågasätta, om denna metod att bestämma delaktighetsreglernas analogiska tillämpning med ledning av strafflatituderna är riktig, och kunde vara benägen att i stället hävda, att denna fråga borde avgöras med hänsyn till brottens kvalitet på så sätt, att delaktighetsansvar kunde ifrågakomma vid brott, som hade väsentligen samma karaktär som strafflagsbrott. Det torde dock vara svårt att finna någon norm för jämförelsen. Ett försök att uppställa en dylik norm skulle säkerligen möta samma svårigheter som de ovan s. 36 ff. kritiserade försöken att efter kvalitativa kriterier uppdraga en gräns mellan »egentliga» brott och polisförseelser.

[68] Enligt Code pénal art. 59 tillämpas reglerna om complicité icke på contraventions, och enligt 49 § StGB är medhjälp till Übertretung icke straffbar. Se även NSL § 58 sista p.: »Hvor straffen ellers kunde ha vært fastsatt til bøter, og ved forseelser kan den helt bortfalle.» DSL § 23 st. 3 medger att straff för medverkan i vissa fall kan bortfalla vid brott, som icke äro belagda med högre straff än »Hæfte».

som kan läggas på förevarande fråga. Delaktighet i dylika förseelser torde nämligen ofta i och för sig framstå såsom så låggradigt samhällsfarlig, att ett bestraffande därav av allmänheten skulle uppfattas såsom byråkratiskt trakasseri från de rättstillämpande organens sida. Det sist anförda gäller icke i lika hög grad alla arter av delaktighet. Anstiftan framstår såsom betydligt mera straffvärd än medhjälp och väsentlig medhjälp som mera förkastlig än oväsentlig sådan. En mera nyanserad användning av delaktighetsreglerna i anslutning till utländska förebilder[69] skulle måhända vara lämplig. Man kunde tänka sig, att endast den av de medverkande, som kunde betecknas som gärningsman, straffades för de allra lindrigaste förseelserna och att jämte gärningsmannen anstiftare och medhjälpare, som i väsentlig mån medverkat till brottet, finge svara för något grövre överträdelser, samt att på de grövsta överträdelserna delaktighetsreglerna i 3 kap. SL i deras helhet gjordes tillämpliga. Det är med andra ord icke nödvändigt att, såsom doktrinen och de lagstiftande organen gjort, anse, att vid en viss specialstraffrättslig förseelse valet står mellan att tillämpa delaktighetsreglerna i 3 kap. SL i deras helhet och att icke alls tillämpa dem. Den medelväg, som här antytts, fyller måhända på ett bättre sätt det kriminalpolitiska behovet. Såsom ovan antytts synes praxis ha följt en sådan linje, eftersom i regel endast SL 3: 1 och 3 tillämpats på specialstraffrättsliga brott.

Icke endast ur nyss framlagda straffekonomiska utan även ur processekonomisk synpunkt är en inskränkning av delaktighetsansvaret vid bagatellförseelser fördelaktig, enär den möjliggör en summarisk behandling av förseelserna. Uteslutande av delaktighetsansvar medför, förutom att antalet åtal respektive ifrågasatta strafförelägganden minskas, att förundersökningen underlättas, därigenom att den från början kan inskränka sig till den som misstänkes för att vara gärningsman.

[69] Se föregående not.

De synpunkter, som här framlagts för att motivera att delaktighet i lindrigt bestraffade förseelser icke straffas, giva icke någon ledning, då det gäller att exakt fastställa var gränsen bör gå mellan förseelser, vari straffbar delaktighet kan förekomma, och övriga förseelser. Det synes dock lämpligt att alla brott, som kunna förskylla frihetsstraff, föras till den förstnämnda kategorien. Om samtliga brott, i vilkas latitud endast böter ingå, skola föras till den senare kategorien, kan icke generellt avgöras annat än i lagstiftningsväg. Att fastställa en fix gräns av denna art är nämligen icke en uppgift, som lämpar sig för doktrin eller praxis.[70] De lege ferenda kunde man beträffande det nuvarande lagbeståndet tänka sig att genom en generell lagregel — av samma art som särskilda böteslagen — föreskriva, att strafflagens regler om delaktighet i deras helhet skola tillämpas å specialstraffrättens område med undantag för förseelser, som icke äro belagda med högre straff än böter. Området för delaktighetsansvar kunde också tänkas mera vidsträckt, så att det omfattade även dagsbotsbelagda överträdelser och endast utelämnade specialstraffrättsliga förseelser, som äro belagda blott med penningböter om högst 300 kronor.[70a] Om det ansåges önskvärt, att en differentiering gjordes på sätt som ovan antytts, kunde regeln avfattas så, att anstiftan och väsentlig medhjälp till brott, som kunna förskylla högst dagsböter, alltid vore straffbara, i den mån straffrihet icke inträdde med stöd av SL 3: 5 (nya lydelsen), men att endast gärningsmannen kunde straffas för förseelser, som icke äro belagda med högre straff än penningböter upp till 300 kronor.[71] — I den mån en generell reglering av denna art icke lämpade sig för vissa brott, kunde särskilda regler givas i vederbörande specialförfattning.

[70] Av samma art äro problem rörande fastställande av straffmyndighetsålder, civilrättslig myndighetsålder och preskriptionstider.

[70a] Jfr ett liknande förslag av RR i Malmö; KPr 1948: 80 s. 93. Se även JK i NJA 1948 s. 33 (36).

[71] Den i texten föreslagna regleringen innebär beträffande brott, som kunna förskylla dagsböter men icke strängare straff en utvidgning av den regel i SL 3: 5 (nya lydelsen), som stadgar att straff för medverkan ej skall ådömas i ringa fall, i det att medverkan blir straffri icke endast, då den (såsom enligt SL 3: 5) i egenskap av medverkan är ringa utan även då det begångna brottet är ringa.

II. Efter detta försök att utreda, i vilken utsträckning delaktighetsreglerna i 3 kap. SL eller speciella regler av liknande innehåll över huvud gälla inom specialstraffrätten, skola nu behandlas vissa speciella problem rörande subjektsflerhet, som kunna uppkomma vid tillämpningen av specialstraffrättsliga bestämmelser, å vilka dessa delaktighetsregler principiellt äro tillämpliga.

Då strafflagens delaktighetsregler i deras hittillsvarande lydelse gälla vid ett straffbud inom specialstraffrätten på grund av uttrycklig hänvisning eller analogi eller då en specialstraffrättslig författning innehåller delaktighetsregler, som väsentligen överensstämma med dessa strafflagsbestämmelser[72] torde de av doktrin och rättspraxis på grundval av strafflagens reglering av delaktighetsansvaret utbildade reglerna om *skillnaden mellan gärningsmannaskap och delaktighet* i princip vara tillämpliga även vid ifrågavarande specialstraffrättsliga brott. Sålunda torde i sådant fall vara att tillämpa de allmänstraffrättsliga reglerna om att medelbart gärningsmannaskap föreligger, då den omedelbart handlande av subjektiva skäl går fri från straff.[73] Den konvertering av gärningsmannaskap från den omedelbart handlande, som sker i vissa fall vid brott, som förutsätta specialsubjekt,[74] torde även gälla inom specialstraffrätten. Ofta synas emellertid dessa angivelser av subjekt betraktas såsom rent subjektiva, med påföljd att ansvar kan drabba endast specialsubjektet och tillämpning av delaktighetsregler sålunda är utesluten.[75] Användning av delaktighetsregler kan heller icke komma ifråga vid sådan konvertering av gärningsmannaskap, som karakteriseras av att den omedelbart handlande praktiskt taget är ett redskap i den ansvariges hand, t. ex. då tvång eller förmans befallning föreligger.

Där de nya medverkansreglerna i 3 kap. SL på grund av

[72] Se ovan s. 69.

[73] Jfr *Bergendal,* Lärobok, s. 640 f. Angående dessa reglers innehåll se ovan s. 15 f.

[74] Se ovan s. 16 f.

[75] Sådana fall behandlas nedan i kap. IV.

hänvisning eller analogi bliva användbara inom specialstraffrätten, komma de att inom detta rättsområde liksom inom den allmänna straffrätten medföra, att den art av medelbart gärningsmannaskap, som innebär, att en medverkande straffas såsom gärningsman, då den omedelbart handlande av subjektiva skäl går fri från straff, till stor del försvinner för att ersättas av ansvar för anstiftan eller medhjälp.[76] Mera tvivelaktigt är om detsamma kommer att gälla även ifråga om författningar, som innehålla särskilda, med hittills gällande allmänstraffrättsliga delaktighetsregler väsentligen överensstämmande stadganden. Måhända komma de nya reglerna att influera tillämpningen av sådana stadganden, så att accessorieteten i delaktighetsansvaret även där genombrytes.[77]

I ett annat avseende innebära otvivelaktigt de nya reglerna om ansvar för medverkan för den allmänna straffrättens del en viss förändring, nämligen beträffande medverkan i brott med specialsubjekt. Av den nya SL 3: 4 följer, såsom i annat sammanhang omtalats, att egenskapen av specialsubjekt skall betraktas som en objektiv kvalifikation, vilket beträffande brott mot SL i vissa fall medför utvidgning av ansvaret i förhållande till hittills gällande rätt. Det är möjligt, att denna förändring inom den allmänna straffrätten kommer att påverka medverkansreglernas användning inom specialstraffrät-

[76] Jfr ovan s. 16.

[77] I viss mån egenartat är förhållandet beträffande 6 § UtförselF. 2 mom. av detta lagrum stadgar, att delaktighet i brott mot förordningen skall straffas efter ty i 3 kap. SL är stadgat, medan 1 mom. ger en regel om medelbart gärningsmannaskap, som överensstämmer med vad som eljest i hittills gällande rätt anses gälla utan särskilt stadgande: »Har någon medverkat därtill, att gärning, som enligt ovan givna bestämmelser är belagd med straff, förövas av den, vilken är från straff fri, vare såsom gärningsman ansedd.» Enligt *Straffrättskommitténs* mening skall denna regel fortfarande tillämpas, även sedan de nya medverkansreglerna, vilka på grund av 2 mom. bliva tillämpliga på författningen, trätt i kraft (SOU 1944: 69 s. 102). Emellertid synes det vara principiellt felaktigt av lagstiftaren att medvetet låta detta med den äldre utformningen av delaktighetsreglerna intimt sammanhörande stadgande stå kvar, eftersom det säkerligen endast insatts i förtydligande syfte och icke för att åstadkomma en för denna författning specifik lösning av frågan rörande gärningsmannaskap. (Jfr *Bergendal,* Lärobok, s. 643.) Anmärkas bör att införandet av en likalydande regel i InförselL avböjdes av departementschefen, emedan enligt hans uppfattning det av regeln åsyftade resultatet följde av allmänna rättsprinciper (KPr 1923: 226 s. 34).

ten, så att ansvar i större utsträckning än hittills kommer att ådömas dem som medverka i specialsubjekts brott.[78]

I övriga fall, där medelbart gärningsmannaskap enligt hittills gällande rätt kan förekomma, t. ex. vid tvång eller förmans befallning, torde de nya reglerna i 3 kap. SL icke vara avsedda att medföra någon förändring inom den allmänna straffrätten,[79] varav följer att de heller icke torde innebära någon ändring av vad som hittills i dessa avseenden gällt inom specialstraffrätten.

En fråga, som också kommit i nytt läge genom de nya reglerna om medverkan i brott, är den som rör det *subjektiva rekvisitet* hos de medverkande. Hittills ha delaktighetsreglerna i 3 kap. varit tillämpliga endast på uppsåtliga delaktighetshandlingar, och det har vidare ansetts mycket osäkert, om delaktighet i ett culpöst huvudbrott kunde ifrågakomma.[80] Detta förhållande torde i avsevärd grad ha minskat delaktighetsreglernas användbarhet inom specialstraffrätten. Åtskilliga av specialstraffrättens brott äro ju, såsom av det föregående framgått, straffbara redan i culpa, och i flera fall är t. o. m. strikt ansvar möjligt.[81] Enligt den nya SL 3: 4 skall envar medverkande bedömas efter det uppsåt eller den oaktsamhet som ligger honom till last. Därmed bortfaller delvis nyss antydda begränsning, i det att såväl oaktsam medverkan som medverkan i oaktsamhetsbrott bliva straffbara. Den nya regleringen torde emellertid endast påverka specialstraffrätten i de fall, där strafflagens regler om medverkan äro tillämpliga på grund av uttrycklig hänvisning eller analogi, och lära således icke medföra någon förändring beträffande förutsättningarna för tillämpning av de särskilda regler i specialstraffrättsliga författ-

[78] Jfr ovan s. 20.

[79] Jfr a. bet. s. 93.

[80] Se ovan s. 15.

[81] Jfr Kammarrättens och Skånska hovrättens betänkligheter mot den i sakkunnigförslaget till skattestrafflag (SOU 1942: 31) föreslagna regeln, att delaktighetsreglerna i 3 kap. SL skulle vara tillämpliga även vid vårdslös deklaration; KPr 1943: 140 s. 58 f.

ningar, som väsentligen överensstämma med de hittillsvarande stadgandena i 3 kap. SL.

Då det sålunda kan förväntas, att strafflagens nya regler om medverkan till brott inom det område av specialstraffrätten, där de gälla, komma att användas oftare än de äldre delaktighetsreglerna, bliva de olägenheter för rättstillämpningen, som redan nu orsakas av osäkerheten angående detta områdes utsträckning, i framtiden ännu mera kännbara, om icke lagstiftaren ingriper för att draga upp klara linjer.[82]

III. En annan till läran om subjektsflerhet hörande fråga, som ofta blir aktuell inom det område av specialstraffrätten, där delaktighetsreglerna i 3 kap. SL eller liknande regler äro tillämpliga, är straffbarheten vid s. k. *concursus necessarius.* Concursus necessarius föreligger, då ett brotts gärningsinnehåll är sådant, att det endast kan uppfyllas genom medverkan av flera, i regel två, personer. Såsom exempel hämtade ur den allmänna straffrätten kunna anföras uppror och upplopp, olovligt könsumgänge och ocker. Stundom givas uttryckliga regler om att samtliga medverkande skola straffas eller att under vissa förutsättningar någon medverkande skall vara fri från straff.[83] Ofta tager emellertid brottsbeskrivningen endast sikte på en medverkandes handlande och lämnar öppet, om och hur övriga medverkande skola straffas.[84] Det torde i regel stå klart, att gärningsmannaansvar icke kan drabba den medverkande, vars förfarande icke omnämnes i vederbörande straffbud. Däremot kan man ifrågasätta, om icke delaktighetsreglerna äro tillämpliga på nämnda medverkande. För dessa sistnämnda fall brukar man emellertid inom doktrinen såsom en generell tolkningsregel göra gällande, att den, vars medverkan är nödvändig, men mot vilken straffbudet icke uttryckligen riktar sig, skall vara straffri, även om han formellt sett faller

[82] Departementschefen uttalar i KPr 1948: 80 s. 94, att detta problem är av så stor praktisk betydelse att det bör bliva föremål för reglering vid det fortsatta reformarbetet på SL. Jfr angående delaktighetsreglerna i SprL, lagrådet i KPr 1948: 101 s. 10 f.

[83] Se t. ex. SL 11: 1 st. 2 (nya lydelsen) och 18: 2 a.

[84] T. ex. ocker och vissa sedlighetsbrott.

under reglerna om straff för medverkan.[85] Stundom är denna regel väl motiverad därigenom, att ifrågavarande straffbud är uppställt enbart eller delvis i syfte att tillvarataga den straffria medverkandes intresse.[86] I andra fall kan denna tolkningsregel motiveras med bevistekniska hänsyn. Om en av de medverkande i en förbjuden transaktion är straffri, kan han nämligen åberopas som vittne mot den andre. Vore däremot båda underkastade straff, skulle måhända mot deras nekande någon bevisning om brottet icke kunna åstadkommas.[87] Ibland har det av sociala skäl ansetts lämpligt att befria den ena medverkande från straff.[88]

Inom svensk specialstraffrätt förekommer concursus necessarius icke sällan. Det är emellertid mycket tvivelaktigt, om nämnda tolkningsregel kan användas inom detta område utan speciell anledning. Lagstiftaren har i många fall varit tveksam och ansett det nödvändigt att giva en särskild regel om straffrihet för den ena medverkande till ett concursus-necessarius-brott. Sålunda stadgar RusdrF, att den till vilken rusdrycker avyttrats eller eljest anskaffats icke är förfallen till ansvar för delaktighet i brott mot RusdrF.[89] Anledningen till att denna regel infördes var ett uttalande av lagrådet, att utan en dylik regel köparen »åtminstone i vissa fall» bleve straffbar såsom delaktig i olovlig försäljning av rusdrycker. Dels kunde köparen

[85] Se t. ex. *Torp* s. 640: »Bortset fra Love, der stamme fra Tider med en ganske primitiv Lovgivningsteknik, hvor specielle Regler uden al Overvejelse af Konsekvenserne udformes for at afbøde et ved et konkret Retstilfælde aabenbaret Savn, vil der ikke som Regel kunne paavises nogen anden Forklaring af, at Loven ikke omtaler en eller nogle af de nødvendige Deltagere, end at den ikke vil have disse straffede. Thi paa den ene Side maa Spørgsmaalet om disses Strafbarhed af sig selv paatvinge sig endog ved en rent løselig Betragtning af Forholdet; og paa den anden Side gives der ingen anden naturlig Maade, paa hvilken Loven kan udtrykke, at de skulle være straffri. Der maa derfor foreligge ganske særlige Omstændigheder, for at det i det enkelte Tilfælde skal kunne anses naturligt at fravige denne Forstaaelse.»

[86] Såsom ocker och vissa sedlighetsbrott, t. ex. SL 18: 8 a och 18: 10.

[87] Se reservation vid ALU 1942: 42 s. 49 (hyresregleringslagen).

[88] »Det synes oss även oriktigt, att jämställa hyresvärden, som har ekonomisk vinning av att taga för hög hyra med hyresgästen, som ser sig nödsakad att betala denna hyra för att få bostad åt sig och sin familj.» (Ur den i föregående not anförda reservationen.)

[89] RusdrF 7: 15 1 mom. 2 st., jfrt med 7: 1 och 2. Motsvarande stadganden finnas i 30 § 1 mom. 2 st., jfrt med 23 § 1 mom. KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit och 16 § 2 st., jfrt med 11 § 2 mom. KF s. d. ang. vissa alkoholhaltiga preparat.

nämligen bliva att straffa som anstiftare och dels kunde det enligt lagrådet ifrågasättas, om icke då anstiftan ej förelåge, förutsättningarna för tillämpning av SL 3:3 kunde vara för handen.[90]

I några fall har lagstiftaren — samtidigt som en straffbestämmelse riktat sig mot den ena medverkandes förfarande vid concursus necessarius — givit en särskild regel om straff, generellt eller endast i vissa fall, för den andra medverkande. I dylika fall torde man kunna antaga, att den andra medverkande icke skall straffas i andra fall än då han träffas av denna särregel.[91] Detta angives stundom uttryckligen i författningen.[92]

---

[90] KPr 1921:360 s. 92. Lagrådets yttrande avsåg departementschefens förslag att delaktighetsreglerna i 3 kap. SL skulle göras tillämpliga på vissa brott mot RusdrF 1917 m. fl. författningar. — Lagrådet var dock tveksamt och tillade — tydligen under påverkan av doktrinens läror om concursus necessarius: »Möjligt är dock, att man av den omständigheten, att lagen icke uttryckligen utsätter straff för köparen, utan vars deltagande någon olovlig försäljning över huvud icke kan komma till stånd, skulle vara berättigad draga den slutsatsen, att lagens mening vore, att köparen skall vara straffri, och det även om han anstiftat försäljningen» (ibd.). Från de i föregående not citerade reglerna om ansvarsfrihet för förvärvare av olagligen överlåten vara skilja sig vissa regler, som stadga frihet från delaktighetsansvar för den som förvärvar olovligen införd eller tillverkad vara eller vara, som olagligen behandlats på visst sätt, såsom 7 § 2 st. InförselL, 38 § 1 mom. 2 st. BrtlF, 30 § 1 mom. 2 st., jfrt med 22 § 1 mom. KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit samt 16 § 2 st., jfrt med 11 § 1 mom. KF s. d. ang. vissa alkoholhaltiga preparat m. m. I sistnämnda fall föreligger nämligen icke någon concursus-necessarius-situation, eftersom gärningsinnehållet i ifrågavarande huvudbrott — olovlig införsel eller tillverkning eller olaglig behandling av viss vara — icke för sitt uppfyllande kräver medverkan av förvärvaren. Regeln om dennes straffrihet bör således betraktas såsom en av speciella omständigheter tillkommen inskränkning i delaktighetsreglernas tillämplighetsområde. Concursus necessarius torde dock föreligga vid de former av efterföljande delaktighet enligt 7 § 1 st. InförselL, som bestå i bistånd med förbytande eller förvyttrande av olovligen införd vara. Situationen är emellertid i viss mån egenartad, i det att säljarens gärning icke torde vara straffbar i och för sig; hans brottslighet är ju fullbordad i och med den olovliga införseln. I detta fall begränsas dessutom straffriheten för förvärvaren till att han ej på den grund att han förvärvat varan kan fällas till ansvar för delaktighet i införseln. Rättspraxis har beträffande äldre rätt (1904 års tullstadga), i vilken någon motsvarighet till 7 § 2 st. InförselL icke förekom, kommit till samma resultat; se NJA 1923 s. 697. (Jfr däremot 1 § 3 mom. 2 st., 5 § 1 mom. och 10 § 1 mom. SprL). — Någon concursus-necessarius-situation föreligger heller icke då den, åt vilken rusdrycker anskaffats genom en sådan manipulation, som avses i 7:3 RusdrF, på grund av regeln i 7:15 mom. 1 st. 2, går fri från straff.

[91] Man skulle naturligtvis kunna göra gällande, att den omständigheten, att en nödvändigt medverkande (t. ex. en köpare vid olovlig försäljning) enligt uttryckligt stadgande under vissa förutsättningar kan fällas till ansvar för sitt förfarande, icke uteslöte, att han tillika vore straffbar för medverkan i

I många fall ger emellertid lagtexten icke någon ledning för avgörandet av hur en concursus-necessarius-situation skall lösas.[93] Ibland giva förarbetena tydligt vid handen, att lagstiftaren ansett, att endast den medverkande, vars förfarande särskilt omnämnes i lagrummet, skall straffas,[94] men i många fall finnes ingen antydan om frågans lösning.

---

den andre medverkandes (säljarens) brott. Ett sådant resonemang synes dock vara tämligen långsökt och icke överensstämmande med lagstiftarens intentioner, bl. a. emedan det i stor utsträckning skulle medföra lagkonkurrens.

Ett belägg för att särskild reglering av förvärvarens ansvar för medverkan till olovlig avyttring av lagstiftaren uppfattats som en utvidgning av det straffbara området innebär utvecklingen av stadgandena om ansvar för förvärvare av ransonerad vara. I vissa äldre ransoneringsförfattningar stadgades, att förvärvare av ransonerad vara, som uppsåtligen förlett överlåtaren till förseelse mot författningen, skulle dömas till enahanda straff som var stadgat för överlåtaren. Se t. ex. 1 § 1 st. KK 19 juli 1941 ang. straff i vissa fall för olovligt förvärv av ransonerad vara, m. m. och 6 § 3 st. KK 6 mars 1942 ang. reglering av handeln med vissa slag av fisk. I 2 § KK 5 juni 1942 med vissa bestämmelser angående handeln med ransonerade varor m. m. utvidgades förvärvarens ansvar till att avse även fall, då förvärvet skett i återförsäljningssyfte eller i syfte att använda den förvärvade varan i yrkesmässig förvärvsverksamhet. Enligt nu gällande regler i detta avseende, 6 § straffkungörelsen, stadgas generellt ansvar för förvärvaren. En återstod av den äldre begränsningen i förvärvarens ansvar finnes dock, i det att 22 § straffkungörelsen inskränker allmän åklagares åtalsrätt till de kvalificerade fall, som förut voro de enda, i vilka förvärvaren kunde straffas. I övriga fall får förvärvaren åtalas endast efter tillstånd av kristidsmyndighet. Denna utveckling i lagstiftningen synes klart tyda på att lagstiftaren ansett förvärvaren icke kunna fällas till ansvar annat än med stöd av här refererade regler.

[92] Se t. ex. 12 § 2 mom. 2 st. prisregleringslagen: köpare får icke fällas till ansvar för delaktighet i säljares brott, där han ej uppsåtligen förlett säljaren till brottet samt vice versa. Jfr även 12 § 1 mom. 1), 2) samt 4)—8). Se härom KPr 1941: 217 s. 54 f. och KPr 1939: 289 s. 40 f.

[93] Se t. ex. 2 § KF 20 juni 1918 ang. storleken å bal av torvströ eller torvmull och 4 § KF 9 maj 1924 med vissa bestämmelser angående handel med brännved och annat virke i löst mått (ansvar för säljare).

[94] Hyresregleringslagens straffbestämmelser (23 §) avse fall av concursus necessarius. Den viktigaste av dem (23 § jfrd med 3 §) riktar sig mot hyresvärd, vilken mottager eller träffar avtal om högre hyra än som är medgiven enligt lagen. ALU föreslog vid behandlingen av KPr 1942: 301, vilken innehöll straffbestämmelser, som överensstämde med den sedan beslutade lagens, en regel om ansvar för hyresvärdens medkontrahent för det fall att denne uppsåtligen förledde hyresvärden till förseelsen (ALU 1942: 42 s. 35 f., jfr Motion i FK 1942: 274 och Motion i AK 1942: 395). — Jämväl beträffande övriga förseelser mot lagen föreslogs en motsvarande regel. — I en reservation, som bifölls av riksdagen, yrkades emellertid bifall till propositionen under motivering att ansvaret borde drabba hyresvärden ensam (ALU 1942: 42 s. 49). Under debatten yttrade *Sçhlyter*, att den av utskottet föreslagna bestämmelsen vore onödig, om man ville träffa anstiftaren i allmänhet, eftersom anstiftningsreglerna i allmänna straffrätten torde vara tillämpliga på brott mot den föreslagna lagen, men tillade att om man åter ville träffa offret för hyresvärdens prisocker, strede detta mot vedertagen tillämpning av de allmänna anstiftningsbestämmelserna (FK 1942: 25 s. 12 f.). Något belägg för riktigheten av detta sitt påstående gav Schlyter emellertid icke.

Rättspraxis' hållning är liksom lagstiftningens något vacklande. Vid tillämpningen av den under och efter första världskriget gällande prisockerlagstiftningen synes förvärvaren ha gått fri från straff och sålunda straff ha drabbat säljaren ensam.[95] NJA 1944 s. 414 betecknar en ändrad uppfattning hos HD. I detta fall dömde nämligen HD:s majoritet (fyra jr) en person, som mot ockerpris förvärvat varor för att använda dem i yrkesmässig förvärvsverksamhet, jämlikt 6 och 11 §§ 1942 års prisregleringslag, jfrda med SL 3: 3, för delaktighet i prisocker, medan ett jr ansåg förvärvarens förfarande icke vara av beskaffenhet att för honom föranleda ansvar. Detta fall är märkligt ur den synpunkten, att resultatet därav synes ha kunnat bliva att den som förvärvade vara till ockerpris alltid skulle ha kunnat fällas till ansvar för delaktighet i säljarens prisocker, medan överskridande av normalpris eller annan prisföreskrift på grund av regeln i 11 § 3 och 4 st. endast i kvalificerade fall medförde ansvar för köparen.[96] I realiteten var måhända HD:s ståndpunkt icke fullt så kategorisk. I fallet NJA 1945 B 37 användes nämligen en mjukare formulering på en likartad situation. HD:s majoritet (fyra jr mot ett) dömde här köpare för delaktighet i prisocker »med hänsyn till de omständigheter under vilka [de] mot ockerpris förvärvat vissa tennpartier».[97] I detta fall kan HD ha velat uttala, att den omständigheten i och för sig, att köparna möjliggjort förseelsen genom att fullgöra den nödvändiga medverkan, icke motiverade delaktighetsansvar.[98] Då någon saklig grund för ett vid-

[95] Se sålunda NJA 1921 s. 52 I, som rörde tillämpningen av lagen 19 juni 1917 med vissa bestämmelser mot oskäliga pris under utomordentliga, av krig föranledda förhållanden. Anmärkas kan även, att prisocker sammanställdes med vanligt ocker i förarbetena till lagen 28 febr. 1921 med vissa bestämmelser mot oskäliga pris (KPr 1921: 66 s. 13).

[96] RR fann i fallet ådagalagt att den tilltalade mot ockerpris förvärvat kaffe för att använda det i yrkesmässig förvärvsverksamhet. HovR gjorde ej ändring i det slut RR:s utslag innehöll och HD gjorde ej ändring i HovR:s utslag. Dessa formuleringar lämna läsaren i fullständig ovisshet om vilken betydelse HD tillerkände den omständigheten att köparen avsett att använda kaffet i yrkesmässig förvärvsverksamhet, vilken omständighet var kvalifikationsgrund vid delaktighet i brott mot prisföreskrifter.

[97] Jr *Hagander* ansåg däremot köparnas förfarande icke vara av beskaffenhet att föranleda ansvar.

[98] Jfr lydelsen av 7 § 2 st. InförselL. I NJA 1945 B 825 dömdes köpare för anstiftan av prisocker.

sträcktare köpareansvar vid prisockerbrott än vid t. ex. brott mot normalprisbestämmelser dock enligt lagstiftarens mening icke förelåge, föreskrevs uttryckligen genom en ändring år 1945 av 1942 års prisregleringslag, att köpare icke kunde ådömas straff för prisocker eller s. k. kombinationsköp i andra än de kvalificerade fall, som enligt lagens ursprungliga lydelse ådrogo köpare ansvar för bl. a. överskridande av normalpris.[99] Gången av detta lagstiftningsärende synes tyda på att lagstiftaren antagit, att NJA 1944 s. 414 skulle kunna leda till att köparen regelmässigt fälldes till ansvar, även då några speciella omständigheter icke förelåge.[100]

Frågan om ansvarets placering vid concursus necessarius är inget stort principiellt problem, som kan lösas efter enhetliga linjer över hela straffrättens område. Den är endast en lagstiftningsteknisk fråga och en fråga om tolkning av speciella brottsbeskrivningar inom skilda delar av straffrätten. Då ett straffbud av denna art uppställes i uteslutande eller huvudsakligt syfte att skydda ett intresse, som uppbäres av den av de nödvändigt medverkande, mot vars förfarande straffbudet

[99] Se KPr 1945: 17 s. 60 f. Jfr *Wiedesheim-Paul* i SvJT 1945 s. 724 f.

[100] Då innehavare av vara, som legat under beslag jämlikt förfogandelagstiftningen, genom att på illegalt sätt avyttra varan gjort sig skyldig till olovligt förfogande över beslagtagen vara, synas domstolarna stundom ha ansett förvärvarens medverkan vara ett fall av concursus necessarius. Sålunda ansågs i NJA 1921 s. 122, att den som i strid mot bestämmelserna i 1918 års förfogandelag förvärvat vara, som låg under beslag, icke vore förfallen till ansvar. Likaså fann sig HD:s majoritet (fyra jr) i NJA 1945 B 37 böra särskilt motivera delaktighetsansvar för förvärvare av vara under beslag (»Med hänsyn till de omständigheter, under vilka ... [vissa tilltalade] ... såsom köpare tagit befattning med eller finansierat köp av tennpartier och mässingsspån under beslag», fann HD, »att envar av dem gjort sig förfallen till ansvar jämlikt 3: 3 S. L. för delaktighet i ... det olovliga förfogande, vartill vederbörande säljare gjort sig skyldig»). Jr *Hagander* ansåg t. o. m., att köparna icke gjort sig förfallna till ansvar. I senare avgöranden — NJA 1945 B 609—611 — finnes emellertid icke någon antydan om att icke förvärvaren generellt är underkastad ansvar för delaktighet i sådant olovligt förfogande. Sålunda betonades i domsmotiveringarna i fallen NJA 1945 B 609 och 611, vilka rörde bl. a. förvärv utan licens av gummiringar, av vilka några legat under beslag (bestraffat jämlikt SL 3: 3 och 23 § allmänna förfogandelagen) och återstoden icke varit under beslag (bestraffat dels jämlikt 2 § KK 5 juni 1942 med vissa bestämmelser angående handeln med ransonerade varor m. m. och dels jämlikt 6 § straffkungörelsen), att förvärvet av ringar, som icke legat under beslag, skett i återförsäljningssyfte (brottet låg då under obegränsat allmänt åtal, jfr ovan not 91), medan ett dylikt konstaterande icke ansågs nödvändigt beträffande förvärvet av ringar under beslag (tydligen emedan detta förfarande ansågs straffbart utan några inskränkningar).

icke uttryckligen riktar sig, är det naturligt att tolka bestämmelsen så, att denne medverkande över huvud icke kan fällas till ansvar för sin gärning. Såsom exempel härpå kunna anföras ocker och sådana otuktsbrott, som straffbelagts i syfte att skydda visst subjekts sexuella frihet eller att garantera en sund utveckling av sexuallivet hos ungdom i viss ålder. I dylika fall är intet att invända mot utformningen av straffbudet, eftersom det knappast torde föranleda någon osäkerhet rörande ansvarets utsträckning. Så snart en dylik situation icke är för handen, uppstår emellertid tvekan. Exempel härpå utgöra sådana otuktsbrott, vilkas straffbeläggning motiveras av rashygieniska eller etiska synpunkter, samt brott mot pris- och hyresregleringslagarna, vilka i första hand betingas av det allmänna samhällsekonomiska och sociala syftet att hålla nere priserna på varor, tjänster och bostäder, och först i andra hand äro avsedda att skydda den enskilda köparens eller hyresgästens ekonomiska intressen. Den medverkande, mot vars förfarande straffbudet uttryckligen riktar sig, torde i sådana fall regelmässigt vara att betrakta som gärningsman, men den andra medverkande träffas alltid formellt sett — om erforderligt subjektivt rekvisit föreligger hos honom — av strafflagens hittillsvarande delaktighetsregler, enär hans gärning är en nödvändig förutsättning för gärningsmannens brott. Enligt hittills gällande rätt är han således att straffa jämlikt SL 3: 3 eller, om han tillika anstiftat gärningsmannen, jämlikt SL 3: 1, såsom om han själv vore gärningsman. Någon väsentlig ändring härutinnan torde den nya lydelsen av 3 kap. SL icke medföra. Den nya regeln i SL 3: 5 om straffnedsättning eller straffrihet för den som medverkat i väsentligt mindre mån än annan, torde nämligen icke i och för sig ha avseende på concursus necessarius.

I ett dylikt fall kan det mycket väl vara lagstiftarens avsikt att straffa den medverkande, vars förfarande icke nämnes i straffbudet, även om han icke bidragit mer än som erfordras för att gärningsmannens brott skall komma till stånd. Om så är meningen, synes det vara lämpligare, att lagstiftaren formu-

lerar brottsbeskrivningen på ett sådant sätt, att båda de medverkande träffas av gärningsmannaansvar i st. f. att beträffande den ene gå omvägen över 3 kap. SL för att ålägga honom samma ansvar som gärningsmannen. Goda exempel på denna rediga lagstiftningsteknik äro SL 18: 1—3 samt 12 § 1 mom. 1), 2) och 4)—8) prisregleringslagen. Avsikten kan också ha varit, att den nödvändigt medverkande skall kunna fällas till ansvar jämlikt 3 kap. SL, endast då han bidragit till gärningsmannens brott med mer än den nödvändiga delaktighetshandlingen, t. ex. genom anstiftan eller annan psykisk påverkan. Såsom ovan visats finnes en tendens i HD:s praxis att ansluta sig till en sådan uppfattning. I doktrinen förordas ofta en sådan lösning.[101] Med hänsyn till rättspraxis' osäkra hållning vore det emellertid förhastat att påstå, att denna regel är uttryck för gällande rätt. Det vore emellertid lämpligt, om HD i förekommande fall uttryckligen anslöte sig till densamma. Beträffande de concursus-necessarius-brott, i vilka delaktighetsansvar kan förekomma, bleve då läget för svensk rätts del följande. I sådana brott, som enbart eller huvudsakligen innebära angrepp på ett intresse, vilket uppbäres av den av de medverkande, som icke direkt avses av straffbudet, kan denne icke vara på ett straffbart sätt delaktig. När gärningen kriminaliserats väsentligen ur andra synpunkter än att skydda nyssnämnde medverkande, kan denne icke straffas för delaktighet enbart på den grund, att han fullbordat den medverkan, som är nödvändig för att fylla det för gärningsmannen föreskrivna gärningsinnehållet. Har han bidragit därutöver, t. ex. genom anstiftan, är han straffbar på samma sätt som övriga medverkande. Vill lagstiftaren i ett särskilt fall utforma ansvaret på annat sätt i utvidgande eller inskränkande riktning, kan en speciell regel därom givas i vederbörande författning.

[101] Jfr *Mezger* s. 455. *Agge* förfäktar samma uppfattning i ett utlåtande, avgivet i det mål, som avses i notisen NJA 1945 B 37. Jfr *Bergendal,* Lärobok, s. 641 f.

Kap. III.

Allmänna synpunkter på företagaransvaret.

§ 1. *Terminologi och systematik.*

I. I det föregående har flera gånger antytts, att inom specialstraffrätten ansvar enligt särskilda förutsättningar drabbar näringsidkare och ägare eller innehavare av viss egendom, *företagare*[1], i denna deras egenskap, d. v. s. förseelser som ha anknytning till deras rörelse eller egendom.[2] Detta *företagaransvar* har i viss mån präglats av de specialstraffrättsliga straffbudens utformning. Medan strafflagens gärningsbeskrivningar i stort sett taga sikte direkt på en förkastlig handling eller underlåtenhet från inculpatens sida, beskriva specialstraffrättens regler mången gång ett yttre händelseförlopp eller uteblivet yttre resultat utan att närmare anknyta dessa fakta till det ansvariga subjektets handlande.[3] Ansvar enligt sådana stadganden inträder sålunda, kan man säga, emedan något skett eller ej skett, och icke såsom enligt SL på grund av att den åtalade handlat eller icke handlat på ett visst sätt. Vad företagar-

[1] Speciella regler gälla också i några avseenden för vissa personer i särskild ställning, som icke kunna likställas med de i texten nämnda kategorierna och sålunda icke räknas till företagare, t. ex. befälhavare å fartyg eller föreståndare för en verksamhet. Behandlingen av dessa subjekt göres i följande kapitel i vissa avseenden till föremål för undersökning. Se nedan s. 189 f. och 194 f.

[2] I detta sammanhang avses endast sådana fall, i vilka en enskild person är företagare; sålunda bortses tills vidare från de komplikationer i straffrättsligt hänseende, som uppstå, då en kollektiv enhet driver en näring, äger viss egendom etc. Se därom nedan s. 110 ff.

[3] Ett karakteristiskt exempel utgör 26 § 1 mom. motorfordonsförordningen: »Brukas automobil, motorcykel eller släpfordon i strid mot bestämmelserna i . . ., vare ägaren förfallen till dagsböter, minst tio.» Se även 40 § 1. hotellstadgan: »Upplåtes inom hotell eller pensionat till resande . . . rum eller nattläger i strid mot bestämmelserna i § 8 första stycket och § 16, straffes innehavaren eller föreståndaren med dagsböter.»

ansvaret beträffar förekommer emellertid i rättspraxis en dylik lös anknytning mellan det ansvariga subjektet och det yttre brottsliga skeendet även vid tillämpningen av straffbud, vilka enligt sin ordalydelse rikta sig mot visst, närmare angivet mänskligt handlingssätt. Denna ofta redan av lagtexten förutsatta och eljest av rättspraxis tillämpade lösa anknytning mellan ansvarigt subjekt och yttre brottslighet tager sig uttryck framför allt i två karakteristiska drag. Det ena är, att det *subjektiva rekvisitet* för företagaransvar ofta avviker från vad som eljest är vanligt inom straffrätten, i det att ansvar vid mycket ringa culpa, ansvar på grund av skuldpresumtioner eller t. o. m. strikt ansvar icke sällan förekomma. Det andra utmärkande draget är, att företagaransvaret vanligen kan sägas *utlösas* av biträdens eller medarbetares handlande.[4] En

[4] Med uttryckssättet, att ansvar för en person »utlöses» av en annan persons handlande, avses endast att uttrycka, att en persons straffbarhet i ett visst fall rent faktiskt är beroende av en annans handlingssätt. Om den ansvarige positivt medverkat till den utlösande handlingen eller om han iakttagit fullständig passivitet i förhållande därtill är likaväl som hans psykiska inställning irrelevant för uttryckssättets användning.

Detta uttryckssätt synes lämpligare än »*ansvar för annans gärning*» eller »ansvar för annans brott», vilka i doktrinen användas i skiftande betydelser. Stundom räknas dit delaktighetsansvar (t. ex. *Borchert,* Die strafrechtliche Verantwortlichkeit für Handlungen Dritter, inbesondere die Theilnahme am Verbrechen und die mittelbare Thäterschaft nach deutsch-preussischem Recht [1888]), eller ansvar, som utan att kunna betecknas som delaktighet i teknisk mening, är nära besläktat därmed. (Så t. ex. använder *Roux* s. 359 ff. termen »responsabilité pénale du fait d'autrui» för ansvar, som inträder i vissa fall, då en »auteur moral» orsakat en annan persons [»auteur matériel»] straffbara handling utan att rekvisiten för »complicité» föreligga. Detta ansvar skiljer sig icke i subjektivt avseende från ansvar för en omedelbar gärningsman [s. 362]. Jfr framställningen hos *Villefranche,* La responsabilité pénale du fait d'autrui [1911].) Andra författare, t. ex. *Bergendal,* vilja reservera uttrycket för sådana fall, då den ansvarige haft en »objektiv plikt» att vara positivt verksam för att förhindra en annan persons lagöverträdelse utan att hans försummelse varit vare sig culpös eller dolös. (Se *Bergendal,* Annans gärning, s. 426 ff. I samma betydelse synes *Baty,* Vicarious Liability [1916], s. 198 ff., använda termen »vicarious criminal liability».) *Hurwitz* s. 142 f. synes använda uttrycket »Ansvar for anden Mands Delikt» i situationer, som ungefär motsvara vad som nedan i texten benämnes »accessoriskt företagaransvar».

Uttrycket »ansvar för annans gärning» synes vara missvisande, eftersom i modern straffrätt straffet alltid har till syfte att påverka den ansvariges handlande. (Jfr *Garçon,* ad art. 5 nr 53: »Il arrive souvent que la loi ou des règlements imposent à une personne une obligation de faire ou de ne pas faire sous une sanction pénale. Dans ce cas, en principe, la responsabilité pénale incombe directement à celui auquel l'obligation est imposée et il doit être puni, si par négligence, il laisse un tiers placé sous ses ordres faire ce que la doi défend, ou ne pas faire ce qu'elle ordonne. En apparence, il semble alors répondre du fait d'autrui: en réalité, il n'est punissable qu'à

källarmästare anses t. ex. ansvarig för att hans musikkapell framfört ett musikaliskt verk utan tillstånd av kompositören, och en industriidkare straffas för att föreskrivna rapporter till ett kristidsorgan icke avgivits beträffande hans fabrik, även om försummelsen närmast är att tillskriva en underordnad tjänsteman, bland vars åligganden ingår att insända dylika rapporter. Mycket vanligt är, att den underordnade, som genom sitt handlingssätt realiserat ett specialstraffrättsligt brotts gärningsinnehåll och därigenom utlöst företagaransvar för sin chef, själv undgår ansvar. Stundom kan företagaransvaret delegeras från företagaren till en ställföreträdare för denne. Företagaransvaret innebär alltså en från vad som eljest gäller delvis avvikande reglering av placeringen och fördelningen av kriminellt ansvar.

De företeelser, som utmärka företagaransvaret, kunna ur vissa synpunkter sett inordnas under vedertagna straffrättsliga kategorier. Företagaransvaret kan sålunda i viss utsträckning betraktas som en tillämpning av de inom den allmänstraffrättsliga doktrinen utvecklade reglerna om medelbart gärningsmannaskap, då en medverkande är specialsubjekt eller då förmans befallning föreligger. Då dessa regler konfronteras med de speciella regler angående subjektivt rekvisit, som nyss antytts, får emellertid företagaransvaret sin säregna karaktär. I stället för att vid undersökningen av de företeelser, som jag sammanfattat under beteckningen företagaransvar, till det yttersta söka utnyttja rättsvetenskapens tradi-

---

raison de sa propre faute, de son défaut de surveillance pour assurer l'exécution de son obligation personelle.» Se även *Vidal-Magnol* s. 560.) Detta gäller även om rättsordningen i vissa fall avtrubbar det subjektiva rekvisit, som normalt uppställes. Även i dessa fall straffas den ansvarige på grund av sitt eget handlingssätt. Något verkligt ansvar för annans gärning förekommer sålunda icke i modern straffrätt. Sådant ansvar kan endast tänkas, då straffhotet mot den ansvarige blott har till syfte att påverka den omedelbara gärningsmannens handlande och den straffades handlingssätt följaktligen är fullständigt irrelevant. Sådant ansvar, som kan få mycket kraftiga generalpreventiva verkningar på grund av den psykiska press, det kan utöva på gärningsmannen, förekom förr t. ex. i fransk straffrätt, bl. a. i form av landsförvisning av en majestätsförbrytares familj och konfiskation, som drabbade en brottslings arvingar (se *Garçon* ad art. 5 nr 28). Den under andra världskriget av tyskarna tillgripna metoden att straffa gisslan är ett annat exempel på verkligt ansvar för annans gärning. Jfr *Krabbe* s. 78.

tionella begrepp, har det därför synts vara en mera fruktbar metod att behandla företagaransvaret såsom en enhet, ett resultat av samspelet i en särpräglad situation mellan olika regler om subjektivt rekvisit och subjektsflerhet. Genom en dylik metod skärpes blicken för de gemensamma dragen hos olika former av företagaransvar och för de kriminalpolitiska överväganden, som kunna antagas ha motiverat detta ansvars utformande av lagstiftning och rättspraxis.

Företagaransvaret kan indelas i två olika *huvudtyper*. Den ena typen karakteriseras av att företagaren fälles till ansvar såsom gärningsman direkt enligt det överträdda straffbudet, vare sig brottets gärningsinnehåll realiserats av företagaren ensam eller av ett biträde eller en medarbetare. För detta företagaransvar, som sålunda icke är betingat av någon annans förseelse, har jag valt beteckningen *självständigt företagaransvar*. Den andra huvudtypen av företagaransvar har däremot av lagstiftaren uttryckligen gjorts beroende av en underordnads lagöverträdelse, i det man genom särskilda stadganden föreskrivit, att en företagare under vissa förutsättningar skall svara för specialstraffrättsliga förseelser av sina underordnade, som om han begått dem själv. Denna typ kan på grund av sin lagtekniska utformning lämpligen benämnas *accessoriskt företagaransvar*. Skillnaden mellan dessa båda typer, som således närmast är av lagteknisk natur, sätter emellertid sin prägel på den närmare utformningen av företagaransvaret och medför i flera hänseenden väsentliga olikheter mellan de båda typerna.

Självständigt företagaransvar finnes i två olika former. Den ena formen, *legalt företagaransvar,* förekommer vid straffstadganden, som uttryckligen rikta sig mot företagare. Företagare av olika slag intaga således ställning av specialsubjekt enligt dessa straffstadganden, vilka kunna kallas *företagarstadganden*. Den andra formen av självständigt företagaransvar förekommer vid tillämpningen av straffstadganden utan specialsubjekt — vilka alltså rikta sig mot envar — och de regler, enligt vilka det ådömes, ha till väsentlig del skapats av

rättspraxis utan uttryckligt stöd i författningsbestämmelser. Denna form kommer därför här att kallas *rättspraxis' företagaransvar* och de rättsregler, som konstituera den, *rättspraxis' företagarregler.*

Den viktigaste formen av accessoriskt företagaransvar är det s. k. *husbondeansvaret,* vilket karakteriseras av att det med stöd av en särskild lagregel, *husbondestadgande,* ålägges »husbonde» för förseelser, som begås av hans personal. Husbondeansvaret, som i sin nuvarande utformning härstammar från förra hälften av 1800-talet, anknyter till en gången tids patriarkaliska förhållanden och företer därför vissa ålderdomliga drag. Stundom går det ut över företagaransvarets ram och ådömes för förseelser, som husbondens hustru, barn eller husfolk begå utan anknytning till husbondens rörelse eller egendom. Vid sidan av husbondeansvaret finnas dessutom vissa speciella fall av accessoriskt företagaransvar, som äro bättre anpassade till nutida sociala förhållanden.

Det självständiga företagaransvaret skall behandlas i *kap. IV* och det accessoriska företagaransvaret i *kap. V.* I sistnämnda kapitel komma även att dryftas några med accessoriskt företagaransvar besläktade former av ansvar enligt vissa specialstraffrättsliga stadganden.

II. I detta sammanhang skola några systematiska och terminologiska frågor närmare belysas.

Av den nyss givna definitionen framgår, att självständigt företagaransvar förekommer i två former, dels såsom ansvar, vilket utlöses av annans handlande, och dels såsom ansvar, som utlöses av företagarens eget handlande. Ur systematisk synpunkt kunde det måhända betraktas såsom mera tillfredsställande, att det självständiga företagaransvaret endast omfattade ansvar, som utlöses av annans handlande. Att i det konkreta fallet avgöra, om det är företagaren eller någon av hans underordnade, som genom sitt handlande förverkligat ett brotts gärningsinnehåll, är ofta svårt, då, såsom här i regel är fallet, brottet inträffat under utövningen av en rörelse. I syn-

nerhet gäller detta, då lagöverträdelsen består i underlåtenhet att fullgöra viss prestation. Några större systematiska olägenheter torde icke föranledas av att ett försök till sådan gränsdragning icke göres beträffande självständigt företagaransvar, och att således till detta ansvar räknas även ansvar i okomplicerade fall av omedelbart gärningsmannaskap, t. ex. ansvar som drabbar en företagare, vilken i sin näringsutövning eller vid utnyttjandet av sin egendom genom eget positivt handlande utan förmedling av biträden eller medarbetare, förverkligar en lagöverträdelse. På grundval av det föreliggande materialet kan för övrigt icke med säkerhet fastställas, att alla de speciella drag, som karakterisera företagaransvaret, t. ex. avtrubbning av det subjektiva rekvisitet, äro begränsade till sådana fall, i vilka ansvaret utlöses genom annans handlande. Det bör dock fasthållas, att de intressantaste fallen av självständigt företagaransvar äro de, i vilka den lagöverträdelse, för vilken företagaren straffas, realiserats av hans biträden eller medarbetare med eller utan hans medverkan.

Accessoriskt företagaransvar däremot kan på grund av sin lagtekniska konstruktion utlösas endast genom annans handlande. Då enligt ett visst stadgande företagaren svarar för sina underordnades förseelse, är det nämligen en förutsättning för detta stadgandes tillämpning, att en inträffad lagöverträdelse kan tillskrivas en underordnad och icke företagaren själv. Man undgår här sålunda icke de svårigheter, som äro förbundna med avgörandet av vem i ett företag, som genom sitt handlande förverkligat gärningsinnehållet i en inträffad förseelse. Såsom i annat sammanhang skall närmare utvecklas blir ofta svaret på frågan, om företagaren själv eller någon av hans underordnade genom sitt handlande förverkligat en förseelse, avgörande för valet mellan självständigt och accessoriskt företagaransvar. Då olika förutsättningar gälla för de olika ansvarsformernas inträde, saknar detta val icke praktisk betydelse.[5]

En annan fråga, som bör beröras i detta sammanhang, är

[5] Detta problem behandlas närmare nedan s. 331 ff.

förhållandet mellan företagaransvar och *delaktighetsansvar* enligt 3 kap. SL eller särskilda regler om delaktighet i brott mot specialstraffrättsliga författningar.[6] Tillämpningen av dessa delaktighetsregler kan ofta tänkas bliva aktuell i de situationer, i vilka företagaransvar förekommer, eftersom dessa på sätt nyss antytts i regel kännetecknas av att ett brottsligt resultat förverkligats genom medverkan av flera personer. I detta hänseende föreligger en viss olikhet mellan de båda huvudtyperna av företagaransvar.

Vad det självständiga företagaransvaret beträffar, behöver någon gräns icke dragas mot delaktighetsansvaret. Någon kollision mellan dem kan nämligen icke förekomma, eftersom självständigt företagaransvar som utlöses av annans handlande kan sägas innebära endast en speciell lösning av frågan om vem som är gärningsman, vilken fråga icke behandlas av delaktighetsreglerna, vare sig i deras hittillsvarande eller deras nya utformning. Närmare bestämt innebär företagaransvaret en överflyttning av gärningsmannaansvaret från den omedelbart handlande underordnade till företagaren. Dock kan man ifrågasätta, om icke i ett avseende en viss motsättning råder mellan de regler, som tillämpas då företagaransvar ådömes, och delaktighetsreglerna, nämligen i avseende å bestraffningen av en underordnad, som genom sitt handlande utlöst företagarens ansvar. I mycket stor utsträckning synes denne gå fri från straff, trots att delaktighetsansvar vore tänkbart. Denna fråga skall närmare behandlas i kap. IV.[7]

Mellan accessoriskt företagaransvar och delaktighetsansvar är däremot kollision formellt sett möjlig i vissa fall. Då emellertid detta företagaransvar ålägges enligt speciella stadganden torde det enligt principen lex specialis legi generali derogat vara att ådöma före delaktighetsansvar enligt de mera generella reglerna i 3 kap. SL. En detaljerad undersökning av gränsdragningen mellan dessa båda arter av ansvar torde böra anstå till kap. V.[8]

[6] Se exempel på dylika regler ovan s. 69.
[7] Se nedan s. 194.
[8] Se nedan s. 329 ff.

§ 2. *Några kriminalpolitiska och rättstekniska synpunkter.*

I. I denna paragraf skall först ett försök göras att klargöra de motiv, som föranlett lagstiftning och rättspraxis att lägga ansvaret för specialstraffrättsliga förseelser med anknytning till utövning av näring eller innehav av egendom företrädesvis å företagaren, ofta med avvikelse från eljest vanliga subjektiva förutsättningar för straffansvar.

Dessa motiv äro av olika slag. Rent *psykologiskt* sett torde företagaransvaret vila på en identifikation mellan företagaren och hans rörelse eller egendom. Både för företagaren själv och för utomstående är det nämligen inom vissa gränser naturligt att uppfatta företagarens verksamhet som en utvidgning av hans personliga sfär; driver han sin verksamhet med hjälp av andra personer, bliva dessa i sin egenskap av biträden mera att betrakta som företagarens lemmar eller redskap än som självständiga individer. Av det förhållandet, att sålunda biträdenas handlande i viss mån uppfattas såsom företagarens eget, följer, att ansvaret därför också anses åvila företagaren.[1] Denna psykologiska identifikation sätter i viss mån sin prägel på språkbruket och måste därför beaktas vid lagtolkning. Så t. ex. kunna stadganden om straff för drivande av viss näring utan anmälan eller tillstånd anses avse endast innehavare av sådan näringsrörelse och icke hans biträden.[2] Även i andra avseenden torde denna psykologiska inställning ha satt sin prägel på utvecklingen av reglerna om företagaransvar.

Vad som främst föranlett dessa reglers uppställande torde dock icke vara en dylik mera obestämd psykologisk reaktion utan mera konkreta *kriminalpolitiska* tankegångar. Dessa tankegångar löpa i två skilda spår för att förverkliga ett och samma slutmål, nämligen skapande av garantier för att de av samhället uppställda handlingsmönstren noga efterlevas.

Den ena tankegången kan skisseras på följande sätt: För uppnående av största möjliga preventiva effekt är det ända-

[1] Denna psykologiska identifikationsprocess utvecklas närmare av *Andenæs* s. 250 f.

[2] Jfr nedan s. 133 f.

målsenligt att rikta straffhotet för brott, som ha anknytning till utövningen av en rörelse eller innehavet av egendom, mot företagaren, oavsett om han positivt bidragit till förseelsen eller ej. Företagaren är nämligen i normala fall den som har största möjligheterna att förebygga dylika förseelser, vare sig han utövar sin verksamhet ensam eller med biträde av andra personer. Han har den bästa överblicken över verksamheten och är den ende, som har erforderliga resurser för att genomdriva alla de åtgärder, som kunna bliva nödvändiga för att säkra en laglig utövning av verksamheten. Sådana åtgärder äro t. ex. en ändamålsenlig organisation av verksamheten, utseende av pålitliga och kompetenta biträden, ordentlig utbildning och instruktion av biträdena samt en effektiv övervakning av deras arbete. Ett ansvar, som lägges enbart på ett biträde, som genom sitt handlande i företagarens tjänst förverkligat en lagöverträdelse, kan därför aldrig få samma generalpreventiva effekt som ett ansvar för företagaren. Nämnda verkan förhöjes ytterligare, då de subjektiva förutsättningarna för ansvaret avtrubbas, så att detta inträder redan vid mycket lindrig culpa, på grund av skuldpresumtioner, eller rent av helt oberoende av dolus och culpa.[3] Därigenom bibringas nämligen företagaren motiv till ökad aktsamhet och större aktivitet till förhindrande av lagöverträdelser. Då företagaransvar med avtrubbat subjektivt rekvisit utlöses av ett biträdes handlande, är det speciellt ägnat att förmå företagaren att noggrant instruera och övervaka sina biträden.

Denna tankegång går alltså ut på att skapa en *tillsynsplikt* för företagaren och därigenom säkra ifrågakommande föreskrifters effektivitet. Stundom uttalas detta direkt i förarbeten till företagar- och husbondestadganden.[4]

---

[3] Jfr *Hurwitz* s. 191 ff. Se även ifråga om skadeståndsansvar motsvarande synpunkter hos *Lundstedt,* Grundlinjer i skadeståndsrätten. Senare delen. Strikt ansvar I (1944), s. 468 f.

[4] Se t. ex. SOU 1922: 39 s. 163 (motiv till den mot 26 § motorfordonsförordningen svarande 38 § 1923 års motorfordonsförordning): »Det måste nämligen vara ägaren, som i första hand har att tillse, att hans egendom automobilen är i författningsenligt skick. Han, men i allmänhet ej föraren, sitter inne med möjlighet att låta avhjälpa bristerna... Den föreslagna ändrade ansvarigheten [bör] kunna bidraga till att ägaren såväl skaffar sig bättre kun-

Den andra tankegången, som kan antagas motivera företagaransvaret, är följande: Lagöverträdelser, som äga rum i samband med utövningen av en rörelse eller förvaltningen av egendom, torde regelmässigt, om de icke effektivt beivras, leda till obehöriga förmåner för företagaren. I regel brytes ju genom sådana brott mot föreskrifter, vilkas efterlevnad antingen inskränka företagarens vinstmöjligheter, t. ex. restriktioner i rätten att sälja ransonerade varor eller alkoholhaltiga drycker, eller öka hans utgifter, såsom bestämmelser om åtgärder för arbetarskydd eller skyldighet att hålla motorfordon i visst skick. Då sådana föreskrifter överträdas av företagarens underordnade, som ju stå i en viss beroende ställning i förhållande till honom, ligger den misstanken nära till hands, att

---

skap om de olika stadganden i förordningen, som äga avseende på hans automobil, som ock noga tillser, att denna alltjämt svarar mot dessa stadganden.» Se även KPr 1917: 80 s. 48 (motiv till straffbestämmelserna i hotellstadgan): »Att innehavare av eller föreståndare för hotell eller pensionat stundom kan komma att ansvara för av hans husfolk eller till och med av resande begångna överträdelser av vissa brandskyddsföreskrifter, exempelvis sådana, som förbjuda vissa utrymmens belamrande med reseffekter eller dylikt eller förvarande av brännbara ämnen å vissa angivna platser m. m., lärer icke innebära någon obillighet, då det naturligen åligger innehavaren eller föreståndaren skyldighet att övervaka efterlevnaden av omförmälda stadganden samt nämnda skyldighet måste anses hava av honom eftersatts, därest överträdelse av samma stadganden äger rum.» — Beträffande husbondeansvar kunna följande exempel anföras. I debatten hos adeln över SäU 1853/54: 13 med förslag till BrfF 1855 yttrade friherre *Cederström:* »Om man lagstiftar ... med ... stränghet emot husbonden, så blifver han i samma mån angelägen att tillse, att, inom området af hans husfaderliga välde, inga förbrytelser begås» (Ad 1853/54: 10 s. 203). — *Nykterhetskommittén* uttalade i sitt Betänkande V (1914), s. 335: »Om, såsom kommittén föreslagit, husbonde skulle bliva fri från ansvar så snart omständigheterna göra sannolikt, att förbrytelsen skett utan hans vetskap och vilja, torde för sådana fall, då husbonden gjort *vad på honom ankommit för att söka förebygga en förbrytelse,* en sådan bevisning vara ganska lätt för honom att åvägabringa» (kurs. här). — I en reservation till BevU 1899: 4 (s. 10) över en motion om skärpning av husbondeansvaret i BrfF 1895 yttrade *Hamilton,* att bifall till motionen skulle bereda domstolarna »större möjlighet att med straff träffa den verklige lagöfverträdaren, hvarigenom ock innehafvarne af försäljningsrättigheter skulle tvingas till allvarligare tillsyn öfver sina underordnade». — I *Livsmedelskommissionens* cirkulär 1428/1943, s. 51, uttalas ifråga om husbondestadgandet i 21 § straffkungörelsen: »Anledningen till införandet av förevarande stadgande om husbondeansvar är i främsta rummet den, att husbonde ansetts vara skyldig att öva tillsyn över att de hos honom anställda i sin tjänst ställa sig ransoneringsbestämmelserna till efterrättelse.» — I förarbetena till 1936 års mejeristadga yttras slutligen (SOU 1935: 55 s. 36): »Härutöver kan fordras, att ägaren och innehavaren av mejeri jämväl till en viss grad vakar över att anställd personal ställer sig författningens bestämmelser till efterrättelse.» Straffbestämmelserna hade därför kompletterats med en regel om husbondeansvar.

dessas handlande skett icke i eget intresse och på eget initiativ utan under inflytande från företagaren, t. ex. genom uttryckllig uppmaning eller befallning eller på annat sätt. En sådan påverkan är emellertid ofta mycket svår att bevisa. Dessa bevissvårigheter kunna undgås genom en förändring av eljest gällande förutsättningar för straff — på sätt som skett genom införande av företagaransvar — framför allt genom att avtrubba det subjektiva rekvisitet, t. ex. medelst skuldpresumtioner eller strikt ansvar.

Enligt denna tankegång har alltså företagaransvaret till syfte att med straff träffa en företagare, som misstänkes vara den verkliga *upphovsmannen* till en förseelse i hans rörelse eller med anknytning till hans egendom[5] I fråga om husbondeansvar har detta i några fall t. o. m. uttryckligen uttalats i lagstiftningsmotiven.[6] Även ur denna synpunkt sett främjar företagaransvaret ytterst straffbudens efterlevnad.

Strikt ansvar eller ansvar på grund av skuldpresumtioner kan medföra nackdelar i kriminalpolitiskt hänseende, i det att det av allmänheten kan uppfattas såsom orättvist.[7] I fråga om företagaransvar av nämnda slag undgås dessa svårigheter på grund av dess speciella karaktär. Dels medför nämligen den ovan berörda psykologiska identifikationen mellan företagaren och hans rörelse eller egendom, att han för ett oreflekte-

[5] Jfr *Bergendal,* Annans gärning, s. 438, och *Hurwitz* s. 194 och 202.

[6] Under debatten om ett husbondestadgande i KF 13 okt. 1848 ang. wilkoren för tillwerkning och försäljning af bränwin yttrade *Stenberg* i Bg 1848: 2 s. 648: »Efter min åsigt bör ... en husbonde alltid hafva presumtion emot sig, att hafva afvetat och tillsagt om tillverkningen, samt således ovilkorligen stå i ansvarighet för hvad hans husfolk åtgjort i saken, derest han ej kan visa sådana förhållanden, som uppenbarligen ådagalägga, att hans husfolk handlat utan hans vetskap och tillåtelse.» — I sin kommentar till husbondestadgandet i 21 § straffkungörelsen uttalar *Livsmedelskommissionen,* »att husbonden ofta drager fördel av utav de anställda begångna överträdelser och således framstår såsom den, för vars räkning överträdelsen begåtts, ehuru någon medverkan från hans sida till överträdelserna ej kan bevisas» (Livsmedelskommissionens cirkulär nr 1428/1943 s. 51 f.) — Jfr *Hamiltons* ovan i not 4 citerade uttalande.

Även i *rättspraxis* har i ett fall denna tankegång kommit till tydligt uttryck; se HD i rättsfallet NJA 1887 s. 437: »enär Starck icke vore förvunnen att hafva sjelf eller *genom sitt husfolk* mot betalning hållit allmänheten till handa kokadt kaffe ...» (Kurs. här). Ifrågavarande husbondestadgande, 16 § 2 mom. KF 24 okt. 1885 ang. försäljning av vin m. m., fordrade endast, att husbonden hade »vetskap» om husfolkets förseelse.

[7] Jfr ovan s. 51 f.

rat betraktelsesätt framstår såsom ansvarig för lagöverträdelser, som ha anknytning till dem, och dels har företagaren generellt sett på grund av sin ställning faktisk möjlighet att förhindra sådana förseelser, vilket förhållande torde medföra, att folk i allmänhet efter någon reflexion accepterar ansvaret. Dessutom förtjänar påpekas, att företagaransvaret i realiteten icke är särdeles obilligt, eftersom företagaren i regel torde undgå straff, då han varit oförmögen att förhindra en förseelse. I sådana fall kan nämligen ansvaret delegeras till en ställföreträdare[8] eller bortfalla, antingen enligt de specialstraffrättsliga reglerna om straffrihet vid omöjlighet[9] eller också emedan en förefintlig skuldpresumtion brister.

II. I överensstämmelse med principen nulla poena sine lege beskriver strafflagstiftningen vanligen relativt noggrant det handlande av en person, som medför straff för denne. Undantag härifrån utgöra reglerna om företagaransvar och i synnerhet om sådant ansvar, som utlöses av annans handlande. Företagaransvaret innebär såsom tidigare utvecklats, att företagaren straffas enligt ett överträtt specialstraffrättsligt stadgande, vare sig brottets gärningsinnehåll förverkligats genom hans eget eller en underordnads handlande. När ansvaret utlöses genom annans handlande, är dess syfte, enligt vad nyss uttalats, dels att förhindra att företagaren använder underordnade såsom redskap för begående av förseelser och dels att förmå honom till att utöva noggrann tillsyn över sina underordnade. Dessa regler giva m. a. o. företagaren två handlingsmönster: han skall underlåta att begagna sina biträden till begående av förseelser och han skall övervaka dem, så att de icke begå förseelser. Den aktivitet resp. passivitet, som medför ansvar för företagaren, beskrives emellertid icke uttryckligen av lagstiftaren. Förhållandet mellan straffstadgandet och företagarens handlingsmönster är olika vid olika typer av stadganden. (A) Stundom innehåller straffbudet ingen egentlig gärningsbeskrivning utan angiver endast, att en företagare är

[8] Se nedan s. 182 ff. och 259 ff.
[9] Se ovan s. 56 f.

ansvarig för ett visst händelseförlopp eller uteblivet yttre resultat.[10] I dessa fall utgöra de oskrivna reglerna om företagaransvar en komplettering av straffbudet. (B) Övriga straffstadganden, vid vilka företagaransvar kan inträda, taga i regel sikte direkt på någons eget omedelbara brottsliga handlande och icke på det fallet att brottsligheten realiseras genom handlande av en annan än den, som drabbas av straffet. I dessa fall uppstår en diskrepans mellan det handlingsmönster, som företagaransvaret skapar, och det, som omedelbart framgår av brottsbeskrivningen i straffbudet. Reglerna om företagaransvar skapa här, låt vara på grundval av lagstiftarens brottsbeskrivning, ett nytt delikt med annat gärningsinnehåll än det som straffbudet enligt sin ordalydelse anger.[11] Handlar straffbudet om ett effektdelikt, är denna diskrepans mellan straffbudets ordalydelse och dess tillämpning mindre egendomlig än om det konstituerar ett rent handlingsdelikt.[12] Effektdelikten — särskilt de culpösa — ha nämligen ett så omfattande gärningsinnehåll, att däri kan tänkas ingå icke blott begagnande av underordnade till den brottsliga effektens realiserande utan även underlåtenhet att avhålla underordnade från att företaga åtgärder, som medföra effektens inträde. I straffstadganden, som konstituera ett rent handlingsdelikt, vilka ju äro de van-

[10] Jfr ovan s. 96.

[11] *Bruns,* Können die Organe juristischer Personen, die im Interesse ihrer Körperschaften Rechtsgüter Dritter verletzen, bestraft werden? (1931), s. 15, använder för en liknande företeelse (se därom nedan s. 114) termen »Tatbestandsergänzung».

Det förtjänar dock påpekas, att utvidgning av gärningsinnehållet i ett straffstadgande icke är en enastående företeelse beträffande företagaransvar eller ens för specialstraffrätten utan att en sådan förekommer även inom den allmänna straffrätten i form av oäkta underlåtenhetsdelikt, medelbart gärningsmannaskap i allmänhet (även då det icke kan inordnas under begreppet företagaransvar) och delaktighet i brott. Oäkta underlåtenhetsdelikt karakteriseras ju av att en person, som varit passiv i visst avseende, straffas såsom gärningsman jämlikt ett straffbud, som enligt sin ordalydelse tager sikte endast på positivt handlande, medan delaktighetsansvar och medelbart gärningsmannaskap medföra, att straff drabbar vissa subjekt, vilka bidragit till förverkligandet av gärningsinnehållet i ett brott, ehuru deras handlingssätt icke omedelbart träffas av en viss brottsbeskrivning. Beträffande delaktighet gäller dock, att lagstiftaren i anslutning till brottsbeskrivningarna i straffrättens speciella del genom delaktighetsreglerna uttryckligen ger en ny brottsbeskrivning, medan så icke är fallet med övriga här berörda fall av förändring i gärningsinnehållet. Jfr ovan s. 7.

[12] Angående denna terminologi se ovan s. 27.

ligaste inom specialstraffrätten, är det svårare att enbart på grundval av straffstadgandet intolka ett handlingsmönster för annan än den omedelbare gärningsmannen. Denna utvidgning av gärningsinnehållet äger emellertid icke rum helt utan stöd av lag. Accessoriskt företagaransvar inträder ju på grund av uttryckligt stadgande om att företagaren skall ansvara för förseelser av vissa underordnade som om han själv begått dem, och vid legalt företagaransvar ger straffbudets adressering till företagaren en antydan om att lagstiftaren icke stått främmande för att företagarens ansvar skall kunna utlösas genom annans handlande. Lagtekniskt sett äga dessa båda fall av företagaransvar vissa beröringspunkter med de typer av brott som avsetts ovan under (A), nämligen såtillvida att företagaren utpekas såsom ansvarig för ett visst händelseförlopp eller uteblivet resultat, utan att hans handlingssätt närmare beskrives i straffbudet. Något annorlunda är situationen ifråga om rättspraxis' företagaransvar. Detta inträder nämligen utan annat stöd av lagtexten än att denna anger det handlingssätt av annan än företagaren, vilket utlöser ansvaret.

Av det sagda följer, att man beträffande allt företagaransvar och i synnerhet i fråga om rättspraxis' företagaransvar kan ifrågasätta, om icke avvikelser från principen nulla poena sine lege föreligga. Att företagarens straff i regel blir lågt, och att, såsom nyss visats, ur kriminalpolitisk synpunkt goda skäl kunna anföras för att han straffas, kan icke överskyla det faktum, att företagaransvaret icke alltid har det stöd i skriven lag, som plägar anses vara en oeftergivlig förutsättning för ådömande av straff. Någon berättigad kritik torde emellertid icke på denna grund kunna riktas mot de rättstekniska metoder, som tillämpas, då företagaransvar ålägges. Principen nulla poena sine lege är nämligen en lagstiftningspolitisk programförklaring, som av tekniska skäl icke kan följdriktigt genomföras. I viss utsträckning är analogi oundgänglig inom straffrätten, även då det gäller förutsättningarna för ådömande av straff,[13] ty om man försöker att alltför benhårt doktrinärt ge-

[13] Jfr ovan s. 70.

nomföra legalitetsprincipen inom straffrätten, kunna lätt icke önskvärda verkningar inträda. På grund av det moderna samhällslivets komplicerade karaktär föreligga nämligen stora tekniska svårigheter att i gärningsbeskrivningar sammanfatta alla de mänskliga attityder, som anses böra straffas. Tillätes icke i viss utsträckning analogisk tillämpning av straffbud, skulle dessa tekniska svårigheter kunna föranleda lagstiftaren att uppställa alltför vidsträckta eller obestämda brottsrekvisit, vilket kunde medföra en mera omfattande kriminalisering än som vore motiverad för rättsordningens upprätthållande.[14]

§ 3. *Företagaransvar för brott, som äro anknutna till kollektiva enheters rörelse eller egendom.*

Då en kollektiv enhet[1] driver en rörelse eller äger eller innehar egendom, uppstå vissa svårigheter att avgöra vem som skall straffas, när företagaransvar blir aktuellt på grund av en förseelse som är anknuten till rörelsen eller egendomen. De problem, som därvid måste lösas, äro till viss del gemensamma för allt företagaransvar och skola därför till denna del behandlas redan på denna plats. Till följande kapitel uppskjutas däremot de frågor, som äro speciella för de olika formerna av sådant ansvar.

I. Den fråga, som först måste besvaras, är huruvida straff kan drabba den kollektiva enheten såsom sådan. Detta är ett problem, som i århundraden debatterats inom den juridiska

[14] Exempel på en sådan mindre lämplig lagstiftningsmetod saknas icke i svensk straffrätt. Se sålunda SL 21:7 samt 22:4 och 7, i vilka fall det straffbara området måst begränsas medelst en inskränkning av åtalsrätten. Jfr *Straffrättskommittén* i SOU 1940:20 s. 39 f.

[1] Detta uttryck användes här i anslutning till *Hurwitz* om varje organiserad personsammanslutning, som är av sådan art, att det föreligger ett behov att i större eller mindre omfattning behandla den som en självständig enhet (*Hurwitz* s. 5). Emedan denna bedömning, när det gäller ådömande av straff, icke bör ske enligt samma synpunkter, som äro utslagsgivande vid avgörandet av om privaträttslig rättssubjektivitet tillkommer en sammanslutning, är detta uttryck lämpligare än termen juridisk person. — Under uttrycket kollektiv enhet innefattas även enkla bolag och fall av samäganderätt samt självständigt förvaltade förmögenhetsenheter, såsom anstalter eller inrättningar.

litteraturen och som lösts på olika sätt i olika rättsordningar och under olika tider.[2]

I äldre rätt var bestraffning av kollektiva enheter en vanlig företeelse. För 1800-talets ledande straffrättsdoktrin stod det däremot klart, att kollektiva enheter icke borde straffas, enär de ej kunde uppfylla det såsom förutsättning för allt straff uppställda kravet på brottslig vilja hos delinkventen. På denna grund ansågs satsen »societas delinquere non potest» — i varje fall de lege ferenda — ha obetingad giltighet. Sedermera ha emellertid röster höjts för införande eller bibehållande av kriminellt ansvar, varvid man ofta stött sig mindre på dogmatiska synpunkter än på praktiska kriminalpolitiska ändamålsöverväganden.[3]

I gällande utländsk rätt ålägges icke sällan ansvar för kollektiva enheter. I flertalet av de rättsordningar, i vilka sådant ansvar förekommer, är det emellertid en undantagsföreteelse, som i regel inskränkes till lagöverträdelser, vid vilka det subjektiva rekvisitet synes vara avtrubbat.[4] I några rättssystem,

---

[2] Se angående problemets historia t. ex. *von Bar,* Gesetz und Schuld im Strafrecht II (1907), s. 133 ff., *Hurwitz* s. 6 ff. och *Busch,* Grundfragen der strafrechtlichen Verantwortlichkeit der Verbände (1933), s. 32 ff.

[3] Se därom *Hurwitz* s. 42 ff. — Här skall icke dryftas de vägande kriminalpolitiska skäl, som kunna anföras såväl för som emot ansvar för kollektiva enheter. I skandinavisk litteratur har denna fråga ingående diskuterats av *Hurwitz* s. 222 ff. Jfr även *Palmgren* i FJFT 1941 s. 247 ff. Det förtjänar emellertid att slås fast, att frågan, huruvida ansvar för kollektiva enheter är lämpligare än ansvar för fysiska personer med anknytning till en sådan enhet, icke kan givas ett entydigt svar för alla tider och samhällen. Svaret är nämligen beroende på många olika faktorer, såsom de kollektiva enheternas verksamhet och verksamhetsformer i samhället, arten och frekvensen av de brott, för vilka de kunna göras ansvariga, samt utformningen av ansvaret för de fysiska personer, som kunna drabbas av ansvar i stället för enheten.

[4] I skandinavisk samt tysk och fransk rätt gäller som huvudregel principen »societas delinquere non potest». Se beträffande d a n s k rätt *Hurwitz* s. 56 f. och *Krabbe* s. 78 f., f i n s k rätt *Palmgren* i FJFT 1941 s. 247 ff. — jfr *Forsman* s. 61 och *Jansén-Storbacka* i FJFT 1941 s. 309 f. (annan åsikt *Ekström,* Privaträttens allmänna läror [1921], s. 419) — n o r s k rätt *Hagerup* s. 146 f. och *Skeie* I s. 104 f., t y s k rätt *Hippel* II s. 123 f., *Mezger* s. 93 och *Schönke* s. 143 f. samt f r a n s k rätt *Garçon* ad art 5 nr 97—102, *Roux* s. 138, *Vidal-Magnol* s. 79 ff. Genom uttryckliga lagregler åläggas emellertid undantagsvis kollektiva enheter straffrättsligt ansvar i d a n s k rätt (*Hurwitz* s. 59 ff. och *Krabbe* s. 78 f.), n o r s k rätt (*Andenæs* s. 309 not 2 och *Skeie* I s. 104), t y s k rätt (*Hippel* a. st., *Mezger* a. st., *Schönke* a. st.) och f r a n s k rätt (*Garçon* ad art 5 nr 113—116 och 118, *Roux* s. 140 f., *Vidal-Magnol* s. 81). Utan uttryckligt lagstöd förekommer vidare sådant ansvar enligt rättspraxis i Danmark (*Hurwitz* s. 89 ff. och 113 ff. samt *Krabbe* s. 79) och Frankrike (*Garçon* ad art

nämligen engelsk och amerikansk rätt, straffas däremot kollektiva enheter i stor utsträckning även för brott med normalt subjektivt rekvisit, vilka begåtts i samband med deras verksamhet.[5]

I svensk rätt gäller numera[6] undantagslöst, att straff endast kan ådömas fysiska personer.[7] Att denna regel, som synes ha genomförts under 1870- och 1880-talen, troligen under inflytande av doktrinens krav på skuld såsom förutsättning för straff, accepterats av lagstiftaren framgår av att vårt nuvarande straffsystem är uppbyggt med tanke endast på fysiska personer såsom delinkventer.[8] Att kollektiva enheter icke kunna ådömas frihetsstraff är uppenbart, och även vårt viktigaste förmögenhetsstraff, dagsböter, synes på grund av sin konstruktion icke lämpligen kunna riktas mot kollektiva enheter. Däremot skulle övriga huvudstraff, som rikta sig mot förmögenhet — direkt i penningar ådömda böter och normerade böter — visserligen kunna ådömas kollektiva enheter, men de brott, som äro belagda med dessa straff, torde icke i gällande rätt spela en så stor roll, att de kunna motivera särregler beträffande de straffbara subjekten. Något behov av ansvar för kollektiva enheter torde f. ö. knappast ha gjort sig gällande i svensk rätt,[9]

5 nr 117 och 119, *Vidal-Magnol* a. st.; jfr *Hurwitz* s. 109 ff. och 120 f.) Jfr sammanfattning hos *Hurwitz* s. 134 ff.

[5] Enligt såväl engelsk som amerikansk rätt torde numera en kollektiv enhet kunna fällas till ansvar för vilket brott som helst, under förutsättning att brottet förskyller ett straff, som kan verkställas mot en sådan enhet. Brott som kunna straffas endast med dödsstraff eller frihetsstraff kunna sålunda icke komma i fråga. Se beträffande engelsk rätt *Stephen-Sturge* s. 2 ff., *Kenny-Phillips* s. 73 ff., *Harris-Wilshere* s. 34 och angående amerikansk rätt *Hall* i Harvard Law Review L (1936—37) s. 647 f.

[6] I äldre rättspraxis förekom ansvar för kollektiva enheter; se sålunda NT 1869 s. 139.

[7] Se sålunda NT 1884 s. 210 och 344, NJA 1876 s. 571, 1880 s. 375, 1881 s. 254 och 309, 1883 s. 118, 245 och 266, 1884 s. 418, 1890 s. 484 samt 1891 s. 279 och 605. I litteraturen hävdas denna regel av *Hagströmer* I s. 94, *Wetter,* Grundlinjer, s. 18, och *Bergendal,* Lärobok, s. 19. Jfr *Stjernberg,* Den positiva straffrättens allmänna del I (1920), s. 62 f., och *Agge,* Lärobok, s. 149 f. — Däremot kunna vissa konfiskationspåföljder utan egentlig straffkaraktär drabba kollektiva enheter. Jfr *Agge* a. a. s. 150 not 6 och *Stjernberg* a. a. s. 56 ff. Detsamma gäller finsk rätt; se t. ex. Högsta Domstolens utslag 1925 referat 27 s. 37, jfr notis 887/1925.

[8] Jfr *Thyrén,* Principerna III, s. 11 f.

[9] Jfr emellertid ett kuriöst förslag av jr *Marks von Würtemberg* vid HD:s granskning av förslaget till lagen 25 juni 1909 ang. uppsikt å vissa jordbruk i Norrland och Dalarna. I remissen till HD föreslog departementschefen bö-

i varje fall icke så starkt, att det kunnat motivera ett försök att övervinna de tekniska svårigheter, som ett inpassande av ett sådant ansvar i det gällande straffsystemet skulle medföra.

II. Då sålunda enligt svensk rätt endast fysiska personer kunna drabbas av straffansvar, uppstår frågan, om fysiska personer kunna bära företagaransvar, då företagaren är en kollektiv enhet och i så fall, vilka personer som skola straffas.

Om man ålägger fysiska personer straff för brott som förövats i en kollektiv enhets verksamhet, kommer man stundom i strid med straffbudets ordalydelse. Detta gäller speciellt, då straffbudet riktar sig mot subjekt i viss ställning, t. ex. innehavare av rörelse eller ägare av viss egendom. I dylika fall har man stundom velat göra gällande, att ådömande av straff vore omöjligt och att sålunda en lucka i lagen förelåge.[10]

Den svenske lagstiftaren har några enstaka gånger tagit intryck av dylika betänkligheter och givit speciella regler om att ansvar i sådana situationer skall ådömas vissa av den kollektiva enhetens organ.[11] Svensk rättspraxis synes emellertid icke

tesstraff för jordägare i visst fall. Marks von Würtemberg förutsatte att detta straff skulle drabba den legala representanten för jordägaren, då denne vore en juridisk person eller omyndig. Med hänsyn till de svårigheter, som kunde uppstå, då flera representanter avlöst varandra under den med åtalet avsedda tiden, föreslog Marks von Würtemberg, att bötesstraffet utbyttes mot en »avgift», som skulle utgå av ägaren själv, även då denne vore en juridisk person. Övriga ledamöter i HD motsatte sig detta förslag under motivering *att* det skulle medföra svårigheter vid straffmätningen, enär därvid hänsyn borde tagas till den dömdes subjektiva skuld *samt att* lagbudets effektivitet skulle försvagas, om ägarens representanter ej gjordes personligen ansvariga. Se KPr 1909: 154 s. 33 ff.

[10] Se *Bruns,* Können die Organe juristischer Personen, die im Interesse ihrer Körperschaften Rechtsgüter Dritter verletzen, bestraft werden? (1931), särskilt s. 84 ff. och 90 ff. Jfr *Hurwitz* s. 229 och *von Lilienthal* i Vergleichende Darstellung des Deutschen und Ausländischen Strafrechts. Allgemeiner Teil V (1908), s. 101. Speciellt har frågan ställts på sin spets, då det gällt konkursförbrytelser, där konkursgäldenären varit en kollektiv enhet. Se i svensk rättspraxis NJA 1880 s. 20, i vilket fall HD:s majoritet icke ansåg förvaltare, tillika delägare och styrelseledamot, kunna fällas till ansvar enligt SL 23: 3 för vårdslöshet i bolagets bokföring.

[11] Se SL 23: 7, som år 1942 ersatte det år 1882 i anledning av det i föregående not omnämnda rättsfallet införda stadgandet i SL 23: 4 (därom se vidare *Brück* s. 129 ff.).I specialstraffrätten finnas stadganden av samma art i 33 § motorfordonsförordningen och 37 § KF 25 okt. 1940 ang. yrkesmässig biltrafik m. m., se därom nedan s. 116 not 19. — Jfr SL 3: 14; se därom *Ekeberg-Strahl-Beckman,* Förmögenhetsbrotten, 3 uppl. (1945), s. 49, samt KPr 1942: 4 s. 54, 184 f. och 202.

vad specialstraffrätten beträffar ha låtit dessa svårigheter avhålla sig från att även utan stöd av lag ådöma fysiska personer ansvar för brott i kollektiva enheters verksamhet. Det kan emellertid icke förnekas, att här i flera fall föreligger en »Tatbestandsergänzung», en med stöd av analogi företagen utvidgning av straffbudets gärningsinnehåll utöver dess ordalydelse.[12] Mot denna analogi torde emellertid ur rättssäkerhetssynpunkt inga berättigade invändningar kunna resas.

Regelmässigt lägges ansvaret på en eller flera ledamöter i den kollektiva enhetens företagsledning, dess verkställande organ,[13] d. v. s. i flertalet kollektiva enheter (aktiebolag, föreningar och stiftelser) styrelsen.[14] Med hänsyn till den ställning såsom ledare för bolagets löpande förvaltning, som verkställande direktören i ett aktiebolag intager enligt 81 och 82 §§ aktiebolagslagen, ingår han i företagsledningen även i de fall, då han utsetts utom styrelsen.[15] Något företagaransvar för ledamöterna i enhetens högsta beslutande organ, bolagsstämma, föreningsmöte o. d., torde däremot icke ifrågakomma.[16]

För den placering av ansvaret, som sålunda skett i rättspraxis, kunna goda kriminalpolitiska skäl anföras. De skäl, som i föregående paragraf anförts till stöd för att ansvaret för en

[12] *Bruns* a. a. s. 15.

[13] Detsamma synes vara förhållandet i övriga skandinaviska länder; se *Andenæs* s. 309 ff., *Hurwitz* s. 152 ff. och för finsk rätt t. ex. rättsfallen Defensor legis 1941 rättsfall nr 12 s. 15 och Redogörelser och meddelanden angående av Högsta domstolen träffade avgöranden år 1932, redogörelse nr 44 s. 77. Även i tysk rätt synes rättpraxis följa samma linje: se *Bruns* a. a. s. 86 ff.

[14] Undantagsvis drabbar emellertid ansvaret andra funktionärer än medlemmarna av nämnda organ utan att delegation av ansvaret från detta kan anses föreligga; se t. ex. NJA 1890 s. 305 (festkommittérade i ideell förening), 1895 s. 290 (fältrittklubbs kapplöpningskommitté) samt 1937 s. 229 I (tidnings chefredaktör).

[15] Jfr *Nial,* Aktiebolagsrätt (1946), s. 105, samt beträffande äldre rätt *Bergendal,* Annans gärning, s. 455 f.

[16] Såsom ett rent undantag kan antecknas, att HovR:s majoritet i NJA 1920 s. 4 fällde en styrelseledamot till ansvar i hans egenskap av föreningsmedlem för en av honom själv företagen olaglig handling. — Jfr NJA 1914 s. 175: Två ledamöter av HovR ville fälla föreningsledamöter, vilka deltagit i föreningsbeslut om anordnande av s. k. grytprov för foxterriers, för stämpling till djurplågeri. Jfr även NJA 1890 s. 305 och SvJT 1943 Rf s. 82. — För norsk rätts del uttalar *Andenæs* s. 310, att det »er naturligtvis på det rene», att det ansvar för underordnads handling, som kan inträda jämlikt NSL § 139 st. 3 och § 347 eller i form av gärningsmanna- eller medverkansansvar, icke kan drabba enskilda aktieägare i ett bolag eller medlemmar i en förening.

specialstraffrättslig förseelse med anknytning till rörelse eller egendom lägges på företagaren, då denne är en enskild person, tala nämligen även för att medlemmarna i en kollektiv enhets verkställande organ göras ansvariga, när en sådan förseelse begåtts i enhetens verksamhet. För det första utöva nämligen dessa ledamöter regelmässigt det bestämmande inflytandet över enhetens förvaltning; de ha sålunda den största möjligheten att genom ändamålsenlig organisation, övervakning av personalen etc. förebygga lagöverträdelser i verksamheten. Alldeles samma fria ställning som en enskild företagare ha de dock icke, eftersom de alltid i större eller mindre utsträckning äro bundna av föreskrifter från enhetens högsta beslutande organ. Realiter har emellertid företagsledningen oftast ett avsevärt inflytande på det beslutande organet, och ledamot av ledningen har alltid möjlighet att avgå, om det beslutande organet underlåter att vidtaga eller t. o. m. förhindrar erforderliga brottsprevenerande åtgärder.[17] Det anförda synes ge vid handen, att ansvar för ledamöterna av en kollektiv enhets verkställande organ på samma sätt som ansvar för en enskild företagare bibringar den ansvarige motiv till skärpt övervakning och sålunda ökar straffbudens preventiva verkan. Den andra tankegången, som ligger bakom företagaransvaret, nämligen att företagaren kan misstänkas vara upphovsman till förseelsen även om bevisning därom icke kan förebringas, har icke alltid samma styrka beträffande ansvar för nämnda ledamöter. Den obehöriga fördel, som en specialstraffrättslig förseelse kan medföra, kommer nämligen i första hand enheten såsom sådan till godo. Är den ansvarige delägare i enheten eller

[17] Att det verkställande organet skulle vara skyldigt att rätta sig efter föreskrifter, som direkt gå ut på begående av lagöverträdelser, kan icke antagas. Visserligen taga 92 § aktiebolagslagen och detta lagrums motsvarigheter i andra associationsrättsliga författningar, vilka begränsa styrelses och annan ställföreträdares skyldighet att efterkomma bolagsstämmas resp. föreningssammanträdes föreskrifter, icke sikte på andra olagliga åtgärder än sådana som strida mot vederbörande associationsrättsliga författning, men av allmänna rättsgrundsatser torde följa, att styrelsen icke är skyldig att efterkomma föreskrifter, som äro straffbara enligt stadganden annorstädes än i nämnda författning. Jfr *Stenbeck-Wijnbladh-Nial,* Den nya aktiebolagslagen (1946), s. 294, där det uttalas, att föreskrift i bolagsordning, som strider mot »lag eller författning», naturligtvis icke må efterföljas.

på annat sätt beroende av dess ekonomiska resultat, vilket ju ofta är fallet, kan dock misstanken ha fog för sig. Det väsentliga i ansvaret för såväl enskilda företagare som kollektiva enheters ledare är emellertid, att den som är straffrättsligt ansvarig för ett företag — det må innehavas av en kollektiv enhet eller en enskild person — har ett sådant inflytande däröver, att han, då han av straffhotet drives att söka förebygga förseelser inom företaget, kan genomföra effektiva preventiva åtgärder.

Då det alltså är möjligheten att påverka företagets förvaltning, som väsentligen är avgörande för ansvarets placering, inses lätt, att den privaträttsliga behörigheten att företräda den kollektiva enheten icke i och för sig kan medföra ansvar för förseelser, som inträffa i enhetens verksamhet. En firmatecknare, som icke tillhör styrelsen, bör således icke drabbas av annat kriminellt ansvar än sådant, som normalt kan åläggas underordnad personal.[18] Domstolarna synas emellertid tidigare ha ansett behörigheten att företräda bolaget vara grunden till styrelseledamöternas ansvarighet. Härpå tyda bl. a. vissa uttalanden inom HD vid granskningen av lagförslag.[19] Några

[18] Se nedan s. 179 ff., s. 262 ff. och s. 302 ff. — Det sagda gäller icke om verkställande direktör, som utsetts utom styrelsen; se ovan s. 114.

[19] Vid HD:s granskning av ett förslag till lag om kontroll av ångpannor förordade jr *Marks von Würtemberg* ansvar för ägaren, varvid enligt hans uppfattning särskilda regler borde givas angående vissa slag av ställföreträdare: »I detta afseende synes böra gälla, att ... där ångpannan äges af bolag, förening eller annat samfund eller af stiftelse eller annan sådan inrättning, nämnda bestämmelser skola gälla den eller dem, som *äga företräda* samfundet eller inrättningen» (KPr 1906: 63 s. 92; kurs. här). Andra ledamöter av HD synas ha delat Marks von Würtembergs uppfattning om representanternas ansvar, men ansett en särregel onödig (KPr 1906: 63 s. 93 f.). En regel av detta innehåll upptogs emellertid i förslaget till riksdagen, och efter förebild därav infördes en sådan regel jämväl i KF 21 sept. 1906 om automobiltrafik (29 §), vilken regel i oförändrat skick kvarstår i 33 § motorfordonsförordningen och 37 § KF 25 okt. 1940 ang. yrkesmässig biltrafik m. m. — I 8 § av den numera upphävda lagen 27 juni 1927 ang. uppsikt å vissa jordbruk, vilket lagrum härstammade från 7 § lagen 25 juni 1909 ang. uppsikt å vissa jordbruk i Norrland och Dalarna, stadgades likaledes, att det ansvar som föreskreves för ägaren, skulle drabba den som »enligt stadgande i lag ägt företräda bolaget eller föreningen».

Se ock den av *Bergendal,* Annans gärning, s. 446, citerade lokutionen i NJA 1913 s. 75 (»ansvarig för den förseelse, bolaget låtit komma sig till last»). — Jfr NJA 1895 s. 71, i vilket rättsfall (som dock rörde den i detta sammanhang icke behandlade frågan om ansvarsfördelning mellan flera styrelseledamöter) HD lät ansvaret för viss åtgärd drabba disponent i aktiebolag ensam,

belägg för att en dylik uppfattning numera skulle ligga bakom rättspraxis' ställningstagande finnas emellertid icke.[19a]

Då samma kriminalpolitiska skäl motivera ansvar för såväl enskilda företagare som ledamöterna i en kollektiv enhets verkställande organ, bör företagaransvar inträda för dessa båda grupper av subjekt under samma förutsättningar, och den överflyttning av ansvaret till underordnad, som stundom kan ske, bör äga rum enligt samma villkor för de båda kategorierna.[20] Dessa ledamöter i en kollektiv enhets ledning

---

enär »det tillkomme disponenten att *företräda* bolaget i allt, som anginge förvaltningen af bolagets fasta och lösa egendom.» (Kurs. här.)

Ifråga om bokföringsbrott kan anföras jr *Olivecronas* votum i NJA 1880 s. 20: »Underlåtes denna skyldighet och konkurs inträffar, har å gäldenärens, det är aktiebolagets, sida ett vårdslöst förhållande egt rum, för hvilket den eller de, som *representerat* gäldenären i hans verksamhet, måste bära det juridiska ansvaret och följaktligen, i händelse af åtal, äfven utstå det straff, som allmänna strafflagen stadgat för lagöverträdelser af slik beskaffenhet.» (Kurs. här.) Den i anledning av detta rättsfall år 1882 tillkomna regeln i SL 23:4 lade emellertid ansvaret å de sysslomän, som utsetts att utgöra bolagets styrelse eller *eljest leda dess angelägenheter*. Lagstiftaren lade således i detta fall vikten vid det verkliga inflytandet och icke vid behörigheten att företräda enheten. — *Bergendal* a. st. har sökt förklara den tankegång, som kan ha lett fram till en kombination av privaträttslig behörighet och straffrättsligt ansvar.

[19a] Till synes utgör rättsfallet NJA 1943 s. 507 ett exempel på ett dylikt betraktelsesätt, eftersom HD:s majoritet där synes ha velat uttala, att endast firmatecknare kan drabbas av ansvar för brister i utrustningen av en bil, som tillhör aktiebolag. Genom detta uttalande synes HD emellertid icke ha velat slå fast en allmän regel inom specialstraffrätten, utan avgörandet torde vara att betrakta endast som en tillämpning av det i föregående not omnämnda stadgandet i 33 § motorfordonsförordningen, vilket uttryckligen begränsar ansvaret på nämnda sätt. Att detta rättsfall rörde förseelse icke endast mot motorfordonsförordningen utan även mot vägtrafikstadgan, behöver icke betyda annat än att HD ansett nämnda stadgande analogt tillämpligt vid överträdelser av den med motorfordonsförordningen nära sammanhörande vägtrafikstadgan. Jfr angående detta rättsfall nedan s. 154 not 17 och s. 192 not 32.

[20] Det förhållandet att det subjektiva rekvisitet oftare utan uttryckligt lagstöd är avtrubbat, då kollektiva enheters organ straffas, än då enskilda företagare drabbas av ansvar, betyder icke att någon principiell olikhet föreligger mellan ansvaret för dessa olika grupper av subjekt. (Se angående detta förhållande *Bergendal,* Annans gärning, s. 445 ff., och *Hurwitz* s. 152 ff. och 225 f.). Orsaken härtill är endast att ifråga om brott i kollektiva enheters verksamhet omständigheterna oftare nödvändiggöra ett utnyttjande av möjligheterna att avtrubba det subjektiva rekvisitet. Enskilda personers företag äro ofta mindre än kollektiva enheters med färre anställda och mindre omfattande rörelse. Därtill kommer, att ledningen av företaget regelmässigt är innehavarens huvudsysselsättning, åt vilken han ägnar hela eller huvudparten av sin arbetstid. Detta gör det möjligt för innehavaren att i detalj leda och övervaka verksamheten. Inträffar en lagöverträdelse i rörelsen, har därför innehavaren i regel gjort sig skyldig till påtaglig vårdslöshet genom att icke förhindra densamma. Kollektiva enheters rörelse däremot är genomsnittligt sett av större omfattning, vilket medför att ledningen har svårare att övervaka verk-

kunna m. a. o. i straffrättsligt hänseende principiellt betraktas såsom enskilda företagare. Då det verkställande organet består av flera personer, uppstå dock vissa speciella problem rörande ansvarsfördelningen dem emellan, som icke ha sin motsvarighet i de fall, då företagaren är en fysisk person. Dessa problem behandlas i kap. IV och V.[21]

III. För fullständighetens skull bör emellertid observeras, att lagstiftaren till lösning av frågan om vem skall bära ansvaret för förseelser i en kollektiv enhets verksamhet, i vissa fall givit regler, som avvika från de nyss antydda.

I ett antal författningar lägges ansvaret för lagöverträdelser i kollektiva enheters verksamhet på en *föreståndare*.

Dessa bestämmelser äro av olika slag. Några författningar stadga, att då en rörelse, som regleras av författningen, drives av kollektiv enhet, den skall ha särskild föreståndare, som är ansvarig för rörelsens behöriga utövande.[22] I ett par andra fall gäller, att den reglerade rörelsen alltid skall ha en ansvarig föreståndare, alltså även om den drives av en enskild person.[23] Även dessa regler torde emellertid oftast ha tillkommit med tanke på det fallet, att näringsidkaren är en kollektiv enhet.[24]

---

samheten i detalj. Även då rörelsen är begränsad till sin storlek, sakna ofta samtliga styrelseledamöter noggrann överblick över den, emedan de — särskilt då det gäller föreningar — inneha sitt uppdrag som en bisyssla, vilken de endast kunna ägna ringa tid. Härav följer, att en förseelse lätteligen kan äga rum i samband med verksamheten utan att culpa, eller i varje fall mera höggradig sådan, föreligger hos någon styrelseledamot.

[21] Se nedan s. 206 ff. och s. 258 f.

[22] Se t. ex. 14 § KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse, 3 § och 4 § 2 st. KF s. d. ang. handel med vissa begagnade föremål m. m., 3 § hotellstadgan samt 40 § lagen 28 maj 1886 ang. stenkolsfyndigheter m. m.

[23] 4 § 2 mom. BrtF, 5 § 3 mom. MaltdrF, 13 § KF 7 okt. 1921 ang. eldfarliga oljor samt 91 § byggnadsstadgan.

[24] Enligt SOU 1936: 5 s. 253 var skälet till införandet av regeln i 5 § 3 mom. MaltdrF, att en juridisk person kan vara tillverkare av maltdrycker och att det i sådant fall »icke låtit sig göra, att lägga denna ansvarighet (för att tillverkningen bedrives i laga former) på tillverkaren.» — Stadgandet i KF ang. eldfarliga oljor om ansvarig föreståndare i fabrik för tillverkning av sådan olja synes däremot väsentligen ha till syfte att skapa garantier för att verksamheten har en tekniskt kunnig ledning. Jfr *Cronquist-Thyselius,* Betänkande med förslag till förordning ang. eldfarliga vätskor m. m. (1908), s. 69 f. Detsamma torde gälla byggnadsstadgans bestämmelse om arbetsledare; jfr 92 §.

En annan typ representera de bestämmelser i arbetstidslagarna och butikstängningslagen, vilka medgiva en överflyttning av det ansvar, som enligt dessa lagar åvilar arbetsgivaren, å person, som av offentlig myndighet godtagits såsom arbetsföreståndare i arbetsgivarens ställe.[25] Dessa regler, vilka skola närmare behandlas i annat sammanhang,[26] ha bl. a. tillkommit i syfte att möjliggöra en tillfredsställande placering av ansvaret i de fall, då arbetsgivaren är en kollektiv enhet.[27]

Här må även pekas på en grupp av bestämmelser, som föreskriva, att beträffande verksamhet, som drives av en kommun eller av staten, vad som är stadgat om företagaren skall gälla »föreståndaren» eller »arbetsföreståndaren».[28] Frågor rörande vem som bär det straffrättsliga ansvaret då stat eller kommun är företagare skola f. ö. icke bliva föremål för undersökning i denna avhandling.

I olikhet mot vad fallet är med ledamöterna av den kollektiva enhetens verkställande organ synas dock föreståndare, som bära ansvar enligt dessa regler, icke kunna principiellt jämställas med enskilda företagare. De intaga nämligen en mera osjälvständig ställning och böra därför betraktas närmast som ställföreträdare för enhetens ledning.[29] Härtill kommer

---

[25] Se 15 § 2 st. allmänna arbetstidslagen, 9 § 2 st. bageriarbetstidslagen, 15 § 2 st. lantarbetstidslagen, 17 § 2 st. arbetstidslagen för detaljhandeln, 15 § 2 st. arbetstidslagen för hotell, restauranger och kaféer samt 16 § 2 st. butikstängningslagen.

[26] Se nedan s. 185 ff.

[27] Se KPr 1945: 11 s. 5 f., 8 och 10.

[28] Se t. ex. 53 § arbetarskyddslagen, 3 § KK 26 sept. 1930 ang. förbud mot minderårigs användande till vissa farliga arbeten, 2 § 3 st. KK 14 jan. 1938 om användande av livbälte jämte säkerhetslina vid arbete å vissa hustak, 12 § KK 11 maj 1945 med vissa bestämmelser till skydd mot skada från gengasdrivet fordon eller redskap, 18 § KK 23 maj 1919 ang. registrering och besiktning av vissa ångpannor m. m., 15 § 1 st. allmänna arbetstidslagen, 9 § 1 st. bageriarbetstidslagen, 15 § 1 st. lantarbetstidslagen, 17 § 1 st. arbetstidslagen för detaljhandeln, 15 § 1 st. arbetstidslagen för hotell, restauranger och kaféer, 16 § 1 st. butikstängningslagen. Angående frågan vem som skall anses som arbetsföreståndare, se SOU 1946: 60 s. 244 f. — Se vidare t. ex. 9 § lagen 12 dec. 1941 om reglering av förbrukningen av elektrisk kraft och gas samt 10 § KK 6 april 1945 ang. inskränkning av förbrukningen av gas (»Vad i denna kungörelse är stadgat angående ägare eller innehavare av gasverk skall såvitt angår kommunalt gasverk i stället hava avseende å föreståndaren»). Jfr även 33 § 2 p. motorfordonsförordningen och 37 § 1 st. 2 p. KF 25 okt. 1940 ang. yrkesmässig automobiltrafik m. m.

[29] Se därom nedan s. 187 ff.

att föreståndarens ansvar regelmässigt är begränsat till förseelser mot den författning, i vilken regler om hans ansvar finnas.[30] I ett par fall kan emellertid bestämmelsernas formulering anses tyda på att föreståndaren ansvarar för rörelsens behöriga bedrivande jämväl med hänsyn till andra författningar.[31] Ett sådant antagande torde emellertid icke vara riktigt, emedan man vid varje särskild författning enligt dess regler har att bedöma, vem ansvaret skall åvila. I rättspraxis finnes dock exempel på att befattningshavare i ett företag, vilken på grund av särskilda regler ansvarar för överträdelse mot viss författning, på grund härav fått bära ansvaret jämväl för brott mot annan författning.[32] En annan sak är, att föreståndaren av andra grunder kan intaga en sådan ställning, att ansvar för brott mot andra författningar bör drabba honom. Så är t. ex. fallet, om han är verkställande direktör.

Till sist förtjänar påpekas, att lagstiftaren ifråga om brott mot vissa associationsrättsliga författningar använt en annan metod för att lösa de svårigheter, som äro förknippade med placeringen av ansvaret för brott, anknutna till kollektiva enheter. Denna metod innebär, att vissa skyldigheter i avseende på en kollektiv enhets verksamhet icke lagts på enheten utan *direkt* på vissa fysiska personer, nämligen stiftare, styrelseledamöter, revisorer och vissa andra *funktionärer* hos enheten.[33]

[30] Se 5 § KF 28 maj 1918 ang. handel med vissa begagnade föremål m. m. och 40 § lagen 28 maj 1886 ang. stenkolsfyndigheter m. m. I 4 § 2 mom. BrtF och 5 § 3 mom. MaltdrF utsträckes ansvarigheten även till bestämmelser, som meddelas med stöd av dessa författningar.

[31] 14 § KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse och 3 § hotellstadgan: Föreståndaren »är ansvarig för rörelsens behöriga utövande som om han dreve den för egen räkning».

[32] NJA 1946 s. 371: Ansvarig utgivare (enligt TF) av periodisk skrift ådömdes på grund av sin ställning ansvar för brott mot 1919 års lag om rätt till litterära och musikaliska verk.

[33] Se t. ex. 213—216 §§ aktiebolagslagen, 8 § lagen 22 mars 1946 med särskilda bestämmelser om begränsning av vinstutdelning från aktiebolag, 25 § lagen 23 april 1948 med särskilda bestämmelser om dispositionen av aktiebolags vinstmedel, 31—33 §§ lagen 18 juni 1937 om aktiebolags pensions- och andra personalstiftelser, 15 § lagen 30 maj 1916 om vissa inskränkningar i rätten att förvärva fast egendom eller gruva eller aktier i vissa bolag, 84—85 §§ lagen om ekonomiska föreningar, 63—64 §§ lagen om bostadsrättsföreningar, 16 § 4 st. lagen 19 juni 1942 om kontroll av upplåtelse och överlåtelse av bostadsrätt m. m., 251—253 §§ 1911 års lag om bankrörelse, 258—259 §§ 1917 års lag om försäkringsrörelse, 64—65 §§ lagen om sparbanker,

Ifrågavarande brott innebära i regel icke, såsom de hittills i detta kapitel avsedda förseelserna, »försummelser av skyldigheter, som åligga den juridiska personen, emot tredjeman eller emot det allmänna, utan av skyldigheter, som närmast avse den juridiska personens organisation och dess s. a. s. inre liv.»[34] Det ansvar, som enligt berörda stadganden åvilar enhetens funktionärer, avviker även i ett annat och mera väsentligt avseende från det typiska företagaransvaret, i det att gärningsbeskrivningen speciellt tager sikte på aktivitet eller passivitet just av det utpekade subjektet, vilket särskilt poängteras av att uppsåt eller oaktsamhet regelmässigt uttryckligen kräves såsom förutsättning för straff. Den för det typiska företagaransvaret karakteristiska lösa anknytningen mellan det brottsliga skeendet och den ansvariges handlande föreligger alltså icke här. Ansvar jämlikt stadganden av här antydda art synes av detta skäl icke böra inordnas under företagaransvaret; det kommer därför icke att närmare uppmärksammas i detta arbete.[35]

§ 4. *Jämförelse med andra rättsområden.*

I denna avhandling har med utgångspunkt från svensk rätt den terminologien använts, att såsom företagaransvar betecknas det ansvar för överträdelser av *specialstraffrättsliga* författningar, vilket drabbar en företagare i denna hans egenskap, d. v. s. för sådana överträdelser som ha anknytning till hans

19 § lagen om tillsyn över stiftelser, 86 § lagen om understödsföreningar, 49 § KF 26 juni 1931 om erkända sjukkassor samt 58 § lagen 30 april 1948 om sambruksföreningar. Jfr 78 § 1919 års lag om flottning i allmän flottled samt 64 och 65 §§ 1932 års lag om häradsallmänningar. Se även 8 § stämpelförordningen, rubriken Aktiebrev i inländskt aktiebolag, st. 4.

[34] *Bergendal,* Annans gärning, s. 448. — Det sagda innebär naturligtvis ej, att icke dessa brott medelbart rikta sig mot utomstående, t. ex. borgenärers intresse. Jfr *Bergendal* a. st.

[35] Den fråga, som torde vara av största intresse vid tillämpningen av nämnda straffbud, rör den inbördes ansvarsfördelningen mellan flera funktionärer, t. ex. flera styrelseledamöter, som enligt ett visst stadgande samtliga ha att svara för vidtagande av viss åtgärd. Se därom *Bergendal* a. a. s. 448 ff. Detta problem beröres något nedan s. 217 not 26.

rörelse eller egendom. Emellertid finnas även inom andra rättsområden, nämligen skadeståndsrätten (I) och den allmänna straffrätten (II) motsvarigheter till det specialstraffrättsliga företagaransvaret, och även i utländsk straffrätt (III) finnas motstycken till detta ansvar. Innan vi i de följande kapitlen närmare gå in på det specialstraffrättsliga företagaransvaret, skola dessa likartade företeelser något dryftas i syfte att utröna, om de kunna bidraga till förståelsen av detta ansvar.

I. Utomobligatoriskt *skadeståndsansvar* drabbar icke sällan en företagare för skada, som kan härledas från hans rörelse eller egendom, varvid ansvaret ofta utlöses genom handlande av företagarens underordnade. Speciellt i sådana fall avtrubbas kravet på culpa, så att skadeståndsskyldighet inträder vid mycket lindrig oaktsamhet hos företagaren eller t. o. m. helt oberoende av culpa.[1] Detta ansvar företer tydligen stora likheter med det specialstraffrättsliga företagaransvaret. Det kunde då synas ligga nära till hands att söka utvinna säkrare resultat vid analysen av företagaransvaret genom att närmare konfrontera det med motsvarande former av skadeståndsansvar. Emellertid torde något större utbyte icke stå att vinna genom en dylik konfrontation, enär straff- och skadeståndsansvarens närmare utformning i hög grad bestämmes av deras ändamål, vilka i viss mån äro skilda för de båda sanktionsformerna.[2] Straffets ändamål är enbart preventivt: det har endast till syfte att påverka mänskligt handlingssätt. Skadeståndet däremot har ett dubbelt ändamål: dels är det preventivt och dels är det reparativt, d. v. s. det har till syfte att ersätta den skada som drabbat någon genom ett visst mänskligt handlande. Detta reparativa syfte medför naturligtvis, att frågorna om ansvarets placering och förutsättningarna för dess inträde måste lösas på ett annat sätt,

[1] Jfr t. ex. *Winroth,* Strödda uppsatser IV. Om skadestånd, 2 uppl. (1907), s. 38 ff. och 150 ff., *Ussing,* Erstatningsret. Nyt Optryk (1944), s. 90 ff., *Karlgren,* Skadeståndsläran (1943), s. 88 ff. Jfr *Alexanderson* i Nordiska Juristtämman 1926 s. 18 ff. och FJFT 1944 s. 93 ff. samt *Strahl* i Festskrift tillägnad Erik Marks von Würtemberg (1931), s. 577 ff.

[2] Jfr *Hurwitz* s. 223.

än om det preventiva syftet vore ensamt avgörande. Sålunda torde t. ex. anledningen till att skadeståndsskyldighet ålägges just företagaren icke så mycket vara att han har möjlighet att vidtaga åtgärder för att förhindra skada som att han regelmässigt har större ekonomiska resurser än den underordnade, vilken närmast förorsakat skadans inträde, och att den skadelidande sålunda har större utsikter att bliva gottgjord, då ansvaret lägges på företagaren.[3] Därmed sammanhänger att för skada, vilken har anknytning till en kollektiv enhets verksamhet, skadeståndsskyldighet ofta ålägges enheten såsom sådan; den har ju i regel större tillgångar än både den underordnade, som utlöst ansvaret och de personer, som utöva ledningen över enhetens verksamhet. Det reparativa syftet medför vidare, att t. ex. frågan, huruvida ansvaret kan delegeras från företagaren till en ställföreträdare, måste lösas olika för skadestånd och straff.[4] Härtill kommer, att det vid skadeståndsansvarets utformande knappast är möjligt att taga samma hänsyn till den preventiva funktionen som vid konstruktionen av kriminellt ansvar, eftersom denna funktion i viss mån lider intrång genom möjligheten för den ansvarige att teckna ansvarighetsförsäkring. Stundom är t. o. m. sådan försäkring obligatorisk (automobilförsäkring, försäkring mot olycksfall i arbete).

Ytterligare accentueras olikheten i syfte mellan straff och skadestånd i vissa fall, där skadeståndets preventiva syfte nästan helt fallit bort. Här avses s. k. skadeståndsansvar för rättsenlig handling. Sådant ansvar inträder för skadegörelse, som rättsordningen tolererar, enär den sker i utövningen av en verksamhet, vilken trots den därmed förbundna skaderisken bedömes vara nyttig för samhället i den form, i vilken den bedrives. Skadeståndet utgår i dessa fall icke för att förhindra den skadegörande verksamheten utan såsom en avgift för verksamhetens bedrivande.[5] Det är m. a. o. fråga om en kostnadsfördelning mellan företagaren och den skadelidande.

[3] Jfr *Karlgren* a. a. s. 91. Se även *Lundstedt*, Grundlinjer i skadeståndsrätten. Senare delen. Strikt ansvar I (1944), s. 469 f.
[4] Jfr SOU 1946: 60 s. 244.
[5] *Karlgren* a. a. s. 91 ff.

Av det sagda följer, att paralleller mellan det specialstraffrättsliga företagaransvaret och dess skadeståndsrättsliga motsvarigheter endast kunna få ett mycket begränsat värde, varför skadeståndsrättsliga regler endast undantagsvis kunna utnyttjas vid lösande av problem rörande det specialstraffrättsliga företagaransvaret.

II. Av större intresse äro däremot de företeelser inom den *allmänna straffrätten*, som förete likheter med det specialstraffrättsliga företagaransvaret.

Detta gäller i första hand *culpösa* strafflagsbrott. Där är nämligen brottsbeskrivningen så vag,[6] att den måste preciseras genom uppställande i praxis av regler för olika typsituationer. Sålunda har den regeln utbildats, att företagare, däri inbegripna företrädare för kollektiva enheter, anses skyldiga att övervaka driften av sina rörelser, så att andras intressen icke komma till skada därav. Detta tager sig uttryck i en tendens att i första hand göra företagaren ansvarig för culpösa brott, som ha anknytning till en rörelse. Ytterst beror naturligtvis denna tendens, här liksom vid företagaransvar inom specialstraffrätten, dels på en psykologisk identifikation mellan företagaren och hans rörelse och dels på att straffhot mot företagaren på grund av dennes nyckelposition har en stark preventiv verkan. Då SL fordrar bevislig oaktsamhet hos den som skall straffas, kan emellertid ansvar för företagaren icke inträda i samma utsträckning som inom specialstraffrätten, där det subjektiva rekvisitet är avtrubbat på olika sätt redan av lagstiftaren eller i varje fall av rättstillämpningen. Den vårdslöshet, som visats av en företagare, vilken försummat att förebygga lagöverträdelser i sin rörelse, är nämligen ofta så obetydlig, att den icke kommer upp till undergränsen av den för strafflagsbrott fordrade oaktsamheten. Försök ha dock gjorts i praxis att bortse från eller att mildra detta subjektiva rekvisit i syfte att placera ansvar för culpösa strafflagsbrott — företrädesvis brott

[6] Se t. ex. SL 14:9: »Är någon ouppsåtligen, genom vårdslöshet, oförsiktighet eller försummelse, vållande till annans död...».

mot SL 14: 9 och 17 — på företagare. De ha emellertid avvisats av HD.[7] En anledning till att culpa icke kan anses ligga företagaren till last, är många gånger att han lämnat ledningen av verksamheten eller viss gren därav till en underordnad, som är kompetent att fullgöra detta uppdrag.[8] Denna underordnade blir då enligt praxis ansvarig för lagöverträdelser inom sitt verksamhetsområde. Karakteristiskt för det allmänstraffrättsliga ansvar, som följer på lagöverträdelser inom en rörelse, är just att det drabbar arbetsledare av olika slag, såsom verkstadschefer, verkmästare och föreståndare.[9] Stundom anses emellertid oaktsamhet — möjligen culpa in inspiciendo — ligga såväl företagaren som en honom underordnad arbetsledare till last.[10] Endast sällan finner man exempel på straff för den underordnade, t. ex. en arbetare, genom vars omedelbara handlande brottets gärningsinnehåll realiserats.[11] Om detta beror på dom-

[7] Se NJA 1910 s. 297 (byggherre ansvarig för kroppsskada som drabbat en förbipasserande till följd av försummelse vid byggnadsarbetets anordnande; hans culpa synes obetydlig.), 1916 s. 57 (HR ansåg svaranden i egenskap av verkställande direktör och ledamot av styrelsen för bolag »då annat förhållande icke visats» vara ansvarig för viss åtgärd, som medfört dödsolycka; två jr mot tre ville fastställa HR:s utslag.), 1923 s. 114 (HR och HovR synes praktiskt taget ha konstituerat strikt ansvar) samt 1937 s. 457 II (HovR uttalade, att svaranden [lantbrukare] »måste såsom ägare till gården och ansvarig för driften vid densamma därigenom hava blivit skyldig att iakttaga *synnerlig försiktighet* till förekommande av olycksfall...» [kurs. här]). I NJA 1906 s. 77 synes även HD ha dömt till ansvar jämlikt SL 14: 9 vid jämförelsevis lindrig culpa hos ordföranden i bolagets styrelse, tillika dess disponent. Se däremot NJA 1940 s. 270, i vilket fall HD:s majoritet (jr *Alexanderson* och *Ericsson*) särskilt poängterade, att culpa låg verkstadschef till last. — Jfr *Bergendal*, Annans gärning, 440 f., och *Strahl* i Festskrift tillägnad Erik Marks von Würtemberg (1931), s. 581 not 1. — Se även NJA 1932 B 206, i vilket fall HovR och HD:s majoritet synas ha prutat ned doluskravet i SL 18: 16 till fordran på culpa, då det gällde en förvaltares ansvar för att sjuka hästar använts i tungt arbete.

[8] Jfr *Andenæs* s. 266 f.

[9] Se NJA 1926 s. 44 (verkmästare), 1934 B 1132 (verkmästare), 1937 s. 613 (vicevärd), 1937 B 111 (»distriktsingenjör», »teknisk ledare»), 1939 s. 311 (ansvarig arbetsledare enligt 75 § byggnadsstadgan 20 nov. 1931), 1940 s. 270 (verkstadschef), 1941 s. 85 (byggmästare), 1943 s. 486 (verkmästare) samt 1945 s. 301 (förvaltare å säteri samt förmän).

[10] NJA 1910 s. 297 (byggherre och byggmästare), 1942 B 706 (ordföranden i aktiebolags styrelse och föreståndare för dess kraftstation) samt 1947 s. 467 (verkställande direktör i byggnadsaktiebolag, tillika ansvarig byggmästare enligt 75 § byggnadsstadgan 20 nov. 1931, och bolagets verkmästare, som utövade den närmaste tillsynen över arbetet och den omedelbara arbetsledningen).

[11] Se dock 1943 s. 80 (entreprenör för målningsarbete och hos honom anställd arbetare).

stolarnas rättstillämpning eller är en konsekvens av åtalspraxis kan icke med säkerhet avgöras.[12]

Av det sagda framgår, att rättspraxis söker differentiera ansvaret för culpösa strafflagsbrott mellan olika subjekt men att den företrädesvis lägger det på personer, som utöva arbetsledning inom ett företag.

Den övervakningsplikt för företagare, som sålunda anses föreligga vid ådömande av ansvar för culpösa brott, spelar mindre roll vid *uppsåtliga* brott. Har företagaren uppsåtligen bidragit till ett sådant brott, tillämpas de ovan i kap. I berörda generella reglerna om ansvar för medverkan till brott samt om verkan av förmans befallning och straffbuds adressering till specialsubjekt (i de fall, där företagaren intager ställning av sådant subjekt, t. ex. syssloman eller gäldenär). Har företagaren iakttagit fullständig passivitet i förhållande till en underordnads brott, torde utom i mycket speciella fall ansvar för uppsåtligt brott lika litet drabba honom som andra personer utan uttryckligt lagstadgande därom.[13] Sådana stadganden äro reglerna om s. k. negativ delaktighet i hittillsvarande SL 3: 7 och 8 resp. nya SL 3: 6. Dessa lagrum äro, trots att de icke speciellt taga sikte på företagare, ändå av intresse i denna avhandling, emedan de till sin konstruktion i viss mån utgöra motsvarigheter till reglerna om accessoriskt företagaransvar. De skola därför närmare uppmärksammas vid behandlingen av dessa regler.

III. Slutligen skall här givas en översiktlig redogörelse för motsvarigheter i några *utländska rättsordningar* till företagaransvaret i svensk specialstraffrätt.

[12] I NJA 1945 s. 301 (jfr ovan not 9) frikände HR en arbetare från ansvar för vållande under motivering att han »synes... endast hava följt förut tillämpat bruk.» Åklagaren fullföljde icke åtalet till överinstanserna.

[13] Här skall ställning icke tagas till den intrikata frågan, i vilken utsträckning ansvar för s. k. negativ delaktighet är straffbar utan stöd av särskilt stadgande därom. Se angående denna fråga *Andenæs* s. 305 ff., *Hagströmer* I s. 341 f., *Bergendal,* Avtalsbrott, s. 18 not 2, *Strafflagskommissionen* i SOU 1923: 9 s. 220 samt *Straffrättskommittén* i SOU 1944: 69 s. 100 f. Man torde dock våga påståendet, att egenskapen av företagare icke i och för sig är

I *dansk* rätt synes strikt ansvar i stor utsträckning inträda för företagare. Olika specialförfattningar ålägga nämligen näringsidkare eller ägare speciella skyldigheter med avseende på näringens utövning eller egendomens förvaltning. Försummas dessa skyldigheter, inträder ansvar för företagaren oberoende av dolus eller culpa hos honom och utan hänsyn till om lagöverträdelsen begåtts av honom själv eller av hans personal.[14] Vid tillämpning av näringsrättslig lagstiftning gör sig därjämte en tendens gällande i rättspraxis att utan uttryckligt lagstöd ålägga företagare strikt ansvar för förseelser i deras verksamhet.[15] Enligt fast praxis gäller, att ansvar för brott mot viss näringslagstiftning drabbar företagaren ensam och icke tillika hans biträden.[16] Delegation av ansvaret till ställföreträdare för företagaren synes någon gång vara möjlig.[17] Slutligen förtjänar omnämnas en speciell form av accessoriskt företagaransvar i dansk rätt, nämligen vad Hurwitz kallat »Hæftelse for Andenmands Bøde». Detta ansvar består i att företagaren solidariskt med sin underordnade eller subsidiärt i förhållande till denne har att erlägga böter, som den underordnade förskyllt.[18] Det skiljer sig alltså från accessoriskt företagaransvar enligt svensk specialstraffrätt, vilket ju innebär, att företagaren straffas för den underordnades förseelse, som om han själv begått den.

Norsk rätt intager en särställning såtillvida, som dess allmänna strafflag innehåller vissa stadganden, som beröra ansvarsfördelningen mellan över- och underordnade i privat tjänst. Sålunda stadgas i NSL § 139 st. 3 straff för »den overordnede, der har undlatt å hindre en i hans tjeneste forøvet

tillräcklig ansvarsgrund för straff för uppsåtlig negativ delaktighet i strafflagsbrott. Jfr *Andenæs* a. st. och *Stjernberg,* Kommentar till strafflagen kap. 17—18, 2 uppl. (1930), s. 110 f.

[14] Se *Hurwitz* s. 146 ff. och 161 ff. samt *Krabbe* s. 145 f.

[15] Se *Hurwitz* s. 150 ff. och 161 ff. samt *Krabbe* a. st.

[16] Se *Krabbe* s. 200, *Torp* s. 470, *Goos,* Om Forbrydelsen (1878), s. 314 f., och Den danske Strafferets specielle Del II (1895), s. 153 ff., samt av dessa författare anförda rättsfall.

[17] Se Ugeskrift for Retsvæsen 1933 s. 1114.

[18] Se *Hurwitz* s. 183 ff. Jfr *Krabbe* s. 79 f.

forbrytelse, såfremt dette var ham mulig», och i § 347 gives en motsvarande regel beträffande »forseelser», som begåtts i den överordnades tjänst. Förutsättning för ansvaret är att principalens underlåtenhet är uppsåtlig.[19] Efter ordalydelsen drabbar ansvaret endast företagaren själv, men ANDENÆS hävdar, att även under företagaren lydande funktionärer i ledande ställning inom företaget kunna straffas enligt dessa lagrum.[20] Även enligt speciella lagstadganden kan en företagare drabbas av ansvar för underordnades handlingar,[21] och vidare torde han enligt rättspraxis i viss utsträckning göras ansvarig för lagöverträdelser, som begås i hans rörelse av hans personal, även om icke mer än culpa ligger honom till last.[22] Däremot synes norsk rättspraxis i motsats till svensk och dansk icke vara benägen att ålägga företagaren strikt ansvar för sådana brott.[23] Beträffande underordnades ansvar för brott i annans tjänst stadgar NSL § 41, att om principalen icke kan straffas därför, »kan straffansvar alltid gjøres gjeldende mot den underordnede, uansett om straffebudet efter sin ordlyd alene er rettet mot den overordnede». Uppställandet av detta stadgande beror på att en extranei medverkan till brott av ett specialsubjekt icke är straffbar enligt norsk rätt och att därför — om denna regel icke givits — en förseelse, som begåtts i en rörelse skulle bliva straffri, då straffbudet riktade sig mot »driftsherren» och denne saknade erforderligt subjektivt rekvisit.[24]

Även i *finsk* rätt förekomma motsvarigheter till såväl självständigt som accessoriskt företagaransvar. Beträffande motsvarigheten till det självständiga företagaransvaret synes en viss tendens göra sig gällande i praxis att avtrubba det subjektiva rekvisitet för den ansvariges straffbarhet, i varje fall, om

[19] Se *Kjerschow* s. 392.
[20] Se *Andenæs* s. 299.
[21] Se *Andenæs* s. 297 not 3 med hänvisningar.
[22] Se *Andenæs* s. 302 ff.
[23] Se *Andenæs* s. 302 not 1.
[24] Se *Kjerschow* s. 101. — Jämlikt § 8 st. 3 promulgationslagen till NSL gäller NSL § 41 också »på de i andre lover omhandlede straffbare handlinger».

denne tillhör ledningen för en kollektiv enhet.[25] Det accessoriska företagaransvaret synes vara nära besläktat med det svenska husbondeansvaret.[26]

Enligt common law är huvudregeln i *engelsk* och *amerikansk* rätt, att en principal, »master», drabbas av ansvar för lagstridiga handlingar av sin underordnade, »servant», endast då han positivt medverkat till dem, eller då handlingarna skett med hans vetskap och samtycke. Regeln har formulerats så, att en »master» icke har något straffrättsligt ansvar för handlingar av en »servant», »unless he has himself actually authorised them or aided and abetted them».[27] Utöver detta ansvar, som närmast kan betecknas såsom delaktighetsansvar, har redan enligt common law vid ett par brottskategorier tillämpats ett företagaransvar för underordnades gärningar, som är oberoende av om dessa begåtts utan företagarens vetskap eller t. o. m. emot hans uttryckliga befallning.[28] Detta strikta

[25] Se Defensor legis 1941 rättsfall nr 12 s. 15. I detta fall fälldes verkställande direktören för ett av Finlands största skeppsvarv till ansvar jämlikt FSL 21:10 för dödsvållande och jämlikt viss arbetarskyddslagstiftning, på grund av att han försummat tillse, att en cirkelsåg i varvet saknat föreskrivet stålskydd, vilket medfört, att en arbetare skadats till döds av sågen.

[26] De närmaste föregångarna till husbondestadganden av modern typ i svensk rätt, vilka förekommo i en författning av år 1801 (se nedan s. 228) gällde även i Finland och synas ha efterbildats i kejserlig lagstiftning för Finland. Se FJFT 1870 s. 246. Inflytande av yngre svenska författningar synes ha gjort sig gällande t. ex. i 55 § Kejserliga förordningen 9 juni 1892 ang. tillverkning av brännvin: »Husbonde ansvarar för förbrytelse, som med hans vetskap och vilja mot denna förordning begås av hans hustru, husfolk eller i hans arbete antagen person, liksom vore förbrytelsen gjord av husbonden sjelf. Pröfve dock domaren, om den, af hvilken förbrytelsen utöfvades, kunnat och bort vägra att husbondens vilja efterkomma, i hvilket fall äfven den, som sålunda felat, bör till straff dömas.» Även i gällande finsk lagstiftning förekomma exempel på liknande stadganden. t. ex. 18 § lagen 31 jan. 1930 mot illojal konkurrens och 71 § 2 mom. lagen 9 febr. 1932 om alkoholdrycker.

Ett närmare studium av rättspraxis på grundval av denna lagstiftning, vilket tidigare icke synes ha gjorts i svenskspråkig litteratur, vore naturligtvis i detta sammanhang av intresse men har på grund av praktiska svårigheter icke kunnat företagas.

[27] *Kenny-Phillips* s. 45. Jfr även *Sayre* i Harvard Law Review XLIII (1929—1930) s. 702 ff.

[28] Dessa brott äro ärekränkning, »libel», medelst tryckt skrift (numera har dock det strikta ansvaret för tidningens ägare modifierats till en motbevislig presumtion om auktorisering av gärningen eller bristande aktsamhet) och skadegörelse eller andra åtgärder, som orsaka olägenhet för allmänheten, »public nuisance». Se *Kenny-Phillips* s. 46 och *Sayre* a. a. s. 708 ff. Jfr *Baty,* Vicarious Liability (1916), s. 198 ff.

företagaransvar torde delvis ha utbildats under inflytande av det med stöd av maximen »respondeat superior» utbildade utomobligatoriska skadeståndsansvaret för företagare ifråga om handlingar, som hans anställda företagit.[29]

I anslutning till dessa fall av strikt straffrättsligt företagaransvar enligt common law har lagstiftaren i ett flertal fall skapat straffstadganden, som uttryckligen eller underförstått lägga ett sådant strikt ansvar på »the master». Främst är det här fråga om brott mot näringsreglerande författningar, för vilka straffet är relativt lågt, i England speciellt regler angående bedrivande av utskänkningsrörelse samt försäljning av livsmedel och apoteksvaror.[30] Detta strikta företagaransvar är begränsat till handlingar, som den underordnade begår »in the course of his employment».[31] Avgörandet av när sådant strikt ansvar skall anses föreligga är beroende av en stundom besvärlig tolkning av varje särskilt straffstadgande för sig.[32]

I *fransk* rätt förekommer i stor utsträckning, att ägare av viss egendom eller idkare av näring eller annan verksamhet anses personligen ansvarig för att regler rörande egendomens förvaltning eller näringens utövande följas. Följaktligen straffas han för överträdelse av sådana regler, »bien qu'il ne l'ait pas matériellement commise, alors que peut-être il ne l'a ni inspirée, ni même connue et quoique la complicité en ces matières ne soit pas punissable».[33] I litteraturen göres ofta gäl-

[29] Se *Sayre* a. a. s. 690 ff. Jfr *Baty* a. a. s. 7 ff. och *Lundstedt,* Grundlinjer i skadeståndsrätten. Senare delen. Strikt ansvar I (1944), s. 437 ff.

[30] Se exempel hos *Kenny-Phillips* s. 47 f., *Halsbury's* Laws of England (Hailsham edition) IX (1933), s. 13 not (w) under rubriken »Food and Drug Cases», och XV (1934), s. 151 f., samt *Sayre* a. a. s. 713 f.

[31] Se *Harris-Wilshere* s. 35 och *Halsbury* a. a. IX, s. 13. Jfr *Sayre* a. a. s. 714. Denna begränsning, som icke närmare kommenteras i här anförd straffrättslig litteratur, synes härstamma från ovan antydda skadeståndsrättsliga praxis. Angående dess innebörd inom denna praxis, se *Baty,* a. a. s. 128 ff. och *Lundstedt* a. a. s. 486 ff. samt där anförd litteratur.

[32] Vid denna tolkningsoperation böra beaktas »the object of the statute, the words used, the nature of the duty, the person upon whom it is imposed, the person by whom it would in ordinary cases be performed, and the person upon whom the penalty is imposed». Se *Kenny-Phillips* s. 49 och *Harris-Wilshere* s. 35.

[33] Se *Vidal-Magnol* s. 560 f. Jfr *Roux* s. 363 f. och *Garçon* ad art. 5 nr 53 ff. Exempel finnas hos *Garçon* a. st., *Roux* a. st. samt *Villefranche,* La responsabilité pénale du fait d'autrui (1911), s. 46 ff.

lande, att förutsättning för detta ansvar är företagarens »propre faute ... ou son défaut de surveillance qu'il aurait dû exercer pour assurer l'exécution de son obligation personelle».[34] Emellertid synes denna personliga ansvarighet för företagaren vara så sträng, att den närmar sig strikt ansvar.[35] Jämte företagaren synes den underordnade, som utlöst ansvaret, kunna straffas för sin handling.[36]

Den allmänna regeln i *tysk* rätt synes vara, att en näringsidkare har att utöva uppsikt över sina underordnade för att förhindra överträdelser av föreskrifter rörande näringens utövning, men att han ansvarar för sådan överträdelse, endast då den skett med hans vetskap eller han på ett culpöst sätt försummat sin övervakningsskyldighet.[37] Stundom kan detta företagaransvar delegeras till ställföreträdare för företagaren.[38] Strikt ansvar torde icke förekomma annat än i vissa speciella fall med stöd av lagstiftning, huvudsakligen fiskaliska författningar.[39] Liksom i dansk rätt förekommer i tysk rätt, att företagaren enligt speciella straffbud har ett subsidiärt eller solidariskt ansvar för böter, som hans underordnade förskyllt.[40]

---

[34] *Garçon* ad art. 5 nr 53 och *Vidal-Magnol* s. 560. Jfr *Roux* s. 362, *Villefranche* a. a. s. 50 f. samt *Heinzmann* s. 97.

[35] Se bl. a. de fall, för vilka redogöres av *Garçon* ad art. 5 nr 63 och 69, samt resonemanget hos *Roux* s. 361 not 3.

[36] Se *Roux* s. 361 not 4 och *Vidal-Magnol* s. 561.

[37] Se *Frank* i ZStW Bd 37 (1916) s. 28 ff., särskilt s. 38 f., och *von Liszt* i ZStW Bd 37 (1916) s. 40 ff., särskilt s. 49 ff. Jfr *Borchert,* Strafrechtliche Verantwortlichkeit für Handlungen Dritter (1888), s. 124 f., och *Siegert,* Deutsches Wirtschaftsstrafrecht (1939), s. 43.

[38] Se t. ex. 151 § 1 st. i Gewerbeordnung 21 juni 1869: »Sind bei der Ausübung des Gewerbes polizeiliche Vorschriften von Personen übertreten worden, welche der Gewerbetreibende zur Leitung des Betriebs oder eines Teiles desselben oder zur Beaufsichtigung bestellt hatte, so trifft die Strafe diese letzeren. Der Gewerbetreibende ist neben denselben strafbar, wenn die Übertretung mit seinem Vorwissen begangen ist, oder wenn er bei der nach den Verhältnissen möglichen eigenen Beaufsichtigung des Betriebs, oder bei der Auswahl oder der Beaufsichtigung der Betriebsleiter oder Aufsichtspersonen es an der erforderlichen Sorgfalt hat fehlen lassen.»

[39] Se t. ex. *Liszt-Schmidt* s. 236 ff. och *Hippel* s. 288. Jfr *Alfred Wolff,* Strafe ohne Schuld in deutschen Abgabengesetzen (1913).

[40] Se *Liszt-Schmidt* s. 369 not 12 och *Alfred Wolff* a. a. s. 12 ff. och 38 ff.

Kap. IV.

Självständigt företagaransvar.

Såsom i föregående kapitel utvecklats innebär det självständiga företagaransvaret, att företagaren[1] i denna sin egenskap ålägges skyldigheter att företaga eller underlåta vissa handlingar. Detta ansvar förekommer, såsom tidigare antytts, i två olika former. Den ena formen, det *legala företagaransvaret,* karakteriseras av att lagstiftaren uttryckligen ålagt en företagare i denna hans egenskap att iakttaga ett visst handlingssätt. Straffstadgandet har sålunda redan enligt sin lydelse en företagare till specialsubjekt. Dylika regler, *företagarstadganden,* äro tämligen vanliga inom specialstraffrätten, vilket icke är ägnat att förvåna, om man betänker, att många specialstraffrättsliga författningar ha till syfte att reglera utövningen av en viss näring och att det vid stiftandet av en sådan författning därvid ligger nära till hands för lagstiftaren att under mer eller mindre medvetet inflytande av de kriminalpolitiska tankegångar, som ovan[2] framförts, lägga vissa i samband med företagets drift stående skyldigheter med särskild tyngd på dem som utöva vederbörande näring.

I företagarstadgandena har lagstiftaren använt olika metoder för att utpeka företagaren som specialsubjekt för en

[1] Här må erinras, att »företagare» användes såsom en sammanfattande beteckning på näringsidkare och ägare eller innehavare av viss egendom och med dem likställda subjekt, nämligen ledamöterna i en kollektiv enhets verkställande organ. Jfr ovan s. 96 och 117 f.

[2] Se ovan s. 103 ff.

viss förseelse, vilket sammanhänger med den inom specialstraffrätten vanliga lagstiftningstekniken att dela upp ett straffstadgande på två lagrum, av vilka det ena innehåller handlingsmönstret och det andra själva straffbudet, d. v. s. stadgandet om straff för den som icke rättar sig efter handlingsmönstret. Stundom är handlingsmönstret i ett företagarstadgande sådant, att det kan överträdas av vem som helst eller i varje fall även av andra än en företagare. En begränsning av de straffbara subjektens krets sker då genom att straffbudet uttryckligen riktas mot en företagare.[3] I andra fall riktas själva straffbudet icke mot ett specialsubjekt, men då är handlingsmönstret sådant, att det endast kan förverkligas av en företagare.[4] Någon gång kan avgörandet av om ett straffstadgande förutsätter specialsubjekt föranleda en viss tvekan. Så är fallet ifråga om stadganden, som förbjuda drivandet av viss näring utan särskild anmälan eller tillstånd.[5] Övervägande skäl tala för att dessa stadganden anses vara riktade mot ett (förtäckt) specialsubjekt, nämligen en näringsidkare, och icke mot andra subjekt, t. ex. näringsidkarens biträden.[6] Däremot förutsättes icke specialsubjekt vid stadganden, som innebära generellt förbud mot

[3] T. ex. 42 § arbetarskyddslagen (»Bryter arbetsgivare mot bestämmelse ... straffes med dagsböter»). En annan typ representera 1 och 6 §§ KK 5 april 1946 ang. arealinventering och kreatursräkning inom riket m. m. Enligt 1 § skall viss uppgift lämnas av den som innehar brukningsdel av angiven storlek, och i 6 § gives en straffbestämmelse för uppgiftsskyldig, som mot bättre vetande lämnar oriktig uppgift.

[4] T. ex. 3 och 23 §§ hyresregleringslagen. Enligt 3 § 1 och 4 st. förbjudes hyresvärden att företaga vissa handlingar, medan 23 § stadgar straff för »den som bryter mot vad i 3 § första eller fjärde stycket ... sägs».

[5] Se t. ex. 18 § näringsfrihetsförordningen (»Den, som utan vederbörlig anmälan ... eller tillstånd ... idkar försäljning eller tillverkning av varor ...»), 18 § 1 mom. KF 28 maj 1918 ang. handel med begagnade föremål (»Den, som, utan att ... därtill vara berättigad, idkar ... rörelse, som i 1 § avses ...») samt 7 § 1 mom. KF s. d. ang. idkande av pantlånerörelse (»Den, som utan behörigt tillstånd idkar pantlånerörelse ...»). Till denna kategori hör också straffbudet i 19 § 1 och 4 mom. i KF 16 maj 1884 ang. patent.

[6] Jfr *von Steyern* i SvJT 1918 Rf s. 76, vilken för ansvar anligt 9 § Kungl. ordningen 18 juni 1861 för tandläkarkonstens utövning fordrade, att den tilltalade självständigt utövar tandläkarkonsten, och följaktligen frikände en icke legitimerad person, vilken såsom biträde åt annan icke legitimerad dragit ut två tänder på en patient. Se däremot NJA 1948 s. 28 och 33.

vissa handlingar oberoende av om dessa företagas såsom led i en rörelse, t. ex. olovlig tillverkning och försäljning av rusdrycker.[7]

Den andra formen av självständigt företagaransvar, *rättspraxis' företagaransvar*, har utformats av rättspraxis vid tillämpningen av straffstadganden, som icke rikta sig mot en företagare som specialsubjekt. Rättsutvecklingen har nämligen lett därhän, att en företagare, i vars företag en förseelse begåtts, i många fall blir ansvarig därför, även om gärningsbeskrivningen icke direkt passar in på honom eller det icke kan bevisas, att han eljest tagit någon aktiv del i förseelsens begående. Utan uttryckligt stöd av lag har sålunda rättspraxis även vid stadganden, som icke enligt sin lydelse rikta sig enbart mot företagaren, givit denne samma ställning av specialsubjekt med särskilda förpliktelser att verka för stadgandenas efterlevnad som han har enligt företagarstadgandena.

Av framställningstekniska skäl behandlas i det följande legalt företagaransvar och rättspraxis' företagaransvar jämsides med varandra. I § 1 utredes närmare, vilka subjekt som äro underkastade självständigt företagaransvar, medan § 2 behandlar de objektiva och § 3 de subjektiva förutsättningarna för dylikt ansvar. § 4 innehåller undersökningar dels av möjligheterna att delegera självständigt företagaransvar till en ställföreträdare för företagaren och dels av förutsättningarna för bestraffning, utan att delegation föreligger, av underordnade i situationer, där principiellt självständigt företagaransvar kan förekomma. I § 5, slutligen, upptages till behandling ett mera speciellt problem, nämligen ansvarsfördelningen mellan de personer i en kollektiv enhets ledning, vilka, enligt vad ovan i kap. III utvecklats, principiellt äro att betrakta såsom företagare.

---

[7] Se t. ex. 30 § 1 mom. BrtF (»Den som olovligen tillverkar brännvin ...») och 7: 1 1 mom. RusdrF (»Den som utan att äga rätt till försäljning enligt denna förordning avyttrar rusdrycker ...»).

§ 1. *De ansvariga subjekten.*

I. De specialsubjekt, som *företagarstadgandena* avse, kunna indelas i olika grupper. Den första gruppen kan lämpligen betecknas *företagare i allmänhet.* Den omfattar näringsidkare av olika slag, stundom betecknade såsom innehavare[1] eller utövare[2] av viss rörelse eller med en benämning som anger såväl subjektets karaktär av företagare som hans bransch, såsom »boktryckare»[3] eller »redare».[4] Hit kunna även räknas »anordnare» av föreställning e. d.[5] samt viss uppdragsgivare.[6] En annan grupp utgöres av *arbetsgivare.* Regler om ansvar för dessa finnas bl. a. i arbetarskyddslagen och författningar som komplettera eller ansluta sig till denna,[7] de olika arbets-

1 Se t. ex. 40 och 41 §§ hotellstadgan (»innehavare av hotell eller pensionat»), 6 och 7 §§ bageriarbetstidslagen (»innehavare av företag, som i denna lag avses»), 41 § 1 mom. KF 3 juni 1932 med vissa bestämmelser ang. biografer och filmförevisning (»biografens innehavare»), 8 § KK 15 aug. 1933 med tilllämpningföreskrifter till KF 26 juni 1933 ang. slaktdjursavgift (»innehavare av slakteriinrättning»), 9 § KK 21 aug. 1935 ang. reglering av införseln av havre och majs samt vissa andra fodermedel (»innehavare av grynkvarn»), 8 § 1 mom. KK 8 okt. 1937 om skyddsåtgärder, som vid lastning och lossning av fartyg ankomma på arbetsgivaren m. fl. (»hamninnehavare»), samt 16 § tuberkulosförordning 31 mars 1939 (innehavare av mejerirörelse eller mjölkförsäljningsrörelse).

2 Se t. ex. 16 § KK 26 april 1940 om reglering av försäljningen och förbrukningen av vissa mineraloljor (»importör, tillverkare eller återförsäljare»), 34 § 3 mom. KF 25 okt. 1940 ang. yrkesmässig automobiltrafik m. m. (»den som utövar trafiken eller rörelsen»), 8 § lagen 30 juni 1943 om tillståndstvång för byggnadsarbete (»den som bedriver byggnadsarbete»), 14 § butikstängningslagen (»näringsidkare»), samt 2 § (jfrd med 1 §) KK 14 dec. 1945 ang. viss uppgiftsskyldighet för företagare inom handeln (»företagare inom handeln»).

3 TF § 1 mom. 5.

4 Se t. ex. 28 och 32 §§ lag 16 okt. 1914 om tillsyn å fartyg, 4 § KK 24 nov. 1932 ang. skyldighet för redare att avgiva vissa uppgifter beträffande fartyg, 19—20 §§ sjöarbetstidslagen, 6 § 2 st. lagen 15 dec. 1939 om utbetalande av krigsriskersättning till sjömän samt 11 § 1 st. KK s. d. ang. tillämpning av sistnämnda lag.

5 Se t. ex. 2 § KF 10 dec. 1897 ang. förbud mot barns användande vid offentliga förevisningar (»den som anordnar dylik tillställning»), 47 § 5 mom. stämpelförordningen (»anordnare av lotteri»), samt 17 § KK 21 dec. 1945 med tilllämpningsföreskrifter till 1945 års nöjesskatteförordning (»anordnare av nöjestillställning»).

6 Se t. ex. 4 § lag 4 juni 1937 ang. slakt av husdjur (»Verkställes slakt för annans räkning, åligger det den för vars räkning slakten utföres ...»).

7 42 och 44 §§ arbetarskyddslagen och exempelvis 14 och 15 §§ KK 23 maj 1919 ang. registrering och besiktning av vissa ångpannor m. m., 10 och 11 §§ lagen 19 febr. 1926 ang. förbud i vissa fall mot arbetares användande till målningsarbete, vid vilket nyttjas blyfärg, 3 § KK 26 sept. 1930 ang. förbud mot minderårigs användande till vissa farliga arbeten, 11 § KK 23 dec. 1931 om uppfordringsanordningar för personalbefordran i gruvor och stenbrott, 8 §

tidslagarna,[8] olycksfallsförsäkringslagen[9] samt 1945 års uppbördsförordning.[10] *Ägare och innehavare* av viss egendom bilda en tredje grupp. Bland företagarregler som hänföra sig till denna grupp märkas stadganden, som lägga ansvaret å ägare eller innehavare av fastighet[11] eller vissa tillbehör till fastighet,[12] fartygsägare,[13] ägare eller brukare av motorfordon[14] samt ägare eller innehavare av djur.[15] Vidare böra här uppmärksammas ett antal huvudsakligen under andra världskriget tillkomna straffstadganden, som rikta sig mot ägare

skogshärbärgeslagen, 8 § 3 mom. 1 st. KK 8 okt. 1937 om skyddsåtgärder, som vid lastning av fartyg ankomma på arbetsgivaren m. m., 3 § KK 14 jan. 1938 om användande av livbälte jämte säkerhetslina vid arbete å vissa hustak, 8 § KK 2 dec. 1938 ang. läkarundersökningar och läkarbesiktningar till förebyggande av vissa yrkessjukdomar, 2 § (jfrd med 1 §) KK 15 dec. 1939 ang. statistiska uppgifter om anställande av löntagare och upphörande av anställning samt 10 § 3 st. KK 11 maj 1945 med vissa bestämmelser till skydd mot skada från gengasdrivet fordon eller redskap.

[8] 12 § allmänna arbetstidslagen, 14 och 15 §§ arbetstidslagen för detaljhandeln, 12 och 13 §§ arbetstidslagen för hotell, restauranger och kaféer samt 12 och 13 §§ lantarbetstidslagen.

[9] 34 §; se även 8 § KK 9 nov. 1928 ang. anmälan om olycksfall i arbete.

[10] 100 §.

[11] Såsom exempel kunna anföras ordningsstadgan för rikets städer, 13 § 4 st. (försummelse av ägare eller innehavare av »lokal eller plats», som begagnas för tillställning) och 14 § (försummad gaturenhållning; skyldighet att hålla gatan ren åvilar i många städer fastighetsägaren), 3 § (jfrd med 1 §) lagen 26 maj 1933 om utrotande av berberis å viss mark (ansvar för ägare eller nyttjanderättshavare), 8 § 2 st. KF 6 dec. 1940 ang. särskild beredskapsmönstring för år 1941 (ansvar för fastighetsägare eller den i hans ställe är), 44 § 2 st. (jfrd med 38 §) brandstadgan (ansvar för fastighetsägare och med denne likställd eller arrendator) samt 62 § 2 mom. (jfrt med 38 § 2 mom. och 41 §) folkbokföringsförordningen 28 juni 1946 (ansvar för fastighetsägare eller den i hans ställe är).

[12] T. ex. 16 § KK 3 nov. 1939 ang. anordnande och begagnande samt tillsyn av vissa hissar (ansvar för ägaren av hissen) samt 4 § KK 25 febr. 1940 ang. förbud i vissa fall att använda central varmvattenberedningsanläggning och 3 § KK 13 sept. 1940 med vissa bestämmelser ang. användning av central varmvattenberedningsanläggning (ansvar för innehavaren av anläggningen).

[13] Se t. ex. 215 § tullstadgan samt 46 § uttagningsförordningen 9 okt. 1942.

[14] Se t. ex. 24 § lagen 10 maj 1929 om trafikförsäkring å motorfordon, 26 § motorfordonsförordningen, 34 § 2 mom. (jfrt med 25 § 2 mom. 1 p. och 32 § 5 mom. 1 st.) och 35 § 2 st. (jfrt med 25 § 2 mom. 4 st. och 32 § 5 mom. 2 st.) KF 25 okt. 1940 ang. yrkesmässig automobiltrafik m. m., 6 § (jfrd med 2 §) KK 29 jan. 1943 ang. inventering av landets förråd av vissa gummiringar m. m., 5 § (jfrd med 2 §) KK 8 jan. 1943 ang. skyldighet att lämna uppgifter rörande beskaffenheten m. m. av vissa lastautomobiler, 1 § 2 st. KK 8 jan. 1944 om viss uppgiftsskyldighet för ägare av för krigsmaktens behov uttagna motorfordon m. m. samt 9 § civil uttagningsförordning 18 febr. 1944.

[15] 5 § ordningsstadgan (ansvar för ägare av hund), 6 § KF 27 juni 1930 om utrotande av nötbromsen (ansvar för »djurägare») samt 11 § KF 15 mars 1946 om bekämpande av smittsamma sjukdomar hos bin (ansvar för innehavare av bisamhälle).

eller innehavare av lös egendom av betydelse för folkhushållningen.[16] Såsom en form av ägaransvar kan även betraktas det i 4 § 1 mom. InförselL stadgade ansvaret för mottagare eller annan, vilken äger förfoga över vara, varmed åtgärd vidtagits i avsikt att undandraga vara stadgad avgift till tullverket. Slutligen finnes en kategori straffstadganden, som stå på gränsen mellan regler som äro riktade mot företagare i allmänhet och sådana som avse ägare och innehavare, i det att de visserligen äro riktade mot ägare eller innehavare av viss egendom men att ansvarigheten mera synes knuten till innehavet eller utövandet av en rörelse, som bedrives med hjälp av denna egendom.[17]

Då det gäller att närmare fastställa, vilka personer som träffas av ett företagarstadgandes beskrivning av det ansvariga specialsubjektet möta ofta vissa svårigheter. Stundom kan visserligen någon tvekan knappast uppstå om vem som är ansvarig. Detta gäller t. ex. då straffansvar i visst hänseende vilar å näringsidkare, vilken driver viss näring efter tillstånd

[16] T. ex. 5 § 2 st. (jfrd med 1 §) lagen 31 mars 1938 om skyldighet i vissa fall att i fredstid tillhandahålla förnödenheter m. m. för krigsmaktens behov, 3 § KK 19 aug. 1940 ang. förbud att föra hö från visst område av riket, 13 § 2 st. KK 11 okt. 1940 ang. beslag å brödsäd och fodersäd m. m., 5 § KK 8 nov. 1940 ang. förbud mot vissa transporter av stråfoder, 4 § KK 16 maj 1941 ang. förbud i vissa fall att transportera ved, 4 § KK 17 april 1942 ang. förbud i vissa fall att transportera torv med järnväg, 18 § och 27 § 1 st. uttagningsförordningen 9 okt. 1942, 4 § KK 21 maj 1943 ang. förbud mot vissa transporter av träkol och gengasved m. m., 8 § (jfrd med 2 § 1 st.) KK 12 maj 1944 ang. inventering av landets förråd av ved samt timmer och vissa andra trävaror samt 6 § (jfrd med 1 §) KK 22 mars 1946 ang. uppgifter för svin- och hönsräkning den 15 april 1946.

[17] Hit höra t. ex. 17 § 2 mom. mejeristadgan 22 maj 1936 (ansvar för ägare eller innehavare av mejeri), 7 och 8 §§ lagen 12 dec. 1941 om reglering av förbrukning av elektrisk kraft och gas (ansvar för ägare eller innehavare av kraftföretag eller gasverk m. m.), 5 § (jfrd med 2 och 3 §§) KK 16 okt. 1942 ang. reglering av förbrukningen av elektrisk kraft för industriella ändamål (ansvar för ägare eller innehavare av kraftföretag), 4 § (jfrd med 1 §) KK 8 dec 1944 ang. förberedande åtgärder för reglering av förbrukningen av gas (ansvar för ägare eller innehavare av gasverk), 4 § (jfrd med 2 § 1 st.) KK 23 febr. 1945 ang. inskränkning i rätten att använda gas i vissa apparater (ägare eller innehavare av gasverk), 8 § 2 st. (jfrd med 2 § 1 st. och 4 §) KK 6 april 1945 ang. inskränkning av förbrukningen av gas (ägare eller innehavare av gasverk), 10 § 3 och 4 st. KK 11 maj 1945 med vissa bestämmelser till skydd mot skada från gengasdrivet fordon eller redskap (ägare eller innehavare av garage eller annan lokal, vari gengasdrivet fordon regelmässigt införes eller förvaras) samt 4 § (jfrd med 1 §) KK 13 juni 1947 ang. förberedande åtgärder för reglering av förbrukningen av elektrisk kraft (»ägare eller innehavare av anläggning för alstrande eller tillhandahållande av elektrisk kraft»).

av eller anmälan till offentlig myndighet, såsom innehavare av hotell- eller pensionatrörelse, innehavare av tillstånd till yrkesmässig automobiltrafik eller boktryckare. Likaledes torde det i regel vara lätt att fastställa, vem som är innehavare av viss egendom, då det gäller tillämpningen av stadganden, som lägga ansvaret å sådana subjekt. Ibland har lagstiftaren sökt undanröja vissa tillämpningssvårigheter genom att giva närmare bestämmelser om vem som är att anse som företagare enligt en viss författning. Såsom exempel kunna anföras definitionerna på arbetsgivare i arbetarskyddslagen, skogshärbärgeslagen och olycksfallsförsäkringslagen.[18] Dessa definitioner giva emellertid icke någon verklig ledning för fastställande av arbetsgivarbegreppet. Av intresse är dock att notera att enligt dessa stadganden arbetsgivaren skall vara »självständig företagare». Självständigheten är nämligen ett kriterium, som är gemensamt för alla subjekt, som här betecknats som företagare. Betydelsen av detta kriterium visar sig framförallt, då verksamheten på ett mera påtagligt sätt drives för annans räkning. Vidare finnas i rättsfallssamlingarna några fall, i vilka domstolarna haft att taga ställning till innebörden av ett företagarstadgandes subjektsbeskrivning. Av dessa synes den slutsatsen kunna dragas, att i ett förhållande mellan två parter, karakteriserat av att den ene är verksam för den andres räkning, frågan om den förstnämnde är självständig företagare bör bedömas med ledning av samtliga föreliggande omständigheter och icke enbart efter formen för ersättningen och grunderna för dess bestämmande. Sålunda kan en person icke betraktas som självständig företagare endast på den grund att han erhåller provision eller ackordsersättning i stället för fast lön.[19] Denna slutsats stödes

[18] Se 2 § arbetarskyddslagen, 1 § skogshärbärgeslagen och 2 § olycksfallsförsäkringslagen.

[19] I NJA 1943 s. 218 utfördes skogsavverkning och timmerkörning för virkesägarens räkning av en annan person mot viss ersättning per kubikfot. Virkesägaren och icke entreprenören ansågs av HD vara såsom arbetsgivare ansvarig för att härbärgen enligt skogshärbärgeslagen anordnades för de av entreprenören anställda arbetarna. Såsom skäl härför anförde HD, att entreprenören varit underkastad skyldighet att iakttaga virkesägarens föreskrifter beträffande arbetets verkställande och även i visst avseende i fråga om valet av arbetare

i viss mån av lagstiftarens övervägande inom ett annat lagstiftningsområde, nämligen förarbetena till kommissionslagen. Enligt 65 § denna lag, kan endast den vara handelsagent, som icke är anställd i huvudmannens tjänst utan driver verksamheten som självständig yrkesidkare med eget kontor eller annan lokal för sin rörelse, dit meddelanden angående denna kunna sändas. Vidare är rättsförhållandet mellan handelsresande och hans huvudman enligt 86 och 87 §§ kommissionslagen olika utformat allteftersom handelsresanden är anställd i huvudmannens tjänst eller ej. Någon antydan om när tjänsteförhållande skall anses föreligga finnes emellertid icke i lagen. Däremot dryftas denna fråga i motiven. Beträffande handelsagent uttalas sålunda där, att hänsyn måste tagas till en hel del omständigheter, vilka visserligen icke var för sig äro avgörande men, om de ses i sammanhang, i allmänhet torde lämna erforderlig ledning för

vid företaget. (Jfr NJA 1911 s. 375 och 1941 s. 41, i vilka fall emellertid icke talan om ansvar fördes) — Jfr SvJT 1947 Rf s. 2, som behandlar två olika fall, i vilka Svea HovR intagit olika ståndpunkter. I 1 § 3 mom. butikstängningslagen stadgas, att yrkesmässig försäljning till allmänheten annorstädes än i butik endast får äga rum under affärstid för handel med sådan vara som den försålda, och enligt 14 § straffas »näringsidkaren» för dylik försäljning på olaga tid. I fallet I hade en person till olika försäljare utlämnat lådor med glass och korv att mot provision försäljas genom kringföring å sön- och helgdagar, då sådan försäljning enligt 5 § är förbjuden. Enär varken uppdragsgivaren eller försäljarna hade särskilt tillstånd till denna försäljning, fälldes uppdragsgivaren till ansvar av såväl polisdomstolen som HovR. En ledamot av HovR ansåg att provisionsförsäljarna icke varit anställda hos uppdragsgivaren och att denne följaktligen icke vore ansvarig för den av dem drivna rörelsen. I fallet II, där omständigheterna voro i det närmaste likartade, ansåg polisdomstolen, i vars utslag HovR icke gjorde ändring, att försäljarna icke kunde anses såsom biträden i någon av uppdragsgivaren bedriven försäljningsverksamhet, varför denne frikändes. Två ledamöter i HovR ville fälla uppdragsgivaren till ansvar enligt 14 § butikstängningslagen, enär han med hänsyn till det intresse han haft i verksamhetens bedrivande och den osjälvständiga ställning de av honom anlitade försäljarna intagit måste anses ha bedrivit försäljning till allmänheten med försäljarna som biträden. — I fallet I synes HovR:s minoritet och i fallet II dess majoritet väsentligen ha fäst sig vid formen för ersättningen till försäljarna, medan majoriteten i fallet I torde ha anlagt liknande synpunkter som minoriteten i fallet II. Enligt min mening är det emellertid icke riktigt att såsom sistnämnda minoritet tillmäta uppdragsgivarens intresse i verksamheten självständig betydelse vid sidan av den yttre form, i vilken den bedrevs.

Att en relativt hög grad av självständighet hos en uppdragstagare ändock icke föranleder att han betraktas som självständig företagare framgår av NJA 1913 s. 287. I detta fall hade en styrelseledamot i ett aktiebolag uppdragit åt en annan person att försälja bolagets varor genom gårdfarihandel. Några föreskrifter om ordningen för handelns bedrivande hade bolaget icke givit. Styrelseledamoten fälldes till ansvar för olovlig gårdfarihandel.

frågans bedömande: »Om t. ex. mellanhanden fritt disponerar sin tid och själf bestrider kostnaderna för sin rörelse, såsom hyra för affärslokal och aflöning åt biträden, tyder detta på att han intager en självständig ställning, men självständig kan han vara, äfven om han får uppbära hyresbidrag från sin hufvudman. En självständig mellanhand erhåller i regel ersättning för sitt arbete i form af provision å de aftal, som af honom förmedlas eller slutas; den, som är anställd i hufvudmannens tjänst, åtnjuter däremot vanligen fast lön. Intet hindrar emellertid, att en handelsagent får sig viss minimiinkomst tillförsäkrad af hufvudmannen eller att personer, som äro anställda i en affär, hafva sin hufvudsakliga inkomst i form af provision.»[20] — Även beträffande handelsresande uttalas, att det icke låter sig göra att angiva något visst avtalsmoment, som skulle ha avgörande betydelse vid bedömandet av om han skall anses vara anställd hos huvudmannen eller icke; utan att hänsyn måste tagas till samtliga föreliggande omständigheter.[21] — Dessa synpunkter äga mutatis mutandis sin tillämpning även då det gäller att avgöra, om subjektsangivelsen i ett företagarstadgande passar in på en viss person.

Ytterligare bör framhållas, att det främst gäller att tolka det uttryck, varmed ett ansvarigt specialsubjekt angives i en viss författning, med hänsyn till de speciella syften, som uppbära författningen.[22] Med ett par exempel skall detta förtydligas. Stundom måste man taga hänsyn till de särskilda sociala överväganden, som föranlett stiftandet av en viss författning. Så är det t. ex. tydligt, att arbetsgivarbegreppet i arbetarskydds- och arbetstidslagstiftningens företagarstadganden är att bestämma enbart med hänsyn till vederbörande

[20] Förslag till lag om kommission, handelsagentur och handelsresande (1913), s. 185 f.

[21] A. bet. s. 223 f. — Av intresse i detta sammanhang är även den av *Bergström,* Kollektivavtalslagen, s. 28 ff., gjorda undersökningen om gränsdragningen inom arbetsrätten mellan anställd och självständig företagare.

[22] Jfr *Hesselgren-Samuelsson,* Den nya semesterlagen (1945), s. 12 ff., angående skillnaden mellan de »sociala» arbetstagar- och arbetsgivarbegreppen i t. ex. olycksfallsförsäkringslagen och motsvarande »civilrättsliga» begrepp i semesterlagen.

författningars sociala syften. I andra fall måste vissa civilrättsliga hänsyn tagas, exempelvis vid bestämmandet av vem som är ägare till viss egendom. Svårigheterna att fastställa vem som avses i företagarstadganden, som angiva ägare såsom ansvarigt subjekt, torde främst anknyta till förhållandet vid överlåtelse av egendomen, i det att det kan vara osäkert till vilket moment i äganderättsövergången, som överflyttningen av ansvarigheten från den gamla till den nya ägaren skall anknytas. Om icke särskilda skäl tala däremot, torde väl beträffande lös egendom traditionen vara det relevanta momentet. I ett par enstaka fall har detta uttryckligen uttalats av lagstiftaren i en situation, där frågan blir mycket brännande, nämligen vid avbetalningsköp. Innebörden av den regel, som där uppställts, är att sedan tradition skett, ägaransvaret skall vila på köparen, även innan äganderätten definitivt övergått till denne.[23] Något analogislut från ifrågavarande författningar till andra stadganden, som medföra ansvar för ägare till lös egendom, torde dock icke utan vidare kunna göras, utan det blir en tolkningsfråga vid varje särskild författning att avgöra på vem ansvaret skall vila. Fall kunna nämligen tänkas, då det är lämpligast att lägga ägaransvar på avbetalningssäljaren, ända till dess äganderätten definitivt övergått, eller å köpare, som låter det köpta kvarbliva i säljarens besittning. Ej heller är det beträffande fast egendom möjligt att generellt avgöra, när ansvaret skall övergå till ny ägare. Vanligen torde väl ansvaret anses övergå i och med tillträdet. Så torde exempelvis vara fallet beträffande den gaturenhållningsskyldighet, som med stöd av 14 § ordningsstadgan kan åläggas fastighetsägare. I andra fall kan det emellertid vara lämpligare att anknyta ansvarsöverflyttningen till köpeavtalets ingående eller lagfarts beviljande.

[23] 2 § KK 8 jan. 1943 ang. skyldighet att lämna uppgifter rörande beskaffenheten m. m. av vissa lastautomobiler, 3 § KK 8 jan. 1944 om viss uppgiftsskyldighet för ägare av för krigsmaktens behov uttagna motorfordon m. m. samt 10 § civila uttagningsförordningen 18 febr. 1944 (»Vad i denna förordning stadgas om ägare skall, i de fall då motorfordon eller motorredskap innehaves på grund av avbetalningsköp, i stället hava avseende å innehavaren, ändå att äganderätten ännu icke övergått å honom.») Jfr 1 och 24 §§ 1929 års lag om trafikförsäkring å motorfordon.

II. En undersökning av rättspraxis visar, att de säregna regler, som karakterisera *rättspraxis' företagaransvar,* gälla personer, som intaga samma ställning av självständig företagare som de specialsubjekt, vilka avses i de legala företagarstadgandena. Såsom exempel kunna anföras ägare av viss egendom,[24] fabriksägare[25] samt innehavare av gästgiveri,[26] restaurant[27] och handelsrörelse.[28] Dessa fall behandlas närmare i det följande. Beträffande förutsättningarna för att en sådan självständig ställning skall anses föreligga kunna vi hänvisa till vad som nyss anförts i motsvarande fråga vid behandlingen av företagarstadgandena.

III. Då företagaren är en kollektiv enhet, uppstå speciella problem rörande företagaransvarets placering. Dessa ha delvis behandlats ovan i kap. III,[29] och de hithörande frågor, som bliva aktuella ifråga om självständigt företagaransvar, komma, såsom nyss antytts, att dryftas nedan i § 5. I annat sammanhang (§ 4) behandlas också frågan om företagaransvaret kan delegeras till en företagaren underordnad befattningshavare. Innan vi här lämna frågan om de straffbara subjekten, skall emellertid med några ord ett annat problem beröras, nämligen frågan om vem självständigt företagaransvar drabbar, då företagaren är *omyndig.* I ett par fall finnas uttryckliga lagregler i detta ämne, nämligen i 33 § motorfordonsförordningen och 37 § KF 25 okt. 1940 ang. yrkesmässig automobiltrafik m. m., vilka föreskriva att de för ägare av motorfordon m. m. stadgade ansvarsbestämmelserna, då ägaren står under förmyndare, skola äga tillämpning på denne. Denna regel torde ägna sig väl såsom huvudprincip för allt självständigt företagaransvar. Dock synes den böra modifieras för de fall, då brottet begåtts i utövningen av en rö-

[24] NJA 1885 s. 472 och 474 samt 1903 s. 557.
[25] NJA 1941 s. 642.
[26] NJA 1904 s. 85.
[27] NJA 1930 s. 432 och 1937 s. 219.
[28] NJA 1944 s. 492 och 1945 s. 262.
[29] Se ovan s. 110 ff.

relse, som en omyndig driver på egen hand med tillstånd enligt 8:12 förmynderskapslagen, eller vid förvaltning av egendom, som han själv förvaltar med stöd av 5:4 och 5:5 nämnda lag. I dessa fall synes det nämligen motiverat, att den omyndige — som enligt nämnda stadganden måste ha fyllt sexton år — själv bär företagaransvaret. Vad här sagts om förmyndare torde även mutatis mutandis gälla god man för omyndig, sjuk eller bortovarande person.[30]

§ 2. *Objektiva förutsättningar för ansvar.*

I föregående paragraf har närmare bestämts vilka subjekt som kunna drabbas av självständigt företagaransvar. Därefter skall närmare undersökas under vilka förutsättningar detta ansvar inträder. Därvid skola vi först uppehålla oss vid de objektiva förutsättningarna för självständigt företagaransvar för att i nästa paragraf övergå till de subjektiva rekvisiten.

Beträffande de objektiva rekvisiten måste för det första uppställas det tämligen självklara kravet på att det i vederbörande straffstadgande beskrivna yttre brottsliga skeendet ägt rum. Eljest kan ju över huvud någon fråga om ansvar icke uppkomma. För det andra fordras, att det brottsliga skeendet har en *objektiv anknytning* till företagarens rörelse eller egendom.

Vid *kommissivdelikt* består den objektiva anknytningen i att företagaren själv eller någon av hans medarbetare eller biträden företager den förbjudna handlingen under utövningen av företagarens rörelse eller förvaltningen av hans egendom. Naturligtvis fordras dock icke, att handlingen såsom företagen av en medarbetare eller ett biträde uppfyller samtliga

[30] Jfr KU:s förslag till ny TF 4:2 (»I fråga om det ansvar som enligt denna förordning åligger boktryckare skall, då boktryckeri för omyndigs eller annans räkning drives av förmyndare eller god man, denne anses som boktryckare.») och 5:1 st. 2 (»I fråga om det ansvar som enligt denna förordning åligger ägaren skall, då hans egendom står under förvaltning av förmyndare eller god man, denne anses som ägare.») Se KU 1948:30 s. 50 och 52.

brottsrekvisit. Sålunda behöver den handlande icke ha de subjektiva förutsättningar, som straffbudet fordrar, och han behöver icke intaga den ställning av specialsubjekt, som lagen stundom föreskriver. Vidare kan den brottsliga verksamheten företagas av flera olika personer på så sätt, att var och en endast bidrager med ett moment i det skeende, som leder till förverkligande av brottsligheten. Det fordras alltså icke, att ett visst biträde kan sägas ha begått ett brott. Det räcker f. ö. att konstatera, att någon eller några inom biträdes- eller medarbetarkretsen förverkligat förseelsen genom sitt handlande. Någon utredning om vad var och en gjort kräves ej.

Vid en närmare analys av den objektiva anknytningen vid kommissivdelikt uppställa sig alltså två frågor till besvarande. Den första gäller vem som är att betrakta som medarbetare eller biträde till en företagare. Svaret på den frågan torde bliva i viss mån olika för de båda olika arterna av självständigt företagaransvar. Såsom huvudregel torde för dem båda följande formulering kunna uppställas: Medarbetare eller biträde är den som anställts av företagaren för att biträda i rörelsen eller med egendomens förvaltning eller som eljest utan att själv vara självständig företagare har erhållit i uppdrag av företagaren att främja de syften, som denne vill uppnå genom att driva rörelsen respektive inneha eller äga egendomen. Bedömandet av om uppdragstagaren är självständig företagare eller ej bör ske efter de principer, som utvecklats ovan i § 1. Även här är sålunda att observera, att förhållandena kunna ställa sig olika i skilda branscher och vid tillämpningen av olika specialstraffrättsliga författningar, varför några detaljerade allmängiltiga regler icke kunna uppställas. I ett par fall har emellertid begreppet medarbetare vid tillämpningen av rättspraxis' företagarregler utsträckts längre, än här skett, i det man låtit företagare ansvara för handlingar, som för hans räkning utförts av annan företagare såsom entreprenör.[1] Dessa fall torde dock vara att betrakta som undantagsfall speciellt inom rättspraxis' före-

[1] NJA 1903 s. 557 och 1904 s. 415. Båda fallen rörde tillämpningen av 1880 års flottningsstadga.

tagaransvar. Tidigare har utvecklats, att ett av de främsta skälen för företagaransvarets användning är att det tjänar till att bibringa motiv att övervaka en viss lagstiftnings efterlevnad just hos den person, som regelmässigt har de största möjligheterna att genomföra en effektiv sådan övervakning.[2] Detta skäl talar icke med nödvändighet för att en företagare, som anlitar en annan självständig företagare för utförande av ett uppdrag, skall bliva straffrättsligt ansvarig för det sätt, varpå uppdraget utföres, eftersom entreprenören är närmast att se till att gällande bestämmelser iakttagas. Annorlunda ställer sig naturligtvis förhållandet, om uppdraget går ut på företagande av olagliga åtgärder. Då kan emellertid uppdragsgivaren bliva ansvarig redan med stöd av »normala» regler om medverkan i brott, och ansvar för företagaren i en dylik situation kan därför icke betecknas som ett speciellt företagaransvar. I fråga om legalt företagaransvar kan man dock fråga sig om icke företagaren i många fall bör svara för handlingar, som företagas av entreprenör eller biträde till sådan. Då det här är fråga om bristande uppfyllelse av en skyldighet, som genom ett straffsanktionerat stadgande uttryckligen ålagts företagaren i denna hans egenskap, måste det ofta betecknas som tveksamt, om företagaren kan befria sig från ansvar enbart genom att uppdraga skyldighetens fullgörande åt en annan. Frågan kan icke avgöras generellt utan måste lösas genom en analys av varje företagarstadgande för sig.[3]

Ytterligare bör observeras det fall att legalt företagaransvar ålägges ägare. Då torde nämligen i vissa fall ansvar kunna utlösas genom handlande av andra personer, som stå i obligatoriskt förhållande till ägaren, än anställda och uppdragstagare, t. ex. låntagare, depositarie eller nyttjanderättshavare.[4] Däremot synes det orimligt, att låta ägare svara för handlingar, som begås av personer som icke ens stå i sådant

[2] Ovan s. 103 f.

[3] Jfr NJA 1943 s. 218 (se ovan s. 138 not 19).

[4] Jfr 26 § 4 mom. motorfordonsförordningen, jfrd med 7 § 1916 års bilansvarighetslag, som endast under vissa förhållanden befriar ägaren från ansvar, då hans bil innehaves med nyttjanderätt av annan.

förhållande till honom, t. ex. den som olovligen satt sig i besittning av egendomen.[5]

Den andra frågan rörande den objektiva anknytningen till företagarens rörelse eller egendom vid kommissivdelikt rör förutsättningarna för att ett biträdes eller en medarbetares handling skett under utövning av företagarens rörelse eller förvaltningen av hans egendom. Som huvudregel torde detta kunna sägas om en handling, som sker för företagarens räkning och faller inom ramen för de åtgärder, som äro förbundna med utövningen av rörelsen eller förvaltningen av egendomen. Om handlingen innebär en rubbning av kompetensfördelningen mellan olika befattningshavare inom företaget eller eljest strider mot givna föreskrifter, är däremot utan betydelse för den objektiva anknytningen. Sådana förhållanden kunna i stället inverka på bedömningen av om företagaren varit culpös eller icke, något som givetvis har betydelse i de fall, då culpa hos företagaren är en förutsättning för ansvarets inträde. Man kunde måhända ifrågasätta, om icke området för den objektiva anknytning, som är förutsättning för företagaransvar, är vidsträcktare, så att det omfattar även fall, då anställningen eller uppdraget möjliggjort eller underlättat för ett biträde eller en medarbetare att företaga en förbjuden handling för annans räkning än företagarens. Sådana omständigheter anses vara av betydelse, då det gäller att fastställa om ett ämbetsbrott begåtts »i tjänsten» (SL 25: 16 och 17 i lagrummens hittillsvarande lydelse).[6] De torde emellertid icke böra beaktas i detta fall, där frågeställningen är helt annorlunda.[7] Vid ämbetsbrott är nämligen frågan i

[5] 26 § 4 mom. motorfordonsförordningen, jfrd med 6 § bilansvarighetslagen, som fritar ägaren, då motorfordon brukas olovligen, torde innebära en regel, som skulle gälla utan uttryckligt stadgande, i vad den avser olovligt brukande av någon, som olovligen satt sig i besittning av fordonet. — Observera, att den här behandlade frågan om vem som genom sitt handlande kan ådraga en företagare ansvar, sammanhänger nära med de problem, som skola dryftas nedan i § 4, nämligen om det företagaren åvilande ansvaret kan delegeras till annan.

[6] Se *Agge* i FT 1940 s. 79 ff.

[7] Jfr förarbetena till NSL § 139 st. 3, vilket lagrum stadgar straff för överordnad, som underlåter att hindra »en i hans tjeneste forøvet forbrytelse»: »'I tjeneste forøvet forbrytelse' er å oppfatte strengt, så det ikke er nok, at den straffbare handling begåes under tjenesten og ikke heller ved hjelp

vilken utsträckning straff enligt SL påkallas vid kränkning av tjänsteplikt, medan vi här ha att avgöra, när en principal skall straffas för handlingar, som företagits av hans underordnade. Även för rättskänslan skulle ett dylikt vidsträckt straffansvar för principalen framstå såsom obilligt. I lagstiftning eller rättspraxis finnes icke något, som antyder, att företagaransvaret skulle utsträckas på angivet sätt till handlingar, som icke vidtagits för företagarens räkning. Ett undantag bör dock — i anslutning till vad som ovan sagts om de subjekt, vilkas handlande kan utlösa ansvar — göras för ansvar som enligt ett företagarstadgande åvilar ägare. Även en handling av medarbetare eller biträde, som icke företages för ägarens räkning, torde kunna medföra ansvar för denne.[8]

Vid *äkta underlåtenhetsdelikt* sker den objektiva anknytningen på så sätt, att genom en författningsregel företagaren i denna sin egenskap förpliktas att utföra viss positiv handling.[9] Vare sig företagaren iakttagit fullständig passivitet eller han uppdragit åt underordnade eller medarbetare att vidtaga ifrågavarande positiva handling, medför straffbudets »adressering» att en försummelse av den föreskrivna handlingen anknutits till rörelsen eller egendomen. — I den mån slutligen *oäkta underlåtenhetsdelikt* förekomma inom specialstraffrätten sker anknytningen efter liknande linjer som beträffande kommissivdelikt, i det att företagaransvar vid dylika delikt endast kan tänkas hänföra sig till en rättsstridig effekt, som uppkommer i följd av rörelsens utövning eller egendomens brukande, d. v. s. genom handlingar av företa-

---

av den anledning, som tjenesten gir. Handlingen må selv utgjøre eller inngå som et ledd i selve tjenestens utførelse» (citerat efter *Kjerschow* s. 392).

[8] Jfr förverkanderegeln i SL 2:17 (nya lydelsen), enligt vilken hjälpmedel vid brott m. m. kan förklaras förverkat, om brottet begåtts av någon, som varit i ägarens ställe. — 26 § 4 mom. motorfordonsförordningen, jfrd med 6 § bilansvarighetslagen, innebär ett undantag från den i texten förordade regeln, i det att även olovligt brukande av motorfordon, företaget av den, som på lovligt sätt fått fordonet i sin besittning, medför att ägaransvaret övergår till brukaren. Jfr närmare härom nedan s. 154.

[9] Det blir här fråga om legalt företagaransvar. Äkta underlåtenhetsdelikt torde sällan föranleda, att rättspraxis' företagaransvar inträder, enär straffstadganden, som innehålla påbud, sällan rikta sig mot okvalificerade subjekt.

garen, hans medarbetare eller biträden, eller som oberoende av det sätt, på vilket egendomen brukas, beror på farliga egenskaper hos densamma.

Äro ovanstående objektiva rekvisit uppfyllda, och föreligger ingen objektiv straffrihetsgrund,[10] synes regelmässigt ansvaret för en inträffad lagöverträdelse läggas på företagaren, förutsatt att denne har den psykiska inställning, som erfordras. I vissa fall kan dock ansvaret på objektiva grunder överflyttas på ett annat subjekt. Då emellertid delegation kan ske jämväl på subjektiva indikationer och då oftast både subjektiva och objektiva omständigheter äro av betydelse i varje särskilt delegationsfall, är det lämpligast att behandla delegationsproblemet för sig i ett sammanhang, sedan i följande paragraf det subjektiva rekvisitet vid företagaransvar analyserats.

§ 3. *Subjektiva förutsättningar för ansvar.*

I. Efter att i föregående paragraf ha behandlat vissa särskilda drag, som ha samband med det objektiva gärningsinnehållet skola vi nu övergå till att undersöka de förutsättningar för självständigt företagaransvar, som pläga hänföras till brottets subjektiva sida. Frågan om vilka subjektiva rekvisit som uppställas för företagaransvarets inträde är av allra största intresse, i synnerhet som man i litteraturen, då liknande rättsfigurer avhandlas, brukar såsom det karakteristiska för dylikt ansvar framhäva, att det inträder oberoende av dolus och culpa hos företagaren.

Ovan i kap. I har gränsen mellan culpöst ansvar och strikt ansvar närmare behandlats. Därvid har jag sökt påvisa, att någon fix gräns icke kan dragas mellan ansvar på grund av culpa och strikt ansvar, vilket särskilt träder i dagen inom det typiska området för strikt ansvar, nämligen då det gäl-

[10] Angående de objektiva straffrihetsgrunderna inom specialstraffrätten, se ovan s. 53 ff.

ler underlåtenhetssituationer. Vidare har där påpekats, att culpabegreppet kan givas en så vid omfattning, att det kan appliceras på all underlåtenhet att förebygga brottsligt skeende, som inculpaten haft möjlighet att förhindra.[1] En företagare skulle sålunda kunna anses ha handlat med culpa, så snart en lagöverträdelse inträffat i hans rörelse, som det stått i hans makt att förhindra. Uppfattas culpabegreppet på detta sätt, finnes knappast något utrymme för talet om strikt företagaransvar, enär företagare av kriminalpolitiska skäl sällan torde straffas för förseelser, som de icke skulle ha kunnat förhindra.[2] Emellertid torde termen culpa vanligen användas i en mera inskränkt bemärkelse. I denna mening är ett handlingssätt culpöst, om det avviker från vad en normalt aktsam person med samma bildning och begåvning som den handlande skulle ha företagit i samma situation som denne. Denna norm är naturligtvis ytterst obestämd och kan, då den skall tillämpas i det särskilda fallet, föranleda stor tvekan. Dess användning innebär dock, att allt brottsligt skeende, som kunnat förebyggas, icke stämplas som culpöst. I det följande kommer jag att tillämpa det mera inskränkta culpabegreppet och följaktligen att såsom strikt ansvar beteckna ansvar, som lagstiftaren eller rättspraxis ålägger en person utan hänsyn till om han iakttagit normal aktsamhet eller icke. Under detta uttryck faller då naturligen även ansvar för skeenden, som den ansvarige icke ens med största aktsamhet hade kunnat förhindra.

Att uppmärksamma i detta sammanhang är vidare huruvida skuldpresumtioner förekomma, vid vilka företagare kan befria sig från straff genom att visa, att han icke handlat dolöst eller att han iakttagit normal aktsamhet. Slutligen är det av intresse att notera huruvida i något fall samma tankegångar, som föra till att strikt ansvar ådömes en företagare i denna hans egenskap, kunna föranleda en avtrubbning av dolus såsom normalt subjektivt rekvisit för visst brott till culpa.

[1] Se ovan s. 10 f.
[2] Jfr ovan s. 106 f.

II. Vi skola först uppehålla oss vid frågan om det subjektiva rekvisit, som erfordras för *legalt företagaransvar*. Beträffande denna fråga är till en början att observera, att ett flertal företagarstadganden mer eller mindre noggrant angiva, vilket subjektivt rekvisit som erfordras för straffbarhet. Bland dessa märkes främst en stor tämligen enhetlig grupp av bestämmelser, som rikta sig mot företagare, vilka lämna oriktiga uppgifter i skilda hänseenden.[3] I regel fordras att uppgiften skall vara uppsåtligt oriktig, vilket uttryckes med sådana lokutioner som »medvetet oriktig uppgift» eller »mot bättre vetande».[4] Stundom straffas även grov vårdslöshet vid avgivande av oriktig uppgift,[5] varvid oftast skilda strafflatituder uppställas för de båda olika graderna av subjektiv täckning.[6] Dessa regler torde icke erfordra någon ingående kommentar. De nämnda lokutionerna synas innebära, att uppgiftslämnaren kan straffas för uppsåtligt brott, endast då han haft visshet om uppgiftens oriktighet.[6a] Eventuellt uppsåt tycks sålunda icke vara tillräckligt. Ej heller de övriga företagarstadgan-

[3] Även andra stadganden än företagarstadganden uppställa uttryckligen ett subjektivt rekvisit, då brottsbeskrivningen innebär förbud mot lämnande av oriktig uppgift; se t. ex. SL 13:1 i lagrummets hittillsvarande lydelse och 1 § skattestrafflagen. Ett exempel på de sällsynta stadganden, i vilka något subjektivt rekvisit icke uttryckligen föreskrives vid lämnande av oriktig uppgift, utgör företagarstadgandet i 15 § 1917 års lag om införsel i avlöning, pension eller livränta.

[4] Se t. ex. 18 § 2 st. och 18 a § 5 st. lagen 20 juni 1924 om viss panträtt i spannmål och liknande lagrum i lagen 30 juni 1942 om viss panträtt i spånadslin och hampa samt 6 § lagen 20 dec. 1946 om kontroll å överlåtelse av vattenkraft (»medvetet oriktig uppgift»), 44 § arbetarskyddslagen, 44 § 1 mom. KF 26 maj 1922 om luftfart, 13 § 2 st. allmänna arbetstidslagen, lantarbetstidslagen och arbetstidslagen för hotell, restauranger och kaféer, 15 § 2 st. arbetstidslagen för detaljhandeln, 49 § KF 26 juni 1931 om erkända sjukkassor, 6 § KK 20 sept. 1946 ang. inventering av vissa åkerarealer samt 4 § 2 st. KK 13 juni 1947 ang. förberedande åtgärder för reglering av förbrukningen av elektrisk kraft (oriktig uppgift »mot bättre vetande») ävensom 8 § KK 9 nov. 1928 ang. anmälan om olycksfall i arbete (»veterligen oriktig uppgift»).

[5] Se t. ex. 141 § 4 mom. taxeringsförordningen.

[6] T. ex. 2 § KK 15 jan. 1943 om skyldighet att lämna vissa uppgifter ang. fastighets ekonomiska förhållanden, 9 § lagen 30 juni 1943 om tillståndstvång för byggnadsarbete, 9 § 1 st. KF 10 juli 1947 om viss avgift å mjölk, grädde och ost samt 8 § 3 st. KK 29 aug. 1947 ang. reglering av förbrukningen av elektrisk kraft.

[6a] Observera dock, att *Undén*, Översikt över den svenska patenträtten (1915), s. 89, utan belägg eller motivering anser, att lokutionen »veterligen» i 22 § KF 16 maj 1884 ang. patent (i lagrummets lydelse före 1945) åsyftar även eventuellt uppsåt.

den, som uttryckligen föreskriva subjektivt rekvisit, uppsåt[7] eller oaktsamhet,[8] torde fordra någon närmare behandling. Måhända förtjänar ett fall av ett på särskilt sätt kvalificerat uppsåt, »tredska», att antecknas i detta sammanhang.[9] Presumtion om visst subjektivt rekvisit förekommer endast i enstaka fall.[9a]

De här exemplifierade metoderna att angiva det subjektiva rekvisitet äro emellertid icke i och för sig karakteristiska för företagarstadgandena. Samma metoder förekomma även i fråga om andra specialstraffrättsliga regler, både sådana som icke rikta sig mot specialsubjekt och sådana som avse andra specialsubjekt än företagare.[10]

I de allra flesta fall angiva emellertid icke företagarstadgandena vilket subjektivt rekvisit som erfordras. Vid en jämförelse med de bestämmelser, som uttryckligen föreskriva viss subjektiv täckning, ligger det måhända närmast till hands att e contrario draga den slutsatsen, att företagaren skall straffas på grundval av blotta faktum, oberoende av om dolus eller culpa ligger honom till last. Ett visst stöd erhåller en sådan slutsats av några företagarstadganden, i vilka särskilda *exculpationsregler*[10a] givits. Vi skola här något uppehålla oss vid två typer av sådana regler. Exculpationsregler av den ena typen stadga ansvarsfrihet för underlåtenhet att behörigen fullgöra viss anmälningsskyldighet, »därest omständigheterna giva vid handen, att underlåtenheten haft sin grund i ett tillfälligt förbiseende eller att anmälningsskyldigheten icke kun-

[7] T. ex. 4 § 2 st. KK 13 juni 1947 ang. förberedande åtgärder för reglering av förbrukningen av elektrisk kraft (»medvetet förfar oriktigt»), 9 § 1 st. KF 10 juli 1947 om viss avgift å mjölk, grädde och ost (»där underlåtenheten är uppsåtlig») samt 19 § 1 och 4 mom. KF 16 maj 1884 ang. patent (nuvarande lydelsen: »Den som uppsåtligen begår patentintrång...»).

[8] 7 § lagen 12 dec. 1941 om reglering av förbrukningen av elektrisk kraft och gas (uppsåtligen eller av grov vårdslöshet åsidosatt föreskrift) och 100 § 1 mom. 1945 års uppbördsförordning (uppsåtlig eller grovt oaktsam underlåtenhet att inbetala innehållet skattebelopp).

[9] Se 100 § 1 mom. uppbördsförordningen.

[9a] Se t. ex. 4 § 1 mom. InförselL.

[10] Jfr ovan s. 64.

[10a] Här åsyftas regler, vilka möjliggöra för en person, som principiellt är underkastad strikt ansvar, att genom förebringande av speciella omständigheter undgå ansvar, och icke stadganden som presumera förekomsten av visst subjektivt rekvisit. Jfr ovan s. 13.

nat fullgöras inom stadgad tid».[11] Detta uttryckssätt tyder på att lagstiftaren ansett straff principiellt böra drabba icke blott den som varit culpös, vare sig i högre eller ringare grad, utan även den som trots iakttagande av normal aktsamhet icke kunnat rätteligen fullgöra sin anmälningsskyldighet.[12] Härifrån göras så de i lagrummet anförda undantagen, tydligen av billighetsskäl. Mot denna tankegång skulle kunna invändas, att regeln tvärtom vore avsedd att underlätta bestraffning av företagaren genom att till dennes nackdel uppställa en presumtion om culpa, vilken annars åklagaren skulle vara skyldig att styrka. Häremot talar den omständigheten, att straffrihet inträder även vid »tillfälligt förbiseende», vilket utan tvivel vore straffbart, om den speciella exculpationsregeln saknades.[13] Ansvarigheten enligt vederbörande företagarstadganden torde således principiellt vara strikt.

Den andra typen av exculpationsregel finnes i 26 § motorfordonsförordningen. Enligt detta lagrum skall ett motorfordons ägare straffas, om fordonet brukas utan att det är registrerat eller utan att det befinner sig i författningsenligt skick eller om det användes i strid mot särskilt förbud för dess användning (1 och 2 mom.) — dock att ägaren är fri från ansvar, om han »iakttagit vad på honom ankommit till förhindrande av fordonets brukande» (3 mom.) — eller om fordonet brukats utan lov eller, under vissa förutsättningar, upplåtits med nyttjanderätt (4 mom. 2 st., jfrt med 6 och 7 §§ 1916 års bilansvarighetslag). Av denna formulering torde framgå, att lagstiftaren avsett, att ägarens ansvar principiellt skall vara strikt. Denna slutsats bekräftas av motiven till

[11] Se 5 § KF 30 april 1943 om skyldighet för arbetsgivare att anmäla arbetsanställning, 9 § 2 st. KK 3 dec. 1943 om skyldighet att anmäla hyresledighet m. m. och 4 § 1 st. 2 p. KK 14 april 1944 om skyldighet att lämna uppgift angående uthyrning av möblerad bostad. — Ett dylikt stadgande har även föreslagits i 66 § 3 st. av 1938 års arbetarskyddskommittés förslag till lag om skydd mot ohälsa och olycksfall i arbete m. m. (SOU 1946: 60 s. 50 f., jfr s. 632).

[12] I den mån regeln fritager den från ansvar, som varit absolut oförmögen att fullgöra sin anmälningsskyldighet, är den endast uttryck för en allmän regel inom specialstraffrätten; jfr ovan s. 56 f.

[13] Jfr SOU 1946: 60 s. 632, varav framgår, att avsikten med den föreslagna exculpationsregeln varit att åstadkomma mildare bestraffning av företagaren.

stadgandet. Ägarens ansvar erhöll sin nuvarande utformning genom 1923 års KF om motorfordon. Dessförinnan — enligt 1906 och 1916 års KF om automobiltrafik — ålåg ansvaret för bilens brukande i första hand föraren, och ägaren straffades endast, då förseelsen begåtts med hans vetskap. Såsom motiv för ändringen anfördes, att ägaren i första hand hade att se till att fordonet vore i författningsenligt skick och att han, men i allmänhet ej föraren, hade möjlighet att avhjälpa bristerna. Därjämte tillades, att den ändrade ansvarigheten borde »kunna bidraga till att ägaren såväl skaffar sig bättre kunskap om de olika stadganden i förordningen, som äga avseende på hans automobil, som ock noga tillser, att denna alltjämt svarar mot dessa stadganden».[14] De i det föregående närmare utvecklade tankegångarna, att företagarens ansvar skapar en tillsynsplikt för honom och att strikt ansvar kan leda till ökad aktsamhet hos den ansvarige[15] ha således i detta fall medvetet övervägts av lagstiftaren. Om det sålunda är klart, att 26 § motorfordonsförordningen principiellt förutsätter strikt ansvar, är däremot innebörden av regeln i 3 mom. om ansvarsfrihet för ägaren, då han »iakttagit vad på honom ankommer till förhindrande av fordonets brukande», mera osäker. Regeln skulle kunna tolkas som en presumtion om culpa, vilken ägaren kunde kullkasta genom att styrka, att han iakttagit normal aktsamhet. Av motiven till stadgandets förebild i 1923 års motorfordonsförordning framgår emellertid, att lagstiftaren endast haft för avsikt att skydda ägaren i en viss bestämd situation, nämligen då »en förare trots förbud från sin principal tager en denne tillhörig automobil i bruk, ehuru densamma icke befinner sig i föreskrivet skick».[16] Av rättspraxis framgår, att ett generellt förbud från ägaren mot användning av motorfordon, som icke uppfyller motorfordonsförordningens krav, icke är tillräckligt för att exculpera ägaren. Tydligen erfordras, att ägaren med vetskap om bilens brister i det konkreta fallet förbjudit dess användande. Att

[14] SOU 1922: 39 s. 163.
[15] Ovan s. 103 ff.
[16] A. bet. s. 163 f.

ägaren under iakttagande av normal aktsamhet icke fått kännedom om det hinder som förelåg mot fordonets brukande, synes icke medföra, att 26 § 3 mom. blir tillämpligt.[17] Då exculpationsregeln i motorfordonsförordningen endast kan tillämpas i så ringa omfattning, kan det ifrågasättas om den har någon självständig betydelse vid sidan av den bestämmelse i 26 § 4 mom. 2 st. som överflyttar ägarens ansvar till brukare, som är skadeståndsskyldig enligt 6 § 1916 års bilansvarighetslag, d. v. s. den som utan lov brukar annans automobil. Det synes nämligen antagligt, att en förare, som trots honom i det konkreta fallet meddelat förbud begagnar en bristfällig bil, blir ersättningsskyldig enligt 6 § bilansvarighetslagen för skada som därvid inträffar.[18] — Exculpationsregler förekomma emellertid endast i undantagsfall.

Som i det föregående redan antytts ger lagtexten ofta ingen som helst ledning i fråga om det subjektiva rekvisitet. Det torde emellertid vara alltför djärvt att i sådana fall medelst den ovan antydda slutsatsen e contrario antaga, att lagstiftaren åsyftat strikt ansvar varje gång han uppställt företagarstadganden utan att angiva subjektivt rekvisit. Den specialstraffrättsliga lagstiftningen är icke alltid utarbetad med sådan följdriktighet och noggrannhet i detaljer, att man kan förutsätta att lagstiftaren övervägt problem, som icke be-

[17] Se NJA 1943 s. 507: Den i Stockholm bosatte verkställande direktören i Bolidens gruvaktiebolag fälldes till ansvar för att några bolaget tillhöriga bilar i författningsstridigt skick framförts i trakten av Boliden. Svaranden uppgav, att generella order givits om att bolagets bilar ej finge brukas, därest de icke uppfyllde förordningens föreskrifter. Åklagaren gjorde icke gällande, att svaranden känt till eller borde ha känt till bilarnas bristfälligheter.

[18] 6 § bilansvarighetslagen har t. ex. tillämpats på en person, som fått en annans bil till sig utlämnad för dess förande till ett garage för reparation men som därvid begagnat tillfället att bruka bilen i strid mot förbud av ägaren att eljest använda den, innan trafikförsäkring tagits på den; NJA 1934 s. 597. Se även i rubriken till nämnda rättsfall angivna fall ävensom NJA 1935 s. 181. — Ett problem, som dyker upp i detta sammanhang, ehuru det icke i och för sig har betydelse för fastställandet av det subjektiva rekvisitet enligt 26 § motorfordonsförordningen, rör lämpligheten av att sammankoppla frågan om vem som skall bära det straffrättsliga ansvaret för att en oregistrerad eller bristfällig bil begagnas med avgörandet av vem som skall drabbas av skadeståndsskyldighet, om skada inträffar under färden. Det kan ifrågasättas, om icke bedömandet av när ett olovligt brukande föreligger bör företagas ur olika synpunkter, allteftersom det är fråga om att ådöma straff för en ordningsförseelse eller att utdöma ersättning för en trafikskada.

handlats i lagtexten, och medvetet lämnat åt rättspraxis att under jämförelse med andra författningar draga slutsatser av denna lagstiftarens tystnad. Under sådana förhållanden är det särskilt vanskligt att utan stöd av andra tolkningsdata än ett e-contrario-slut antaga en lösning, som helt strider mot en inom den allmänna straffrätten praktiskt taget undantagslöst tillämpad princip, nämligen att ansvar icke ådömes, annat än då åtminstone culpa ligger gärningsmannen till last. Däremot kan man säkerligen i de flesta fall — särskilt vid underlåtenhetsbrott — utgå från, att det för tillämpningen av ett företagarstadgande utan angivet subjektivt rekvisit är tillräckligt att culpa visas föreligga. Man behöver alltså icke såsom inom den allmänna straffrätten in dubio fordra dolus.[19] Beträffande vissa företagarstadganden föreligga emellertid tolkningsdata — främst förarbeten och rättspraxis — av vilka framgår, att företagarens ansvar enligt dessa stadganden är strikt eller att mycket lindrig oaktsamhet leder till ansvar. Vi skola i det följande närmare uppehålla oss vid ett antal sådana bestämmelser.

Härvid märkas främst vissa straffbestämmelser i TF, som sakna uppgift om subjektivt rekvisit — nämligen ordningsföreskrifterna i § 1 mom. 5, 11—13 och 25 samt § 4 mom. 2,[20] vilka lagrum ålägga boktryckare samt utgivare och ägare av periodisk skrift samt huvuddistributör för skrift, tryckt i utlandet, straffansvar för underlåtenhet att sätta ut tryckort och tryckår på skrift, att avlämna granskningS- och bibliotheksexemplar m. m. Reglerna om ansvar för tryckt skrifts innehåll, vilka delvis äro företagarstadganden, komma däremot icke på grund av sin mycket speciella karaktär att närmare behandlas i denna avhandling. Beträffande nämnda ordningsföreskrifter i deras lydelse före 1941 års ändringar i TF synes rättspraxis ha intagit den ståndpunkten, att det av vederbörande lagrum utpekade specialsubjektet skulle ådö-

[19] Jfr ovan s. 64 ff.

[20] Observera dock, att § 1 mom. 11 st. 2 och 3 uppställer krav på vetskap. Vetskap fordras dessutom vid brott enligt § 1 mom. 15 st. 2 p. 2; se nedan not 23.

mas ansvar, även om oaktsamhet eller uppsåt icke låge det till last.[21] Under förarbetena till 1941 års lagändringar ägnades ingen uppmärksamhet åt detta problem.[22] Vid sådant förhållande måste man räkna med att strikt ansvar fortfarande är regel.[23] Det år 1948 såsom vilande antagna förslaget till ny TF innehåller motsvarigheter till dessa ordningsföreskrifter. Frågan om subjektivt rekvisit hos den ansvarige företagaren vid brott mot dem förbigås emellertid med tystnad.[24]

Näringsfrihetsförordningen stadgar i 18 § straff för den som utan anmälan eller tillstånd idkar försäljning eller tillverkning av varor. I NJA 1906 s. 102 ådömdes ledamöterna i styrelsen för en ekonomisk förening ansvar för att föreningen i öppen bod sålt varor till andra än medlemmar, enär de så-

[21] NJA 1909 s. 389: »Den ansvarige» (angående det förr praktiserade bruket att anmäla någon såsom ansvarig för tryckeriet, se *Thulin,* 1941 års tryckfrihetslagstiftning [1941], s. 18) — delägare och tillika disponent — för tryckeri dömd för utsättande av orätt boktryckarnamn, som företagits av föreståndare utan »den ansvariges» vetskap. Minoriteten i HD (tre jr mot fyra) ville endast fälla för underlåtenhet att utsätta rätt boktryckarnamn. — Jfr NJA 1884 s. 349 och 1931 s. 549.

[22] Se t. ex. SOU 1939: 32 s. 31 ff. 1912 års betänkande med förslag till TF synes ha utgått från att ansvaret skulle vara strikt. Härpå tyda bl. a. de däri föreslagna reglerna om ansvarig föreståndare för boktryckeri- och förlagsrörelse samt om subsidiärt ansvar för juridiska personer m. fl. (3 kap. 1 och 6 §§; s. 16 f.).

[23] Det i texten sagda avser naturligtvis icke de stadganden, som uttryckligen uppställa krav på vetskap. — *Malmgren,* Sveriges grundlagar, 5 uppl. (1947), s. 198, anser att ägaren av periodisk skrift icke »rimligtvis» bör straffas jämlikt TF § 1 mom. 11 för att utgivningsbevis saknas, »om han gjort vad som skäligen kan begäras av honom för att få ansökningen ingiven». Skälet härtill vore att det ankomme på utgivaren och icke på ägaren att göra ansökan om utgivningsbevis. Samma uppfattning hyser *Fahlbeck;* se *Fahlbeck-Jägerskiöld-Sundberg,* Medborgarrätt (1947), s. 285. *Malmgrens* och *Fahlbecks* uppfattning synes tilltalande men torde vara svår att förena med det strikta ansvar, som eljest synes behärska TF:s ordningsföreskrifter. — Företagarstadgandet i § 1 mom. 15 st. 2 p. 1, som sanktionerar författarens anonymitetsrätt, saknar uppgift å subjektivt rekvisit men torde förutsätta uppsåt med hänsyn dels till ordalydelsen och dels till regeln i p. 2, som stadgar straff för utsättande med utgivarens, förläggarens eller boktryckarens vetskap av annat namn eller annan allmänt känd pseudonym än författarens, vilket brott icke torde vara avsett att bestraffas under andra förutsättningar än brott mot p. 1. Jfr *Fahlbeck* a. a. s. 284.

[24] Det föreslagna stadgandet TF 4: 8 motsvarar de nu gällande straffbestämmelserna i TF § 1 mom. 5 och 12 samt § 4 mom. 2, medan nu gällande § 1 mom. 11 ersättes av den föreslagna 5: 12 och nu gällande § 1 mom. 13 av den föreslagna 5: 14. Varken de föreslagna stadgandenas ordalydelse eller motiv ge någon ledning för besvarande av här behandlade fråga; se SOU 1947: 60 s. 231 och 240. Däremot ägnar förslaget en viss uppmärksamhet åt subjektiva omständigheter såsom förutsättning för brott mot reglerna om tryckt skrifts innehåll (a. bet. s. 156). Se även KU 1948: 30 s. 51 och 55 samt 1948: 31.

som styrelseledamöter »ansvariga för föreningens åtgörande uti förevarande afseende gjort sig skyldiga till förseelse, som i 18 § af nämnda K. F. omförmäldes». Styrelseledamöterna hade invänt att försäljningen omhänderhafts av en handelsföreståndare, och HR hade frikänt dem, enär det icke blivit styrkt, att den åtalade försäljningen skett med deras vetskap och samtycke. Möjligen baserar sig överinstansernas avgöranden på ett antagande att styrelseledamöterna culpöst svikit sin övervakningsplikt. Några antydningar härom givas emellertid icke i deras utslag.[25]

Såsom exempel på straffstadganden med strikt ansvar ha stundom åberopats vissa företagarstadganden i 1868 års ordningsstadga för rikets städer, nämligen 13 § 4 st., som rör ägares eller innehavares försummelse att förvissa sig om att offentlig tillställning i hans lokal vederbörligen anmälts, och 14 §, vilken stadgar ansvar för bristande gaturenhållning (jfr nedan).[26] Är ansvaret enligt dessa lagrum strikt, torde väl detsamma gälla ägaransvar jämlikt 4 och 5 §§ ordningsstadgan, vilka lagrum röra ägares ansvar för att hans djur finnas lösa på gata m. m. Det är svårt att bilda sig en uppfattning om riktigheten av ett dylikt påstående, enär antalet i de tryckta rättsfallssamlingarna refererade fall, i vilka dessa lagrum tillämpats, är förhållandevis ringa. I NJA 1886 s. 274 tycks emellertid kravet på subjektivt rekvisit vid tillämpningen av 5 § ha trubbats av, i det att ansvar synes ha ådömts hundägare på det blotta faktum, att hunden varit utelöpande i stad. Några rättsfall finnas dessutom beträffande 14 § ordningsstadgan. Denna paragraf utgör ett blankettstadgande, som överlämnar åt lokala myndigheter att närmare bestämma hur gaturenhållning skall ske och vem som skall ombesörja den. Regelmässigt torde de lokala stadgandena lägga renhållningsskyldigheten å ägare till fastighet, som gränsar till gata. Blankettstadgandet blir sålunda jämte den utfyllande lokala

[25] Två jr mot tre ville fastställa HR:s utslag.

[26] Så t. ex. i motion i AK 1895: 31 och BevU 1895: 4 s. 3 ff. Även andra lagrum i ordningsstadgan, vilka emellertid icke äro företagarstadganden, påstods ibd. för principal föranleda strikt ansvar, nämligen 15—17 §§.

bestämmelsen ett företagarstadgande. Samtliga refererade rättsfall, i vilka frågan om det subjektiva rekvisitet vid brott mot detta företagarstadgande blivit aktuell, avse försummelser att under vintern bortföra snö och is samt förebygga halka och ha anhängiggjorts i samband med talan om skadestånd för kroppsskada, som inträffat genom halkning. Måhända kunna dessa fall därför icke anses vara fullt representativa, emedan det ju är tänkbart att frågan om straffbarhet i någon mån influerats av skadeståndsfrågan. I skadeståndsmål av här ifrågavarande art är rättspraxis' hållning svårbestämbar och föremål för delade meningar. Å ena sidan ifrågasättes om man icke står inför ett strikt skadeståndsansvar utanför culparegelns område, baserat på bristfälliga anordningar såsom en ansvarsgrund sui generis. Å andra sidan göres gällande, att i dylika fall culpa torde ha förelegat hos företagaren — låt vara att kraven på omsorg och försiktighet stundom ställts högt.[27] En annan komplikation vid bedömningen av dessa fall är svårigheten att skilja mellan brottets subjektiva och objektiva rekvisit. Denna svårighet som tidigare i detta arbete behandlats ur rent principiella synpunkter, visar sig i detta fall bestå i att rent objektivt sett brott mot 14 § ordningsstadgan och kompletterande lokala stadgar icke kan anses föreligga, så snart snö eller is finnes på gatan, utan att visst utrymme uttryckligen eller underförstått lämnas åt en normativ bedömning av omständigheterna i det särskilda fallet, såsom den tid under vilken halka förelegat innan åtgärd vidtogs, vidtagna åtgärders tjänlighet m. m. Domstolens yttrande i ett visst fall, att renhållningsskyldighet försummats, behöver därför icke innebära ett påstående om att culpa ligger något subjekt till last utan endast ett konstaterande av att de objektiva rekvisiten för tillämpligheten av 14 § ordningsstadgan föreligga. Man synes emellertid med fog kunna göra gällande, att rättspraxis visat en benägenhet att lägga det kriminella ansvaret på fastighetsägaren i denna hans egenskap, vare sig culpa lig-

[27] Se härom *Strahl* i Festskrift tillägnad Marks von Würtemberg (1931), s. 577 ff., *Karlgren,* Skadeståndsläran (1943), s. 124 ff., samt *Alexanderson* i FJFT 1944 s. 93 ff., särskilt s. 103 f.

ger honom personligen eller endast någon anställd till last. På grundval av föreliggande material kan man däremot icke påstå, att ansvar för ägaren inträder, om culpa icke kan påvisas ens hos en anställd.[28] Däremot finnes ett rättsfall rörande ansvar för chefen för en stads renhållningsverk, till vilken fastighetsägarens ansvar delegerats med stöd av bestämmelser i en renhållningsstadga, i vilket HD tydligt uttalat, att culpa måste ligga fastighetsägaren till last för att honom skulle kunna ådömas straff eller skadestånd.[29]

Strikt ägaransvar torde förekomma i lagen 20 juni 1919 innefattande bestämmelser i anledning av konventionen 5 febr. 1919 mellan Sverige och Norge angående flyttlapparnas

---

[28] NJA 1942 s. 580: RR, vars utslag icke ändrades av överinstanserna, konstaterade, att gångbanan utanför svarandens fastighet vid olyckstillfället, ehuru då åtskilliga timmar förflutit efter det senaste snöfallet, icke varit befriad från snö- eller isbildningar och ej heller tillfredsställande beströdd med sand eller annat tjänligt ämne, samt att svaranden därigenom såsom ägare till fastigheten måste ha gjort sig skyldig till försummelse. Av referatet att döma synes culpa närmast ha legat en gårdskarl till last. I detta fall synes det blotta faktum, att renhållningsskyldigheten icke fullgjorts, ha ansetts vara tillräcklig grund för ansvar. — I NJA 1943 s. 117 ansåg RR, att en hos ägaren, en bostadsförening, anställd gårdskarl borde hava insett att en isbildning å gångbanan skolat huggas bort samt att ledamöterna i föreningens styrelse i denna sin egenskap vore ansvariga jämlikt 14 § ordningsstadgan för den försummelse som sålunda förelegat. HovR fann icke skäl göra ändring i RR:s utslag. Ansvarsfrågan fullföljdes icke till HD. — NJA 1943 s. 201: RR ansåg, att fastighetsägaren genom att för utförandet av renhållningen anställa en gårdskarl, mot vars lämplighet för sysslan någon befogad anmärkning icke funnits, uppfyllt vad som i fråga om renhållningen skäligen kunnat fordras av honom, samt ålade gårdskarlen ensam straff och skadestånd. HovR, där målsäganden och gårdskarlen, men icke åklagaren, besvärade sig, fastställde RR:s utslag beträffande gårdskarlen men ådömde tillika fastighetsägaren skadeståndsskyldighet, enär han såsom ägare till fastigheten vore ansvarig enligt de särskilda ordningsföreskrifterna för att gångbanan framför fastigheten vid behov sandades och han icke genom det åt gårdskarlen lämnade uppdraget befriats från ansvarighet i berörda hänseende. HD (fyra jr) gjorde ej ändring i HovR:s utslag. Minoriteten (två jr) instämde i HovR:s yttrande om att fastighetsägaren i denna sin egenskap hade att bära ansvaret för gångbanans beskaffenhet (men befriade gårdskarlen från straff och skadeståndsskyldighet). Ehuru HovR och HD icke hade att ingå på frågan om fastighetsägarens straffansvar, synes sålunda deras uppfattning ha varit, att han borde ha fällts till straff.

[29] NJA 1943 s. 714: Majoriteten i HD (tre jr) uttalade, att den omständigheten, att de olägenheter i form av hala ställen och en s. k. snörygg på olycksplatsen, som orsakat olyckan, icke avhjälpts, icke kunde läggas den tilltalade till last såsom försummelse samt att ej heller eljest något förhållande förebragts, på grund varav den tilltalade kunde anses ha såsom chef för stadens renhållningsverk gjort sig skyldig till någon försummelse i avseende å ledningen eller övervakningen av arbetet inom verket. Minoriteten (två jr) åberopade allenast det sistnämnda av dessa båda domskäl.

rätt till renbetning. I 46 § a) stadgas nämligen böter för norsk lapp, vilkens renar uppehålla sig på visst område i Sverige. Något subjektivt rekvisit omnämnes varken i lagen eller i konventionen, som innehåller förebilden till denna bestämmelse.[30] Detta stadgande bör ses i samband med den norska lapplagstiftningen, för vilken strikt ansvar icke är främmande.[31] I den rent svenska lagen 18 juli 1928 om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige finnes däremot inget stadgande, som kan antagas innefatta strikt ansvar.

Arbetarskyddslagens företagarstadganden i 42—45 §§ lämna — med undantag av 44 § — öppet, om oaktsamhet eller uppsåt kräves för att arbetsgivare, upplåtare av arbetslokal, tillverkare eller försäljare skall kunna ådömas ansvar. Refererade rättsfall giva ingen ledning för besvarande av denna fråga. Av förarbetena synes emellertid framgå, att ansvaret är strikt. I det kommittébetänkande, vilket ligger till grund för lagen, föreslogs ett stadgande av innehåll att arbetsgivaren i vissa angivna fall skulle vara fri från ansvar, om han förmådde visa, att den åtalade förseelsen »icke skäligen kunde läggas honom till last», varvid ansvaret i stället skulle åvila vederbörande arbetsledare. Såsom motiv anfördes, att i mål angående förseelser mot lagen 17 okt. 1900 ang. minderårigas och kvinnors användande till arbete i industriellt yrke, vilken lag under alla förhållanden lade ansvaret för en begången överträdelse på yrkesidkaren, straffpåföljd i åtskilliga fall torde ha drabbat personer, som icke rimligtvis kunnat sägas ha haft någon skuld till den åtalade förseelsen. En underordnad arbetsledare kunde t. ex. — yttrade kommittén — tvärtemot given order låta minderåriga arbeta på övertid.[32] I modifierad form upptogs det av kommittén föreslagna stadgandet i lagrådsremissen, i det att arbetsgivaren föreslogs

[30] Se KPr 1919: 201 s. 180.

[31] Se lov om reindriften 12. mai 1933 §§ 74 och 96 (straff för den »hvis rein opholder sig» på visst område). Att ansvaret här är strikt bestyrkes av *Andenæs* s. 18. Jfr stadganden anförda hos *Hagerup* s. 280. Se även *Augdahl* i NTfS 1918 s. 269 ff.

[32] Betänkande afgifvet den 9 december 1909 af ... kommittén för revision af lagarna angående skydd mot yrkesfara och angående minderårigas och kvinnors användande till arbete i industriellt yrke m. m. (1909), s. 21 och 160 f.

vara från ansvar fri, om förseelsen icke skäligen kunde läggas honom till last; i stället skulle ansvaret drabba hans ställföreträdare eller annan arbetsledare.[33] Lagrådet invände emellertid mot den föreslagna regeln, att arbetsgivaren enligt allmänna rättsgrundsatser skulle bära ansvaret för åsidosättande av de förpliktelser, som genom förslaget uttryckligen ålagts honom, samt att tillfyllestgörande skäl saknades att genom den föreslagna regeln intaga en härifrån avvikande ståndpunkt.[34] Härigenom har lagrådet visserligen icke uttryckligen tagit ståndpunkt till frågan om arbetsgivaren borde svara utan culpa, men med hänsyn till vad kommittén anfört måste lagrådets anmärkning uppfattas såsom en rekommendation av strikt ansvar för arbetsgivaren. — På grund av lagrådets kritik upptogs icke den föreslagna exculpationsregeln i förslaget till riksdagen, vilken i sin tur på denna punkt antog propositionen i oförändrat skick.[35]

I det förslag till ny arbetarskyddslag, som framlagts 1946, förutsättes det synbarligen, att ansvaret beträffande flertalet straffstadganden skall vara strikt. Detta framgår bl. a. av uttalanden i motiven, att den felandes uppsåt skulle beaktas vid *straffmätningen*[36] samt att arbetsgivaren icke skulle kunna undgå ansvar för förseelse mot de stadganden, som äro riktade mot honom, i andra fall än då arbetsrådet med stöd av ett föreslaget stadgande i avseende å efterlevnaden av sådana bestämmelser godtagit viss person såsom arbetsföreståndare i arbetsgivarens ställe.[37]

I 12 § allmänna arbetstidslagen stadgas: »Använder arbetsgivare arbetare till arbete i strid mot vad i denna lag är stadgat... straffes med böter». Denna lydelse föreslogs under förarbetena till 1919 års allmänna arbetstidslag då det förmenades, att man därigenom skulle förekomma, »att frågor skulle kunna uppstå om utkrävande av ansvar å arbetsgivare

33 KPr 1912: 104 s. 73 och 96.
34 KPr 1912: 104 s. 213 f.
35 RSkr 1912: 171.
36 SOU 1946: 60 s. 632.
37 SOU 1946: 60 s. 232 ff. Denna regel behandlas närmare nedan s. 185 ff.

i det fall, att någon hans arbetare utan hans vetskap och vilja arbetade utöver den enligt lagen gällande begränsning».[38] Samma formulering har utan särskild motivering efter förebild av allmänna arbetstidslagen upptagits i lantarbetstidslagen, arbetstidslagen för detaljhandeln samt arbetstidslagen för hotell, restauranger och kaféer. Bageriarbetstidslagen, 6 §, har erhållit sin i huvudsak motsvarande lydelse bl. a. i syfte att »företagaren ej skäligen bör kunna drabbas av ansvar, om arbete utan hans vetskap och vilja bedrives å förbjuden tid».[39] Av de citerade uttalandena att döma skulle således lagstiftarens avsikt ha varit att arbetsgivare resp. innehavare av bageri och konditori endast skulle kunna fällas till ansvar för överträdelse av nämnda lagar, som skett med hans vetskap och vilja, vilket väl närmast torde innebära, att han skulle ha dolus i förhållande till förseelsen.[40] Denna avsikt synes emellertid icke ha uppmärksammats vid det fortsatta lagstiftningsarbetet på arbetstidslagstiftningens område. Härför talar vad som förekommit i samband med införandet av de stadganden i arbetstidslagarna, som öppna möjlighet att efter tillstånd av arbetsrådet överflytta ansvaret å särskild arbetsföreståndare.[41] Om nämligen de lagstiftande organen haft den uppfattningen, att arbetsgivaren kunnat straffas, endast då arbetare med hans vetskap och vilja användes till arbete på otillåten tid, borde såsom motiv för införande av denna delegationsregel ha anförts svårigheten att bevisa sådana subjektiva omständigheter, vilken medfört eller kunde väntas medföra, att många överträdelser av arbetstidslagarna icke vore möj-

[38] ASäU 1919 lagt.: 5 s. 30. KPr 1919 lagt:: 247 s. 5 hade föreslagit lydelsen »Användes arbetare till arbete ...»

[39] ASäU 1919 lagt.: 3 s. 3. Anmärkas bör, att förslagen till allmän arbetstidslag och bageriarbetstidslag icke biföllos av 1919 års lagtima riksdag. Vid samma års urtima riksdag framlades emellertid nya propositioner i ämnena (nr 4 och 5) i vilka de av utskottet vid lagtima riksdagen föreslagna ändringarna utan närmare motivering iakttagits. Dessa propositioner biföllos av riksdagen.

[40] Jfr s. 296.

[41] 15 § allmänna arbetstidslagen och lantarbetstidslagen, 17 § arbetstidslagen för detaljhandeln, 9 § bageriarbetstidslagen samt 15 § arbetstidslagen för hotell, restauranger och kaféer. — Dessa regler behandlas närmare i annat sammanhang; se s. 185 ff En sammanfattande framställning av de skäl, som föranlett införandet av dessa regler i de olika lagarna finnes i KPr 1945: 11.

liga att beivra. Något sådant yttrades emellertid icke.[42] Ett dylikt resonemang skulle f. ö. närmast leda till förslag om en regel med omkastad bevisbörda beträffande arbetsgivarens vetskap och vilja eller ett stadgande, som under alla förhållanden lade ansvaret på den faktiske arbetsledaren, eventuellt jämte arbetsgivaren eller subsidiärt i förhållande till denne. I stället har regeln konstruerats så, att överflyttning av ansvar får ske endast efter tillstånd av arbetsrådet, och denna myndighet erhöll i förarbetena vissa direktiv i syfte att förebygga, att delegationsmöjligheten missbrukades.[43] Dessa omständigheter i förening med det förhållandet, att flera remissinstanser utan gensaga av föredragande statsrådet tillstyrkt förslag om delegation under åberopande av att regeln om arbetsgivarens ansvar kunde leda till »obilliga resultat» och vore »stötande för rättskänslan» samt att förslaget om »avlyftande av ansvaret» vore »billigt och rimligt»,[44] tyda med bestämdhet på att ansvaret ansågs vara strikt. Huru än arbetstidslagarna tidigare voro att tolka måste säkerligen numera arbetsgivarens ansvar — då det icke är uteslutet på grund av delegation — anses vara strikt på grund av denna delegationsregel och vad som förekommit vid dess införande.

Ett annat exempel på strikt företagaransvar erbjuder butikstängningslagen. 14 § i denna lag stadgar straff för »näringsidkaren», om butik hålles öppen för allmänheten eller försäljning idkas till allmänheten i fall då sådant icke är tillåtet. Denna formulering förekom för första gången i 1939 års butikstängningslag. Tidigare synes näringsidkaren ha straffats, endast då han själv överträtt reglerna om öppethål-

[42] Föredragande statsrådet yttrade visserligen helt generellt i KPr 1945: 11 s. 14, att den föreslagna möjligheten till överflyttning av ansvaret kunde verka »till fromma för effektiviteten av ifrågavarande lagstiftning» genom att ansvaret komme att drabba den faktiske ledaren av arbetet, vilken närmast borde öva uppsikt över att lagstiftningen efterlevdes. Hur denna effektivering skulle inträda antyddes emellertid icke närmare.

[43] KPr 1945: 11 s. 14 och ALU 1945: 6 s. 6.

[44] KPr 1945: 11 s. 7, 8 och 10. Från ett håll (Svenska arbetsgivareföreningen; s. 8) gjordes f. ö. gällande, att företagschefer, som på grund av företagens storlek icke haft möjlighet att i detalj följa driften och därför saknat all kännedom om förseelser mot förevarande lagar begångna inom företaget, likväl dömts till straff för sådana förseelser.

lande o. s. v. samt, med stöd av ett husbondestadgande, då en underordnad med hans vetskap överträtt dessa regler.[45] Under förarbetena till 1939 års lag uttalades, att denna inskränkning i näringsidkarens straffbarhet icke vore effektiv utan att näringsidkaren själv i princip alltid borde ha att stå ansvaret för överträdelser av butikstängningslagen.[46] Härmed torde man ha avsett att uttala, att näringsidkaren borde svara utan hänsyn till egen culpa.[47] För detta antagande talar ock förekomsten av ett stadgande (16 § 2 st.) av samma typ som delegationsreglerna i arbetstidslagstiftningen, vilket möjliggör överflyttning av ansvaret till särskild föreståndare under förutsättning av länsstyrelsens medgivande.[48]

Hotellstadgan innehåller i 40 och 41 §§ några mot innehavare av eller föreståndare[49] för hotell riktade straffbestämmelser för överträdelser av vissa ordningsföreskrifter. Något subjektivt rekvisit angives icke (annat än i ett undantagsfall, 41 § 2 st., som höjer straffet för brott, som begåtts med viss avsikt). I andra fall synes ordalydelsen t. o. m. antyda, att subjektiv täckning icke erfordras.[50] Av förarbetena framgår, att lagstiftaren förutsett, att innehavaren eller föreståndaren stundom kan komma att ansvara för överträdelser, begångna av hans husfolk eller t. o. m. av resande. Detta har dock icke ansetts innebära någon obillighet, »då det naturligen åligger innehavaren eller föreståndaren skyldighet att övervaka efterlevandet av omförmälda stadganden samt nämnda skyldighet måste anses hava av honom eftersatts, därest överträdelse av

---

45 9 och 11 §§ lagen 30 maj 1919 om begränsning av tiden för idkande av handel och viss annan rörelse.

46 SOU 1937: 55 s. 216 f.

47 Den inskränkning, som ligger i uttalandet, att näringsidkaren själv »i princip» skulle svara, torde förklaras genom en hänvisning till 16 §, vilken reglerade möjligheten att insätta en föreståndare, som ansvarade i näringsidkarens ställe.

48 Jfr beträffande tolkningen av 14 § butikstängningslagen *Nordin,* Arbetsrådet och butikstängningslagen (1946), s. 108 ff.

49 Enligt 3 § skall bolag, förening eller annan samfällighet driva hotell- eller pensionatrörelse genom *föreståndare,* vilken är ansvarig för rörelsens behöriga utövande, som om han dreve den för egen räkning.

50 Se 40 §: »Upplåtes ... till resande ... rum eller nattläger ... straffes innehavaren eller föreståndaren» — »Hållas ej ... utrymmen fria ... straffes innehavaren eller föreståndaren» etc.

samma stadganden äger rum».[51] Detta yttrande kan måhända innebära, att lagstiftaren avsett att genom dessa straffstadganden skapa en presumtion för culpa hos företagaren, men då tydligen någon möjlighet att motbevisa denna presumtion icke föreligger, är det mera verklighetstroget att betrakta dessa stadganden såsom ett exempel på strikt företagaransvar.

KF 25 okt. 1940 ang. yrkesmässig automobiltrafik m. m. innehåller i 34 § 3 mom. ett stadgande om ansvar för företagare, vars automobil brukas i yrkesmässig trafik eller uthyrningsrörelse utan att vara godkänd för sådan rörelse. Denna utformning av företagaransvaret för angivna förseelse infördes samtidigt med att motorfordonsägarens ansvar för att fordonet är i författningsenligt skick m. m. fick sin nuvarande gestaltning och hade sistnämnda ansvar till mönster.[52] Ovan har konstaterats, att ägarens ansvar för fordonets skick m. m. (enligt 26 § 1 och 2 mom. motorfordonsförordningen) principiellt är strikt, dock att en exculpationsregel finnes (26 § 3 mom.).[53] Någon sådan exculpationsmöjlighet finnes emellertid icke i KF ang. yrkesmässig automobiltrafik. Således torde ansvaret enligt nämnda lagrum alltid vara strikt.

Till belysning av frågan om subjektiva rekvisit vid företagarstadganden skola här även behandlas några rättsfall, i vilka äldre, numera upphävda företagarstadganden åberopats.[54]

---

51 KPr 1917: 80 s. 48.

52 Enligt 1906 och 1916 års KF om automobiltrafik straffades i första hand föraren, om bil brukades i yrkesmässig trafik utan att vara godkänd för sådan trafik, och trafiktillståndets innehavare dömdes endast, om han haft vetskap om brukandet (28 § 2 mom. resp. 35 § 2 mom.). I 44 § 2 mom. 1923 års KF om motorfordon fick detta straffstadgande sin nuvarande utformning samtidigt som reglerna om ägarens ansvar för motorfordonets skick m. m. i huvudsak erhöllo den lydelse, som de alltjämt ha i 26 § motorfordonsförordningen; därom se ovan s. 152 f. Att ändringarna baserades på samma överväganden framgår av motiven till 44 § 2 mom.: »I överensstämmelse med den ändring sakkunniga föreslagit i 38 § angående förares och ägares ömsesidiga ansvar vid förseelser mot där omförmälda bestämmelser i förordningen, har i § 44 mom. 2 trafiktillståndets innehavare i första hand gjorts ansvarig för förseelse, som i detta moment avses» (SOU 1922: 39 s. 167).

53 Ovan s. 152 ff.

54 Däremot har jag funnit det icke giva något utbyte att genomgå förarbeten till upphävda författningar, som icke äro föregångare till eller på annat sätt anknutna till gällande författningar.

Vid tillämpningen av de straffbud i brännvinsförsäljningsförordningarna, som äro riktade mot innehavare av tillstånd till utskänkning eller utminutering, har stundom en viss tendens gjort sig gällande att straffa företagare oberoende av hans dolus eller culpa för förseelser, som närmast äro att tillskriva hans anställda. Hans egenskap av rättighetsinnehavare synes i och för sig ha ansetts motivera ansvar.[55] I andra fall ha emellertid domstolarna för straffbarhet fordrat, att företagaren haft vetskap om den underordnades förseelse.[56] På grundval av föreliggande material kan man sålunda icke med bestämdhet påstå, att företagare regelmässigt skulle ha varit underkastade strikt ansvar för underordnades handlande vid brott mot företagarstadganden i brännvinsförsäljningsförfattningarna.[57]

KF 26 nov. 1875 ang. eldfarliga oljor m. m. — föregångare till den nu gällande KF 7 okt. 1921 ang. eldfarliga oljor — föreskrev i 29 § 2 mom. straff för den som efter att i stadgad ordning ha anmält sig till idkande av minuthandel med eldfarlig olja åsidosatte givna bestämmelser om minuthandelns

---

55 NJA 1886 s. 523 och 1892 s. 375. I båda fallen hade gäster i utskänkningslokalen i innehavarens frånvaro och trots tillsägelser, som hans personal givit i enlighet med hans order, förtärt spritdrycker å tid, då utskänkning icke var tillåten. I 1892 års fall motiverades utslaget uttryckligen med att företagaren icke såsom innehavare av utskänkningslokalen vidtagit vad på honom ankommit för att förhindra gästernas spritkonsumtion under förbjuden tid. NJA 1904 s. 85: Innehavarinna av inregistrerad firma, som bedrev gästgiveri samt vin- och spirituosaförsäljning, hade under många år vistats på annan ort än den där rörelsen bedrevs och hade enligt egen, av åklagarsidan obestridd uppgift icke tagit någon befattning med försäljningen av spirituosa, vilken ombesörjts av firmans prokurist. Hon fälldes emellertid (av HD) till ansvar jämlikt 4 § 2 mom. och 42 § BrfF 1895 för överskridande av sin spritförsäljningsrätt genom åtgärder, som »firman» d. v. s. prokuristen vidtagit. Jr *Marks von Würtemberg* ville i motsats till HD:s majoritet (sex jr) frikänna innehavarinnan, enär hon icke vore lagligen övertygad att ha ägt vetskap om åtalade förfarandet. (HR och HovR fällde innehavarinnan enligt ett annat lagrum, nämligen 38 § BrfF 1895 för olovlig spritförsäljning, vilket straffbud icke var ett företagarstadgande.) I detta fall har HD med säkerhet velat konstituera strikt företagaransvar. Jfr *Bergendal,* Annans gärning, s. 441 f. Detta fall innebar dessutom kringgående av husbondestadgandet i 47 § BrfF 1895, se därom närmare s. 335 med not 14.

56 NJA 1889 s. 464 och 1891 s. 532. Ett skäl till denna praxis kan vara, att domstolarna tillämpat husbondestadgandena i författningarna utan att citera dem. Dessa stadganden ålade husbonde ansvar för underordnades förseelser, endast då dessa begåtts med husbondens vetskap och vilja.

57 Sådant ansvar skulle f. ö. strida mot husbondestadgandena i dessa författningar. Jfr föregående not.

utövande. Vid något tillfälle synes man i rättspraxis ha ansett att detta straffstadgande borde medföra strikt ansvar för minuthandlaren. Sålunda har handlande ådömts ansvar för att ett biträde, som i hans frånvaro utlämnat gasolja, mot givna instruktioner underlåtit att sätta en etikett med ordet »Eldfarligt» på kärlet.[58] I andra fall har emellertid klart uttalats, att culpa hos handlanden är förutsättning för att han skall kunna straffas för handlingar, som hans anställda begått.[59]

Som ett exempel på strikt företagaransvar kan vidare anföras jordägares straffansvar för försummad väghållning enligt den numera upphävda lagen 23 oktober 1891 ang. väghållningsbesvärets utgörande å landet. I ett fall har jordägare ådömts ansvar för sådan försummelse, trots att arrendatorn av jorden jämlikt arrendekontraktet och 2: 23 nyttjanderättslagen (i lagrummets ursprungliga lydelse) i förhållande till jordägaren svarade för vägunderhållet samt försummelsen icke varit känd för jordägaren.[60]

Innan vi lämna frågan om det subjektiva rekvisitet för legalt företagaransvar vid stadganden, som icke angiva sådant rekvisit, skall här undersökas om några fall finnas, beträffande vilka man av motiv eller rättspraxis kan sluta sig till att ansvaret icke är strikt.

---

58 NJA 1884 s. 364. HovR, vars utslag icke ändrades av HD, uttalade, att handlanden, vilken haft skyldighet tillse, att de i avseende å eldfarliga oljor meddelade föreskrifterna vid försäljningen i boden blivit iakttagna, följaktligen måste anses ansvarig för den begångna förseelsen. Jfr HovR i NJA 1883 s. 54.

59 NJA 1883 s. 54: Ett handelsbiträde lät under handlandens tillfälliga bortovaro upplägga mer fotogen å handlandens gård än denne var berättigad att på en gång ha upplagd. RR, vars utslag fastställdes av HD, frikände handlanden »emedan ej ådagalagdt vore, att han i något afseende varit vållande till eller haft vetskap om, att fotogen hemförts till nämnda gård i större myckenhet, än tillåtet varit». — NJA 1914 s. 58: En handlande, som åtalats för att ha innehaft större förråd av bensin än han varit berättigad till, frikändes av RR och HovR, enär bensinen honom ovetande mottagits av hans dräng och lagts in i hans magasin. HD fällde honom emellertid till ansvar under åberopande av att handlanden själv köpt hela ifrågavarande bensinparti att levereras genast efter köpet.

60 NJA 1916 s. 501. Se vidare *Bergendal,* Annans gärning, s. 431 ff. Jfr även NJA 1917 s. 409; däremot NJA 1890 s. 486 och 1891 s. 50.

Vid tillämpningen av hyresregleringslagen har praxis i ett fall, SvJT 1945 Rf s. 81, avböjt att konstituera strikt företagaransvar. En kontorist, som för sin principals räkning skötte om uppbörd av hyra i ett hus, tillhörigt en fastighetsförening, vars förvaltning omhänderhades av principalen, hade i strid mot 3 § nämnda lag uppburit för hög grundhyra. Principalen ansågs icke kunna fällas till ansvar härför, enär förseelsen ägt rum utan hans vetskap och vilja.

Ett annat rättsfall som torde berättiga till samma slutsats, rör tillämpningen av företagarstadgandet i 29 § 3 st. PilsnerF, vilket lagrum stadgar straff för den som är berättigad att på rekvisition försända pilsnerdricka till köpare men som åsidosätter för sådan försäljning meddelade föreskrifter. Ett bryggeriaktiebolags utkörare sålde bolaget ovetande pilsner på olagligt sätt. Efter en noggrann analys av omständigheterna i målet kommo domstolarna till det resultatet, att organisationen av försäljningen icke varit tillfredsställande ur kontrollsynpunkt, och fällde verkställande direktören till ansvar under åberopande av dels denna slutsats och dels den med verkställande direktörens ställning följande skyldigheten att leda och övervaka bolagets verksamhet.[61] En så ingående motivering synes vila på en uppfattning hos domstolarna, att strikt ansvar icke kunde ådömas enligt ifrågavarande lagrum.

I och för sig kunna däremot icke alla avgöranden, varigenom en person fällts till ansvar under motivering att han handlat culpöst eller dolöst, åberopas såsom belägg för att strikt ansvar icke är möjligt enligt vederbörande företagarstadgande. Även i ett fall, då ansvaret är strikt, är domstolen självfallet oförhindrad att åberopa subjektiva omständigheter. Ett sådant förfarande kan exempelvis ha till syfte att motivera straffmätningen. Dolus och culpa förtjäna ju regelmässigt högre straff än casus, även om också denna är straffbar enligt det tillämpade stadgandet. Domstolens åberopande av dolus eller culpa kan dessutom bero på att den undvikit att

[61] NJA 1943 s. 76. — Även en annan styrelseledamot ansågs ansvarig på grund av culpa. Jfr härom ovan s. 215 f. Jfr även NJA 1926 B 596.

taga ställning till frågan om ansvaret är strikt. Ett sådant ställningstagande är ju icke nödvändigt i ett mål, där det är styrkt, att dolus eller culpa ligger den ansvarige till last.

Den företagna översikten synes giva vid handen, att någon för samtliga företagarstadganden utan angivet subjektivt rekvisit gemensam princip beträffande den subjektiva täckningen icke torde kunna deduceras ur föreliggande lagstiftnings- och rättsfallsmaterial. De tolkningsresultat, som vi erhållit, äro av betydelse huvudsakligen för tillämpningen av varje grupp av resp. bestämmelser och kunna endast med stor försiktighet utnyttjas vid analyserandet av andra företagarstadganden. Till väsentlig del beror detta på att författningarna äro ojämnt motiverade och de bakomliggande kriminalpolitiska tankarna endast undantagsvis klart angivna. Emellertid kan man konstatera en stark tendens i lagstiftning och rättspraxis att låta företagarstadgandena medföra ansvar oberoende av culpa eller — i vissa fall — åtminstone att höja kraven på aktsamhet i förhållande till vad som normalt plägar gälla inom straffrätten. Denna tendens, som kan motiveras av de allmänna kriminalpolitiska överväganden, som framförts ovan i annat sammanhang,[62] är särskilt begriplig vid företagarstadgandena, eftersom det oftast torde anses svårt att låta ansvaret drabba någon annan än det av regeln utpekade specialsubjektet.[63] Då stadgandet icke fått företagarstadgandets natur har praxis lättare att utan att göra våld på ordalydelsen lägga ansvaret på annan än företagaren. På motsvarande skäl kan man måhända våga det antagandet, att ansvaret även enligt ett företagarstadgande icke i alla situationer måste vara strikt, ehuruväl detta är naturligt i sådana fall, där förseelsen kunnat förebyggas genom att företagaren övervakat personer, som handlat för hans räkning. Det är just i dylika fall som företagaregenskapen träder i dagen och strikt ansvar är kriminalpolitiskt motiverat. Om däremot lagöver-

[62] Se s. 103 ff.
[63] Jfr nedan s. 197 ff.

trädelsen är att tillskriva t. ex. en ursäktlig faktisk villfarelse, torde ofta ifråga om vissa företagarstadganden strikt ansvar icke påkallas av kriminalpolitiska skäl.[64]

Skuldpresumtioner äro sällsynta i lagstiftningen och synas icke alls uppställas av rättspraxis. Ej heller synes något belägg finnas för att det subjektiva rekvisitet avtrubbas från dolus till culpa, då den ansvarige är en företagare. Däremot ha vi funnit några exempel på särskilda exculpationsregler i några författningar.[65]

III. Vi skola därefter övergå att undersöka vilken grad av subjektiv täckning som erfordras för *rättspraxis' företagaransvar*. Eftersom detta ansvar inträder utan uttryckligt stöd av lag eller författning, giva straffbestämmelser och lagstiftningsförarbeten ytterst sällan någon ledning. Vi äro därför huvudsakligen hänvisade till en analys av rättsfall. Av flertalet rättsfall, vilka röra tillämpningen å företagare av specialstraffrättsliga stadganden, som icke rikta sig mot specialsubjekt, framgår emellertid icke om domstolarna ansett dolus eller culpa ligga företagaren till last eller om han straffas oberoende därav, och endast sällan giva referaten av omständigheterna i sådana mål närmare besked om företagarens subjektiva förhållande till den inträffade förseelsen. Antalet rättsfall, av vilka en mera bestämd slutsats om praxis' inställning kan dragas, äro därför få.

I något äldre rättspraxis erbjuder tillämpningen av 1880 års flottningsstadga en serie exempel på avtrubbande av kravet på subjektivt rekvisit. Härtill bidrog säkerligen i viss mån formuleringen av straffstadgandet i 21 §, vilken synes antyda strikt ansvar.[66] I ett par fall, NJA 1885 s. 472 och 474, ansågos sålunda ägare till timmer vara ansvariga för att ofullständigt barkat timmer nedkommit och flottats i vattendrag, trots att

64 Jfr *Bergendal*, Annans gärning, s. 434.

65 Ovan s. 151 ff.

66 »Utlägges i allmän flottled obarkat virke, där sådant icke är tillåtet, eller flottas virke å tid, då flottning är förbjuden, vare bot femtio öre för varje stycke.» Jfr numera 77 § 1919 års lag om flottning i allmän flottled.

detta skett utan ägarnas vilja och vetskap[67] och utan att av referaten framgår, att något annat än på sin höjd lindrig culpa in inspiciendo låg dem till last.[68] I ett annat fall, NJA 1903 s. 557, ansågs ägaren vara ansvarig, trots att timret icke nedlagts av honom utan av ett aktiebolag, som hade tillstånd att bedriva flottning i ifrågavarande led. Som motivering anfördes endast, att utläggandet av timret måste antagas ha skett för ägarens räkning. I NJA 1899 s. 55 och 1904 s. 415 uppstod fråga om en flottningsförenings funktionärer skulle ansvara för flottning som bedrivits på olaga tid. Ett jr ansåg i det förstnämnda fallet, att en styrelseledamot skulle bära ansvaret, trots att han vid tiden för flottningen vistats utrikes.[69] I det senare fallet ådömdes styrelsens ledamöter ansvar utan avseende å att flottningen utförts genom entreprenör, vilken bedrivit den olaga flottningen utan ledamöternas vetskap och vilja.[70] Tänkbart är, att funktionärerna i dessa fall ansågos ha handlat culpöst genom att icke effektivt övervaka flottningen. I ett senare rättsfall, NJA 1920 s. 24, frikändes däremot »på grund av omständigheterna i målet» en styrelseledamot i flottningsförening för flottning å förbjuden tid. Av referatet framgår, att styrelseledamoten icke känt till flottningen och att han bott på långt avstånd från flottleden.[71]

På andra lagstiftningsområden finnas från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet några enstaka fall, i vilka rättspraxis ålagt företagare straff under mer eller mindre bestämt uttalande av att detta skedde utan hänsyn till den straffades

67 HR frikände av denna anledning.

68 Jfr NJA 1883 s. 266, i vilket fall HovR ansåg timrets ägare i denna sin egenskap ansvariga för samma förseelse, enär de icke förebragt utredning om vem som kunde ha nedfört stockarna i vattendraget.

69 Övriga domare torde ha ansett att endast timrets ägare, vilka icke åtalats, voro ansvariga.

70 I NJA 1887 s. 47 ville HovR fälla föreståndaren för ett aktiebolags sågverksrörelse och styrelsens ordförande enbart på det faktum, att obarkat timmer för bolagets räkning utlagts i allmän flottled. (HR och HD ansågo att flottningsstadgan icke överträtts.)

71 Jfr NJA 1895 s. 71: Ledamot i aktiebolags styrelse frikändes för nedläggning av obarkat timmer, enär bolagets disponent enligt instruktion i allt hade att företräda bolaget samt den tilltalade icke deltagit i beslut om den brottsliga åtgärdens företagande.

subjektiva skuld. Här märkes NJA 1889 s. 282, i vilket fall en hotellvärd fälldes till ansvar jämlikt en lokal ordningsstadga för att gäster utan hans vetskap tillåtits kvarstanna i hans utskänkningslokal under tid då utskänkning ej finge äga rum. I detta sammanhang kan uppmärksamheten även fästas på HR:s och HovR:s avgörande i NJA 1904 s. 85,[72] varigenom innehavarinnan av en firma fälldes till ansvar för olovlig spritförsäljning, företagen av firmans prokurist, trots att hon icke tagit någon befattning därmed eller ens haft vetskap därom. Såsom motivering anfördes, att den dömda »i egenskap av firmans innehavare vore för ifrågavarande förseelse ansvarig».[73]

Under de följande decennierna av 1900-talet ha några fall förekommit, som i viss mån ansluta sig till de ovan citerade. Bland dessa märkas främst ett par fall rörande tillämpningen av 24 § 4) i 1919 års lag om rätt till litterära och musikaliska verk, författarlagen, vilket lagrum normalt synes fordra culpa.[74] I NJA 1930 s. 432 hade musikaliska verk olovligen utförts å en restaurang av ett musikkapell, som anställts av restaurangens innehavare.[75] Mot ett ansvarsyrkande härför, riktat mot innehavaren, invände denne, att kapellmästaren bestämde vilka verk som skulle spelas och att effektiv kontroll av kapellets repertoar icke vore möjlig för honom. RR fällde innehavaren under motivering att denne »måste anses för musikverkens utförande ansvarig». HovR däremot uttalade, att den omständigheten allenast, att svaranden vore innehavare av restaurangen och i sådan egenskap anställt musikkapellet att å densamma utföra musik, icke kunde göra svaranden ansvarig för utförandet av musikaliska verk utan tillstånd, samt befriade honom från ansvar, enär han, såvitt visats, icke tagit annan befattning

[72] HD dömde enligt ett företagarstadgande, se ovan not 55.

[73] HR; HovR gjorde icke någon ändring i denna del av HR:s utslag.

[74] Uttalanden om krav härpå göras i Förslag till lag om rätt till litterära och musikaliska verk etc. (1914), s. 135, SOU 1929: 37 s. 46 f., KPr 1931: 2 s. 46 (lagrådet) och s. 60 (departementschefen).

[75] I fallet NJA 1921 B 409 fälldes styrelsen i ett restaurangaktiebolag i enahanda situation utan närmare motivering till ansvar enligt författarlagen.

med verkens utförande.[76] HD å sin sida fällde innehavaren till ansvar, eftersom utförandet av musiken skett i samband med hans rörelse genom ett av honom anställt musikkapell samt sådana omständigheter icke förekommit, på grund av vilka han det oaktat kunde undgå att hållas ansvarig därför. Denna formulering har sedermera vunnit efterföljd i NJA 1937 s. 219, som rörde ett analogt fall. I 1930 års rättsfall synes HovR ha velat uttala, att företagaren icke borde ansvara strikt för kapellets förseelse. HD:s ståndpunkt synes däremot icke fullt klar. Enligt ett uttalande av lagrådet i samband med 1931 års ändringar i författarlagen skulle HD genom detta avgörande ha »klart uttryckt, att tillsynsplikt i förevarande hänseende åligger restauranginnehavare och att efter omständigheterna i det särskilda fallet är att bedöma, om denna plikt skall anses åsidosatt».[77] Av det sagda synes följa, att det icke alltid är erforderligt att culpa ligger innehavaren till last för att tillsynsplikten skall kunna anses åsidosatt. Av HD:s motivering att döma bör ansvaret regelmässigt åvila innehavaren, om icke särskilda omständigheter tala däremot. Förmodligen är det här fråga om en presumtion om culpa, som faller, om omständigheterna i målet peka i annan riktning. Möjligt är dock att man inskränkt sig till ett bedömande av om de yttre omständigheterna i målet kunde anses indicera straffbarhet eller ej. Att rättspraxis även vid tillämpning av andra moment av 24 § författarlagen icke är obenägen att avstå från subjektivt rekvisit eller att på svaga grunder antaga culpa hos den ansvarige, när fråga uppkommer om ansvar för annans handlande, framgår av NJA 1946 s. 371, som dock icke rör egentligt företagaransvar. I detta fall ansågs ansvarig utgivare av periodisk skrift med hänsyn till den honom enligt TF tillkommande bestämmanderätten över tidningens innehåll vara ansvarig för olovligt eftertryck av artikel trots att det icke visats, att han haft något att göra med eftertryc-

[76] En ledamot av HovR ville fälla innehavaren, enär musiken uppenbarligen utförts i syfte att gagna svarandens förvärvsverksamhet.

[77] KPr 1931:2 s. 46.

kets införande.[78] Vid tillämpningen av 1919 års lag om rätt till verk av bildande konst, vars straffstadganden i sin formulering ansluta sig till författarlagens, har rättspraxis däremot för ansvar för olovlig efterbildning krävt uppsåt hos företagaren.[79]

Slutligen skola här närmare behandlas några rättsfall från 1940-talet.

I NJA 1941 s. 642 hade i en stärkelsefabrik tillverkats mer potatismjöl än ett enligt KF 26 juni 1933 om tillverkning av potatismjöl meddelat tillstånd omfattade. Härför åtalades fabrikens båda ägare, vilka mot åtalet invände, att tillverkningen självständigt utförts av en rivmästare. Den av delägarna, som föreståtts rörelsen, fälldes av överinstanserna för den olovliga tillverkningen, varvid HovR tydligen tillämpade strikt ansvar, medan HD synes ha baserat sitt avgörande på att culpa legat företagsledningen till last, i så måtto att fortlöpande kontroll av tillverkningen ej varit anordnad på sätt som bort ske.

Nästa fall av intresse i förevarande sammanhang, NJA 1942 s. 276, rör tillämpningen av UtförselF. Ett aktiebolag, vilket erhållit licens att till Danmark utföra finsilver under villkor att silvret utvunnits ur avfall, som bolaget infört från detta land, anmälde sedermera till utförsel silver, som befanns vara importerat i ren form från Mexico. I anledning härav åtalades bolagets verkställande direktör för försök till olovlig varuutförsel. Den närmaste befattningen med utförselförsöket synes ha tagits av bolagets disponent och dess verkmästare. HovR fällde direktören till straff, enär av utredningen framginge, att han »tagit sådan befattning med utförselförsöket»,

78 Se dock jr *Haganders* avvikande mening.

79 NJA 1931 s. 506. HovR anförde i sitt av HD ej ändrade utslag, att såväl de åtalade styrelseledamöterna i aktiebolaget som dess gravörer ägt kännedom om de föremål, som olovligen efterbildats. Måhända ansågs det nödvändigt att i detta fall kräva ett dylikt subjektivt rekvisit, eftersom begreppet efterbildning i sig förutsätter dolus. Nämnda kännedom skulle m. a. o. närmast höra till brottets objektiva sida såsom ett s. k. subjektivt rättsstridighetsmoment. Om man verkligen velat ansluta sig till ovannämnda praxis beträffande författarlagen, torde man dock ha kunnat inskränka sig till att fordra sådan kännedom hos gravörerna, de omedelbara gärningsmännen. — Jfr NJA 1931 B 429 (varumärkesintrång).

att han vore ansvarig därför.[80] På de av HovR anförda skälen fann HD direktören »icke lagligen kunna undgå» ansvar. — Överrätternas ståndpunktstagande kan förklaras på olika sätt. De kunna ha ansett, att dolus låg direktören till last. I så fall erbjuder rättsfallet inte något större intresse i här förevarande sammanhang. Det förefaller emellertid mera troligt, att domstolarna funnit att direktören endast handlat med culpa.[81] Att han då ändå fälldes till ansvar måste bero antingen på att man ansett försök till olovlig varuutförsel vara straffbart vid culpa eller på att man prutat på det subjektiva rekvisitet från dolus till culpa, på grund av att en företagare var tilltalad för en förseelse, som förverkligats genom handlande av hans underordnade. Det förra alternativet strider visserligen fullständigt mot den allmänstraffrättsliga försökslära, enligt vilken försök alltid förutsätter dolus,[82] men det torde icke vara alldeles uteslutet.[83] Det andra alternativet innebär, att straffbudet »normalt» ansetts förutsätta dolus men att culpa vore tillräckligt för ansvar för en företagare, som kunnat förhindra förseelsen genom noggrannare övervakning av sina anställda.

I 11 § 1 mom. 2) prisregleringslagen 1942 stadgades straff för den som, med vetskap om att normalpris gällde å viss förnödenhet eller tjänst, utan tillstånd försålt eller saluhållit förnödenheten för högre pris. Rättsfallet NJA 1944 s. 492 rörde åtal mot en firmainnehavare och firmans prokurist för överskridande av normalpriser vid försäljningar för firmans räkning. Firmainnehavaren, som var hustru till prokuristen, uppgav utan åklagarens bestridande att hon saknade varje kännedom om firmans affärer och gällande prisbestämmel-

80 RR antog, att direktören »vid tillfället handlade utan brottslig avsikt».

81 Av referatet är det svårt att bilda sig en uppfattning om huruvida direktören hade dolus eller culpa i förhållande till utförselförsöket. Bedömandet kompliceras av att fråga uppstår, om direktören svävat i faktisk villfarelse eller rättsvillfarelse. I ett för direktörens räkning avgivet utlåtande hävdade *Wetter,* att endast culpa låg direktören till last.

82 Se även *Wetters* uttalande i nämnda utlåtande, anf. rättsfall s. 282.

83 Ett visst stöd för att försök till varuutförsel är straffbart redan vid culpa erbjuder SvJT 1941 Rf s. 34, där brott mot 5 § 2 st. UtförselF (vilket dock är ett delictum sui generis) bestraffats, ehuru endast lindrig culpa synes ha legat den tilltalade till last. Även här var den tilltalade företagare och förverkligades lagöverträdelsen av hans personal.

ser.[84] HR, i vars utslag HovR ej gjorde ändring, fann, att hustrun »såsom firmans formella innehavare» ej kunde undgå ansvar genom att helt överlåta firmans skötsel på mannen-prokuristen, och fällde båda makarna till ansvar. Majoriteten i HD (tre jr mot två) frikände hustrun, enär hon icke visats äga vetskap vare sig om ifrågavarande försäljningar eller om att normalpriser gällde å de försålda varorna. Minoriteten däremot fann hustrun icke kunna undgå att jämte mannen ansvara för förseelserna. Följande år fick HD i NJA 1945 s. 262 anledning att taga ställning till nya prisöverskridanden i samma firmas rörelse, begångna efter anhängiggörandet av det tidigare målet. Hustrun invände ånyo, att hon saknade kännedom ej blott om firmans affärer utan ock om gällande prisbestämmelser. HD:s majoritet (fem jr mot två) ansåg av utredningen framgå, att hustrun efter det tidigare åtalet ägt vetskap om prisregleringen beträffande de sålda varorna, och fann henne vara jämte mannen ansvarig för förseelserna, enär hon icke vidtagit någon åtgärd till förebyggande av fortsatt brottsligt förfarande. Minoriteten i HD samt underinstanserna ville ådöma hustrun ansvar enbart på grund av hennes egenskap av firmainnehavare.

I NJA 1946 s. 605 slutligen hade ett aktiebolag i strid mot bestämmelser i kristidsförfattningar,[85] vilka straffsanktionerades av 23 § allmänna förfogandelagen, utan tillstånd tillverkat gengasved till avsalu. Nämnda lagrum riktar sitt straffhot mot den som har vetskap om att föreskrift jämlikt 2—7 §§ allmänna förfogandelagen meddelats beträffande viss förnödenhet. Härför åtalades — jämte bolagets förvaltare — dess verkställande direktör, vilken icke synes ha tagit annan befattning med tillverkningen än att han givit sitt samtycke till att bolaget igångsatte tillverkning av gengasved för eget behov (vilken icke krävde särskilt tillstånd). Gengasvedstillverkningen uppgavs av svarandesidan endast vara en liten

[84] Åklagaren baserade t. o. m. sin talan på att hustrun *bort äga* vetskap om att normalpriset överskridits.

[85] 1 och 2 §§ KK 16 maj 1941 ang. förbud i vissa fall att inköpa eller använda ved för framställning av träkol eller gengasved samt 3 § KK 17 dec. 1943 ang. reglering av handeln med ved och träkol, m. m.

tillfällig detalj i bolagets verksamhet. Verkställande direktören var chef för en koncern, vari det i målet ifrågavarande bolaget ingick. HR frikände verkställande direktören, enär han icke »tagit sådan befattning» med berörda tillverkning, att han kunde göras ansvarig för förseelse, som därvid ägt rum utan hans vetskap. HovR och HD funno, att verkställande direktören i denna sin egenskap[86] måste anses ansvarig för den otillåtna tillverkningen.[87] Då HD:s utslag formulerats av samma jr, STRANDBERG, som avfattat majoritetens votum i NJA 1944 s. 492, och då det icke torde vara möjligt, att strängare krav ställes på en verkställande direktör i ett aktiebolag än på en firmainnehavare, är det icke troligt, att dessa båda utslag äro uttryck för olika ståndpunkter beträffande den grad av subjektivt rekvisit, som erfordras hos en företagare. Den frikännande domen i sistnämnda rättsfall baserades på att firmainnehavaren icke haft den speciella vetskap (om normalbestämmelser), som var förutsättning för straffbarhet. I 1946 års fall, som ledde till fällande dom, var grunden till avgörandet säkerligen densamma som i NJA 1945 s. 262, nämligen övertygelse om att den tilltalade hade sådan speciell vetskap (i 1946 års fall kännedom om beslag), som straffbudet föreskriver. Då den speciella vetskapen fanns, ansågs firmainnehavaren resp. verkställande direktören ha förfarit culpöst genom att icke förhindra överträdelse av vederbörande författningar. Den oaktsamhet som sålunda torde ha ansetts ligga verkställande direktören till last i 1946 års fall synes dock vara tämligen ringa.

Av denna genomgång av rättspraxis torde framgå, att denna knappast följt någon konsekvent linje beträffande det subjektiva rekvisitet vid rättspraxis' företagaransvar. Man kan dock konstatera en tydlig tendens under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet att lägga strikt ansvar på företagaren för förseelse, som förverkligats genom underordnads handlande. Under de senaste åren ha emellertid dessa tendenser försva-

[86] HovR åberopade tillika hans egenskap av ordförande i bolagets styrelse.
[87] Ett jr mot fyra ville fastställa HR:s utslag.

gats, och numera synes för straffbarhet förutsättas, att åtminstone culpa levis ligger företagaren till last.[88] I något fall synes man kunna misstänka att domstolarna presumerat culpa hos företagaren.[89] Möjligt är att sådana presumtioner förekomma oftare. Vid överträdelser av specialstraffrättsliga regler, som icke uttryckligen rikta sig mot specialsubjekt, torde sålunda företagaren vara bättre ställd än vid förseelser mot företagarstadganden, i det att möjligheten att undgå straff genom bevisning om aktsamhet där synes vara större än i det senare fallet. Denna lindrigare behandling av företagaren enligt rättspraxis' företagarregler sammanhänger naturligtvis med att man vid brott mot regler utan specialsubjekt ofta har möjlighet att placera ansvaret på andra subjekt än företagaren.[90] Sker icke en dylik placering, utan skall ansvaret utkrävas av företagaren, synes det emellertid antagligt, att det subjektiva rekvisitet hos företagaren avtrubbas mera än i andra fall, så att vid culpösa brott kravet på aktsamhet sättes högt.[91] Måhända kan man också i praxis spåra en tendens att avtrubba det subjektiva rekvisitet från dolus till culpa, då ansvaret drabbar en företagare.[92]

De ofta stränga regler om de subjektiva förutsättningarna för självständigt företagaransvar, som utvecklats i denna paragraf, kunna mildras genom att ansvaret delegeras till en ställföreträdare för företagaren. Förutsättningarna för och verkningarna av en sådan delegation, skola närmare behandlas i det följande.

---

[88] Ett exempel på strikt företagaransvar, konstituerat av rättspraxis under 1940-talet utgör emellertid NJA 1943 s. 507, vari ansvar jämlikt 19 § 3 mom. och 40 § 2 mom. 1 st. vägtrafikstadgan ådömdes den i Stockholm bosatte verkställande direktören för Bolidens gruvaktiebolag, för att en bolaget tillhörig lastbil framförts i trakten av Boliden med felaktig beteckning angående maximilast och största hjultryck. Avgörandet torde emellertid kunna förklaras av att verkställande direktören samtidigt åtalades och dömdes enligt företagarstadgandet i 26 § motorfordonsförordningen för brister i andra lastbilars utrustning, se därom ovan s. 154 not 17.

[89] NJA 1930 s. 432, ovan s. 172 f.

[90] Jfr nedan s. 200 ff.

[91] Inom den allmänna straffrätten torde en sådan avtrubbning av det subjektiva rekvisitet icke tillåtas. Se ovan s. 125.

[92] NJA 1942 s. 276, ovan s. 174 f.

§ 4. *Delegation av självständigt företagaransvar samt andra fall, då underordnad drabbas av ansvar.*

I. I de båda föregående paragraferna har konstaterats, att en företagare regelmässigt drabbas av ansvar för förseelser, som äro anknutna till hans rörelse eller egendom — vare sig ansvaret närmast kan sägas utlösas genom handlande av honom själv eller av annan person — under förutsättning att företagaren uppfyller erforderligt subjektivt rekvisit. Sistnämnda reservation är dock i många fall, enligt vad vi funnit, av ringa betydelse, i det att företagarens ansvar är strikt d. v. s. att i subjektivt hänseende icke fordras mer av företagaren än att han är tillräknelig.

Med dessa resultat såsom utgångspunkt skall i denna paragraf undersökas dels i vad mån det ansvar, som sålunda åvilar företagaren, kan delegeras till annan och dels i vilken utsträckning företagaren underordnade personer äro självständigt ansvariga för sitt handlande. De frågor, som sålunda skola besvaras, kunna formuleras på följande sätt: (1) Kan någon annan än företagaren själv[1] i straffrättsligt hänseende intaga en ställning, liknande dennes, så att han drabbas av ansvar även för förseelser, som förverkligats genom tredje persons handlande och, i så fall, hur blir ansvarsfördelningen mellan honom och företagaren? (2) Straffas en anställd eller annan uppdragstagare, genom vars handlande en lagöverträdelse med anknytning till principalens företag eller egendom förverkligats? Om så är, hur ställer sig frågan om ansvarsfördelning mellan företagaren och den underordnade?

Dessa frågor äro teoretiskt sett lätta att hålla isär, men vid en analys av rättspraxis är det ofta svårt att avgöra till vilken av dessa frågors lösning ett rättsfall, varigenom en underordnad straffats eller frikänts från ansvar, är ägnat att bidraga. Detta förhållande, vilket delvis sammanhänger med svårigheten att avgöra, när en underordnad genom sitt hand-

[1] Här må erinras om, att uttrycket företagare i detta och följande kapitel innefattar även styrelseledamöter eller andra, som regelmässigt bära ansvaret för lagöverträdelser, anknutna till en kollektiv enhets verksamhet. Se härom ovan s. 132 not 1.

lande förverkligat en förseelse, torde bidraga till att motivera att frågorna här dryftas i ett sammanhang.

Ett annat skäl för gemensam behandling av dessa problem är att de äro besläktade med det stora problemkomplexet rörande avtals straffrättsliga verkan, vilket blir aktuellt särskilt vid underlåtenhetsbrott. Då ett närmare inträngande i hithörande spörsmål skulle spränga denna avhandlings ram, få vi här nöja oss med en kortfattad redogörelse för modern nordisk doktrins inställning till några av dessa problem såsom bakgrund till undersökningen av de ovan ställda mera speciella frågorna.[2]

Vid lösningen av många av dessa frågor kan man utgå från den allmänt erkända satsen, att det icke är möjligt att med rättslig verkan sluta ett avtal, som enbart går ut på att den ena kontrahenten skall bära ett straffrättsligt ansvar, som enligt gällande rätt åvilar den andre.[3] Vore ett dylikt avtal giltigt, kunde det av lätt insedda skäl komma att motverka de general- och individualpreventiva syften, som motivera, att ett visst subjekt göres ansvarigt för en viss lagöverträdelse. Avtalsfrihet på denna punkt skulle m. a. o. äventyra den brottshämmande effekt, som lagstiftare och rättspraxis beräknat, att en viss placering av ansvaret skulle medföra.

Däremot kan naturligen straffrättsligt ansvar komma att övergå i samband med överlåtelse av ställning eller egendom, till vilken ansvar anknytes. En arbetsgivare, som överlåter sitt företag, överlåter därmed det straffrättsliga arbetsgivaransvaret enligt arbetarskydds- och arbetstidslagstiftningen, och en person, som säljer sin stadsfastighet, överlåter därjämte ansvaret för att gatan utanför fastigheten hålles ren.

[2] Många av dessa problem, speciellt i deras anknytning till oäkta underlåtenhetsdelikt, beröras av *Bergendal,* Avtalsbrott, samt *Andenæs* s. 266 ff., 371 ff. m. fl. ställen.

[3] Jfr *Andenæs* s. 371. — Faktiskt kan naturligtvis ett avtal leda till överflyttning av ansvar, t. ex. då en person enligt överenskommelse med den verkliga gärningsmannen erkänner ett av denne begånget brott. I de fall, då rätten att bevisa ansvarsgrundande fakta är inskränkt (såsom vid fastställandet av författarskapet till tryckt skrift enligt TF § 1 mom. 16), finnas större möjligheter att genomföra sådana avtal. Avtalet såsom sådant torde dock aldrig erhålla rättslig giltighet.

Mera diskutabelt är om en person till en annan kan överlåta ansvaret för uppfyllandet av en honom åliggande straffsanktionerad plikt genom att uppdraga åt den andre att utföra den prestation, som plikten går ut på. ANDENÆS anser, att en dylik överflyttning icke är möjlig. Plikten att handla upphör enligt hans uppfattning icke; den »primärt förpliktade» är skyldig att övervaka att uppdragstagaren uppfyller sitt åtagande och att själv gripa in, om han ser att den andre sviker; av subjektiva skäl kan emellertid — i de fall där culpa fordras för straffbarhet — den »primärt förpliktade» bliva fri från straff, nämligen om han icke handlat culpöst genom att anförtro pliktens uppfyllande åt uppdragstagaren och icke heller brustit i skälig övervakning. För att man i ett dylikt fall skall uppnå den »prevensjonsvirkning som loven har forutsatt som det normale» anser Andenæs det vara erforderligt att uppdragstagaren straffas.[4] I doktrinen har man vidare velat framhäva, att även i andra fall ett avtal kan ha straffrättslig betydelse på så sätt, att därigenom den ena kontrahenten erhåller en ställning, till vilken rättsordningen medelst straffbestämmelser anknyter plikter, som äro av annat innehåll än den obligatoriska förpliktelsen eller mer eller mindre oberoende av denna. Sådan ställning intoge speciellt personer, som utan att vara företagare innehade ledande ställning i ett företag.[5] Då personer i sådan ställning tillsatts med iakttagande av erforderlig aktsamhet, torde deras principal stundom undgå ett honom eljest åvilande ansvar.[6]

Enligt denna doktrinens uppfattning är således en formlig överlåtelse av straffrättsligt ansvar icke möjlig. Ett avtal, varigenom den ena parten antingen åtager sig att uppfylla en förpliktelse, som åvilar den andra, eller erhåller viss ställning, som i sig medför visst straffrättsligt ansvar, kan emel-

[4] *Andenæs* s. 376 ff. Beträffande effektdelikt (vilka sällan förekomma inom specialstraffrätten) anser däremot *Andenæs* s. 379, att »her kan der ikke være noen tvil om, at den som har påtatt seg å opptre på den primærforpliktedes vegne er ansvarlig for at så skjer». Om denna sats obetingat gäller för svensk rätts del, vilket kan betvivlas, skall icke här bliva föremål för undersökning.

[5] *Bergendal,* Avtalsbrott, s. 239 ff., och *Andenæs* s. 266 ff.

[6] *Andenæs* s. 266 f.

lertid under vissa förutsättningar ha den verkan, att ansvar, som normalt åvilar den sistnämnde, i stället drabbar förstnämnda part. I sådana fall torde man utan risk för missförstånd kunna tala om delegation av ansvar.[7]

Doktrinens uppfattning om den »primärt förpliktades» ansvar torde stå i överensstämmelse med gällande svensk rätt. I rättspraxis finnas nämligen ett antal exempel på att avtal om överlåtelse av förpliktelse eller upplåtelse av ställning icke i och för sig medfört straffrihet för den »primärt förpliktade».[8]

I den följande behandlingen av de inledningsvis uppställda problemen få vi tillfälle att närmare undersöka förutsättningarna för den »sekundärt förpliktades» ansvar och i vad mån dennes åtagande av viss plikt eller ställning inverkar på det ansvar som åvilar principalen.

II. Den första fråga vi ställt oss är således, om någon annan än företagaren själv i straffrättsligt hänseende kan intaga en ställning liknande dennes, så att han kan drabbas av ansvar för förseelser, som äro objektivt anknutna till företagarens rörelse eller egendom, utan att han själv kan sägas ha förverkligat lagöverträdelsen genom eget handlande. Frågan gäller m. a. o., om någon annan kan åläggas samma övervakningsplikt som en företagare. Rättstekniskt kan detta gå till på olika sätt. En metod är, att *lagstiftaren* lägger en sådan övervakningsskyldighet på en annan än företagaren. De synpunkter, som lagstiftaren därvid har att anlägga, skola till en början något beröras.

I de fall, där företagaransvaret är strikt, föreligger av kriminalpolitiska skäl i vissa situationer ett behov att minska

[7] Jfr *Andenæs* s. 273 f. och 380.

[8] Se sålunda NJA 1906 s. 102 (Styrelse i ekonomisk förening dömd för olaga handel trots invändning att ansvaret för dess handelsrörelse åläge dess handelsföreståndare), 1916 s. 501 och 1917 s. 409 (ovan s. 167), 1942 s. 580, 1943 s. 117 och 201 (ovan s. 159) samt 1943 s. 218 (Den som enligt 1 § 1937 års skogshärbärgeslag var arbetsgivare, ansågs — oavsett vad som kunde ha överenskommits med annan person — vara ansvarig för att härbärgen anordnades i enlighet med lagens föreskrifter).

de stränga krav, som ett sådant ansvar ställer å företagaren. Såsom i annat sammanhang framhållits är det främsta syftet med uppställande av strikt företagaransvar att tvinga företagaren till energisk övervakning av att hans rörelse bedrives författningsenligt.[9] Att utan hänsyn till förhållandena i det särskilda fallet genomdriva ett sådant ansvar för företagaren vore emellertid att spänna bågen för högt. Ett ansvar för företagaren i situationer, där han praktiskt taget saknar möjlighet att förebygga förseelsen, framstår nämligen lätt såsom obilligt och orättvist och ett regelmässigt ådömande av straff i sådana fall kan därför i längden inverka oförmånligt på aktningen för strafflagstiftningen och straffrättsskipningen och därmed minska lagstiftningens effektivitet.

För att undgå dessa skadliga verkningar skulle rättsordningen naturligtvis kunna slopa det strikta ansvaret och i stället icke ådöma företagaren straff annat än då han handlat culpöst. Om man emellertid vill bibehålla det incitament till ökad aktsamhet, som det strikta ansvaret utgör, kan man tillgripa en annan utväg, nämligen att i situationer av här antytt slag överflytta ansvaret på någon företagaren underordnad befattningshavare. Härför talar också den omständigheten, att man, om man straffar företagaren i en sådan situation, icke uppnår det bakom företagaransvaret liggande syftet att lägga ansvaret på den som har största möjligheten att förebygga lagöverträdelser inom företaget. För att nå detta mål bör man i stället lägga ansvaret på någon som under företagaren intager en ledande ställning inom företaget av sådan art, att han kan betecknas som ställföreträdare för företagaren med möjlighet att förhindra förseelser inom företaget eller någon gren därav. Emellertid måste förutsättningarna för en dylik överflyttning vara tämligen stränga för att förebygga, att den utnyttjas till att etablera ett formligt bulvanförhållande. Ett sådant skulle ju kunna vara önskvärt för företagaren ur rent ekonomiska synpunkter, frånsett att han sluppe obehaget att figurera som svarande i en straffprocess

[9] Ovan s. 103 f.

och att ådömas straffpåföljd, eventuellt urbota straff. Om brottet är belagt med dagsböter, vore det nämligen fördelaktigt att en person i sämre ekonomiska omständigheter än företagaren ådömdes straffet därför. Likaledes kunde det vara av värde för företagaren att undgå andra påföljder av ekonomisk natur, t. ex. förlust av rätt att idka viss näring eller konfiskations- eller ersättningspåföljd, som icke kan utkrävas av en insolvent bulvan. De nu nämnda ur generalpreventiv synpunkt olägliga konsekvenserna av en fri delegationsrätt kunna visserligen delvis elimineras genom att man icke låter ansvaret för en åtgärd överflyttas till en underordnad befattningshavare, om åtgärden företagits på uttrycklig order av företagaren själv. Helt kan emellertid icke faran undgås genom en sådan regel, eftersom det ofta torde vara svårt att mot bulvanens bestridande bevisa, att brottet begåtts på grund av påverkan från företagaren. Även utan att företagaren och ställföreträdaren avsiktligt handla in fraudem legis kan en regel om delegation av ansvaret vara olämplig, om ställföreträdaren intager en alltför osjälvständig ställning i förhållande till företagsledningen. Resultatet av en delegation blir i sådana fall lätteligen att företagsledningen genomdriver en anordning av verksamheten, som medför lagöverträdelser, utan att den ansvarige funktionären har tillräcklig auktoritet att motsätta sig dessa åtgärder.

Med beaktande av de synpunkter, som inledningsvis framförts angående behovet av att i vissa fall kunna lätta företagarens ansvar, då detta är strikt, kan såsom resultat av de här gjorda övervägandena fastslås, att det icke möter betänkligheter att i vissa fall överflytta ansvaret från företagaren till en underordnad befattningshavare med en i förhållande till företagaren relativt oberoende ställning.

Även då företagarens ansvar icke är strikt, kunde det av kriminalpolitiska skäl vara lämpligt att i situationer av här antytt slag överflytta ansvaret på en ställföreträdare. Skälet härtill är att i annat fall någon ansvarig för lagöverträdelsen icke står att finna i andra än de enstaka fall, då den under-

ordnade, som genom sitt handlande förverkligat den, själv är straffbar. Nöjer man sig med att straffa denne, förlorar man — när han befinner sig i utpräglat underordnad ställning — den garanti för effektiv prevention, som ligger i att personer i ledande ställning inom företaget bibringas motiv att aktivt bidraga till att företagets verksamhet bedrives författningsenligt.

Vid bedömandet av frågan huru självständig ställning ställföreträdaren skall intaga i förhållande till företagaren för att delegation skall kunna tillåtas, måste hänsyn tagas till arten av de förseelser, ansvaret avser. Den som har den direkta ledningen över arbetet i en fabrik kan t. ex. mycket väl vara tämligen oberoende av företagaren i detaljfrågor rörande arbetstiden och arbetets anordnande i övrigt, medan han icke har möjlighet att annorledes än genom råd och förslag inverka på de stundom mycket omfattande och kapitalkrävande åtgärder, som erfordras för att förebygga ohälsa och olycksfall i arbetet, och en vicevärd kan t. ex. fullt självständigt ha att ombesörja snöskottning och småreparationer, medan han icke får bestämma hyrans storlek.

Synpunkter av här antydd art ha föranlett lagstiftaren att i några lagar med strikt legalt företagaransvar öppna en möjlighet att efter tillstånd av offentlig myndighet *överflytta* företagaransvaret på befattningshavare i ledande ställning inom företaget. I samtliga arbetstidslagar finnes numera en regel av innehåll att vad i vederbörande lag stadgas om arbetsgivare skall gälla person, som efter framställning av arbetsgivaren av arbetsrådet godtagits såsom arbetsföreståndare i arbetsgivarens ställe.[10] Efter förebild av några av dessa lagar har i butikstängningslagen (16 § 2 st.) bestämts, att där länsstyrelsen efter framställning av näringsidkare godtagit viss person såsom verksamhetens föreståndare i näringsidkarens ställe, vad i lagens straffbestämmelser (14 §) stadgats angående näringsidkare skall gälla föreståndaren. Av förarbetena

[10] Se 15 § 2 st. allmänna arbetstidslagen, 9 § 2 st. bageriarbetstidslagen, 15 § 2 st. lantarbetstidslagen, 17 § 2 st. arbetstidslagen för detaljhandeln samt 15 § 2 st. arbetstidslagen för hotell, restauranger och kaféer.

till dessa regler, som etappvis införts i de olika lagarna,[11] framgår, att reglerna enligt lagstiftarens mening endast skola tillämpas i vissa speciella fall. Ursprungligen hade lagstiftaren närmast för ögonen den situation, som föreligger, då kollektiva enheter äga företag, vilkas skötsel ombesörjes av förvaltare eller andra förtroendemän, under det att de, som normalt äro ansvariga för verksamheten, dödsbodelägare eller styrelsemedlemmar, äro bosatta på annan ort än den, där företaget är beläget.[12] Senare påpekades, att en överflyttning av ansvaret kunde vara påkallad även i andra fall, t. ex. då en enskild arbetsgivare bodde på annan ort än den, där företaget låge, och därför saknade möjlighet att övervaka hur arbetet bedreves,[13] eller då företaget ägdes av en person, som ej vore insatt i rörelsen.[14] Såsom skäl för överflyttning har i praxis också godkänts bl. a. att arbetsgivaren på grund av hög ålder, sjukdom eller annan liknande orsak icke kunnat deltaga i skötseln av rörelsen eller övervakningen av arbetet inom företaget eller att arbetsgivaren icke kunnat taga aktiv del i företagets skötsel, enär hans tid i väsentlig grad varit upptagen av allmänna uppdrag eller privat verksamhet, som varit helt skild från företagets rörelse.[15] En garanti mot missbruk har ansetts ligga i vederbörande myndighets rätt att pröva behovet av överflyttning samt den föreslagne föreståndarens ställning inom företaget och hans personliga kvalifikationer.[16] I motiven har dessutom uttryckligen påpekats, att såsom arbetsföreståndare i allmänhet endast bör godtagas den som intar en verkligt ledande ställning, såsom verkstäl-

[11] Regeln infördes först i 1936 års lantarbetstidslag (se SOU 1935: 48 s. 92 och KPr 1936: 230 s. 6 och 106 f.). Efter förebild därav infördes den i 1939 års arbetstidslag för detaljhandeln och butiksstängningslag (se SOU 1937: 55 s. 168 och 217 samt KPr 1939: 96 s. 144 och 253 ff.). Härefter infördes den i 1944 års arbetstidslag för hotell, restauranger och kaféer samt 1945 i allmänna arbetstidslagen och bageriarbetstidslagen (se KPr 1945: 11 och ALU 1945: 6). Samma regel har bibehållits i de lagar, som ersatt några av de ovan nämnda. En redogörelse för de motiv, som anförts vid regelns införande i de olika lagarna, finnes i KPr 1945: 11.

[12] SOU 1935: 48 s. 92.

[13] SOU 1937: 55 s. 168. Jfr KPr 1945: 11 s. 10.

[14] KPr 1945: 11 s. 10.

[15] KPr 1945: 11 s. 7.

[16] KPr 1945: 11 s. 14.

lande direktör, disponent eller därmed jämställd befattningshavare, dock att vid större industriföretag ansvaret bör kunna överflyttas till den som utövar ledningen för större driftavdelning eller särskild fabrik eller dylikt inom företaget.[17] I det 1946 framlagda förslaget till ny arbetarskyddslag har intagits ett stadgande av samma typ som de här behandlade.[18] Den föreslagna bestämmelsen är emellertid icke avsedd att möjliggöra överflyttning av allt ansvar, som enligt lagen kan komma att åvila arbetsgivaren. Överflyttning skall endast kunna ske beträffande ansvaret enligt ordningsföreskrifter rörande arbetets anordnande och bedrivande och icke ansvaret för vidtagande av åtgärder, som avse att förekomma ohälsa och olycksfall i arbete. Sådana åtgärder förutsätta nämligen ofta avgörande av frågor av så stor ekonomisk räckvidd, att en arbetsföreståndare sällan torde ha befogenhet att på egen hand besluta därom.[19] Då han alltså icke i sådana hänseenden intar en tillräckligt självständig ställning, bör i överensstämmelse med den princip, som ovan uppställts, arbetsgivaransvaret heller icke överflyttas på honom.

Såsom föreskrifter om överflyttning av företagaransvar till ställföreträdare kan man även betrakta de ovan i annat sammanhang behandlade regler,[20] som föreskriva, att ansvarig föreståndare skall finnas i rörelse, som innehaves av kollektiv enhet.[21] I dessa fall drabbas nämligen föreståndaren av samma ansvar som företagaren, om denne vore en fysisk person. Då det däremot bestämmes, att ansvarig föreståndare alltid skall finnas i en viss näring oberoende av vem som är företagare,[22]

---

[17] ALU 1945: 6 s. 6. Jfr KPr 1945: 11 s. 8 och 10.

[18] SOU 1946: 60 s. 18.

[19] SOU 1946: 60 s. 59 och 241 ff.

[20] Ovan s. 118 ff.

[21] I förslag till skrothandelsförordning (SOU 1947: 22), avsedd att ersätta KF 28 maj 1918 ang. handel med vissa begagnade föremål m. m., finnas även möjligheter till överflyttning av företagaransvar till föreståndare, då företagaren är fysisk person. Med länsstyrelsens tillstånd föreslås näringsidkare kunna anställa föreståndare för filial eller för att »förestå rörelsen under tid, då innehavare eller förut tillsatt föreståndare är förhindrad utöva tillsyn över rörelsen». Tillika föreslås rätt för länsstyrelsen att ålägga näringsidkare att anställa sådan föreståndare (s. 8).

[22] Ovan s. 118 med not 23.

är det naturligare att betrakta föreståndarens ansvar såsom helt självständigt i förhållande till företagarens.[23]

Ett annat exempel framgår av NJA 1943 s. 714. I en för en stad gällande renhållningsstadga föreskrevs, att renhållningsskyldighet å gata ålåge fastighetsägaren eller den som för ägaren hade tillsyn över egendomen, men att den renhållningsskyldige kunde uppdraga bestyret med renhållningen åt stadens renhållningsverk med verkan att han bleve frikallad från ansvar för renhållningen, vilket i stället skulle åvila föreståndaren för renhållningsverket. Denna överflyttning av ansvaret accepterades i nämnda rättsfall av domstolarna.

Detta rättsfall utgör även exempel på en annan metod, som lagstiftaren stundom tillgriper för att möjliggöra delegation av företagaransvar, nämligen att rikta ett företagarstadgande *alternativt* mot ägaren eller dennes ställföreträdare. Denna metod förekommer vanligen ifråga om förseelser, som äro knutna till fast egendom.[24] Ett företagarstadgande av denna typ torde innebära, att ansvaret in dubio drabbar ägaren men att ställföreträdaren i första hand har att bära ansvaret, så snart uppfyllandet av den skyldighet, som stadgandet sanktionerar, uppdragits åt honom.[24a]

---

[23] Detta framstår alldeles klart, då — såsom i MaltdrF — flertalet straffbestämmelser (32 och 33 §§) rikta sig enbart mot bryggeriföreståndaren. Detsamma torde även gälla ansvarig arbetsledare enligt 91 § byggnadsstadgan.

[24] Se t. ex. 8 § 2 st. KF 6 dec. 1940 ang. särskild beredskapsmönstring för år 1941 och 62 § 2 mom. (jfrt med 41 §) folkbokföringsförordningen 28 juni 1946 (ansvar för fastighetsägaren eller den i hans ställe är). Jfr även 34 § (jfrd med 21 §) 1916 års lag om försäkring för olycksfall i arbete och 8 § KK 9 nov. 1928 ang. anmälan om olycksfall i arbete m. m. (ansvar för arbetsgivare eller arbetsföreståndare) samt 4 § lagen 4 juni 1937 ang. slakt av husdjur (ansvar för den, för vars räkning slakt utföres, eller, där han ej är tillstädes, den som därvid företräder honom).

[24a] I ett år 1947 av särskilda sakkunniga avgivet förslag till ny förordning ang. explosiva varor m. m. föreslogs alternativt ansvar för tillverkare av explosiva varor och föreståndaren för dennes rörelse. I motiven uttalades, att »de sakkunniga velat antyda att en viss gränsdragning mellan tillverkarens och föreståndarens ansvar bör ske med hänsyn till omständigheterna i de särskilda fallen. För vissa förhållanden, som helt varit beroende av föreståndarens åtgärd eller försummelse, synes tillverkaren icke skäligen kunna göras ansvarig och vice versa». De sakkunniga avstodo emellertid från att i författningstexten giva några normer för en sådan gränsdragning, enär frågan enligt deras mening hade en mera allmän räckvidd och syntes böra upptagas till behandling i annat sammanhang. Se SOU 1948: 8 s. 154.

I stället för att tillåta delegering av företagaren regelmässigt åvilande ansvar går lagstiftaren ofta en annan väg för att nå samma rättspolitiska syfte.

Denna utväg består i att befattningshavare i ledande eller i varje fall mera självständig ställning ålägges ett ansvar av samma art som företagarens, som emellertid är oberoende av dennes ansvar, i det att straffbudet riktar sig *direkt* mot denna befattningshavare. De viktigaste exemplen på sådana stadganden äro de straffbestämmelser, som vända sig mot befälhavare eller i några fall andra befälspersoner på fartyg.[25] I tullstadgan, InförselL och SprL givas vidare regler om ansvar icke endast för fartygsbefälhavare utan även för befälhavare å andra kommunikationsmedel.[26] En annan grupp av personer, som ofta ålägges ansvar för lagöverträdelser inom ett företag, oberoende av om företagaren kan straffas, är föreståndare för vissa verksamheter.[27] Ofta torde visser-

[25] T. ex. 286—295 §§ sjölagen, 73 och 74 §§ sjömanslagen, art. 43 KF 26 okt. 1906 ang. åtgärder till undvikande av ombordläggning samt signaler för angivande av nöd å fartyg, 28—31 §§ lagen 16 okt. 1914 om tillsyn å fartyg, 8 § KK 14 aug. 1916 om handelsfartygs skyldighet att föra nationalitetsflagga m. m., 3 § KK 18 sept. 1916 ang. skyldighet att till riket återföra å fiskeresa medförda förråd av salt, tunnor och lådor, 215 och 216 §§ samt 220 § (jfrd med 124 och 126 §§) tullstadgan, 92, 94—96 och 98 §§ frihamnsstadgan 8 nov. 1935, 18—20 §§ sjöarbetstidslagen, 4 § 1 st. lagen 21 mars 1940 med vissa bestämmelser om fraktfart med svenska fartyg samt 7—10 §§ KK 9 febr. 1945 med vissa bestämmelser ang. sjötrafiken inom svenskt territorialvatten. Se även 287 § 2 st. sjölagen (styrman och maskinist) och 19 § sjöarbetstidslagen (styrman, maskinist och föreståndare för ekonomiavdelningen) samt 6 § 3 mom. SprL (»annan å fartyg anställd person av befälsgrad»). Jfr 22 § 1 st. 3) (jfrd med 7 §) fiskeristadgan 17 okt. 1900 (»skeppare»).

[26] 214 § (jfrd med 3 kap. 1 avd.), 217—220 §§ (jfrda med 116 §) samt 221 § (jfrd med 118 §) tullstadgan (befälhavare å fartyg, bantåg och luftfartyg), samt 3 § 1 mom. InförselL och 6 § 1 och 2 mom. SprL (befälhavare å fartyg eller tåg).

[27] Såsom exempel kunna nämnas 34 § lagen 17 juni 1916 om försäkring för olycksfall i arbete och 8 § KK 9 nov. 1928 ang. anmälan om olycksfall i arbete (ansvar för »arbetsföreståndare»), 37 § 1 st. och 38 § (jfrd med 4 § 2 mom.) BrtF (ansvar för bränneriföreståndare), 32—34 §§ (jfr 3 § MaltdrF och 2 § KK 30 dec. 1940 med särskild bestämmelse ang. stamvörtstyrkan hos maltdryck av första klassen (ansvar för bryggeriföreståndare), 17 § 1 mom. mejeristadgan 22 maj 1936 och 14 § 1 mom. KK 22 maj 1942 ang. förfarandet vid pastörisering av mjölk och grädde m. m. (ansvar för mejeriföreståndare) samt 3 § 2 st. KK 24 okt. 1941 ang. inskränkning i rätten att använda elektrisk kraft för uppvärmning av byggnad, m. m. (ansvar för föreståndare vid anläggning för alstrande eller distribution av elektrisk kraft) samt 7 § (jfrd med 2 §) KK 29 jan. 1943 med vissa bestämmelser ang. tillverkning och försäljning av charkuterivaror m. m. i lagrummens lydelse enligt KK 6 febr. 1948 (ansvar för »den som förestår tillverkningen»).

ligen straff enligt dessa stadganden drabba befälhavaren eller föreståndaren då de genom eget handlande förverkliga lagöverträdelser — ur denna synpunkt höra dessa regler till dem som skola behandlas i följande avsnitt (III) — men lika ofta torde ansvaret kunna utlösas genom en underordnads handlande.

Sedan vi nu undersökt hur lagstiftaren på olika sätt öppnat möjlighet att på en ställföreträdare för en företagare lägga en plikt att förhindra lagöverträdelser av företagarens personal i dennes verksamhet eller med anknytning till dennes egendom, återstår att behandla problemet hur detta ställföreträdarens ansvar inverkar på företagarens ställning i straffrättsligt hänseende. Ehuru den kriminalpolitiska motiveringen för ställföreträdarens ansvar torde vara gemensam för samtliga fall — nämligen att befria företagaren från visst ansvar — har man dock att teoretiskt sett göra skillnad mellan de fall, då ställföreträdarens ansvar är avlett från företagarens och sålunda ådömes enligt lagrum som i första hand äro riktade mot företagaren, och sist berörda fall, i vilka lagstiftaren lagt ett eget ansvar direkt å ställföreträdaren.

Då ställföreträdarens ansvar är *avlett* från företagarens, har man rätt att utgå från, att den företagaren åliggande plikten att övervaka, att vederbörande författning efterleves i hans företag, överflyttats på ställföreträdaren. Dock svarar företagaren för culpa in eligendo i de fall, där föreskrift icke givits om att ställföreträdaren skall godtagas av offentlig myndighet. Bortsett därifrån torde insättandet av ställföreträdare innebära, att företagaren endast bör ansvara enligt vederbörande författning, då han desavouerar ställföreträdaren. Om exempelvis företagaren med förbigående av arbetsföreståndaren beordrar olagligt övertidsarbete, drabbar ansvaret för den överträdelse, som därigenom sker, honom själv. Detsamma torde gälla om arbetsföreståndaren enligt uttrycklig order från företagaren vidtager eller underlåter att förhindra lagstridig åtgärd.[28] Om arbetsföreståndaren i dessa

[28] Denna åsikt hävdades i SOU 1946: 60 s. 243.

fall kan undgå ansvar är osäkert. Ur kriminalpolitisk synpunkt torde i varje fall icke något behov föreligga att straffa föreståndaren jämte företagaren.[29]

I de fall, då lagstiftaren lagt ansvaret *direkt* på substitutet, är läget annorlunda. Eftersom hithörande stadganden rikta sitt straffhot direkt mot ställföreträdaren, kan man ifrågasätta, om företagaren överhuvud kan drabbas av ansvar för brott däremot annat än med stöd av uttryckligt lagstadgande, t. ex. strafflagens delaktighetsregler eller speciella delaktighetsstadganden. En typ av särskilda stadganden om ansvar för företagaren finnes i sjölagen och några andra författningar med regler om befälhavares ansvar. Dessa föreskriva straff för redare eller »annan som i redares ställe haft befattning med fartyget», om de med vetskap om förseelsen underlåtit att, såvitt det stått i deras makt, hindra densamma.[30] Även om delaktighetsregler eller andra speciella regler icke äro tillämpliga, torde emellertid företagaren i här avsedda fall liksom i dem, där ställföreträdarens ansvar är avlett, straffas såväl för handlingar i strid mot vederbörande straffbud, som han bakom ställföreträdarens rygg själv företager eller beordrar, som för förseelser, som den ansvarige begår på hans uttryckliga order. En sådan order torde däremot icke befria ställföreträdaren från straff.[31]

Vi ha sålunda funnit, att lagstiftaren i vissa fall öppnat möjlighet att överflytta själva den övervakningsskyldighet, som regelmässigt åvilar en företagare, på denne underordnade befattningshavare med ledande ställning inom företaget samt att sådana befattningshavare i andra fall ålagts själv-

[29] A. st. antages, att föreståndaren undgår straff enligt den föreslagna arbetarskyddslagen för åtgärder, som han företagit på uttrycklig order.

[30] 292 § 1 mom. 2 st. och 2 mom. 2 st. sjölagen, 32 § lagen 16 okt. 1914 om tillsyn å fartyg samt 4 § 2 st. lagen 21 mars 1940 med vissa bestämmelser om fraktfart med svenska fartyg. — En speciell typ av sådant stadgande utgör 93 § 3 st. byggnadsstadgan: »Där byggherren vid arbetets utförande motsätter sig iakttagande av bestämmelserna i byggnadslagen, denna stadga eller byggnadsordningen eller vad i övrigt kan vara föreskrivet angående arbetets utförande, har arbetsledaren att hos byggnadsnämnden skriftligen anmäla förhållandet; och stånde därefter byggherren själv det ansvar, hans berörda förfarande kan medföra.»

[31] Jfr *Bergendal,* Avtalsbrott, s. 211 ff. samt ovan s. 23.

ständigt ansvar för förseelser, som begås i företaget. Fråga uppstår då, om dessa båda metoder att placera ansvar endast kunna användas av lagstiftaren eller om icke *rättspraxis* utan stöd av uttryckliga författningsregler kan beakta de kriminalpolitiska synpunkter, som enligt vad ovan anförts tala för en modifiering av reglerna om självständigt företagaransvar. En genomgång av rättsfallssamlingarna ger emellertid vid handen, att man icke med säkerhet kan peka på något fall, i vilket domstolarna företagit en sådan modifikation.[32]

Såsom ovan närmare utvecklats föreligger dock, särskilt då företagaransvaret är strikt, ett visst behov att i vissa

[32] I NJA 1943 s. 507 (ang. omständigheterna i målet och HD:s majoritets uppfattning, se ovan s. 154 not 17) uttalade en avvikande ledamot i HD, jr *von Steyern,* att chefen för Bolidens gruvaktiebolags gruvförvaltning måste anses ha intagit en sådan ställning, att han — oavsett huruvida han var ledamot av bolagets styrelse eller ägde teckna dess firma — vore den som företrädde bolaget, då det gällde ansvaret för att bolagets för malmtransport använda bilar befunne sig i laggillt skick. Ehuru detta votum framträder som en tolkning av 33 § motorfordonsförordningen, synes det i realiteten vara uttryck för uppfattningen, att den ägaren (styrelsen) åvilande övervakningsplikten i detta fall kunde fullständigt delegeras till den befattningshavare i företaget, som förestod den gren av verksamheten, inom vilken förseelsen inträffat. HD:s majoritet skulle måhända ha intagit samma ståndpunkt, om den icke känt sig bunden genom den tolkning av nämnda lagrum, varigenom kretsen av ansvariga inskränkes till firmatecknare. — Jfr SvJT 1945 Rf s. 81, i vilket fall en kontorist hos den person, som förvaltade en fastighetsförenings angelägenheter, tydligen på egen hand vid upptagande av hyror för föreningens räkning överträtt 3 § hyresregleringslagen, vilket lagrum förbjuder »hyresvärden» att vidtaga vissa åtgärder. Förvaltaren och hans kontorist ansågos båda av RR och HovR såsom rätt svarande vid åtal för förseelsen (båda frikändes av subjektiva skäl). Fallet är icke rent, enär det rörde ansvar för förvaltarens och icke för föreningens personal. Tänkbart är dock, att domstolarna ansågo förvaltaren helt ha trätt i styrelsens ställe i straffrättsligt hänseende. — I praxis finnes dessutom ett antal exempel på att befattningshavare med ledande ställning i ett företag straffats för lagöverträdelser, som de genom sitt eget handlande förverkligat. Kanske innebära dessa avgöranden tillika, att vederbörande befattningshavare skulle ha varit ansvariga, även om de endast iakttagit ren passivitet i förhållande till förseelserna, d. v. s. att de ansvarat såsom ställföreträdare för företagaren. Se sålunda NJA 1944 s. 692 (föreståndare för konsumtionsförenings skoavdelning), 1944 s. 492 och 1945 s. 262 (prokurist) samt 1946 s. 605 (förvaltare). Jfr även NJA 1937 s. 613 (vicevärd). Härför talar den omständigheten, att domstolarna såsom motivering för vederbörandes ansvar i ett par fall icke åberopat, att han själv vidtagit de åtgärder, varigenom brottet förverkligats. Se NJA 1937 s. 613, HR och HovR: »Med hänsyn till det Söderhielm av bolaget meddelade uppdraget att handhava skötseln av huset vore Söderhielm ansvarig för berörda försummelse.» Se även NJA 1946 s. 605: »Av utredningen framgår att Häägg är ansvarig för ifrågavarande tillverkning av gengasved.» Det vore emellertid alltför djärvt att enbart på grundval härav med bestämdhet påstå, att de, som i dessa fall drabbats av ansvar, haft en övervakningsplikt av samma art som företagarens.

situationer befria företagaren från den honom åliggande övervakningsplikten och i stället lägga den på en befattningshavare, som har större möjligheter än företagaren att förhindra lagöverträdelser i rörelsen. Naturligtvis möter inget hinder för praxis att i fråga om rättspraxis' företagaransvar verkställa en sådan överflyttning, eftersom detta ansvar är oberoende av detaljerad lagreglering. Även vid legalt företagaransvar synes det emellertid stå praxis öppet att förfara på samma sätt. De situationer, i vilka ansvaret skulle kunna överflyttas, äro sådana, där det praktiskt taget är omöjligt för företagaren att förhindra visst brott, emedan exempelvis företaget är så omfattande, att han icke kan behärska alla detaljer i verksamheten, företagaren är bosatt på annan ort än den, där verksamheten bedrives, eller emedan han på grund av ålder eller sjukdom icke kan övervaka arbetets anordnande och bedrivande. Bedömningen av om behov av överflyttning föreligger bör göras restriktiv, och hänsyn bör därvid tagas till att företagarens möjligheter att förhindra lagöverträdelser äro olika vid olika brott.[33] Det kan sålunda t. ex. vara mycket svårt för en chef i ett stort företag att se till att hans lastbilar aldrig användas annat än i författningsenligt skick, medan han alltid torde ha möjlighet att förvissa sig om att byggnadstillstånd erhållits, innan ett fabriksbygge sättes igång, även om det sker på en plats långt från hans boningsort.

Om en överflyttning av ansvar alltså anses kunna äga rum utan stöd av lag, torde emellertid företagaren icke kunna behandlas så lindrigt som då överflyttning sker författningsenligt efter prövning av offentlig myndighet. För det första torde företagaren — eftersom någon myndighetsprövning i förväg av den presumtive ansvariges kvalifikationer icke äger rum — ansvara för culpa in eligendo, d. v. s. han bör icke undgå ansvar för förseelser i företaget, om den av honom utsedde ställföreträdaren icke var kompetent för sin uppgift.

[33] Jfr *Thulin*, 1941 års tryckfrihetslagstiftning (1941), s. 18: »När det gäller smärre ordningsförseelser, torde vederbörande tryckeriföreståndare i första hand böra ansvara. Är däremot fråga om ansvar för skriftens innehåll, torde den verklige ledaren av tryckeriet, i aktiebolag i regel verkställande direktören bliva ansvarig.»

Vidare bör företagaren säkerligen anses ha kvar ett så stort mått av övervakningsplikt, att han är skyldig att ingripa, om han får vetskap om eller anledning misstänka lagöverträdelser i sin rörelse. Då företagarens ansvar normalt är strikt, övergår det således i dessa situationer till ett ansvar, som endast inträder vid culpa.[34]

De här skisserade reglerna taga naturligtvis sikte främst på strikt företagaransvar. I de fall då företagaransvar endast inträder vid culpa, torde redan på grund därav dessa regler gälla. En företagare som är chef för ett stort företag eller som är sjuk eller bortovarande, torde nämligen icke anses ha handlat med culpa, om han överlåtit den direkta ledningen och övervakningen av företaget åt en befattningshavare med självständig ställning.[35] För sistnämnda befattningshavares ansvar äro dock reglerna av betydelse, enär han icke torde ha någon allmän övervakningsplikt över företaget i andra fall än då han på grund av hinder av nyss nämnd art för företagaren intager en utpräglat självständig ställning inom företagets ledning.

III. Vi ha därefter att taga ställning till den andra fråga, som inledningsvis uppställts, nämligen om en anställd eller uppdragstagare, som genom sitt eget handlande[36] förverkligat en lagöverträdelse med anknytning till principalens rörelse eller egendom, kan straffas därför samt i så fall om vederbörande straffas endast, då principalen icke kan straffas — ansvaret kan då sägas vara *subidiärt* — eller om han har ett ansvar, som är *oberoende* av principalens.

Därvid kunna vi först konstatera, att lagstiftaren i ett flertal fall direkt ålagt underordnade befattningshavare, särskilt sådana som intaga en ledande ställning, självständigt ansvar

[34] Ett exempel härpå är måhända NJA 1944 s. 492, vilket fall torde innebära, att firmainnehavaren undgick strikt ansvar, emedan hon, som saknade branschkännedom, helt överlämnat rörelsens utövande till sin prokurist. I NJA 1945 s. 262 dömdes hon därefter för culpa, enär hon underlåtit att ingripa, fastän hon haft anledning till misstanke om förseelser i rörelsen. Se vidare angående dessa fall, s. 175 f.

[35] Jfr *Andenæs* s. 266 ff.

[36] Det är alltså icke här fråga om att han svarar som ställföreträdare för företagaren.

för lagöverträdelser som de själva begå. Såsom exempel härpå kunna anföras de ovan anförda stadganden, som rikta sig mot befälhavare eller annat befäl å kommunikationsmedel och föreståndare för viss verksamhet.[37] Vidare kan påpekas, att även mera underordnade befattningshavare stundom enligt uttryckliga lagregler ansvara för sitt eget handlande i det att straffbudet riktar sig mot just dessa.[38]

Vad som främst intresserar oss är emellertid den underordnades ansvar vid överträdelser av straffbud, som icke äro riktade direkt mot honom. Någon principiell regel inom den allmänna straffrätten av innehåll, att den underordnade skall undgå straff för sin gärning, kan icke finnas för andra fall än då gärningen skett på förmans befallning eller stundom då ett straffbud med specialsubjekt överträtts. Den underordnade, som medverkar till ett brott mot SL, torde sålunda icke — även om det endast sker för principalens räkning — undgå straff annat än då det subjektiva rekvisitet brister hos honom, då straffrihet på grund av förmans befallning inträder eller, möjligtvis, då det överträdda straffbudet riktar sig mot principalen såsom specialsubjekt och den underordnade därför i egenskap av extraneus icke ansetts vara straffbar.[39] Dessa allmänstraffrättsliga regler ha ingen omedelbar användning i specialstraffrätten. Dock torde den underordnade ofta undgå straff på grund av brist i det subjektiva rekvisitet eller emedan reglerna om förmans befallning anses vara tillämpliga. I många fall kan emellertid en underordnad genom sitt handlingssätt förverkliga lagöverträdelser med anknytning till företagarens rörelse eller egendom utan att

[37] Se ovan s. 189 f. med not 25—27.

[38] Se t. ex. 16 § 2 st. straffkungörelsen (ansvar för anställd, som vid omhändertagande av rörelsens förråd av ransonerade varor eller inköpsbevis åsidosätter den omsorg som av honom skäligen kan påfordras), 75 och 77—82 §§ sjömanslagen (brott, begångna av personer, anställda å fartyg), 26 § 4 mom. och 30 § motorfordonsförordningen, flertalet straffstadganden i vägtrafikstadgan, 34 § 2 mom. KF 25 okt. 1940 ang. yrkesmässig automobiltrafik m. m. (förare av motorfordon), 214 och 217—221 §§ tullstadgan (förare å fordon), 22 § 1 st. 3) (jfrd med 7 §) fiskeristadgan 17 okt. 1900 (»den som fartyg förer») samt 29 § 3 st. PilsnerF (»någon, som ... för säljarens räkning ombesörjer sådan försändning»).

[39] Jfr ovan s. 18 ff. och s. 20 ff.

förmans befallning kan åberopas till befrielse från straff. Så är t. ex. fallet, då en anställd utan order eller anvisningar från principalen utför sina åligganden på ett författningsstridigt sätt. Hit hör också det fallet, att en underordnad eller uppdragstagare försummar att utföra en principalen åliggande åtgärd, som han genom privaträttsligt avtal åtagit sig att utföra. Huruvida den underordnade skall straffas i dessa fall eller icke kan vara föremål för en viss tvekan. I förarbetena till gällande specialstraffrättsliga författningar har jag endast funnit, att denna fråga berörts vid ett par tillfällen. Beträffande straffbestämmelserna i 34 och 35 §§ KF 25 okt. 1940 ang. yrkesmässig automobiltrafik m. m., vilka avse ett flertal olika straffbara förfaranden, uttalades sålunda i motiven, att de utformats så att de »i stor utsträckning inrymma möjlighet att straffa såväl trafikutövare som förare, om båda kunna anses ha felat.»[40] Vidare stadgade 25 § 1 mom. skogsvårdslagen 1923 straff för den som företog viss avverkning. I förarbetena till lagen framhölls, att ansvar enligt detta moment endast kunde ådömas »skogsägaren själv eller den, som med hans goda minne företager avverkning».[41] Vilka subjekt som avsågos med sistnämnda uttryck är svårt att avgöra. I det förslag som ligger till grund för 1948 års skogsvårdslag fattas yttrandet såsom avseende, förutom skogsägaren, den »som på grund av servitut, avverkningskontrakt eller eljest äger tillgodogöra sig skogen å en fastighet», men icke personer, som anlitas för avverkningens utförande.[42] Den nya lagen har utformats i medvetet syfte att överensstämma med denna tolkning av den äldre lagen.[42a] Här gör sig alltså en annan upp-

[40] SOU 1938: 59 s. 331.

[41] *Skogslagstiftningskommitténs* betänkande 9 dec. 1918 I (1919), s. 377 f. Angående praxis' tolkning av stadgandet, se nedan s. 200.

[42] SOU 1946: 41 s. 241.

[42a] Se den nya lagens 36 § 1 mom. (»Företager den som äger förfoga över skog avverkning därå ... straffes ...») och 2 mom. (»Där den som äger förfoga över skog företager avverkning därå ... straffes ...») samt 3 mom. (»Lika med avverkare som i 1 och 2 mom. sägs skall anses markägare, med vars samtycke annan företagit avverkning å marken.»). Se vidare KPr 1948: 34 s. 159 f. (departementschefen) och 186 f. (lagrådet). — Anmärkas må, att en underordnad, som företager avverkning utan samtycke av den som äger förfoga över skogen, under vissa förutsättningar är straffbar enligt SL. Jfr KPr 1948: 34 s. 113 ff.

fattning gällande än i förarbetena till nyssnämnda biltrafiksförordning. Någon genomförd princip synes således icke behärska lagstiftningen.

I rättspraxis finnes endast ett fåtal fall, i vilka domstolarna haft att taga ställning till frågan om underordnades ansvar för eget handlande. Vad till en början rör tillämpningen av *företagarstadganden* visar rättspraxis icke någon enhetlig tendens, i det att den underordnade i några fall ansetts icke kunna fällas till ansvar och i andra fall straffats för sin gärning.

De lokala föreskrifter om renhållningsskyldighet för fastighetsägare, som utfärdats med stöd av 14 § ordningsstadgan, ha givit upphov till ett par rättsfall av intresse för avgörandet av frågan om en uppdragstagare kan straffas för underlåtenhet att fullgöra ett åtagande att uppfylla en huvudmannen åvilande skyldighet. I NJA 1903 s. 156 hade en kvinna genom kontrakt åtagit sig en husägares renhållningsskyldighet, däri inbegripen renhållning av gata, mot rätt att hyresfritt bebo en lägenhet i fastigheten. Kvinnan ådömdes ansvar jämlikt 14 § ordningsstadgan och lokala ordningsföreskrifter för försummelse av renhållningsskyldigheten. En ledamot av HovR och minoriteten i HD (två jr mot fem) ansågo icke ifrågavarande lagrum vara tillämpliga på kvinnan utan endast på fastighetsägaren, vilken emellertid icke var åtalad. I ett senare fall, NJA 1943 s. 201, åtalades den av fastighetsägaren anställde gårdskarlen för att han försummat den renhållningsskyldighet, som enligt anställningsavtalet ålåge honom. Åtalet bifölls i alla instanser.[43] Överrätterna synas ha

[43] Två jr ville frikänna gårdskarlen, under motivering att han huvudsakligen haft annan sysselsättning och icke haft att ständigt vaka över att den i målet ifrågavarande gångbanan hölles i tillbörligt skick. Principiellt torde sålunda även de ha ansett, att det vore möjligt att straffa gårdskarlen enligt 14 § ordningsstadgan. — Jfr NJA 1937 s. 613: Enligt lokala ordningsföreskrifter hade husägare i Stockholm att befria sitt hustak från snö och is. Då en gatutrafikant skadats av snö, som fallit från ett hus, ansåg RR, i vars utslag HovR icke gjorde ändring, att vicevärden på grund av honom meddelat uppdrag att handha skötseln av huset vore ansvarig för ordningsföreskrifternas uppfyllande, och fällde honom till ansvar jämlikt SL 14: 17, enär olycksfallet föran-

ansett, att även fastighetsägaren borde ha ådömts ansvar (ansvarstalan fullföljdes icke beträffande honom). Därav torde den slutsatsen kunna dragas, att gårdskarlens ansvar uppfattades som självständigt i förhållande till fastighetsägarens.

I NJA 1902 s. 475 ansågs ansvar enligt näringsfrihetsförordningen och KF 26 nov. 1875 ang. eldfarliga oljor m. m. icke kunna ådömas handelsföreståndare hos förening, som utan vederbörlig anmälan dels drev handel och dels idkade minutförsäljning med eldfarlig olja, utan styrelsens ledamöter, vilka tillika åtalats, fälldes ensamma till straff.[44] Däremot dömde RR i NJA 1883 s. 54 ett handelsbiträde för en förseelse mot sistnämnda författning, som det begått utan principalens vetskap och vilja, varjämte principalen på denna grund frikändes. HD, som endast hade att behandla åtalet mot principalen, fastställde därutinnan RR:s utslag. Måhända ansågs biträdets ansvar vara subsidiärt till principalens. En representant för ett bolag hade i SvJT 1931 Rf s. 44 utövat s. k. realisation utan tillstånd jämlikt 9 § 3 mom. näringsfrihetsförordningen. Han frikändes av HovR, enär försäljningen utövats för bolagets räkning och på dess uppdrag. Förmodligen ansåg HovR, att ansvar enligt näringsfrihetsförordningen endast kunde ådömas näringsidkaren själv såsom specialsubjekt. Tänkbart är även, att förmans befallning i detta fall ansågs medföra straffrihet för den underordnade.

Vid tillämpningen av hyresregleringslagen har Svea HovR i ett fall, SvJT 1945 Rf s. 81, antagit, att ett biträde till den, som för hyresvärdens räkning förvaltade en fastighet, vore självständigt ansvarig för brott, som genom dess föranstaltande

letts av att föreskrifterna icke efterkommits. Ansvar enligt ordningsföreskrifterna ådömdes honom däremot icke, troligen emedan lagkonkurrens ansågs föreligga.

[44] Jfr SvJT 1918 Rf s. 76. Ansvar enligt 9 § K. ordningen 18 juni 1861 för tandläkarkonstens utövning (»Förutom de legitimerade läkare, må ej annan tandläkarkonsten utöva, än den, som därtill vunnit behörighet, vid påföljd, om detta förbud överträdes, att varda underkastad det bötesansvar, som för olovlig utövning av hantverk finns i lag särskilt stadgat.») och 18 § näringsfrihetsförordningen ådömdes den som utan att vara behörig att utöva tandläkarkonsten i egenskap av biträde åt annan — som heller icke hade dylik behörighet — dragit ut tänder. En ledamot av HovR ville i stället straffa principalen. (Domstolarna synas huvudsakligen intresserat sig för frågan om delaktighetsreglernas tillämpning.) Se även NJA 1948 s. 28 och 33.

inträffat mot lagens 3 §, vilken riktar sig mot hyresvärden.[45] På avgörandet kan ha inverkat, att straffbestämmelsen i 23 § icke riktar sig mot hyresvärden utan mot »den som bryter mot vad i 3 § ... sägs», varför stadgandet måhända icke uppfattats som ett företagarstadgande. Ett sådant uppfattningssätt kan dock icke betecknas såsom riktigt.

Läget är i viss mån detsamma i NJA 1944 s. 692, vilket fall rörde överträdelsen av en ransoneringsförfattning, i vilken stadgats skyldighet för person eller företag, som idkade handel med vissa varor att avgiva deklaration angående sitt innehav av sådana varor. I en straffbestämmelse föreskrevs böter eller fängelse för »den som» vid fullgörandet av sådan deklarationsskyldighet lämnade veterligen oriktig uppgift.[46] I anledning av dessa bestämmelser avgav föreståndaren för en konsumtionsförenings sko- och manufakturavdelning en deklaration angående föreningens lager, i vilken han lämnade honom veterligen oriktiga uppgifter, varför han sedermera åtalades och dömdes.[47] Då någon ansvarstalan icke synes ha riktats mot styrelsens ledamöter, är det omöjligt att avgöra, om föreståndarens ansvar uppfattades som subsidiärt eller självständigt i förhållande till styrelsens.[48]

[45] Biträdet frikändes av subjektiva skäl, enär han »handlat av oförstånd utan avsikt att överträda nämnda lag». Härvid uppställde HovR på ett egenartat sätt laginsikt såsom subjektivt rekvisit för straff. Avgörandet torde ha byggts på ett uttalande av länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, återgivet utan kommentar av departementschefen i KPr 1942: 301 s. 90, om att straffansvar lämpligen borde förutsätta medvetet brytande av lagen. Frågan om den straffrättsliga verkan av rättsvillfarelse skall icke här upptagas till behandling.

[46] 6 och 8 §§ KK 21 april 1943 ang. reglering av handeln med och förbrukningen av läder och skodon m. m.

[47] Denna dom fälldes av underinstanserna. HD tog icke ställning till sakfrågan utan återförvisade målet av en rent processuell anledning.

[48] En i viss mån annan situation föreligger i NJA 1945 s. 301: Enligt 41 § 3 mom. KF 18 maj 1928 ang. explosiva varor medgives »arbetsgivare, som för utförande av visst arbete vunnit behörighet att innehava explosiv vara», rätt att utan särskilt tillstånd utlämna densamma till person, som av honom anlitas för arbetets utförande. I sådana fall åligger det arbetsgivaren att föra viss förteckning över utlämnad explosiv vara. — En förvaltare på ett säteri erhöll i denna sin egenskap s. k. säkerhetsintyg enligt 55 § nämnda förordning och lät utlämna sprängämnen till gårdens folk för utförande av arbete på gården men underlät att föra förteckning. Han fälldes till ansvar härför jämlikt 88 § och 41 § 3 mom. i förordningen. Utgången synes närmast bero på att domstolarna genom ett analogislut ansågo att med arbetsgivare, vilken innehade visst tillstånd, kunde jämställas självständig arbetsledare, då denne innehade ifrågavarande tillstånd. Här föreligger m. a. o. en teleologisk tolkning av termen »arbetsgivare».

Andra rättsfall, i vilka förverkligandet av brottsrekvisitet närmast synes vara att tillskriva biträdens handlingssätt, giva ingen ledning för lösandet av problemet angående deras ansvar, enär endast principalen åtalats och domstolarna icke uttalat sig om biträdets ansvar.[49]

Vid *andra stadganden än företagarstadganden,* d. v. s. straffstadganden, som icke direkt ålägga företagaren plikter att vara verksam på visst sätt eller underlåta visst handlande, förekommer det också stundom, att ett biträde i rörelsen straffas, ensam eller jämte företagaren, för sitt handlingssätt.

Ett exempel på subsidiärt ansvar för biträde erbjuder HR:s utslag i NJA 1904 s. 85, i vilket en firmainnehavare fälldes till ansvar för olovlig spritförsäljning, som firmans prokurist företagit på egen hand. »Vid denna utgång» fann nämligen HR prokuristen icke kunna fällas till ansvar i målet.

I SvJT 1944 Rf s. 75 ådömdes arbetare, som anställts av skogsägare för avverkning av viss kvantitet stämplat virke, ansvar jämlikt 19 § 2 mom. och 25 § 1 mom. skogsvårdslagen 1923, för att de trots förbud av skogsägarens ombud avverkat ostämplade träd. Om arbetarna fälldes till ansvar subsidiärt — d. v. s. emedan skogsägaren icke åtalats och icke heller av domstolen ansågs kunna fällas till ansvar — eller om de skulle ha dömts även om skogsägaren straffats, är omöjligt att avgöra.[50]

Däremot har utan tvivel självständigt ansvar för biträden ådömts i ett par andra fall.

I NJA 1931 s. 506 ådömdes två hos ett glasbruksaktiebolag anställda gravörer, som i sitt arbete för bolagets räkning plagierat glasföremål, ansvar tillsammans med styrelseledamöter

[49] Se NJA 1942 s. 580 och 1943 s. 117 (14 § ordningsstadgan), 1906 s. 102 (näringsfrihetsförordningen) samt 1884 s. 364 och 1914 s. 58 (KF 26 nov. 1875 ang. eldfarliga oljor m. m.).

[50] I syfte att förebygga, att annan än markägare eller den, som på grund av servitut, avverkningskontrakt eller eljest äger tillgodogöra sig skogen å en fastighet, fälles till ansvar för olovlig avverkning, har i anledning av detta rättsfall skogsstyrelsen i förslag till ny skogsvårdslag uttalat, att ansvar för olovlig avverkning endast bör drabba den, som för egen räkning företager eller låter företaga avverkningen (SOU 1946: 41 s. 241 f.). Detta är också syftet med utformningen av straffbestämmelsen i den nya lagen. Jfr ovan s. 196.

i bolaget jämlikt 15 § 1919 års lag om rätt till verk av bildande konst.

I viss mån på samma linje står fallet NJA 1944 s. 492, i vilket en firmainnehavare frikändes från ansvar för brott mot prisregleringslagen,[51] och firmans prokurist ensam straffades. Man kunde i detta fall förledas till antagandet att prokuristens ansvar vore subsidiärt, så att han straffades, emedan firmainnehavaren frikändes. Att så icke var fallet framgår emellertid av NJA 1945 s. 262, där samma personer båda ådömdes ansvar för nya överträdelser av prisregleringsbestämmelser, som ägt rum i firmans rörelse.

Slutligen kan såsom exempel på självständigt ansvar anföras NJA 1946 s. 605. I detta fall ådömdes icke endast verkställande direktören i ett aktiebolag utan även förvaltaren i bolaget ansvar enligt 23 § allmänna förfogandelagen för att bolaget i strid mot vissa kristidsförfattningar utan tillstånd tillverkat gengasved till avsalu, vilken tillverkning förvaltaren ombesörjt.

Vid denna genomgång av rättspraxis faller det i ögonen, att överrätterna endast i enstaka fall få tillfälle att bedöma huruvida biträden skola straffas för specialstraffrättsliga förseelser, som de begå i principalens rörelse utan att reglerna om straffrihet på grund av förmans befallning äro tillämpliga. Det är tänkbart, att detta beror på att biträden i dylika fall icke åtalas eller, då åtal sker, på att underrätterna meddela frikännande utslag, vilka icke överklagas.[52] En dylik åklagar- och domstolspraxis saknar icke rationellt underlag. Ur preventiv synpunkt är det nämligen viktigast, att principalen straffas, och visserligen skulle ansvar för biträdet öka den preventiva effekten, men straff är dock ett tvångsmedel, som icke bör användas annat än då ett starkt behov därav föreligger. Vid överträdelser av straffbud, som rikta sig mot förfaranden med förhållandevis ringa samhällsfarlighet — vilket ju är det vanliga inom specialstraffrätten — är det icke

[51] Se angående detta fall ovan s. 175 f.
[52] Jfr not 49.

nödvändigt att straffa alla personer, som medverka vid ett brottsligt förfarande; det räcker i regel att låta ansvaret drabba ledaren ensam. Här göra sig alltså samma straffekonomiska hänsyn gällande, som motivera, att strafflagens delaktighetsregler icke tillämpas på lindriga förseelser.[53] Även ett annat skäl kan emellertid åberopas för att biträdet bör undgå straff. I många fall intager biträdet nämligen en så underordnad och okvalificerad ställning, att man icke rimligen kan begära, att han skall känna till de i det moderna samhället ofta synnerligen invecklade regler, som gälla för utövningen av den näring, i vilken han arbetar. Här är alltså ett av de sällsynta fall, i vilka okunnighet om straffbestämmelser åtminstone kan medverka till frihet från straff. Det vore dessutom i åtskilliga fall tämligen orimligt att begära av en underordnad, att han skulle skaffa sig sådan kännedom om det faktiska läget att han, även om han hade erforderlig lagkunskap, kunde bedöma ifrågasatta åtgärders laglighet.[54] Straffrihet av dessa grunder torde dock bliva jämförelsevis sällsynt, enär ett biträde i en dylik ställning sällan torde bedriva sitt arbete utan instruktioner från arbetsledningen, och det följaktligen — om det handlar i enlighet med dessa — blir fritt från ansvar enligt reglerna om verkan av förmans befallning. Den här antagna straffriheten kan huvudsakligen bliva aktuell endast i tre situationer, nämligen dels då en person, som icke tidigare står i underordnat förhållande till företagaren åtager sig att utföra något, som är lagstridigt (t. ex. en avverkning på mark, där avverkningsförbud råder), dels då den underordnade lämnats fria händer i visst avseende och inom detta valfria område förverkligar en förseelse under utövningen av sin tjänst och dels när den underordnade förverkligar förseelsen genom att handla i strid mot givna order eller instruktioner eller genom att bryta ett åtagande att ut-

[53] Jfr ovan s. 83.

[54] Båda dessa synpunkter torde ligga bakom det yttrande varmed skogsstyrelsen i förslag till ny skogsvårdslag avböjer ansvar för olovlig avverkning för personer, som anlitas till utförande av avverkning: »En skogsarbetare, som av skogsägaren anlitas för verkställande av en avverkning, saknar ju oftast möjlighet att bedöma, huruvida avverkningen är lagenlig eller icke.» (SOU 1946: 41 s. 241.)

föra viss principalen åvilande prestation. I den tredje situationen kan man emellertid ifrågasätta, om icke — trots den ovan framhävda straffekonomiska synpunkten — straff bör kunna drabba den underordnade. Då han i dessa fall medvetet handlar på egen hand, bör nämligen icke rättsokunnighet eller bristande kunskap om fakta, som är oursäktlig, räknas honom till godo. Bland de ovan refererade rättsfallen finnas exempel på ansvar i sådana fall.[55] Härför talar också den omständigheten, att i sådana fall företagaren många gånger iakttagit normal aktsamhet vid val och övervakning av biträde, varför han — såvida ansvaret icke är strikt — undgår straff, och förseelsen följaktligen skulle bliva obeivrad, om biträdet undginge straff.

De förut framhävda skälen för biträdes straffrihet torde icke heller gälla befattningshavare, som intaga en sådan ställning, att de kunna förväntas ha överblick över de rättsliga konsekvenserna av de åtgärder i verksamheten, i vilka de deltaga. I första hand komma här arbetsledare av olika slag ifråga, men det sagda gäller även personal med kvalificerat och självständigt arbete, även om däri icke ingår arbetsledning. Ur generalpreventiv synpunkt kan ansvar för sådana befattningshavare dessutom vara så värdefullt, att det väger över de straffekonomiska synpunkterna. Flertalet av ovan refererade avgöranden i rättspraxis, i vilka biträden fällts till ansvar, kunna betraktas som uttryck för ett resonemang av den art som nu förts.[56]

De synpunkter som här anlagts kunna icke ensamma bliva utslagsgivande vid avgörandet av frågan om biträdet skall fällas till ansvar. Sålunda torde en viss vikt böra läggas vid hur väsentligt biträdets handlingssätt varit för brottslighetens förverkligande, så att den som endast medverkat i ringa mån undgår straff, medan däremot straff kan ifrågasättas för den vars handlande intager en betydelsefull plats i händelseförloppet.[57]

[55] NJA 1903 s. 156, 1943 s. 201 och SvJT 1944 Rf s. 75.

[56] NJA 1944 s. 692, 1931 s. 506, 1944 s. 492, 1945 s. 262 och 1946 s. 605 samt SvJT 1945 Rf s. 81.

[57] Även ur denna synpunkt var det berättigat att straffa gravörerna i NJA 1931 s. 506.

I många fall är man emellertid icke hänvisad enbart till allmänna överväganden. Stundom synes nämligen lagstiftaren ha velat antyda att biträdet icke skall straffas. Därmed avses det legala företagaransvaret. Det synes icke obefogat att antaga, att lagstiftaren genom att uttryckligen lägga ansvaret på en företagare velat utsäga, att endast denne skall straffas. Om avsikten varit att straffa biträden för deras handlingssätt, kunde ju särskilda straffbestämmelser ha givits för dem. Däremot torde — såsom i föregående avsnitt framhållits — företagarstadgandena icke utesluta, att en underordnad i ledande ställning såsom ställföreträdare undantagsvis drabbas av det ansvar, som normalt åvilar hans principal. Enligt min mening får man ställa sig tveksam till riktigheten av de avgöranden, varigenom biträden fällts till ansvar enligt legala företagarstadganden, i den mån icke situationen var sådan, att biträdet på antytt sätt trätt i företagarens ställe.[58] Mindre berättigad är emellertid denna tveksamhet då företagaransvaret icke är strikt, emedan i sådana fall risk eljest skulle föreligga, att en lagöverträdelse i en rörelse icke alls kunde beivras, när företagaren icke kunde överbevisas om culpa.

Här har påpekats, att det i vissa situationer synes kriminalpolitiskt motiverat, att företagarens biträde straffas för lagöverträdelser, som det begått i företagarens rörelse eller vid förvaltningen av dennes egendom. Såsom skäl härför har bl. a. åberopats, att eljest i vissa fall risk förelåge, att en förseelse överhuvud icke vore möjlig att beivra, när företagaren på subjektiva grunder går fri från ansvar. Man kan då ifrågasätta, om detta skäl bör leda till att företagarens straffrihet uppställes såsom rekvisit för biträdets ansvar i det konkreta fallet. Det synes emellertid icke lämpligt att på detta sätt göra en persons straffbarhet beroende icke endast av hans eget handlingssätt utan även av det utanför hans inflytande stående förhållandet, att en annan person icke kan straffas.[59]

[58] Detta kan vara innebörden av NJA 1944 s. 692.
[59] Jfr häremot NSL § 41; se ovan s. 128.

I nyare rättspraxis synes icke heller biträdets ansvar på detta sätt vara beroende av företagarens. Man kan dock peka på tendenser i rättspraxis att på antytt sätt göra biträdets ansvar subsidiärt i förhållande till företagarens.[60] Anser man det ändock lämpligt att göra företagarens straffrihet till ett rekvisit för biträdets ansvar, bör detta rekvisit — i fall då biträdets ansvar förutsätter dolus eller culpa — på vanligt sätt vara subjektivt täckt. Ansvar bör sålunda icke ådömas biträdet i andra fall än då det insett, resp. bort inse, att principalen saknade förutsättningar för straffbarhet. Om biträdet nämligen inser, t. ex. att företagaren ej har vetskap om dess förfarande eller att han är otillräknelig, kan man kräva att det handlar med större känsla för eget ansvar, än då det tror, att dess handlingssätt står i överensstämmelse med principalens order. I annat fall bleve straffet ur biträdets synpunkt sett beroende på en slump.[61]

Därefter uppkommer frågan vilket subjektivt rekvisit som fordras, då objektiva förutsättningar för biträdets straffbarhet föreligga. I de rättsfall, som ovan behandlats, synas de biträden som straffats ha handlat med dolus eller culpa. Något fall av strikt ansvar för biträde, som straffats för eget handlande enligt ett straffbud, som icke haft biträdet till adressat, synes icke finnas. Ur kriminalpolitisk synpunkt sett torde icke heller behovet av ansvar vara så starkt, att vanliga regler om imputation behöva genombrytas och strikt ansvar konstitueras. Ansvar för culpa är säkerligen i de flesta fall tillräckligt för att bibringa en underordnad motiv till aktsamhet.

Slutligen skall med några ord beröras ytterligare ett problem, nämligen frågan vilken inverkan den omständigheten att biträdet göres ansvarigt för sitt eget handlande har på *företagarens* ansvar för den lagöverträdelse, som inträffat i hans rörelse. Man kunde antaga att den skyldighet att över-

[60] NJA 1883 s. 54 och 1904 s. 85. Bakom åtalspraxis synes också kunna spåras den uppfattningen, att biträdet inte kan fällas i andra fall än då principalen går fri från ansvar.

[61] Jfr *Thyrén,* Principerna III, s. 130.

vaka biträden, som genom företagaransvaret ålägges företagaren, skulle kunna göras mindre omfattande i de fall, då biträdet ansvarar för sitt eget handlande. Vid bedömandet av denna fråga torde skillnad böra göras mellan de fall, i vilka lagstiftaren uttryckligen ålagt biträdet ansvar för eget handlande,[62] och de situationer, där rättspraxis låtit biträdet ansvara för överträdelser av straffbud, som icke äro riktade direkt mot honom.

I förstnämnda fall blir frågan stundom icke aktuell, emedan lagstiftaren riktat straffstadgandet mot såväl företagaren som biträdet.[63] I övrigt torde det bliva en tolkningsfråga vid varje särskild författning, om företagaren skall straffas enligt straffbud, som äro riktade mot biträdet. In dubio torde här samma regler kunna tillämpas som i det föregående antagits gälla i de fall, där lagstiftaren uttryckligen lagt ansvar på ett substitut för företagaren.[64]

I de senare fallen — då rättspraxis ålagt biträdet ansvar enligt stadganden, som icke äro riktade mot detta — finnes emellertid icke något som talar för att biträdets ansvar skulle inverka på företagarens. Denna inställning hos praxis är förklarlig. Mot en lättnad i företagarens ansvar talar nämligen dels att den kan minska företagarens aktsamhet överhuvud genom att förleda honom att spekulera i straff för den underordnade och dels att företagaren kunde söka att — eventuellt i samförstånd med biträdet — vältra över ansvar för egna åtgärder på detta.

§ 5. *Speciella frågor rörande ansvarsfördelningen inom kollektiva enheters ledning.*

I kap. III konstaterades, att ansvar för förseelser med anknytning till en kollektiv enhets rörelse eller egendom regelmässigt bör drabba ledamöterna i enhetens verkställande

[62] Se ovan s. 194 f.
[63] Se 26 och 30 §§ motorfordonsförordningen, 29 § 3 st. PilsnerF samt 31 § befälsförordningen 12 juni 1936.
[64] Se ovan s. 191.

organ, d. v. s. i flertalet kollektiva enheter styrelsens ledamöter, och att ledamöterna i detta organ i straffrättsligt hänseende principiellt äro att betrakta såsom företagare.[1] Då sålunda i kollektiva enheter ofta flera personer vid sidan av varandra intaga ställningen av företagare, uppstå vissa speciella problem rörande fördelningen av ansvar dem emellan. Såsom huvudregel kan fastslås, att de ledamöter, hos vilka de rekvisit föreligga, som fordras för en enskild företagares straffbarhet, skola straffas och att övriga ledamöter skola gå fria från straff. Tillämpningen av denna regel medför dock vissa komplikationer, speciellt då det gäller att fastställa, huruvida erforderligt subjektivt rekvisit föreligger hos en viss styrelseledamot. Observeras bör också, att ansvar för en styrelseledamot kan utlösas icke endast, såsom för en enskild företagare, genom hans eget eller en underordnads handlande utan även genom en annan ledamots handlingssätt. Framställningen i denna avhandling måste inskränka sig till att beröra det väsentliga i hithörande problem; ett djupare inträngande i de spörsmål av väsentligen associationsrättslig natur, som här bliva aktuella, skulle nämligen föra för långt.

I. Lösningen av ansvarsfördelningsproblemet måste bliva olika, allteftersom företagarens ansvar är strikt eller icke. Här skola vi först ägna vår uppmärksamhet åt det fallet, att ansvaret icke är strikt.[2] Då *dolus* fordras — vilket icke är alltför vanligt vid här ifrågavarande brottsarter[3] — uppstå inga speciella

[1] Se ovan s. 113 ff. Observera, att till kollektiva enheter räknas även sådana sammanslutningar som enkelt bolag och den gemenskap, som föreligger vid samäganderätt. I det följande användes för enkelhetens skull uttrycket »styrelseledamöter» även för personer, som i kollektiva enheter utan styrelse intaga samma ställning som styrelseledamöter, t. ex. bolagsmän, delägare och konkursförvaltare. Såsom styrelseledamot räknas i detta sammanhang också verkställande direktör, som icke är ledamot av styrelsen.

[2] Vid analysen av rättspraxis beträffande specialstraffrättsliga förseelser är det stundom svårt att avgöra om strikt ansvar eller culpa fordras enligt det överträdda straffbudet. Vid klassificeringen av fallen har jag i görligaste mån sökt utnyttja de resultat, som vunnits ovan i § 3. Även om placeringen av enstaka rättsfall i den ena eller andra kategorien kan diskuteras, torde dock de tendenser i praxis, som jag i det följande anser mig kunna konstatera, vara tillräckligt belagda genom otvetydiga rättsfall.

[3] Jfr ovan s. 64 ff.

svårigheter vid ansvarets fördelning. Det framstår här såsom alldeles naturligt, att de styrelseledamöter, som haft uppsåt i förhållande till förseelsen, t. ex. gemensamt beslutat den, samtliga ådömas ansvar, medan övriga ledamöter gå fria.[4] I de vanligare fallen då *culpa* är tillräckligt för ansvar, blir situationen svårare att bedöma. Om någon styrelseledamot själv genom positivt handlande avsiktligen eller genom bristande uppmärksamhet åstadkommit förseelsen, är det klart, att han icke kan undgå ansvar. Likaledes följer av den allmänna plikt att leda och övervaka enhetens verksamhet, som åvilar varje styrelseledamot, att den ledamot är straffbar, som med säkerhet känt till förseelsen på ett så tidigt stadium, att han kunnat ingripa mot den, men underlåtit förebyggande åtgärder, och att det därvid icke har någon betydelse, om lagöverträdelsen förverkligats genom en underordnads eller genom en annan styrelseledamots handlande.[5] Svårigheterna börja först, då det gäller att avgöra, huruvida styrelseledamöter, som iakttagit passivitet i förhållande till en förseelse och heller icke haft vetskap om den, gjort sig skyldiga till culpöst förfarande. Frågan gäller m. a. o. i vilken utsträckning styrelseledamöter äro skyldiga att vara aktivt verksamma för att förebygga lagöverträdelser i enhetens verksamhet, om vilka de icke på förhand ha kännedom.[6]

Vid lösningen av detta problem är det av intresse att göra en jämförelse med den ståndpunkt, som rättspraxis intagit till

---

[4] Jfr *Brück* s. 135.

[5] Jfr *Andenæs* s. 309 f. och *Bergendal*, Annans gärning, s. 457 f. Ur rättspraxis kan hänvisas till NJA 1920 s. 24: För flottning å förbjuden tid, beslutad av den vid målets anhängiggörande avlidne ordföranden, tillika kassaförvaltare och syssloman, i flottningsförening, åtalades föreningens båda andra styrelseledamöter. Den ene (Blakstad), vilken medgav, att flottningen ägt rum med hans vetskap, fälldes enhälligt av alla instanser för den olovliga flottningen. — Jfr NJA 1903 s. 24: En ledamot av HovR ville fälla samtliga ledamöter i ett handelsaktiebolags styrelse, enär av utredningen framginge, att de haft vetskap om att giftiga ämnen olovligen sålts i bolagets butik. Se angående detta fall även not 16 nedan.

[6] Undantagsvis anses straffbarhet icke kunna inträda för styrelseledamot annat än då något av de båda ovan i texten angivna rekvisiten uppfyllts; se sålunda SvJT 1920 Rf s. 10: En styrelseledamot i en kooperativ förening frikändes för en av föreningens handelsföreståndare begången förseelse, enär han »icke visats hava deltagit i nämnda åtgärder eller om desamma ägt vetskap».

motsvarande problem vid ett brott utanför specialstraffrättens område, nämligen *vårdslös bokföring* enligt SL 23: 3 mom. 3 i strafflagens lydelse före 1943. Detta lagrum — som numera genom lagstiftningen om förmögenhetsbrott undergått viss omarbetning och insatts som 5 § i 23 kap. SL — riktade sig mot gäldenär i konkurstillstånd, som visat uppenbar vårdslöshet mot sina borgenärer genom att icke ordentligen fullgöra honom åliggande bokföringsskyldighet. För det fall att gäldenären var ett bolag eller en förening, stadgades i SL 23: 4 i lagrummets lydelse mellan 1921 och 1943, att styrelseledamot eller annan, som var satt att leda bolagets eller föreningens angelägenheter och som förbrutit sig mot borgenärerna på sätt som sades i SL 23: 1—3, skulle straffas, som vore han gäldenär.[7] Beträffande fördelningen av ansvaret för vårdslös bokföring för det fallet, att icke samtliga styrelseledamöter deltogo i den direkta ledningen av företaget, uppdrog praxis vissa tämligen fasta riktlinjer.[8] Enligt dessa svarade för det första — såsom Erik Bergendal påvisat — samtliga styrelseledamöter för att den löpande ledningen av företaget och bokföringen organiserats på ett tillfredsställande sätt, vilket innebar bl. a. dels att ledningen överlåtits åt en styrelseledamot eller annan person med så självständig ställning, som avsåges i SL 23: 4, och dels att den åt vilken ledningen anförtrotts vore kompetent för uppdraget. Om organisationen av ledningen icke var tillfredsställande och bokföringen till följd därav försummades, blevo samtliga styrelseledamöter ansvariga.[9] Kunde någon anmärkning icke riktas mot organisationen, svarade de som utövade den direkta ledningen, i första hand för att bokföringsskyldigheten vederbörligen fullgjordes. Däremot kunde ansvar för

[7] Angående tillkomsten och utvecklingen av bestämmelserna i 23: 4 (i lagrummets 1942 upphävda lydelse) se *Brück* s. 129 ff.

[8] Praxis beträffande övriga konkursförbrytelser enligt 23: 1 och 2 kan icke illustrera här ifrågavarande problem, enär uppsåt fordrades för dessa brott (jfr härom *Brück* s. 135 f.). Vid tillämpningen av SL 23: 3 mom 1, 2 och 4 — vilka stadganden endast krävde vårdslöshet och som sålunda hade kunnat vara av intresse i här förevarande avseende — synes problemet om ansvarsfördelning icke ha blivit aktuellt (jfr *Brück* s. 140).

[9] Se *Erik Bergendal* i SvJT 1935 s. 135 ff. och 138 och de av honom åberopade rättsfallen NJA 1915 s. 181 och 1918 s. 430.

försummad bokföring endast i begränsad utsträckning drabba de ledamöter, som icke direkt deltogo i förvaltningen. Dessa ansågos endast vara skyldiga att kontrollera, hur enhetens förvaltning i stora drag fungerade, och det ålåg dem icke att av eget initiativ granska företagets bokföring annat än i undantagsfall. Beträffande dessa fall voro emellertid meningarna i praxis något delade. Erik Bergendal har hävdat, att ifrågavarande ledamöter hade granskningsplikt, endast då de hade anledning misstänka, att bokföringsskyldigheten åsidosattes.[10] Denna uppfattning har delats av några andra överrättsdomare.[11] HD synes emellertid ha ansett, att ifrågavarande styrelseledamöter hade en mera omfattande plikt att ingripa. Minoriteten inom HD har sålunda i ett par fall uttalat, att en styrelseledamot, som icke haft någon befattning med bokföringen, bort granska densamma, icke endast då han haft anledning antaga, att de kolleger, som övat uppsikt över bokföringen, försummat sina skyldigheter därutinnan, utan även då han innehaft viss ställning inom företag hörande till samma koncern eller då särskild anledning till granskning förekommit.[12] HD:s majoritet (fem jr) gav i ett av dessa fall — NJA 1936 s. 78 — en generell regel, som är något mera vidsträckt och obestämd än den av Erik Bergendal föreslagna: Ansvar för den felaktiga bokföringen kunde drabba ifrågavarande styrelseledamöter »om och i den mån de, genom underlåtenhet att utöva av omständigheterna påkallad övervakning och kontroll i detta hänseende, ådagalagt uppenbar vårdslöshet».[13]

1942 års lagstiftning om förmögenhetsbrott, varigenom bokföringsbrottet i viss mån omgestaltades och ansvaret för gälde-

[10] A. a. s. 138 ff.; jfr a. a. s. 143 samt *Erik Bergendals* votum i NJA 1936 s. 78 (=HovR:s majoritet). Som belägg åberopar *Erik Bergendal* NJA 1915 s. 272 och 181 (HD:s minoritet) och 1907 B 462. Jfr *Brück* s. 140 f.

[11] Jr *Grefberg* och hovrättsrådet *af Ugglas* i NJA 1936 s. 78.

[12] Jr *Lawski* och *Leijonhufvud* i NJA 1935 B 507 och jr *Sandström* i NJA 1936 s. 78.

[13] I NJA 1935 B 507 avstod majoriteten inom HD från att formulera en generell regel utan uttalade, att den tilltalade tagit sådan befattning med bolagets angelägenheter, att han icke kunde undgå ansvar för de brister i bokföringen, om vilka fråga vore.

närsbrott genom den nya SL 23: 7 utsträcktes även till andra subjekt än dem som avsågos i SL 23: 4 i lagrummets äldre lydelse, torde icke ha medfört någon ändring av de i praxis utkristalliserade reglerna om styrelseledamöters inbördes ansvar. Tvärtom synes lagstiftaren ha förutsatt, att denna praxis fortfarande skulle följas.[14] Några fall, som belysa rättspraxis' ställning till detta problem efter lagändringarna, finnas emellertid icke i de tryckta rättsfallssamlingarna.

Beträffande en av de viktigaste typerna av kollektiva enheter, nämligen aktiebolag, har lagstiftaren sedermera genom 83 § aktiebolagslagen i anslutning till praxis närmare reglerat de olika styrelseledamöternas skyldighet att taga befattning med bolagets bokföring. En närmare analys av detta lagrum har huvudsakligen betydelse endast för tillämpningen av SL 23: 5 och är därför icke nödvändig i detta sammanhang.

För vårt syfte är det tillräckligt att konstatera, att rättspraxis i fall, då en kollektiv enhets ledning i och för sig är tillfredsställande organiserad, utan uttryckligt stöd av lag tillåtit en arbetsfördelning mellan styrelseledamöter att inverka på ansvarets placering på så sätt att ansvaret för försummande av bokföringsplikten i första hand drabbar ledamot, som utövar den direkta ledningen över företaget, och att övriga ledamöter ansvara, endast då de underlåtit att utöva av omständigheterna påkallad kontroll.[15]

Vid tillämpningen av *specialstraffrättsliga* stadganden, som fordra culpa, synas överrätterna av rättsfallssamlingarna att döma jämförelsevis sällan ha ställts inför frågan huru styrelseledamöter, som icke positivt bidragit till eller haft kännedom om en förseelse inom en kollektiv enhets verksamhet, skola behandlas i straffrättsligt hänseende. Några fasta regler i detta hänseende äro därför svåra att påvisa. Vi få därför söka utröna, om de resultat, som erhållas vid en undersökning av praxis

[14] Se *Straffrättskommittén* i SOU 1940: 20 s. 235. Jfr KPr 1942: 4 s. 135.
[15] Jfr *Andenæs* s. 309 (rörande tillämpningen av NSL § 139 st. 3 och § 347): »Innenfor det område som et medlem får i særlig oppdrag å vareta, er det dette som har lederansvaret; de øvrige medlemmer kan her nøye seg med en rimelig kontroll.»

ifråga om specialstraffrättsliga brott, kunna kompletteras av de regler, som utbildats vid ådömande av ansvar för vårdslös bokföring.

Vid fördelningen av ansvar för specialstraffrättsliga förseelser mellan sådana styrelseledamöter som nyss nämnts synes rättspraxis, liksom då fråga är om bokföringsbrott, låta en mellan ledamöterna rådande arbetsfördelning väsentligen bliva utslagsgivande på så sätt, att den styrelseledamot, inom vars verksamhetsområde en förseelse inträffat, i första hand får ansvara därför. I rättspraxis finnas sålunda flera exempel på att en verkställande direktör eller motsvarande befattningshavare i aktiebolag på grund av sin särskilda ställning inom styrelsen ansetts vara närmast att bära ansvaret för en förseelse, som haft samband med den löpande förvaltningen av enhetens rörelse.[16] Även beträffande andra kollektiva enheter finnas rättsfall, som visa, att en funktionsfördelning inom enhetens ledning blivit bestämmande för ansvarets placering.[17]

[16] NJA 1903 s. 24: I ett handelsaktiebolags salubod hade giftiga ämnen sålts utan iakttagande av reglerna i KF 7 jan. 1876 ang. vård och försäljning av arsenik m. m. Hela styrelsen åtalades härför, men HovR, i vars utslag HD:s majoritet (fyra jr) icke gjorde ändring, fällde endast till ansvar de två ledamöter, som utsetts till verkställande ledamöter. — NJA 1922 s. 4: Ett aktiebolag hade i strid mot KB:s resolution tagit ett upplag för eldfarlig olja i bruk, innan det avsynats. RR:s utslag, varigenom hela styrelsen dömdes jämlikt KF 26 nov. 1875 ang. eldfarliga oljor och vissa andra därmed jämförliga vätskor, ändrades av HovR därhän, att endast verkställande direktören »med hänsyn till den särskilda befattning han inom styrelsen beklätt måste anses ensam ansvarig för ifrågavarande förseelse». (Ansvarsfrågan kom icke under HD:s prövning.) — NJA 1943 s. 76: Pilsnerförsäljningen från ett bryggeriaktiebolag ägde rum i strid mot vissa bestämmelser i PilsnerF till följd av att bolagets kontroll över försäljningen var otillfredsställande organiserad. På grund av sin ställning ansågs bolagets verkställande direktör i första hand vara ansvarig för den olagliga försäljningen. — Se även NJA 1935 s. 310 och 1946 s. 605 i vilka fall HD poängterade, att de tilltalade fälldes till ansvar i egenskap av verkställande direktörer och icke därjämte såsom styrelseledamot resp. ordförande i styrelsen.

[17] NJA 1914 s. 350: Samtliga styrelseledamöter i en ideell förening utom ordföranden frikändes av RR från åtal för underlåten anmälan enligt 13 § ordningsstadgan av offentligt möte, enär ordföranden av styrelsen erhållit i uppdrag att göra sådan anmälan. (RR:s utslag överklagades icke av åklagaren.) — NJA 1941 s. 642: Två delägare i stärkelsefabrik åtalades för att vid fabriken tillverkats mer stärkelse än det enligt KF 26 juni 1933 om tillverkning av potatismjöl meddelade tillståndet omfattade. Ansvar ådömdes emellertid endast den av dem som vore att anse såsom fabrikens föreståndare. (HR och HovR; HD hade icke att taga ställning till den andra delägarens straffbarhet.) — NJA 1944 s. 252: Två personer, som gemensamt ägde fastighet i stad, åtalades jämlikt 14 § ordningsstadgan för rikets städer för försummad gaturenhållning. Den ene frikändes av HovR, enär på grund av överenskom-

Denna rättspraxis har utvecklats helt utan stöd av den associationsrättsliga lagstiftningen. Beträffande aktiebolag givas numera i aktiebolagslagen vissa på grundval av praxis inom sådana sammanslutningar utformade regler om hur funktionsfördelningen skall ske mellan styrelsen och verkställande direktören, där sådan finnes.[18] Enligt 81 § nämnda lag skall den löpande förvaltningen handhavas av verkställande direktören, medan ledningen och förvaltningen i övrigt av bolagets angelägenheter tillkomma styrelsen. Den löpande förvaltningen avgränsas på så sätt, att dit icke anses höra åtgärd, som med hänsyn till bolagets förhållanden är av osedvanlig beskaffenhet eller av stor betydelse. Om en sådan åtgärd är av brådskande natur, kan den emellertid komma att falla inom området för den löpande förvaltningen. I 82 § kompletteras denna regel med bestämmelsen att verkställande direktören under styrelsens inseende har att sörja för en sådan organisation av bolagets verksamhet, som med hänsyn till bolagets förhållanden må anses tillfredsställande samt att han skall leda driften av bolagets rörelse och utöva tillsyn över dess befattningshavare.[19] Styrelsen å sin sida är pliktig att tillse, att en tillfredsställande organisation finnes, samt har att vaka över att verkställande direktören fullgör sina åligganden och att i mån av behov utfärda instruktioner för verkställande direktören och andra befattningshavare i bolaget, varjämte den skall tillse, att den på lämpligt sätt erhåller upplysningar angående bolagets förhållanden.

Dessa regler, som naturligtvis icke äro avfattade direkt med tanke på det straffrättsliga ansvaret för brott i enhetens rörelse och som icke heller kunna anses uttömma möjligheterna till funktionsfördelning inom styrelsen med straffrättslig verkan, torde dock i nämnda avseende ha den betydelsen, att de giva

melse mellan ägarna den andre ensam tagit befattning med skötseln av fastigheten samt den frikände »förty ej kunde anses ansvarig för renhållningen i nu ifrågavarande hänseende».

[18] Jag bortser i detta sammanhang från reglerna i 83 § aktiebolagslagen om bokföringen och medelsförvaltningen i aktiebolag, vilka reglers straffrättsliga betydelse torde hänföra sig väsentligen till 23 kap. SL.

[19] Angående vad som är att hänföra till bolagets löpande förvaltning, se vidare *Lagberedningen* i SOU 1941: 9 s. 324 f.

ett säkrare underlag för rättspraxis' fördelning av ansvaret bland styrelsens ledamöter än den äldre aktiebolagsrättsliga lagstiftningen. Måhända kunna även dessa regler i aktiebolagslagen giva ledning för ansvarsfördelning inom andra kollektiva enheter än aktiebolag, särskilt då fråga är om ansvar för andra styrelseledamöter än dem, som tilldelats viss funktion. I det följande skola några typfall angående ansvar för sådana ledamöter diskuteras.

Till en början kan med stöd av de grundsatser, som kommit till uttryck i nyssnämnda lagrum, det kravet ställas på varje styrelseledamot, att han förvissar sig om att enhetens verksamhet sådan den beskrives i stadgar eller bolagsordning i sig är författningsenlig. I rättspraxis förekomma ett par fall, i vilka det av enhetens — en ekonomisk förenings — stadgar framgick, att verksamheten var avsedd att delvis utövas på ett olagligt sätt. Då styrelseledamöterna icke förhindrade, att stadgarna följdes på denna punkt, fälldes de samtliga till ansvar för den sålunda begångna lagöverträdelsen.[20] Även i övrigt måste det anses åligga varje styrelseledamot att skaffa sig kännedom om huruvida enhetens verksamhet i sig är lagenlig eller — om den är av sådan art att den är tillåten endast med särskilt tillstånd — att sådant tillstånd erhållits. I rättspraxis ha också styrelseledamöterna i aktiebolag, vars verksamhet till stor del bestått i befordran av tillslutna brev, samtliga fällts till ansvar för brott mot postmonopolet,[21] och alla styrelseledamöter i en ekonomisk förening, som utan tillstånd bedrev yrkesmässig automobiltrafik, ha straffats därför.[22] Denna plikt att undersöka om enhetens verksamhet är tillåten bör dock endast gälla enhetens huvudsakliga verksamhetsgrenar. Sålunda böra icke samtliga styrelseledamöter i ett stort företag, i vilket verkställande direktör eller ledamot med motsvarande ställning

[20] NJA 1902 s. 475 och 1914 s. 168. Föreningarna voro konsumtionsföreningar, vilkas stadgar förutsatte möjligheten av försäljning till andra än medlemmar. Sådan försäljning var dåmera icke tillåten.

[21] NJA 1946 s. 265.

[22] NJA 1926 s. 494. — I detta och i de i noterna 20 och 21 citerade rättsfallen är det emellertid möjligt, att samtliga ledamöter känt till förseelserna, varför de redan på denna grund voro straffbara; jfr ovan s. 208.

finnes, vara skyldiga att se till att erforderligt tillstånd utverkas före igångsättandet av en verksamhet, som är av förhållandevis ringa betydelse i jämförelse med företagets väsentliga rörelse eller som endast utgör ett mindre led i en omfattande verksamhet. Det kan sålunda t. ex. icke anses åligga hela styrelsen i ett stort byggnadsföretag att kontrollera att byggnadstillstånd erhållits för varje byggnadsarbete, som företaget påbörjar. Ej heller torde man kunna ålägga hela styrelsen i ett företag, som driver detaljhandel med ett flertal varor, att kontrollera att inga varor, för vilkas saluhållande erfordras särskilt tillstånd, försäljas utan dylikt tillstånd.[23]

Vidare bör — såsom även rättspraxis beträffande bokföringsbrott utvisar — samtliga styrelseledamöter i viss utsträckning ansvara för brott, som begås inom en viss ledamots verksamhetsområde, utan att de vare sig positivt bidragit till eller haft vetskap om lagöverträdelsen. Den allmänna plikt att leda och övervaka enhetens verksamhet, som följer av medlemskapet i styrelsen, måste tillika medföra en viss skyldighet för ledamoten att på eget initiativ granska och övervaka enhetens förvaltning för att förvissa sig om att den äger rum på ett lagenligt sätt.

I NJA 1943 s. 76 dryftades detta problem ovanligt ingående. Omständigheterna i fallet voro följande. Försäljning av pilsner från ett bryggeriaktiebolag hade, till följd av att bolagets kontroll varit organiserad på ett otillfredsställande sätt, ägt rum i strid mot vissa bestämmelser i PilsnerF. För den författningsstridiga försäljningen åtalades — förutom verkställande direktören[24] — två andra styrelseledamöter. Beträffande dessa två ledamöter — Apelgrén och Thollén — uttalade HR, att de, då de icke omhänderhaft den omedelbara ledningen av bolagets angelägenheter, varit fritagna från skyldighet att i första hand tillse, att bolagets verksamhet bedrivits på ett lagenligt sätt, varpå HR tillade: »I den mån emellertid förekommande omständigheter kunnat giva grundad anledning till misstanke att verksamheten icke bedrivits på sådant sätt, få dock Apelgrén

[23] Jfr NJA 1903 s. 24, ovan not 16.
[24] Angående denne, se ovan not 16.

och Thollén anses hava — i egenskap av ledamöter i bolagets styrelse under den med åtalet avsedda tiden — haft skyldighet att kontrollera rörelsens handhavande i syfte att, om anledning därtill yppades, åvägabringa rättelse försåvitt en sådan kontrollåtgärd skäligen kunnat fordras av dem med hänsyn till deras ställning inom styrelsen.» Med tillämpning av dessa synpunkter fann HR dels, att den ena styrelseledamoten haft anledning att misstänka, att en undersökning vore påkallad, och dels, att det, emedan han vore största intressent i bolaget, skäligen kunnat fordras av honom, att han skulle ha verkställt en undersökning. Beträffande den andre ledamoten åter ansåg HR icke sådana omständigheter ha förebragts, att han skäligen kunde anses ansvarig i målet. HovR och HD:s majoritet (fyra jr) gjorde ej ändring (annat än ifråga om straffmätningen) i HR:s utslag.

Den regel, som formuleras i HR:s utslag utan att sedermera uttryckligen godkännas av HD, medför en mildare behandling av de styrelseledamöter, vilka på grund av rådande arbetsfördelning icke ha skyldighet att i första hand övervaka enhetens förvaltning, än praxis tillämpat vid bokföringsbrott. Frågan är om en så mild regel är sakligt motiverad. I varje fall synes man kunna fordra av en sådan styrelseledamot, att han ingriper till förhindrande av lagöverträdelser, så snart han fått anledning till misstanke om oegentligheter. Att befria honom från denna skyldighet, om »*grundad* anledning till misstanke» icke föreligger eller om hans ställning inom styrelsen icke är tillräckligt ansvarsgrundande, torde vara att gå för långt. Egenskapen av styrelseledamot är i sig nog för att grunda en plikt att vidtaga kontrollåtgärder, då anledning till misstanke föreligger. Det kan vidare ifrågasättas, om icke — såsom praxis ansett vid bokföringsbrott — även andra omständigheter än anledning till misstanke om lagöverträdelser böra föranleda kontrollåtgärder från styrelseledamots sida.[25] Vid bedömningen av denna

[25] Jfr jr *Bellinder,* vilken ville ändra motiveringen därhän, att den dömde ledamoten med hänsyn till den ställning han intagit i bolagets styrelse såsom en av de största intressenterna i bolaget vore jämte verkställande direktören ansvarig för ifrågavarande förseelse.

fråga bör domstolen ha fria händer att taga hänsyn till samtliga föreliggande omständigheter, såsom brottets art och svårhet, ledamotens ekonomiska intresse i företaget, hans ålder, erfarenhet, hälsotillstånd och vistelseort samt den omfattning, i vilken han deltagit i enhetens verksamhet. Då rättspraxis på denna punkt är mycket tunnsådd, är det vanskligt att draga upp närmare riktlinjer.[26]

Att antalet rättsfall, i vilka nyss behandlade frågeställning varit föremål för domstolarnas bedömande, synes vara jämförelsevis litet, beror förmodligen på att åklagarna numera i allt större utsträckning undvika att åtala en hel styrelse och i stället inskränka sin talan till att avse en enda styrelseledamot, vare sig denna ledamot genom positivt handlande åvägabringat ifrågavarande förseelse[27] eller passivitet ligger hela styrelsen till last.[28] Huruvida domstolarna i sådana fall skulle ha fällt även övriga styrelseledamöter till ansvar är osäkert. Den omständigheten att domstolarna ofta uttala, att vederbörande dömes i egenskap av styrelseledamot[29] eller styrelseledamot och

[26] Den i texten framställda ståndpunkten låter förena sig med HD:s utslag i NJA 1920 s. 24 (angående omständigheterna, se ovan not 5). En av styrelseledamöterna (Thorin) hade icke haft kännedom om den olaga flottningen och hade ej heller deltagit i skötseln av flottningsföreningens angelägenheter, vartill kom, att han varit bosatt 7 mil från flottleden. Han fälldes av HR enär han »med hänsyn till flottningens omfattning därom bort äga kännedom». HovR fastställde HR:s utslag, medan HD fann Thorin »med hänsyn till omständigheterna i målet icke vara ansvarig för flottningen i fråga». Se även NJA 1941 s. 642: HR frikände delägare i stärkelsefabrik för övertillverkning av potatismjöl, enär han »varken, såvitt visats, tagit befattning med driften vid fabriken eller kan hava varit skyldig att utöva kontroll över tillverkningen». (Jfr ovan not 17.) Jfr HovR:s utslag i NJA 1944 s. 252. (Se ovan not 17.) *Bergendal,* Annans gärning, s. 459, anser sig ha funnit, att »en avgörande betydelse tillerkännes åt en åtalad styrelseledamots personliga förhållande i dess konkreta gestaltning». Beträffande de ovan s. 120 nämnda stadganden inom den associationsrättsliga lagstiftningen, vilka rikta sig — icke mot vederbörande kollektiva enhet — utan direkt mot stiftare, styrelseledamöter, revisorer och vissa andra funktionärer, torde gälla, att en ansvarsfördelning mellan dessa olika subjekt kan ske efter samma grunder, som utvecklats ovan i texten. Jfr *Bergendal,* Annans gärning, s. 448 ff.

[27] Såsom exempel synas kunna anföras NJA 1910 s. 528, 1913 s. 75 (HovR och ett jr) och 287, 1923 s. 595 (HovR), 1932 s. 505, 1934 s. 146 samt 1935 s. 688. Jfr NJA 1892 s. 64 och SvJT 1943 Rf s. 82.

[28] T. ex. NJA 1898 s. 494, 1910 s. 442, 1935 s. 310, 1937 s. 229, 1943 s. 193 och 1946 s. 605 samt SvJT 1930 Rf s. 61, 1934 Rf s. 10, 1935 Rf s. 10, 1937 Rf s. 42 och 1941 Rf s. 34.

[29] NJA 1892 s. 64 och SvJT 1930 Rf s. 61 samt 1934 Rf s. 10.

verkställande direktör[30], behöver icke betyda, att de varit beredda att fälla även övriga styrelseledamöter, utan kan uppfattas som ett konstaterande av att den dömde hör till den personkrets, inom vilken ansvaret regelmässigt bör falla. Bakom denna åtalspraxis kan förmodas ligga en prövning av frågan om ansvar för de icke åtalade ledamöterna i enlighet med de synpunkter, som kommit till uttryck i domstolarnas praxis.[30a]

Mot den tes, som ovan hävdats, att ansvaret för culpösa specialstraffrättsliga brott bör fördelas mellan styrelseledamöter i en kollektiv enhet med hänsyn till den mellan dem rådande funktionsfördelningen, kunde den omständigheten synas tala, att av rättsfallssamlingarna att döma den vanligaste utgången, då en hel styrelse åtalas för ett brott, som är straffbart i culpa, är att samtliga ledamöter fällas till ansvar, om det åtalade förfarandet visar sig vara straffbart. Emellertid torde denna diskrepans endast vara skenbar. Ofta torde utgången kunna förklaras av att alla ledamöterna haft kännedom om förseelsen utan att förhindra den.[31] I andra fall kan förklaringen till att hela styrelsen fått bära ansvaret vara den, att någon arbetsfördelning icke skett mellan de olika medlemmarna på det sättet, att den löpande förvaltningen eller grenar därav anförtrotts åt någon eller några ledamöter. Under sådana förhållanden måste det nämligen anses åligga samtliga medlemmar att taga befattning med och utöva kontroll över enhetens löpande förvaltning och följaktligen även bära ansvaret för förseelser, som ha anknytning därtill. Det sagda torde förklara, att det — i varje fall numera — är vanligare, att hela styrelsen straffas, då det gäller brott begångna i en förenings verksamhet, än då det är fråga om förseelser, med anknytning till ett aktiebolags rörelse. I vissa fall torde emellertid förklaringen vara den, att rätts-

[30] NJA 1913 s. 75 och 1932 s. 505 samt SvJT 1941 Rf s. 34. Jfr NJA 1913 s. 287: »ledamot i bolagets styrelse och bolagets handelsföreståndare».

[30a] Se t. ex. NJA 1948 s. 13: Av två innehavare av ett »homeopatiskt institut», i vars rörelse apoteksvarustadgan 14 nov. 1913 överträtts, åtalades endast den ene, vilken ensam skött institutet, enär den andre vore invalid. Se angående domstolspraxis ovan s. 212 not 17 anförda rättsfall

[31] Så torde ha varit fallet i NJA 1896 s. 108, 1904 s. 581, 1916 B 493, 1918 s. 42 och 177 samt 1929 s. 153 (158). Se även NJA 1879 s. 45: »Enär upplyst och medgifvet vore, att med samtlige styrelseledamöternes vilja och vetskap bolaget [begått ifrågavarande lagöverträdelse] . . .»

praxis har en benägenhet att presumera culpa hos samtliga åtalade styrelseledamöter, om icke någon av dem gör invändning om att han iakttagit all den aktsamhet, som kunnat fordras av honom med hänsyn till hans ställning inom styrelsen. Endast i undantagsfall synas nämligen domstolarna ex officio upptaga frågan om styrelseledamöternas individuella ansvar till prövning.[32] I några fall åberopas t. o. m. som domskäl, att en åtalad styrelseledamot medgivit, att han är ansvarig för en förseelse i en kollektiv enhets verksamhet.[33] Om denna formulering innebär, att domstolen fäst avseende vid att den tilltalade icke blott erkänt vissa fakta utan även medgivit att dessa fakta föranleda ansvar för honom, synes den vittna om ett felaktigt betraktelsesätt hos domstolen. En tilltalads medgivande av fakta, som äro till hans nackdel, må väl ha stort bevisvärde, men den rättsliga betydelsen av dessa fakta har dock domstolen själv att bedöma. Ett kritiklöst godtagande från domstolens sida av en förklaring av den tilltalade, att han är ansvarig för en förseelse, synes mycket olämpligt, enär det kan möjliggöra överlåtelse av kriminellt ansvar från det subjekt, som enligt eljest tillämpade regler skolat bära det.

II. Sedan vi sålunda undersökt hur frågan om ansvarsfördelning mellan flera ledamöter i en kollektiv enhets styrelse är att lösa, då dolus eller culpa erfordras för ansvar, ha vi nu att behandla samma problem vid *strikt ansvar*. Eftersom i sådant fall något subjektivt rekvisit icke erfordras hos företagets ledning, ligger det närmast till hands att låta samtliga styrelseledamöter drabbas av ansvaret.[34] Exempel på ett dylikt förfa-

[32] Såsom exempel på dylika fall kunna måhända anföras NJA 1922 s. 4 (Se ovan not 16; RR gjorde i straffmätningen skillnad mellan verkställande direktören i ett aktiebolag och övriga styrelseledamöter, medan HovR fällde endast verkställande direktören) och 1937 s. 97 (HovR: »Ståhl och Larsson, vilka vore ledamöter av bolagets styrelse [måste] i betraktande av den befattning de, enligt vad utredningen visade, tagit med försäljningen och anordningarna därför båda anses ansvariga». HD: Ståhl och Larsson, som båda hava att svara för åsidosättandet av berörda bestämmelse . . .»). Jfr även NJA 1931 s. 506. — Sådana överväganden saknas helt i andra fall; se t. ex. NJA 1900 s. 476, 1904 s. 581, 1916 s. 21, B 221 och B 493 (HD:s minoritet), 1921 B 409 och 1929 s. 153 (158) samt SvJT 1935 Rf s. 32.

[33] NJA 1935 s. 688 och 1943 s. 193.

[34] Jfr *Bergendal,* Annans gärning, s. 454.

ringssätt saknas icke heller i rättspraxis.[35] Emellertid synes det icke alltid vara nödvändigt för uppehållande av straffets generalpreventiva verkan, att en hel styrelse straffas, så snart företagaransvar skall inträda för en i en kollektiv enhets verksamhet begången lagöverträdelse. I annat sammanhang har konstaterats, att vid utpräglat lindriga förseelser ansvar enbart för gärningsmannen är tillräckligt för att i allmänhetens medvetande inskärpa det överträdda lagbudets existens och att delaktighetsansvar i sådana fall icke är erforderligt.[36] Enligt samma betraktelsesätt kan det anses obehövligt att straffa mer än en medlem av en kollektiv enhets styrelse. Bestraffning av en styrelse in corpore kan t. o. m. ha kriminalpolitiskt ogynnsamma konsekvenser, i det att det för allmänheten kan synas som ett löjeväckande eller förargande utslag av byråkratiskt tänkesätt att åtala och döma ett flertal personer för en ringa förseelse, som de icke personligen begått. Då det gäller att avgöra, vem av styrelseledamöterna som sålunda ensam skall bära ansvaret, synes — liksom i de fall, då strikt ansvar icke föreligger — en föreskriven eller faktiskt tillämpad arbetsfördelning mellan ledamöterna böra vara bestämmande för ansvarets placering. I aktiebolag är därvid särskilt att uppmärksamma den särskilda ställning med möjlighet att genom ökad aktsamhet förhindra lagöverträdelser inom företaget som verkställande direktören intager såsom ledare av bolagets löpande förvaltning och organisatör av dess verksamhet. Denna ställning motiverar, att ansvaret för lindriga förseelser med strikt ansvar i bolagets löpande verksamhet — i den mån de icke inträffa inom en verksamhetsgren, som ledes av en annan styrelseledamot — lägges på verkställande direktören ensam. Måhända bör man dock göra undantag för det fall, att dolus eller culpa i förhållande till förseelsen visas ligga annan styrelseledamot till last. Det här förda resonemanget om lämpligheten att lägga ansvaret enbart på den styrelseledamot, inom

[35] Se de av *Bergendal* a. a. s. 455 ff. anförda rättsfallen 1895 s. 71 (HR och HovR), 1903 s. 24 (RR och en ledamot av HovR), 1904 s. 415 och 1906 s. 102 ävensom NJA 1943 s. 117 (RR och HovR).

[36] Se ovan s. 82 f.

vars kompetensområde en förseelse inträffat, synes icke vara främmande för rättspraxis. Av särskilt intresse är härvidlag NJA 1943 s. 507: Enligt 33 § motorfordonsförordningen skall det ansvar, som är stadgat för ägare av motorfordon, då ägaren är en kollektiv enhet, drabba »den eller dem som äga företräda» enheten, d. v. s. envar av dem.[37] I ifrågavarande rättsfall dömde HD verkställande direktören i ett stort aktiebolag för vissa bristfälligheter å bolaget tillhöriga bilar, enär »i målet ej ens påståtts, att uppsikten över bolagets bilpark... varit med [hans] uteslutande överlämnad till annan, som jämlikt bestämmelse i lagen om aktiebolag ägt att företräda bolaget». HD synes alltså benägen att i strid mot den uttryckliga regeln i motorfordonsförordningen tillerkänna en arbetsfördelning mellan ett bolags representanter verkan att inskränka det straffrättsliga ansvaret till en enda styrelseledamot.[38] Någon klar överblick över domstolarnas inställning till denna fråga giva emellertid icke rättsfallssamlingarna, enär — liksom vid förseelser, som kräva culpöst ansvar — åklagarna numera ofta

[37] Se härom vidare s. 116 not 19.

[38] NJA 1906 s. 208: Från ett aktiebolag utlämnades utan styrelsemedlemmarnas vetskap brännvin i mindre partier än som var tillåtet enligt BrtF 1895. HovR fällde den av styrelseledamöterna, som var verkställande direktör, enär han »måste vara för berörda förfarande ansvarig», och frikände de övriga ledamöterna, enär »i målet ej förekommit utredning, på grund hvaraf dylik ansvarighet finge anses åligga jämväl» dem. (HD hade icke anledning uttala sig om de frikända ledamöternas straffbarhet.) — NJA 1917 s. 409: Ett aktiebolag, vilket såsom fastighetsägare var underhållsskyldigt beträffande viss vägsträcka, hade avtalat med en person att mot ersättning underhålla vägen. Då underhållet emellertid försummats, åtalades ledamöterna i bolagets styrelse, men endast den av dem, som tillika var bolagets disponent, fälldes av HD:s majoritet (fyra jr), under motivering att han på grund av den särskilda befattning han beklätt inom styrelsen måste anses ha varit ensam »vållande» till försummelsen. Angående detta fall se vidare *Bergendal,* Annans gärning, s. 443.

Jfr 8 § stämpelförordningen, rubriken Aktiebrev i inländskt aktiebolag, st. 4, där lagstiftaren själv givit en regel om att funktionsfördelning inom ett aktiebolags styrelse kan medföra, att ansvaret drabbar endast någon eller några ledamöter. Här kräves dock, att bolaget, d. v. s. bolagsstämman, formligen uppdragit åt vederbörande att uppfylla viss styrelseledamöterna åliggande skyldighet. Se NJA 1915 s. 424 och 1922 s. 32. Stadgandet kommenteras ingående av *Bergendal,* Annans gärning, s. 451 f.

I detta sammanhang förtjänar måhända ånyo påpekas, att arbetsfördelning inom en kollektiv enhet naturligtvis även kan leda till, att ansvaret på grund av delegation drabbar en utanför det verkställande organet stående funktionär. Därom se ovan s. 182 ff. Även ur denna synpunkt är NJA 1943 s. 507 av intresse; jfr ovan s. 192 not 32.

underlåta att åtala samtliga styrelseledamöter och i stället väcka åtal endast mot en ledamot, i aktiebolag vanligen verkställande direktören.[39]

Då subjektivt rekvisit *presumeras* föreligga, torde på liknande sätt som då ansvaret är strikt en funktionsfördelning inom styrelsen medföra, att straff icke drabbar annan ledamot än den, inom vars verksamhetsområde en förseelse begåtts, även om presumtionen icke motbevisats beträffande övriga ledamöter; dock att ledamot som bevisligen uppfyller det subjektiva rekvisitet icke synes böra undgå straff.

[39] Se t. ex. NJA 1909 s. 389 och 1943 s. 507.

Kap. V.

Husbondeansvar och annat accessoriskt företagaransvar.

Accessoriskt företagaransvar innebär, såsom redan i kap. III antytts,[1] att en företagare[2] enligt uttryckligt lagstadgande straffas för förseelser av vissa i stadgandet närmare angivna personer, såsom om han själv begått förseelsen. Företagarens ansvar är således accessoriskt till en annan persons lagöverträdelse. Från självständigt företagaransvar, som ju också kan utlösas genom andras handlande, skiljer sig detta ansvar därigenom, att den andres förseelse är en nödvändig förutsättning för dess inträde, medan det självständiga företagaransvarets väsentliga rekvisit är att en lagöverträdelse ägt rum med anknytning till företagarens rörelse eller egendom, varav följer att frågan om vem som närmast kan sägas ha förverkligat brottsligheten — företagaren eller en annan person — icke är av självständig betydelse utan behöver avgöras endast för att fastställa om en sådan anknytning föreligger. Redan av det sagda har i viss mån framgått, att även i ett annat avseende en väsentlig skillnad föreligger mellan de båda huvudslagen av företagaransvar, nämligen ifråga om lagstiftarens medverkan till ansvarets utformning. Det självständiga ansvaret har i väsentliga avseenden utvecklat sig utan stöd av uttryckliga lagregler; vid det accessoriska ansvaret däremot bestämmes

[1] Ovan s. 100.

[2] Med uttrycket »företagare» förstås här som eljest i denna avhandling näringsidkare och ägare eller innehavare av viss egendom.

genom speciella stadganden mer eller mindre detaljerat för vilka brott ansvaret inträder, vilka som kunna ådraga företagaren ansvar och vilka subjektiva rekvisit företagaren skall fylla för att kunna drabbas av ansvar. Vid en undersökning av det accessoriska företagaransvaret spelar därför ren lagtolkning en större roll än vid analysen av det självständiga ansvaret.

Det accessoriska företagaransvaret kan indelas i två olika arter, *husbondeansvar* och *annat accessoriskt företagaransvar*. Rent formellt sett består skillnaden mellan dessa båda arter däri att de bestämmelser, som reglera husbondeansvaret, *husbondestadgandena,* angiva det ansvariga subjektet som »husbonde» och de subjekt som kunna utlösa ansvaret, såsom »husfolk eller i hans arbete antagen person», till vilket uttryck de stundom foga »hustru» och »barn», medan stadgandena om annat accessoriskt företagaransvar karakterisera såväl företagaren som dem, för vilkas förseelser företagaren ansvarar, på annat sätt. Såsom av det följande kommer att framgå, torde dessa olikheter i viss mån inverka på ansvarets utformning. Att observera är emellertid att — såsom tidigare i annat sammanhang antytts — husbondeansvaret icke enbart är företagaransvar; det inträder nämligen även i vissa fall, då husbonden icke kan betecknas såsom företagare, t. ex. då han under vissa förutsättningar göres ansvarig för familjemedlemmars eller tjänares förseelser. Dessa fall skola närmare uppmärksammas i det följande.

Detta kapitel disponeras på följande sätt. I §§ 1—5 behandlas *husbondeansvaret,* i § 1 olika typer av husbondestadganden samt ansvarets historiska utveckling, i § 2 de med husbondestadgandena avsedda subjekten, såväl husbonde som underordnade, och deras inbördes relationer, husbondeansvar i kollektiva enheter samt delegation av husbondeansvar, i § 3 objektiva och i § 4 subjektiva rekvisit för husbondeansvar samt i § 5 frågan om den underordnade kan straffas för förseelser, som sanktioneras av husbondeansvar. § 6 behandlar dels *annat accessoriskt företagaransvar* och dels en art av

ansvar för vårdnadshavare, som är nära besläktat med husbondeansvaret. I § 7, slutligen, utredes det accessoriska företagaransvarets förhållande till delaktighetsansvar och självständigt företagaransvar.

§ 1. *Olika typer av husbondestadganden. Husbondeansvarets historiska utveckling.*

Vad som först faller i ögonen vid en genomgång av de talrika husbondestadgandena i gällande författningar är deras stereotypa avfattning. Ehuru dessa författningar reglera vitt skilda förhållanden, förekomma i huvudsak endast två typer av husbondestadganden.

Den första typen *(typ 1)* är vanligen av följande lydelse: »För förseelse mot denna förordning, som med husbondes vetskap begås av hans hustru, husfolk eller i hans arbete antagen person, ansvare husbonden, liksom vore förseelsen av honom själv begången».

Denna typ förekommer vanligen i författningar med husbondestadganden från de tre första decennierna av 1900-talet.[1] I enstaka fall har den brukats även i yngre författningar.[2]

Oftast stöter man emellertid på stadganden av den andra typen *(typ 2)*: »Husbonde ansvarar för förseelse mot denna förordning, som begås av hans husfolk eller i hans arbete antagen person, liksom vore förseelsen begången av honom själv, såframt ej omständigheterna göra sannolikt, att förseelsen skett utan hans vetskap och vilja.»

Denna formulering har blivit nästan allenarådande under 1930- och 1940-talen. En mycket omfattande grupp av författ-

[1] Äldst bland ännu gällande stadganden av denna typ torde vara 7 § lagen 28 juni 1907 om bredden av hjulringar å arbetsåkdon på landet.

[2] Se t. ex. 9 § 2 st. KK 21 aug. 1935 ang. reglering av införseln av havre och majs samt vissa andra fodermedel, 4 § KK 8 maj 1942 med vissa bestämmelser ang. nötboskapsaveln samt 47 § lagen 11 juni 1943 ang. statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror (i sistnämnda fall efter förebild av 33 § KF 15 dec. 1914 ang. statsmonopol å tobakstillverkningen i riket, vilken ersattes av 1943 års lag).

ningar, i vilka den förekommer, utgöres av de sedan utbrottet av andra världskriget utfärdade ransoneringsförfattningarna.[3]

Jämte vissa rent formella variationer i olika stadganden förekomma emellertid i några fall avvikelser från dessa typer, som kunna ha reell betydelse. Sålunda betecknas ibland den ansvarige principalen med andra uttryck än »husbonde», t. ex. »tillverkare»[4] eller »bränneriföreståndare, så ock den som tillverkar eller saluhåller... apparat eller apparatdel».[5] Att sådana bestämmelser räknas till husbondestadgandena och icke till de regler, som konstituera annat accessoriskt företagaransvar, beror på att de bestämma kretsen av de underordnade, som ådraga principalen ansvar, på samma sätt som flertalet andra husbondestadganden, varför den relation mellan principalen och den underordnade, som lagstiftaren haft för ögonen, torde vara densamma vid dessa särskilda regler som vid majoriteten av husbondestadgandena. Kretsen av de subjekt, för vilkas handlingar husbondeansvaret inträder, betecknas vidare på något olika sätt i olika författningar. I äldre stadganden omnämnes i regel »hustru» jämte husfolk och i husbondens arbete antagna personer.[6] Efter år 1930 synes dock »hustru» endast i undantagsfall ha upptagits i husbondestadgandena.[7] I dessa fall har i regel husbondestadgandet oförändrat upptagits från äldre föregångare till vederbörande för-

[3] Det viktigaste exemplet härpå utgör 21 § straffkungörelsen.

[4] 35 § MaltdrF och 17 § KF 22 dec. 1939 om skatt å läskedrycker.

[5] 38 § 2 mom. BrtF. — I de fall, då bränneriföreståndare icke tillika är innehavare av bränneriet, medför detta stadgande, att husbondeansvaret drabbar en annan än företagaren. På grund av stadgandets nära överensstämmelse med övriga husbondestadganden och emedan det till sitt ursprung har samband med dessa stadganden, behandlas det dock lämpligen i samband med dem.

[6] T. ex. 10 § KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse, 22 § KF s. d. ang. handel med vissa begagnade föremål m. m., 30 § 2 mom. KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit samt 3 § lagen 20 juni 1918 om förbud mot utsläppande av tjur eller hingst å samfälld betesmark.

[7] Bland dessa undantagsfall kunna nämnas 7:15 2 mom. RusdrF, 35 § MaltdrF, 47 § lagen 11 juni 1943 ang. statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror samt 17 § KF 1939 om skatt å läskedrycker samt 13 § KF 30 jan. 1948 om tillfällig skatt å viss maltdryck av första klassen. Såsom ett symptom på omsvängningen i lagstiftningspraxis omkring år 1930 kan anföras 33 § KF 30 juni 1932 ang. kontroll å tillverkningen av samt handeln med margarin, margarinost, fettemulsion och konstister m. m., vilket lagrum icke nämner »hustru», ehuru detta ord förekom i det av riksdagen gillade förslaget till husbondestadgande i KPr 1932:114.

fattning.[8] I några enstaka fall förekomma slutligen stadganden av innehåll att husbonde ansvarar även för »barns» förseelse.[9]

Uttrycken »husbonde» och »husfolk» ge en viss ålderdomlig karaktär åt husbondestadgandena; de föra tanken till en gången tids sociala förhållanden före kvinnoemancipationen och arbetarrörelsens genombrott. En närmare undersökning ger också vid handen, att dessa uttryck äro nedärvda från en äldre lagstiftningsepok. Ansatser till husbondestadganden förekommo redan under 1700-talet,[9a] och de bestämmelser, som

[8] Jfr nedan s. 239 not 23.

[9] T. ex. 38 § 2 mom. BrtF, 3 § lagen 20 juni 1918 om förbud mot utsläppande av tjur eller hingst å samfälld betesmark samt 5 § lagen 6 juni 1925 ang. uppvärmning av till kreatursföda avsedd mjölk m. m.

[9a] Följande exempel kunna anföras på stadganden, som till sin formulering något påminna om moderna husbondestadganden:

KF 25 aug. 1720 ang. en wiss Taxa på Bröd och Dricka, uträknad efter hwarje tids Marckgång på Spannemålen: »... hwarföre de ock skola wara omtänckte at förse sig med skickeligit Tienstefolck, som vid utsälgningen brukade blifwa, efter som deras felachtigheter stadna på Husbondens egit answar» (*Modée* I s. 281); 2 § KF 10 dec. 1747 ang. Brännewinsbrännande och säljande så å landet, som i Städerne, samt om en Consumtions-Accis derföre: »Skulle någon missbruka egit tienstefolk til Bränwins försälgning, plickte Husbonden eller Matmodren, som sagt är, och tiänstehjonet särskilt, 20 Dal. S:mt»(*Modée* III s. 2450); 7 § 1 mom. KF 31 maj 1793 angående hwad i anseende til den under arrende uplåtne husbehofsbränningen iakttagas bör: »Hwar som bjuder eller leger, hjelper eller råder, eller ock på något annat sätt så deltager uti någondera af ofwannämde förbrytelser, at den derigenom utöfwad eller befordrad blifwer, ware förfallen til lika böter med hufwudmannen; dock om man, hustru, barn, tjenstefolk eller andre i et hushåll, uti enahanda förbrytelser delaktige finnas, ware blott en bot» (*Modée* XV s. 409).

Ett speciellt stadgande om ansvar för husbonde, som emellertid icke synes ha påverkat den följande rättsutvecklingen, utgjorde BB 28:12: »Gästgifvare svare sielf för then orätt, som han, eller hans hion giör then vägfarande, och för bedrägeri eller stöld böte dubbelt.» Att stadgandet avsåg husbondeansvar icke blott ifråga om skadestånd utan även beträffande straff synes framgå av Lagkommissionens protokoll vid behandlingen av 1728 års förslag till BB, genom vilket förslag stadgandet fick sin definitiva utformning: »Öfwerlades den casus, om giästens hion giör någon skada, tiufnad eller bedrägerij, så ock giästgifwarens folk, antingen drängen skal sökas eller hans huusbonde, så att giästgifwaren eller giäster reciproce *swarar och plichtar* (kurs. här) för sitt folk; resol., att giästgifwaren sware för sitt folk, men om giäster förfares effter almän lag.» (Se *Sjögren,* Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686—1736 III, s. 299, jfr a.a. VI, s. 233. Jfr *Nehrman,* Inledning til Then Swenska Jurisprudentiam Criminalem [1756], s. 50). Redan i några 1600-talsförfattningar angående gästgiveri stadgades, att gästgivaren under vissa förutsättningar subsidiärt hade att erlägga böter för forman, skjutspojke eller piga: »Gitter han icke botom, så böte för honom Gästgifwaren, än han wiste brott hans och thet icke i tijdh rögde och botade.» Se 22 punkten Krogare och Gästgifware Ordningh 1 okt. 1649 (*Stiernman,* Ekonomiförordningar II, s. 594 ff.) och 32 punkten Krögare och Gästgifware Ordning 29 aug. 1664 (A.a. III, s. 225 ff., och *Schmedeman,* Justitieverket, s. 378 ff.).

äro de närmaste föregångarna till husbondestadgandena av modern typ, gåvos i en författning av 1801 angående straff för olovlig tillverkning och försäljning av brännvin. Stadgandena i denna författning voro tämligen omfattande, gåvo olika regler för olika förseelser och togo även hänsyn till om husbonden vistades på brottsplatsen eller ej. Karakteristiskt var också att straff och förverkandepåföljder i viss mån följde olika regler. För visst fall stadgades dessutom, att matmoder skulle bära ansvaret.[10] I väsentligen samma form återkommo dessa husbondestadganden i de efterträdare till 1801 års författning, som avlöste varandra under 1800-talets fyra första decennier.[11]

[10] KF 24 nov. 1801 om hwad som bör i akt tagas til behörig efterlefnad af Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga under den 15 Junii 1800, angående Bränwinsbränningen i Riket, samt deras answar, som samma Stadga öfwerträda: 28 §: »För alla de förbrytelser, hwilka upkomma antingen af nyttjad större panna, än tillåtit är, eller derigenom at öfwerflödig bränwinsredskap är funnen, bör Husbonden, eller om denne icke är til, Matmoder answara. Likaledes Hemmansägare, då han icke sjelf på hemmanet eller egendomen bor; men låter den samme sjelf, genom eget folk, bruka och förestå. — Uti förseelser, som innefatta oloflig bränwinstillwerkning och försälgning, sware äfwen mannen för hustruns åtgärd, änskönt hon förebära skulle at den utan hans wilja och wetskap tilkommit. Likasom för alt hwad eget husfolk och tjenstehjon på stället der Husbonden bor och wistas, i sådane fall kunna företaga.» — 29 §: »Förövas oloflig bränwinstilwerkning eller försälgning på egendomar der Husbonde eller ägare icke är den tiden wistande, af hans tjenare eller legofolk, blifwa desse senare för sådane förbrytelser sjelfwe answarige, så wida de icke gitta wisa det de till denna åtgärd erhållit Husbondens eller ägarens befallning, i hwilken händelse påfölgden honom drabbar; men den nyttjade bränwinsredskapen ware förbruten, ehо den ock tillhöra må.»

[11] 3 § 13 mom. KF 4 nov. 1812 om hwad som bör iakttagas til behörig werkställighet af Kongl. Kungörelsen den 9 October innewarande år, angående Bränwinsbränningen i Riket samt om answaret för dem som samma Författning öfwerträda; 7 § KF 20 dec. 1815 om Hwad iakttagas bör till behörig werkställighet af Kongl. Kungörelsen den 6 September innewarande år, angående Bränwins-Bränningen, samt om answar för öfwerträdelser deraf; 9 § KK 19 maj 1824 ang. Bränwins-bränningen och dermed gemenskap ägande ämnen; 48 § KF 25 juni 1830 ang. grunderne för bränwinsbränningsrättigheten och afgifterne derföre, samt om hwad wid tillwerkning och försäljning af bränwin iakttagas bör. — Reglerna om olikställighet mellan straff och förverkandepåföljd samt om matmoderns ansvar i visst fall förekomma dock endast i 1812 års KF. — Lydelsen av 28 § 2 st. 1801 års KF återfinnes dessutom i 7 § KF 9 mars 1802 ang. Ansvaret å Bränwinsförbrytelser i Stockholm och Götheborg samt tilsynen emot sådane förbrytelser. — 43 § KF 19 juni 1835 ang. grunderne för bränwins-bränningen och afgifterne derför, samt om hwad wid försäljning af bränwin och beskattning derå iakttagas bör har en något avvikande lydelse: »När åtal sker för olofligt innehafwande af bränwins-brännings-redskap, eller för oloflig bränwins-tillwerkning eller försäljning, answare mannen för hustruns åtgärd, änskönt hon förebära skulle, att förbrytelsen utan hans wilja och wetskap tillkommit; husbonde ware ock answarig för förbrytelser emot denna Författning, med undantag af förseglings

I en brännvinsförfattning av 1841 möter en enklare formulering, som förebådar de i gällande rätt företrädda typerna.[12] Redan i KF 13 okt. 1848 angående wilkoren för tillwerkning och försäljning af bränwin föreligger därefter husbondestadgandet av typ 1 praktiskt taget färdigbildat.[13]

Formuleringen av typ 2 härstammar närmast från BrtF 1855 och dess efterträdare under senare hälften av 1800-talet.[14] Sin

---

brytande å bränwins-brännings-redskap eller oloflig bränwins-försäljning, så wida wisas kan, att sådant skett å den tid, då han wistats å annan ort, och utan hans derom gifna befallning. Är i slikt fall husbonde oskyldig, behålle han den honom tillhöriga redskap, hwars wärde förbrytaren betala bör.»

[12] 52 § KF 6 aug. 1841 ang. wilkoren för tillwerkning och försäljning af bränwin: »I fråga om åtal för oloflig bränwinsförsäljning, answare mannen för hustruns åtgärd, änskönt hon förebära skulle, att förbrytelsen utan hans wilja och wetskap tillkommit; husbonde ware ock answarig för dylik förbrytelse, ehwad den blifwit begången af hans lagstadde tjenstehjon eller bränmästare eller andre af hans husfolk eller i hans arbete antagne personer, så wida wisas kan, att sådant skett med husbondens wetskap och tillåtelse.» I fråga om ansvar för olovligt innehav av brännvinsbrännings-redskap och olovlig tillverkning bibehölls däremot i 40 § formuleringen i 1835 års KF. — Samma regler upprepades i 40 och 52 §§ KF 13 juni 1845 ang. wilkoren för tillwerkning och försäljning af bränwin.

[13] 53 §: »För oloflig bränwinsförsäljning, som med husbondes wetskap werkställes af hans hustru, husfolk eller i hans arbete antagne personer, skall han answara, såsom wore förbrytelsen af honom sjelf gjord.» Se även 40 § angående ansvar för olovlig tillverkning. — Samma lydelse ha 40 och 53 §§ KF 10 okt. 1851 med samma titel. — Liknande lydelse ha även BrfF 1855 (48 §) och samtliga därefter följande BrfFF (1857, 1860, 1863, 1866, 1869, 1873, 1874, 1877, 1885, 1891, 1895 och 1905): »Husbonde ansvare för förbrytelse, som, med hans vetskap, mot denna förordning begås av hans hustru, husfolk eller i hans arbete antagen person, likasom vore förbrytelsen av husbonden själv gjord.»

[14] En formulering av liknande typ föreslogs redan i Sammansatta Bevillnings-, Lag- samt Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets bet. 1847/48: 2 bil. s. 20 på grundval av en reservation av *Berg von Linde* vid nämnda utskotts bet. 1847/48: 1 (s. 34). Typen infördes emellertid först genom 79 § BrtF 1855: »När förbrytelse mot denna författning åtalas, ansvare brännvinstillverkare eller distilleringsidkare för hustrus, barns, tjänstefolks och vid bränneriet anställde arbetares gärningar, i fall bötesansvar eller förlust av redskap eller tillverkad vara eller kärl, vari den förvaras, ifrågakommer, därest icke omständigheterna visa, att förbrytelsen skett utan hans vetskap och vilja.»

Denna formulering blev normgivande för följande BrtFF under de närmast följande 30 åren (1857, 1860, 1863, 1866, 1867, 1871, 1876 samt 1882), dock att fr. o. m. BrtF 1867 uttrycket »därest icke omständigheterna göra sannolikt», infördes i st. f. »därest icke omständigheterna visa». BrtF 1887 medförde en ändring av delvis endast redaktionell betydelse (31 §):

»För förbrytelse mot denna förordning af brännvinstillverkares hustru, barn, tjenstefolk och i bränneriet anställda arbetare ansvare tillverkare såsom vore förbrytelsen af honom sjelf begången, derest icke omständigheterna göra sannolikt, att förbrytelsen skett utan hans vetskap och vilja.»

slutliga utformning fick den emellertid först genom RusdrF 1917.[15]

Mot slutet av 1800-talet och i högre grad under början av 1900-talet begynte husbondestadganden att mera allmänt införas även i andra näringsrättsliga författningar än sådana, som reglera brännvinshantering. Förebilder till dessa stadganden utgjorde särskilt de olika BrfFF. Bland de tidigaste av ifrågavarande författningar märkes KF 18 sept. 1874 ang. villkoren för försäljning, till förtäring på stället, av vin, maltdrycker, kokat kaffe och andra tillagade icke spirituösa drycker, vilken i anslutning till BrfF 1873[16] gav en husbonderegel, som utgör det första exemplet på den slutliga utformningen av typ 1.[17]

För de härefter allt talrikare husbondestadgandena av typ 2 blev RusdrF 1917 mönstret.[18] Vid omarbetandet av äldre författningar ha t. o. m. i många fall stadganden av typ 1 efter förebild av RusdrF 1917 utbytts mot sådana av typ 2.[19]

Då sålunda husbondestadgandena väsentligen erhållit sin utformning inom 1800-talets lagstiftning om tillverkning och försäljning av brännvin, kan det vara av betydelse att med några ord beröra formerna för brännvinshanteringens bedrivande under detta århundrade. Först på grundval av kännedom om de faktiska förhållanden, å vilka de första husbonde-

[15] 88 §: »Husbonde ansvarar för förbrytelse, som vid handhavande av detaljhandel enligt denna förordning begås av hans hustru, husfolk eller i hans arbete antagen person, liksom vore förbrytelsen begången av honom själv, därest icke omständigheterna göra sannolikt, att förbrytelsen skett utan hans vetskap och vilja.»

[16] Se LU 1874: 30 s. 12. — Föregångaren till denna författning, KF 7 dec. 1866 ang. villkoren för försäljning, till förtäring på stället, av vin, öl, kaffe eller andra icke spirituösa drycker, saknade husbondestadgande.

[17] Bland de första hithörande stadgandena utanför alkohollagstiftningen märkas 7 § lagen 28 juni 1907 om bredden av hjulringar å arbetsåkdon på landet, 5 § lagen 23 dec. 1914 om hingstbesiktningstvång och 33 § KF 15 dec. 1914 ang. statsmonopol å tobakstillverkningen i riket. — Till lydelsen i BrfFF anslöto sig 42 § MaltdrF 1903 och 10 § 3 mom. KF 22 maj 1903 ang. en särskild stämpelavgift för försäljning av punsch.

[18] Bland de tidigaste exemplen äro 30 § 2 mom. KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit, 10 § KF s. d. ang. handel med alkoholhaltiga apoteksvaror m. m. samt 16 § (i dess ursprungliga lydelse) KF s. d. ang. vissa alkoholhaltiga preparat m. m.

[19] T. ex. 51 § MaltdrF 1923 och 38 § 2 mom. BrtF 1926 (39 § 1 mom. BrtF 1907 hörde till typ 1). Jfr 35 § PilsnerF 1919 och 19 § KF 8 maj 1925 ang. försäljning av vissa alkoholfria och därmed jämförliga drycker.

stadgandena voro tillämpliga, torde man nämligen kunna fastställa och förklara deras innebörd, vilket är en viktig förutsättning för tolkningen av nu gällande husbondestadganden. Den KF 15 juni 1800, vars bestämmelser sanktionerades med straff genom ovan berörda författning av år 1801, förhindrade genom regler om högsta pannrymd fabriksbränning i större skala (utom, under vissa förutsättningar, i städerna) och tillät alltså huvudsakligen endast s. k. husbehovsbränning, som bedrevs i begränsad omfattning såsom binäring till jordbruket. Trots att lagstiftaren även under de följande decennierna av nationalekonomiska skäl tidvis vidtog restriktiva åtgärder mot fabriksbränning, växte emellertid under 1800-talet en alltmer betydande fabriksrörelse fram såsom efterträdare till kronobränningen, vilken till största delen upphävts år 1787 och fullständigt avskaffades år 1824.[20] Husbehovsbränningen spelade dock alltjämt en viss roll ända fram till mitten av 1800-talet, då den helt upphörde till följd av den reglering av brännvinstillverkningen, som infördes genom BrtFF 1855 och 1860.[21] Därefter drevs brännvinstillverkningen helt som en fabriksnäring.[22] För förståelsen av husbondestadgandena i dessa författningar är det emellertid viktigt att framhålla, att brännvinstillverkning i mindre skala var tillåten och även bedrevs ända till år 1861.

Detaljhandeln med brännvin, d. v. s. utminutering och utskänkning, som mera än partihandeln utsattes för straffsanktionerade restriktioner, omhänderhades under 1800-talets förra hälft i stor utsträckning av mindre företag, som drevos av innehavarna med biträde av familjemedlemmar och eventuellt ett mindre antal anställda, t. ex. krogar, gästgivargårdar och lanthandlar.[23] Under 1800-talets senare hälft började den

[20] Se *T. Larsson,* Reformen i brännvinslagstiftningen 1853—1854. Förhistorien (1945), s. 199 ff. och 216 ff.

[21] Se *T. Larsson,* Reformen i brännvinslagstiftningen 1853—1854. Riksdagsbehandlingen och dess förspel (1947), s. 211 f.

[22] Förändringen markeras av husbondestadgandet i 79 § BrtF 1855, som i st. f. uttrycket »i hans arbete antagen person» införde lokutionen »vid bränneriet anställda arbetare», vilken bibehölls i samtliga följande BrtFF (den sista av år 1887).

[23] Se *T. Larsson,* a. a., Förhistorien, s. 261 ff.

sedermera under 1900-talet kulminerande utveckling, varigenom detaljhandeln i stor utsträckning koncentrerats till större företag, särskilt i samband med brännvinsbolagens (sedermera systembolagens) allt starkare monopolställning.

§ 2. *De med husbondestadgandena avsedda subjekten och deras inbördes relationer.*

På grund av husbondestadgandenas konstruktion är det icke möjligt att fastställa vem som skall bära ansvar såsom husbonde utan att samtidigt fastslå för vems förseelse ansvar inträder. Husbonde är nämligen ett relationsbegrepp, d. v. s. det kan endast bestämmas i förening med det begrepp, till vilket det står i relation. Därav följer, att det måste komma att ha olika innehåll i olika fall. I det följande skall därför i ett sammanhang undersökas vilka personer husbondeansvaret åvilar och vilka som kunna utlösa ansvaret. Detta innebär från en annan sida sett en undersökning av de relationer, i vilka husbonden står till andra subjekt. I samband därmed torde det vara av intresse att gå närmare in på karaktären av dessa relationer än vad som i och för sig är behövligt för att fastställa vilka personer de avse. Kunskap därom kan nämligen bidraga till att kasta ljus över husbondeansvarets omfattning.

Av vad som inledningsvis anförts om husbondestadgandenas avfattning framgår, att detta ansvar kan ha anknytning till fyra olika relationer, nämligen mellan husbonde och hustru, husbonde och barn, husbonde och husfolk samt husbonde och i hans arbete antagen person. Då angivandet av dessa relationer i tämligen oförändrat skick härstammar från stadganden från 1800-talets förra hälft, torde det för den rätta förståelsen av de nu gällande stadgandena vara av en viss betydelse att söka fastställa relationernas karaktär även under nämnda tid och att söka utröna vad som då föranledde lagstiftaren att anknyta straffansvar till dem.

I. Först skall relationen husbonde — *hustru* behandlas. I den relationen är det klart att husbonde betyder äkta man. Anledningen till att mannen genom de första husbondestadgandena ålades ansvar för hustruns handlande synes vara att söka i den underordnade ställning, som hustrun under 1800-talet intog i förhållande till sin man. Rättsligt tog sig denna underordnade ställning uttryck i mannens målsmanskap, som väsentligen grundade sig på ÄGB 9: 1 och som generellt uttryckt innebar, att mannen hade »rätt att i allt hvad, som rör hustrun, vårda hennes rätt och intresse såväl i boet som utåt».[1] Målsmanskapet medförde befogenheter och plikter för mannen i tre olika avseenden. Han hade för det första att föra hustruns talan inför rätta, och för det andra att förvalta makarnas egendom. Båda dessa befogenheter undergingo under 1800-talets senare del vissa inskränkningar.[2] Bortsett därifrån kunde emellertid dessa sidor av målsmanskapet icke i och för sig motivera husbondeansvar. Mannens rätt att företräda hustrun i rättegång och att förvalta makarnas egendom hade sin grund i uppfattningen att hustrun på grund av sin uppfostran och verksamhet saknade tillräcklig erfarenhet och omdöme att själv tillvarataga sina rättsliga och ekonomiska angelägenheter.[3] För sina brottsliga gärningar ansågs hon likväl kapabel att svara, vilket framgår av ÄRB 15: 1, som fram till 1890 års lagändring föreskrev, att den tilltalade alltid själv skulle svara i brottmål, med rätt dock för mannen att biträda hustrun.[4] Att hustrun själv ansågs böra lida straff för sina

[1] *Winroth* II s. 51.

[2] Genom en ändring år 1874 av ÄGB 9: 1 berättigades hustrun att själv förvalta viss egendom samt att själv söka och svara för egendom, som sålunda undantagits från mannens förvaltning. Ytterligare modifikationer i berörda hänseenden genomfördes genom 1898 års äktenskapsrättsliga lagstiftning. Se vidare *Winroth* II s. 30 ff. och 194 ff. Jfr *Lagberedningen,* Förslag till giftermålsbalk m. m. (1918), s. 143 f. och 146 f.

[3] Jfr *Nehrman,* Föreläsningar öfwer Giftermåls Balken (1747), s. 125 f.

[4] 1890 års ändring i ÄRB 15: 1, varigenom den tilltalade erhöll rätt att i lindrigare brottmål inställa sig genom ombud, kan icke anses ha medfört någon förändring i den äkta mannens ställning (annat än möjligen, vilket *Winroth* II s. 37 hävdar, att mannen med stöd av ÄGB 9: 1 fick rätt att utan fullmakt uppträda som hustruns ombud i sådana brottmål).

egna brott framgår även av ÄGB 11: 4.[5] Större betydelse såsom motivering för husbondeansvaret hade däremot den tredje sidan av målsmanskapet, nämligen mannens husbondevälde. Detta innebar, att mannen var »familjens hufvud, styresman och ledare af dess angelägenheter»,[6] d. v. s. sådana som rörde familjen och makarnas samliv, t. ex. då det gällde att träffa avgörande ifråga om barnens uppfostran, familjens hemvist, bostad, tjänstefolk och levnadssätt. I överensstämmelse härmed ansågs hustrun i dessa avseenden stå under mannens lydnad.[7] Hustrun hade vidare att enligt mannens bestämmande efter måttet av sina krafter och med hänsyn till familjens ställning och förmögenhetsvillkor ägna sin arbetskraft åt hemmets skötsel. Härav följde att hustrun icke utan mannens samtycke ägde antaga tjänst[8] eller i eget namn driva handel eller annan näring.[9]

Något uttryckligt legalt stöd för husbondeväldet fanns icke i 1734 års lag. Det ansågs emellertid följa av ÄGB 9: 1 samt av lagens allmänna uppfattning av hustrun såsom underordnad mannen.[10] Det står också i god överensstämmelse med

[5] »Är gäld af mannens, eller hustruns särskilta vållande och förgiörelse tillkommen, theraf then andre ingen nytto, eller del haft; gånge tå ej then saklösas fasta gods, eller rättighet i boet, til sådan gälds betalning: *ty hvar äger sin sak ensam böta, och ej annars lott förverka*» (kurs. här). I 1898 års lydelse uttryckte lagrummet samma princip.

[6] *Schrevelius,* Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civilrätt. 2 uppl. III (1858), s. 63.

[7] Se även *Winroth* II s. 20 ff. och *Hellner* i Minnesskrift ägnad 1734 års lag (1934) II, s. 66 f.

[8] *Winroth* II s. 21 f., *Winroth,* Om tjenstehjonsförhållandet enligt svensk rätt (1878), s. 114, *Hellner* a.a. s. 68 samt *Hellner,* Hustrus förmåga af rättshandlingar efter svensk förmögenhetsrätt (1895), s. 161 ff.

[9] Denna regel har enligt *Hellner,* Minnesskrift ägnad 1734 års lag (1934) II, s. 69, alltid upprätthållits. Uttryckligt lagstöd fick den genom 5 § 3 mom. och 12 § 2 mom. fabriks- och hantverksordningen 22 dec. 1846 och 4 § handelsordningen s. d. och sedermera genom 4 § näringsfrihetsförordningen. Jfr även 9 § denna förordning. — Bestämmelserna i näringsfrihetsförordningen betingades emellertid i lika hög grad av ÄGB:s regler om makarnas förmögenhetsförhållanden som av målsmanskapet.

[10] Se sålunda ÄGB 1: 2 (fadern var dotterns giftoman; modern hade endast rätt att giva honom råd), ÄB 20: 1 (fadern var barnens förmyndare), HB 1: 8 (köp slutet med hustru, barn eller tjänstehjon var ogillt och straffbelagt), MB 41: 2 (särskilt strängt straff för stöld, vartill gärningsmannen lockat eller bjudit övermaga, hustru, barn, myndling, tjänstefolk m. fl.) samt måhända även MB 36: 1 (hustrus misshandel av mannen var alltid i tveböte, medan mannens misshandel av hustrun straffades på samma sätt endast om den skett av »hat, eller dryckenskap, eller för annor qwinnos skul»; annan uppfattning: *Hellner* a.a. s. 67 f.)

inhemsk rättstradition.[11] Någon uttrycklig sanktion för husbondeväldet fanns icke. Om hustrun genom att sätta sig upp mot mannens befallningar vållade brytning i äktenskapet, kunde dock reglerna om skillnad medföra menliga konsekvenser för henne. Av dessa regler framgick sålunda indirekt en lydnadsplikt för hustrun.[12]

Dessa regler om bestämmanderätt för mannen och lydnadsplikt för hustrun kunna antagas ha föresvävat lagstiftaren, då han stadgat husbondeansvar för hustrus förseelser. Husbondeväldet sträckte sig visserligen principiellt endast till angelägenheter, som rörde makarnas äktenskapliga sammanlevnad, och därur kunde knappast härledas någon skyldighet för mannen att avhålla hustrun från brott, som icke hade anknytning till makarnas gemensamma förhållande, men genom husbondeväldets existens kom hustrun rent faktiskt-psykologiskt att även i andra angelägenheter intaga en beroende och underordnad ställning till mannen. Denna hustruns osjälvständighet kunde anses motivera en misstanke om att hon handlat för mannens räkning och på hans befallning, då hon begått en förseelse mot författningarna om tillverkning och försäljning

[11] *Hellner* a.a. s. 66.

[12] *Hellner* a.a. s. 68, *Winroth* II s. 22 och *Lagberedningen* a. bet. s. 160 f. — Observera dock, att den såsom förutsättning för skillnad till säng och säte i ÄGB 14: 1 föreskrivna varningen kunde fungera såsom sanktion mot hustru, som ej fogade sig i husbondeväldet. Före 1860 års ändringar i 14 kap. ÄGB kunde t. o. m. make, som vållat hat och bitterhet mellan man och hustru, eller som skilt sig från andra maken till säng och säte, dömas till böter. — Under MB:s giltighetstid rådde delade meningar om icke mannen hade rätt att *aga* hustrun. Enligt *Schlyter,* Juridiska Afhandlingar 1 h. (1836), s. 169 ff., hade sålunda den i Kristoffers landslag (Såramål medh Wilia 19 kap.) mannen uttryckligen tillerkända rätten att aga hustru icke upphävts genom MB 36: 1. Motsatt mening hävdades av *Nehrman* a. a. s. 211. *Schrevelius* a. a. s. 63 tager icke uttryckligen ställning till denna fråga men uttalar, att det ligger i sakens natur, att mannen, om kvinnan är motspänstig, »till en viss grad måste hafva rätt, att sjelf med egen magt ställa sina beslut i verket. . . . Endast om mannen öfverskrider de naturliga gränserna för sitt husbondevälde, då, men också först då, är han underkastad statens för sådana öfverträdelser gifna strafflagar.» — *Hellner* a. a. s. 67 anser icke MB 36: 1 kunna tolkas som belägg för en rätt för mannen att tillämpa husaga på hustrun. — Genom MB:s upphävande och införandet av den regel i SL 14: 36, varigenom misshandel av maka under alla förhållanden blev att bedöma såsom en synnerligen försvårande omständighet, torde det dock ha blivit klart, att aga av hustru icke var tillåten. Jfr *Lag-Commiteens* Förslag till Allmän Criminallag (1832), motiven s. 58 f., som vid kommentaren till den föreslagna SB 16: 30 (motsvarande nuvarande SL 14: 16) icke med ett ord omnämner hustru bland dem som lagligen kunna tilldelas aga.

av brännvin,[13] vilka — såsom ovan framgått — till en början voro de enda författningar, som hade husbondestadganden.[14] Bortsett från denna förklaringsgrund torde faktiskt de förfaranden, för vilka husbondeansvar inträdde enligt de tidigaste husbondestadgandena, ha fallit inom husbondeväldets område. Dessa författningar avsågo ju väsentligen husbehovsbränning,[15] vilken måste anses höra till makarnas gemensamma hushållning. Då mannen ägde bestämmanderätten över makarnas hushållning och hem, torde det icke ha framstått såsom onaturligt, att han även ansvarade för vad som där ägde rum. I den mån hustrun använde sin arbetskraft i större utsträckning till illegal verksamhet, t. ex. lönnbränneri, medförde också mannens husfaderliga välde rätt att förbjuda denna. Den omständigheten att denna bestämmanderätt icke var effektivt rättsligt sanktionerad och att mannen därför kunde komma att ansvara för handlingar av hustrun, som han icke ägde rättslig makt att förhindra, behöver icke ha tett sig lika stötande för dåtidens människor som för nutidens, enär mannens rätt att befalla och hustruns lydnadsplikt då i det allmänna medvetandet torde ha betraktats som tillräckligt sanktionerade av religionen och moralen. Med hänsyn till behovet av brännvinslagstiftningens effektiva genomförande kan det f. ö. ha framstått såsom mera angeläget att med straff träffa mannen i de oftare förekommande fall, då han var upphovsman till hustruns förseelse, än att skipa idealisk rättvisa i de såsom sällsynta ansedda fall, då hustrun handlat mot mannens befallning.[16] När sedermera i yngre författningar de handlingar, för vilka husbondeansvar

[13] Jfr formuleringen i husbondestadgandena t. o. m. 1845, som ålägga mannen ansvar även om hustrun skulle »förebära» att förbrytelsen tillkommit utan hans vilja och vetskap, ovan s. 228 f. med noterna 10—12.

[14] En regel om särskilt ansvar för en man, som förmådde sin hustru till brott, anknöt f. ö. till äldre strafflagstiftning, i vilken det fanns exempel på att sådant förfarande ansågs särskilt straffbart. Se MB 41:2 (jfr ovan not 10) och 17 § KF 4 maj 1855 om ansvar för stöld och snatteri samt rån.

[15] Se ovan s. 231.

[16] Jfr friherre *A. Cederström* i diskussionen vid införandet av BrfF 1855: »En husbonde måste väl antagas inom kretsen af sitt husbondevälde utöfva så mycken makt, att hans hustru eller tjenstefolk i allmänhet icke tillåta sig att emot hans vilja begå förbrytelser, stridande emot efterlevnaden af denna författning» (Ad 1853/54:10 s. 198 ff.).

inträdde, avlägsnade sig från det naturliga området för husbondeväldet, synes detta ansvar ha saknat annat rationellt underlag än det ovan antydda, nämligen en presumtion om att brottet begåtts på mannens initiativ under utnyttjande av hustruns beroende och underordnade ställning i allmänhet i förhållande till honom, vilken ställning till stor del var att tillskriva husbondeväldets förhandenvaro.

Det skäl, som ovan anförts, synes motivera den slutsatsen, att lagstiftaren anknutit husbondeansvaret till mannens husbondevälde. Av denna anknytning följer, att mannen endast svarade för förseelser, som hustrun begått, medan han utövade husbondeväldet.[17] Detta sattes ur kraft, då mannen var sinnessjuk och då makarna levde åtskilda, vare sig efter överenskommelse eller efter dom på skillnad till säng och säte.[18] Däremot finns i rättspraxis exempel på att boskillnad icke uteslöt husbondeansvar.[19] Detta står i full överensstämmelse med det förda resonemanget. Boskillnad inverkade nämligen ej på husbondeväldet utan endast på makarnas inbördes förmögenhetsförhållanden och på förvaltningsrätten över hustruns egendom.

Genom *nya GB* upphävdes beträffande äktenskap, ingångna efter lagens ikraftträdande, reglerna om mannens målsmanskap och husbondevälde.[20] Beträffande äldre äktenskap gäller enligt GP § 5 mom. 2, att mannens målsmanskap i fråga om makarnas rättsförhållande i personligt hänseende upphörde med den nya lagens ikraftträdande, vilket innebär, att husbondeväldet avskaffats även i sådana äktenskap. I äktenskap, där nya GB icke gäller i fråga om makarnas förmögenhetsförhållanden, kvarstår dock jämlikt GP § 7 av exekutionsrättsliga skäl en rest av husbondeväldet, i det att bestämmelserna i 4 och 9 §§ näringsfrihetsförordningen om inskränkning

[17] Samma åsikt uttalas av *Winroth* II s. 29.

[18] *Winroth* II s. 24 f. och *Hellner,* Hustrus förmåga af rättshandlingar efter svensk förmögenhetsrätt (1895), s. 164. Jfr 4 § näringsfrihetsförordningen: inskränkningen i rätten att idka näring gäller »gift kvinna, som med mannen sammanlever».

[19] NJA 1891 s. 538.

[20] Jfr GB 5:1 och *Lagberedningen* a. bet. s. 158 ff.

av gift kvinnas rätt att idka handel eller annat näringsyrke eller att vara biträde därvid fortfarande gälla beträffande hustru i sådant äktenskap.[21]

Då sålunda numera äkta makar i personligt avseende äro jämställda och likaberättigade, har husbondeansvaret beträffande handlingar, som begåtts av hustru, mist den motivering, som låg i hustruns lydnadsförhållande och allmänt underordnade ställning i förhållande till mannen. Den enda omständighet, som numera kan motivera husbondeansvaret för hustrus förseelser, är den mellan makarna rådande nära personliga gemenskapen, vilken kan läggas till grund antingen för en presumtion, att mannen är den egentliga upphovsmannen till hustruns förseelse, eller för en mannen åvilande skyldighet att se till, att hans hustru icke begår lagöverträdelser. Ur denna synpunkt kan emellertid icke förklaras varför husbondeansvaret ensidigt faller på mannen. Ett med hänsyn till den gällande rättsliga regleringen av makars inbördes förhållanden rationellt genomförande av ovan antydda tankegång borde nämligen medföra, att i de fall, där husbondeansvar ansåges nödvändigt, båda makarna ådömdes straff för handlingar, som begåtts av endera maken.

Av detta framgår, att husbondeansvaret för förseelser begångna av hustru har sin grund i en numera avskaffad form för reglering av äkta makars rättsförhållanden och att det icke kan tillfredsställande motiveras med hänsyn till makarnas inbördes förhållande enligt gällande äktenskapsrätt. Såsom inledningsvis omtalats har lagstiftaren under senare år i flertalet nya författningar dragit konsekvenserna av denna förändring och uteslutit ordet »hustru» ur husbondestadgandena.[22] Att husbondeansvar för hustrus förseelser stadgats även i författningar tillkomna efter år 1920 beror säkerligen på

[21] Se *Lagberedningen,* a. bet. s. 419 f. Likaledes kvarstår i äldre äktenskap den sida av målsmanskapet väsentligen oförändrad, som består i mannens förvaltningsrätt över makarnas egendom; jfr GP § 5 mom. 5. — Genom den föreslagna lagstiftningen om upphävande av ÄGB komma även dessa inskränkningar i hustruns likställighet med mannen att försvinna. Se SOU 1947: 43 s. 62.

[22] Se ovan s. 226. Genom det i texten sagda föregripes den i det följande urgerade ståndpunkten att hustru icke inräknas bland husfolket.

att de lagstiftande organen följt förebilder i äldre författningar utan att de förändringar, som den gifta kvinnans ställning undergått, till fullo uppmärksammats.[23] Med hänsyn till det sagda kunde man t. o. m. ifrågasätta, om icke husbondeansvaret för hustru bör betraktas som obsolet i de fall, där hon icke tillika intagit ställningen såsom biträde i mannens rörelse. Detta torde emellertid vara alltför djärvt med hänsyn till att »hustru» uppräknas bland de subjekt, som kunna ådraga husbonde ansvar, i en så sent som under 1940-talet tillkommen produkt av Konungens och Riksdagens gemensamma lagstiftning.[24]

Om sålunda husbondeansvar för hustru måste anses kunna inträda jämlikt stadgandenas ordalydelse, bör i analogi med vad som gällde före 1921 mannen icke svara för gärningar, som begås av hustrun annorledes än såsom biträde i mannens rörelse, då makarna leva hemskilda eller eljest ha olika hemvist. Boskillnad, vilken ju icke berör makarnas personliga förhållanden, kan lika litet nu som före nämnda år tänkas inverka på husbondeansvaret.

II. Vissa stadganden om husbondeansvar nämna såsom ovan omtalats *barn* bland de personer, som genom sitt handlande kunna ådraga husbonden ansvar. Då dessa formuleringar härstamma från bestämmelser från mitten av 1800-talet,[25] är det vid tolkningen av stadgandena av intresse att

[23] Se t. ex. 38 § 2 mom. BrtF, vilken har 39 § 1 mom. BrtF 1907 och 88 § RusdrF 1917 till förebild. I förarbetena finnes ingen diskussion av hustruns ändrade rättsläge. Se sålunda KPr 1926: 217 s. 76. På samma sätt har RusdrF 7: 15 2 mom. 88 § RusdrF 1917 till förebild, och detsamma gäller 35 § MaltdrF, jfrd med 51 § MaltdrF 1923 och 43 § MaltdrF 1907, samt 47 § lagen 11 juni 1943 ang. statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror, jfrd med 33 § KF 15 dec. 1914 ang. statsmonopol å tobakstillverkningen i riket. Jfr beträffande RusdrF SOU 1934: 39 s. 402 och KPr 1937: 242 s. 239, beträffande MaltdrF 1920 års maltdryckssakkunnigas betänkande (1922), s. 18, samt beträffande 1943 års lag SOU 1940: 34 s. 243. — Anmärkas kan, att i det år 1941 avgivna förslaget till livsmedelsstadga intagits ett husbondestadgande, vari »hustru» omnämnes efter mönster av 5 § KF 29 juni 1917 ang. förbud i vissa fall mot användande av vilseledande varubeteckningar vid handel med födoämnen och fodermedel; se SOU 1941: 22 s. 37 och 364.

[24] I föregående not omnämnda lag av år 1943. I den yngsta författning med husbondestadgande, vari hustru omnämnes, KF 30 jan. 1948 om tillfällig skatt å viss maltdryck av första klassen, synes denna fråga icke kunna uppkomma, emedan hustru icke torde kunna överträda denna förordning annat än såsom biträde i sin mans rörelse.

[25] Barn omnämnes första gången i 79 § BrtF 1855; jfr ovan s. 229 not 14.

först fastslå vilka personer som vid nämnda tid kunnat avses med uttrycket »barn» i husbondestadgandena samt att undersöka relationerna mellan husbonden och dessa personer, sådana de då ställde sig. Redan husbondestadgandenas ordalydelse, särskilt det faktum att »husbonde» och icke »fader» ställes i relation till »barn», tyder på att lagstiftaren avsett att knyta ansvaret mindre till blodsförvantskapet såsom sådant och mera till det personliga förhållande, betingat av tillhörighet till samma hushåll, varigenom barnet kom under husfaderns husbondevälde.[26] Detta bekräftas av de resultat, vi ovan vunnit rörande husbondeansvaret för hustrus förseelser, vilket visade sig vara beroende av makarnas faktiska sammanlevnad.

Med hänsyn härtill kunna följande personkategorier tänkas ha fallit under uttrycket »barn»: husbondens egna barn, fosterbarn samt myndlingar.

Slutligen kunde man ifrågasätta, om icke tillika minderåriga anställda och barn, som utan att ingå i någon av de nämnda kategorierna tillhörde en persons hushåll, vore att betrakta såsom »barn» i husbondestadgandenas mening. Avgörandet av om så var fallet har emellertid ingen självständig betydelse, eftersom de alltid torde ha varit att räkna som »husfolk» eller i husbondens arbete antagna personer.

Till en början skola vi uppehålla oss vid relationen mellan husbonde och hans *egna barn*. Mellan dem rådde ett personligt förhållande, karakteriserat bl. a. av barnens oerfarenhet och rent faktiskt beroende ställning till föräldrarna. Detta personliga förhållande kunde motivera ett husbondeansvar för barnens handlande, vare sig man uppfattade ansvaret såsom uttryck för en misstanke om att barnet handlat på husbondens uttryckliga uppmaning och för hans räkning eller såsom en konsekvens av den uppfostrarens skyldighet att avhålla sin discipel från att begå straffbara handlingar, som även fått ett uttryck bl. a. i SL 3: 7 (i dess hittillsvarande lydelse). Det sagda synes leda till den slutsatsen att husbondeansvaret för egna barn i viss mån anknutits till den skyldighet att ha omsorg om barnen

[26] Annan mening *Winroth* III s. 46 f. Jfr nedan s. 242 not. 37.

och sörja för deras uppfostran m. m., som i första hand åvilar föräldrarna och som av doktrinen vid sekelskiftet sammanfattades under benämningen vårdnad.[27] Med husbonde skulle sålunda i detta sammanhang ha avsetts vårdnadshavare. Vårdnaden om barn i vigselfäst äktenskap utövades av båda föräldrarna, under förutsättning att de levde tillsammans. Då emellertid i mannens husbondevälde ingick rätt för honom att ha avgörande inflytande på barnens uppfostran, blev vid meningsskiljaktigheter mannens vilja avgörande.[28] På grund av det försteg, som fadern sålunda hade framför modern, måste det anses naturligt, att husbondeansvaret träffade fadern ensam.[29] I vissa fall övergick vårdnaden emellertid till modern ensam. I dessa fall torde husbondeansvaret ha drabbat modern.[30] Om oäkta barn torde modern ha haft vårdnaden, i varje fall så länge fadern icke övertagit den.[31] Härav torde följa, att husbondeansvaret för barnets handlande drabbade modern, så länge barnet icke omhändertagits av fadern.

Även mellan *fosterbarn* och fosterföräldrar rådde ett vårdnadsförhållande,[32] som kunde motivera husbondeansvar.[33] I

[27] *Winroth* III bl. a. s. 1 f. Mot antagandet, att regeln i SL 3:7 har anknytning till vårdnaden, strider skenbarligen, att lagrummet jämte föräldrar och andra uppfostrare nämner förmyndare. Emellertid bör observeras att förmyndare enligt ÄB 22:2 hade skyldighet att uppfostra sin myndling. — Jfr *Undén*, Föräldrar och barn. 2 uppl. (1927), s. 53 f. Se dock *Straffrättskommittén* i SOU 1944:69 s. 219.

[28] *Winroth* III s. 50, *Lagberedningen* a. bet. s. 435 ff.

[29] Se NT 1876 s. 407 och NJA 1887 s. 437: Fader ansågs ensam böra svara för dotters i hans bostad begången olovlig brännvinsförsäljning.

[30] T. ex. vid faderns död, frånvaro eller sjukdom eller då modern i samband med skillnad till säng och säte eller äktenskapets upplösning genom skilsmässa eller återgång tillerkändes vårdnaden. Jfr *Winroth* a. st. Jfr lydelsen av 1801 års brännvinsförfattning ovan s. 228 not 10.

[31] *Nordling*, Föreläsningar öfver Ärfda Balken, 3 uppl. (1885), s. 312 f., och *Winroth* III s. 112. *Schrevelius* a. a. s. 163 f. uttalar samma åsikt med en viss tvekan, beroende på att fadern jämlikt ÄB 20:1 torde ha varit förmyndare jämväl för oäkta barn (jfr a a. s. 333), innan ogift kvinna genom 1858 och 1863 års lagstiftning fått tillfälle att bli myndig på annat sätt än genom kunglig dispens (beträffande förmynderskapet för oäkta barn efter denna lagstiftning och 1884 års lag om ogift kvinnas myndighet, se *Winroth* IV s. 56 och *Nordling* a. st.), samt att förmynderskap jämlikt ÄB 22:2 medförde skyldighet att uppfostra myndlingen.

[32] Före tillkomsten av 1917 års lag om adoption funnos vissa bestämmelser om uppkomsten av fosterföräldraskap i 19 och 20 §§ 1833 års legostadga, enligt vilka upptagande av fattigt fader- och moderlöst barn eller emottagande till uppfostran av barn av fattiga föräldrar för fosterföräldrarna medförde inträde i föräldrarnas rätt. Jfr 15 § 2 mom. näringsfrihetsförordningen: »Näringsidkare, som i tjänst eller arbete upptager fattigt

analogi med vad som gällde beträffande föräldrar torde husbondeansvaret i första hand ha drabbat fosterfadern ensam.

Då förmyndare utövade vårdnaden om omyndig, intog han samma ställning som fosterföräldrar[34] och torde därför även ha haft att bära husbondeansvar för *myndlingens* handlande.

Enligt WINROTHS uppfattning upphörde föräldrars vårdnad, då barnet fyllt 21 år eller vid den tidigare tidpunkt, då det med vårdnadshavarens begivande grundlagt en självständig ekonomisk existens — därunder inbegripet dotters ingående av äktenskap, vilket ju medförde att hon kom under mannens målsmanskap.[35] Motsvarande regler torde ha gällt för upphörande av annan vårdnadshavares vårdnad.[36] Då med vårdnadens upphörande barnet måste anses ha emanciperats från husbondeväldet och icke längre kunde betraktas som »barn», torde faderns husbondeansvar för dess handlande ha upphört samtidigt med vårdnaden.[37] Däremot kunde fader naturligtvis ådraga sig husbondeansvar för vuxna barn, som bodde i föräldrahemmet eller som voro anställda hos honom, i den mån de voro att räkna till hans »husfolk» eller »i hans arbete antagna personer».

---

barn, vilket icke har målsman, äger över sådant barn föräldrarätt, till dess det uppnått myndig ålder». Liknande regler funnos i 32 § 2 mom. fabriks- och hantverksordningen 22 dec. 1846.

[33] Annan mening, *Winroth* III s. 137 f.

[34] *Winroth* III s. 148.

[35] *Winroth* III s. 53 och 110.

[36] Jfr *Winroth* III s. 143 och 148.

[37] Med en viss tvekan hävdade däremot *Winroth* III s. 46 f. (särskilt s. 47 not 1), att uttrycket »barn» i 31 § 1 mom. BrtF 1887 avsåge barn utan någon som helst begränsning, ehuru han ansåg vissa skäl tala för att stadgandet endast avsåge hemmavarande barn. Winroth stödde sig på en jämförelse med dåmera gällande BrfF 1895, vars husbonderegel (47 §) pålade ansvar i större utsträckning än 31 § 1 mom. BrtF 1887, i det den presumerade vetskap hos husbonden om den underordnades brott, vartill kom att »de förseelser, hvilka vid tillverkning förekomma, ej gärna torde kunna begås utan att tillverkaren låter dem ske eller dock därom förr eller senare vinner kännedom, att i allmänhet han af dem har omedelbar fördel och att för åtskilliga fall påföljderna — höga böter, förverkande af redskap och vara samt skatts utgifvande — faktiskt skola blifva overksamma, om de icke kunna vändas mot tillverkaren». — Även om sådana omständigheter kunde medföra, att kretsen av de subjekt, som ådraga husbonden ansvar, borde bestämmas tämligen vidsträckt, är det svårt att inse, varför husbonde skulle svara för förbrytelser av sina barn, om de icke vistades i hemmet och icke stodo i något som helst lydnadsförhållande till honom i egenskap av hans anställda, då han endast svarade för sin hustrus gärningar under förutsättning att han levde tillsammans med henne.

Det gäller då att undersöka i vad mån de här utvecklade reglerna om husbondeansvar för barns handlingar kunna anses ha undergått förändringar genom 1910- och 20-talens familjerättsliga lagstiftning. Enligt ifrågavarande lagar står barn under vårdnad, till dess det fyllt 21 år eller ingått äktenskap. — Barn inom äktenskap står regelmässigt under båda föräldrarnas vårdnad. Vårdnaden kan emellertid under vissa förhållanden utövas av endast den ene av föräldrarna eller av särskilt förordnad förmyndare. I de fall, då vårdnaden tillkommer båda föräldrarna, gäller såsom en konsekvens av upphävandet av mannens målsmanskap över hustrun, att rätten att bestämma över barnets personliga angelägenheter utövas av bägge föräldrarna med inbördes lika bestämmanderätt.[38] Adopterat barn står under adoptantens vårdnad. Ha äkta makar adopterat barn eller har ena maken adopterat den andres barn, står barnet under makarnas gemensamma vårdnad.[39] Barn utom äktenskap står i regel under moderns vårdnad.[40] Genom denna lagstiftning har sålunda i huvudsak det äldre rättstillståndet kodifierats, dock att hustrun likställts med mannen ifråga om bestämmanderätten över barnen[41] samt att adoptionsinstitutet delvis efterträtt det gamla fosterföräldraskapet.

Då makar, som gemensamt utöva vårdnaden om barn, sålunda numera äro jämställda, uppstår frågan, vem som skall bära husbondeansvaret för barnets handlande. Mest rationellt vore naturligtvis, att husbondeansvaret drabbade båda makarna eller, om någon av dem icke uppfyllde det föreskrivna subjektiva rekvisitet, den av dem hos vilken detta rekvisit funnes. Om barnet beginge förseelsen såsom biträde i ett

[38] 2, 6 och 7—11 §§ lagen om barn i äktenskap. Jfr *Lagberedningen* a. bet. s. 435 ff. Om förmyndares vårdnad, se 6: 3 och 8 förmynderskapslagen.

[39] 12 § lagen om adoption.

[40] 2 § lagen om barn utom äktenskap.

[41] Det faktum, att mannen principiellt ensam är förmyndare för sina barn i äktenskap (2: 1 förmynderskapslagen), är icke uttryck för någon lagstiftarens uppfattning, att hustrun är underlägsen mannen eller underställd honom, utan beror enbart på praktiska skäl. Se härom *Lagberedningen,* Förslag till lag om förmynderskap m. m. (1921), s. 121, och FLU 1924: 29 s. 11 f. samt *Ärvdabalkssakkunniga,* Förslag till föräldrabalk (SOU 1946: 49), s. 102 ff.

företag, som drives av den ena maken ensam, borde dock husbondeansvaret endast kunna drabba den maken. Måhända måste dock en sådan ståndpunkt avvisas, eftersom den strider mot husbondestadgandenas ordalydelse och förhistoria.

Om däremot vårdnaden tillkommer endast en person, har denne naturligtvis ensam husbondeansvar, vare sig vårdnadshavaren är moder, adoptant eller förmyndare.[42]

Emellertid skulle den garanti mot obehörig påverkan på barn och den sporre till noggrann övervakning, som husbondeansvaret utgör, i vissa fall vara utan verkan, om endast den legale vårdnadshavaren kunde drabbas av sådant ansvar; nämligen då barnet vistas hos och uppfostras av annan än vårdnadshavaren, t. ex. hos »fosterföräldrar», som icke adopterat barnet, eller på barnavårdsanstalter. I sådana fall torde nämligen i regel »vetskap och vilja» om barnets förseelse varken förefinnas eller kunna presumeras hos den legale vårdnadshavaren. Det är därför lämpligare att i sådana fall låta den faktiske uppfostraren bära husbondeansvaret. Härför talar också det faktum, att lagstiftaren genom att välja uttrycket »husbonde» undvikit att exklusivt anknyta ansvaret till den legala vårdnaden.

Såsom torde ha varit fallet i förut gällande rätt bör husbondeansvaret även numera upphöra samtidigt med vårdnaden. Ifrågasättas kan emellertid om det icke kan upphöra tidigare, nämligen då barnet med vårdnadshavarens tillstånd flyttat hemifrån och grundlagt en självständig ekonomisk existens. Barnet får nämligen då en så självständig ställning i förhållande till vårdnadshavaren, att denne — även om han rättsligen sett är befogad att tukta barnet[43] — faktiskt icke har någon möjlighet att göra sin vilja gällande mot barnets. Den i husbonderegeln liggande presumtionen om att barnet användes som verktyg förlorar därmed i sannolikhet, och det kan icke heller i en dylik situation anses berättigat att pålägga vårdnadshavaren en så ingående uppsiktsplikt, att han straffas för specialstraffrättsliga förseelser som barnet begått. —

[42] Jfr *Bergendal,* Annans gärning, s. 436.
[43] 4 § lagen om barn i äktenskap.

Annorlunda ställer sig naturligtvis saken, om ett barn, som på nyssnämnda sätt erhållit en självständig ställning i förhållande till vårdnadshavaren, begår en förseelse såsom biträde i en av vårdnadshavaren driven rörelse. Då blir det nämligen att räkna såsom en i vårdnadshavarens arbete antagen person, och vårdnadshavaren blir på denna grund ansvarig för hans handlande.

III. Vi komma därefter till relationen husbonde — *husfolk*. Uttrycket »husfolk» förekom redan i de första husbondestadgandena[44] och synes fr. o. m. början av 1900-talet undantagslöst användas i alla husbondestadganden.[45] — Förutskickas bör att termerna »husfolk» och »i hans arbete antagen person» delvis täcka varandra. Det torde dock vara lämpligt att behandla dem var för sig.

I äldre lagspråk synes »husfolk» beteckna personer, som mera varaktigt åtnjuta kost och husrum hos husbonden, vare sig dessa förmåner utgå såsom vederlag för tjänst eller utan motprestation. I denna betydelse användes uttrycket i ÄRB 17:7, enligt vilket lagrum »eget husfolk och enskilde tjänare» regelmässigt voro jäviga att vittna mot husbonden.[46] I rättspraxis, som vid tolkningen av detta lagrum leddes av syftet att begränsa jävsanledningarna, tycks emellertid »husfolk» ha kommit att avse endast dem, som icke blott hade kost och logi hos husbonden utan även fullgjorde åligganden, motsvarande ett egentligt tjänstehjons.[47] Enligt lagrummets ursprungliga mening torde emellertid även exempelvis fosterbarn samt anställda i annan ställning än egentliga tjänstehjon, såsom informator, guvernant och bokhållare, ha avsetts

[44] Se 28 § 2 st. 1801 års brännvinsförfattning ovan s. 228 not 10 (»eget husfolk och tjenstehjon») och 52 § 1811 års motsvarande författning (»lagstadde tjenstehjon eller bränmästare eller andre af hans husfolk eller i hans arbete antagne personer») ovan s. 229 not 12.

[45] BrtFF 1855—1887 använde i st. f. »husfolk» endast lokutionen »tjänstefolk». Jfr ovan s. 229 not 14.

[46] *Kallenberg,* Svensk Civilprocessrätt II:5 (1933), s. 1051, *Engströmer,* Vittnesbeviset (1911), s. 158 f., samt *Winroth* III s. 152 not 6.

[47] *Engströmer* a.a. s. 161. Jfr *Thyrén,* Kommentar till strafflagen kap. 20 (1908), s. 76 f.

med beteckningen »husfolk».[48] Då det gäller att fastställa uttryckets innebörd i husbondestadgandena, torde motsvarande uttrycks tolkning inom bevisrätten icke i och för sig vara utslagsgivande. Troligen har likväl termen »husfolk» i husbondestadgandena ungefär samma innebörd som den ursprungliga betydelsen av ordet i ÄRB 17: 7. Husbondeansvaret blir nämligen motiverat, då det inträder på grund av handlingar, vilka företagits av personer, som äro beroende av husbonden och stå under hans lydnad, vilket torde ha varit fallet med samtliga här uppräknade personkategorier.

I de fall, då »barn» icke särskilt omnämnas i ett husbondestadgande, torde även sådana minderåriga, som enligt vad nyss utretts avsågos med detta uttryck, ha ingått i kategorien »husfolk».[49] Ett stöd härför finnes i 18 § 1833 års legostadga, som gav föräldrar rätt att disponera över hemmavarande omyndiga barns arbetskraft på samma sätt som över legohjons. Denna uppfattning styrkes vidare genom en jämförelse mellan husbondestadgandet i BrtF 1855, det första husbondestadgande, vari barn uttryckligen omnämnas, och dess närmaste föregångare. BrtF 1855 utbytte nämligen — samtidigt med att kretsen av arbetstagare inskränktes genom lokutionen »vid bränneriet anställda arbetare» (i st. f. »i hans arbete antagne personer») — uttrycket »husfolk» mot »barn» och »tjänstefolk», vilket torde betyda, att barn tidigare inräknats bland husfolket. Någon anledning antaga, att husbondeansvar för barn införts först genom denna nya formulering och att sådant ansvar icke förekommit enligt de äldre husbondereglerna eller avsetts att införas i den samma dag som BrtF 1855 utfärdade BrfF 1855, som endast nämner »husfolk», finnes icke.[50]

---

[48] *Engströmer* a. a. s. 158 f. Ifråga om fosterbarn stödes detta resultat av fosterföräldraskapets tidigare nära samband med legohjonsförhållandet; jfr ovan s. 241 not 32.

[49] *Winroth* III s. 68 och *Undén,* Föräldrar och barn enligt gällande svensk rätt. 2 uppl. (1927), s. 53 not 5.

[50] Ej heller torde någon saklig skillnad bestå mellan de nu gällande författningar, som omnämna »barn» jämte »husfolk» (se ovan s. 227 not 9), och dem som endast upptaga »husfolk».

Troligen räknades hemmavarande barn till »husfolk», även sedan de uppnått myndig ålder,[51] vilket torde ha sammanhängt med att de i regel, frånsett skyldskapsförhållandet, såsom biträden åt föräldrarna i näringsutövning eller hushåll väsentligen hade samma ställning till dessa som vanliga anställda.

Naturligtvis har uttrycket »husfolk» icke kunnat undgå att röna inflytande av senare lagstiftning och ändrade samhällsförhållanden. Sålunda saknas numera tillräckliga skäl att till »husfolk» i husbondestadgandenas mening räkna myndiga hemmavarande barn, som erhålla sin försörjning av anställning utom hemmet, samt andra myndiga personer, som varaktigt åtnjuta annans kost och logi utan att vara anställda hos denne. Sammanfattningsvis kan uttrycket sägas avse anställda — myndiga barn eller andra personer — som åtnjuta kost och husrum hos sin arbetsgivare samt, i den mån »barn» icke särskilt nämnas i ett husbondestadgande, sådana minderåriga, som enligt vad ovan sagts falla under detta uttryck, då det förekommer i husbondestadganden.

Man kunde emellertid vara benägen att principiellt räkna även hustru till »husfolk». Denna fråga är av betydelse vid tolkningen av de husbondestadganden, i vilka hustru icke särskilt omnämnes. Ursprungligen torde ordet »husfolk» icke ha ansetts omfatta även hustru. Härför talar nämligen det faktum, att samtliga husbonderegler under 1800-talet och början av 1900-talet, som upptaga »husfolk», tillika omnämna hustru. Icke i någon av dessa regler antyda formuleringarna, att hustru egentligen vore att räkna till husfolket. Särskilt kan i detta sammanhang uppmärksammas lydelsen av de tidigaste husbondestadgandena. I dessa skildes nämligen mellan mannens ansvar för hustrun och husbondens ansvar för »eget husfolk och tjenstehjon».[52] I samma riktning talar ett vid granskningen av ett föreslaget husbondestadgande av HD gjort uttalande, att husbondes hustru icke kunde räknas in

[51] I NJA 1887 s. 437 fick en fader, som bodde inhyses hos sina barn, svara jämlikt BrfF 1885, vars husbondestadgande (47 §) endast nämnde »husfolk» och icke »barn», för sin dotters brott.

[52] Se t. ex. ovan s. 228 f. not 10—12 citerade lagrum.

bland hans husfolk.[53] I ett annat fall har emellertid HD använt uttrycket »husfolk» om hustru och dotter.[54] Ovan har fastslagits, att husbondeansvar för hustrus gärningar numera måste anses rättspolitiskt svagt motiverat. Det torde även av detta skäl, bortsett från de tolkningsdata, som nyss nämnts, vara berättigat att anse, att hustru icke inbegripes under uttrycket »husfolk».

Vem som skall bära husbondeansvaret för »barn», då dessa på nyss angivet sätt ingå i »husfolk», avgöres enligt de regler, som utvecklats ovan under II. Beträffande övrigt husfolk gäller, att husbondeansvaret ursprungligen naturligtvis låg å husfadern. En kvinna kunde drabbas av sådant ansvar, endast då hon utan stöd av make förestod ett hushåll. I fråga om ansvar för barns förseelser har ovan uttalats, att det numera vore mest rationellt, att husbondeansvaret principiellt åvilade båda makarna, dock att make, som ensam dreve ett företag, också ensam skulle kunna drabbas av husbondeansvar för förseelser, vilka barnet begått såsom biträde i företaget. På grund av den jämställdhet, som numera råder mellan makarna även i andra avseenden än i fråga om vårdnaden om barnen, synes det lämpligast att äkta makar ansvara på samma sätt för övrigt husfolk som för barn.

IV. Slutligen skall här bestämmas relationen husbonde — *i hans arbete antagen person.* Denna lokution förekom första gången 1841 i sammanställningen »hans lagstadde tjenstehjon eller bränmästare eller andre af hans husfolk eller i hans arbete antagne personer»,[55] vilken 1848[56] förkortades till den

[53] KPr 1907: 181 s. 24. — I remissen till HD med förslag till 7 § lagen 28 juni 1907 om bredden av hjulringar å arbetsåkdon på landet hade departementschefen föreslagit lydelsen: »... som ... begås af hans husfolk eller i hans arbete antagen person ...». I anledning av HD:s erinran insattes i propositionen ordet »hustru» framför »husfolk» (se s. 19, 24 och 26 f.).

[54] NJA 1887 s. 437.

[55] 52 § KK 6 aug. 1841 ang. wilkoren för tillwerkning och försäljning af bränwin. Jfr ovan s. 229 not 12.

[56] 53 § KF 13 okt. 1848 ang. wilkoren för tillwerkning och försäljning af bränwin. Jfr ovan s. 229 not 13.

sedermera brukliga »husfolk eller i hans arbete antagne personer».[57]

Även då det gäller att fastställa vilka subjekt som betraktas såsom i husbondens arbete antagna personer är det av intresse att söka fixera innebörden av äldre husbondestadganden. Med hänsyn till det förhållandet, att »husbonde» ställes i relation till »i hans arbete antagen person», är det anledning att antaga, att med sistnämnda uttryck avsågos anställda, som stodo under husbondevälde.[58] Enligt den vid mitten av 1800-talet gällande lagstiftningen återfunnos dessa kriterier hos två personkategorier, nämligen dels lagstadda tjänstehjon[59] och dels handelsbetjänte och arbetare i fabrik, hantverk eller annan hantering. Karakteristiskt för tjänstehjonslegan var att den avsåg tjänster av lägre beskaffenhet, huvudsakligen i hushålls- och jordbruksarbete, och att dessa tjänster voro till en viss grad obestämda.[60] Sålunda räknades informator, inspektor eller bokhållare icke till tjänstehjon.[61] Tjänstehjonsförhållandet präglades vidare av den anställdes lydnadsplikt samt underordnade och beroende ställning i förhållande till husbonden,[62] vilket motsvarades av en viss skyldighet för husbonden att ha omsorg om tjänstehjonet.[63]

[57] Undantag utgöra BrtFF 1855—1887 som tala om »tjänstefolks och vid bränneriet anställde arbetares gärningar». Jfr ovan s. 229 not 14.

[58] Jfr jr *Marks von Würtemberg* i NJA 1906 s. 379: »... samt Kjellgren med hänsyn till hvad i målet förekommit ej kan anses hafva stått under sådant husbondevälde af bolagets styrelse, som afses i 16 § 2 mom. af KF ang. försäljning af vin och maltdrycker m. m. d. 24 okt. 1885 ...».

[59] Observera att dessa oftast även hörde till »husfolk» och att de redan på den grunden kunde ådraga sin principal husbondeansvar.

[60] Se 1833 års legostadga 5 §: »Husbonde äger tjänstehjon ... till skäligt arbete hålla»; 10 §: »Tjänstehjon skall ... icke undandraga sig det arbete och de sysslor, husbonde skäligen föresätter».

[61] *Schrevelius* a.a. s. 169.

[62] Angående tjänstehjonets ställning kan följande vara av intresse att anföra. Var tjänstehjon försumligt, gensträvigt eller oordentligt i sin levnad, visade det sig oförnöjt med husmanskost eller på annat sätt förklenade husbonde eller matmoder eller anträffades det under förbjuden tid på krog eller var det utan tillstånd borta över natten m. m. kunde det skiljas från tjänsten med förlust av hela lönen eller underkastas »måttlig husaga» (5, 10, 15 och 16 §§). Genom lagstiftning 1858 avskaffades emellertid husaga utom beträffande tjänstehjon av mankön under 18 år och av kvinnokön under 16 år. Vidare märkes husbondes rätt att erhålla polishandräckning för att hämta tjänstehjon, som icke inställde sig till sin tjänst eller avvek ur tjänsten (45 och 52 §§).

[63] I sistnämnda avseende gällde bl. a. enligt 1833 års legostadga, att hus-

Enligt fabriks- och hantverksordningen 22 dec. 1846 hade husbonde »lagligt husbondewälde» över lärlingar, såvitt ej annorlunda förbehållits i anställningskontraktet, dock att lärlingen icke utan uttryckligt medgivande fick begagnas till andra göromål eller ärenden än de till yrket hörande.[64] Genom 15 § 3 mom. näringsfrihetsförordningen utsträcktes denna regel till att avse såväl handelsbetjänt som arbetare i fabrik, hantverk eller annan hantering,[65] vilka sålunda också kunde undantagas från husbondevälde.

Frågan om den närmare innebörden av att biträde och arbetare stodo under lagligt husbondevälde skall här icke bliva föremål för behandling. Av intresse i detta sammanhang är

---

bonden borde »med välvilja och foglighet eller allvarsamhet och stränghet, allt efter som tjänstehjon mer eller mindre troget och väl sin tjänst förrättar, det bemöta och i övrigt med goda och tjänliga efterdömen det föregå» (5 §) samt att husbonde hade att draga försorg om tjänstehjon, som oavbrutet tjänat hos honom ifrån 30 års ålder »till dess det för ålderdom kommit i den belägenhet att ingen med dess tjänst kan vara belåten» (7 §).

[64] 32 § 3 mom. — Enligt 36 § ålåg det fabriks- och hantverksidkare »att faderligt vaka däröver, att de hos honom antagna arbetare, särdeles då de såsom minderåriga äro i hans hus och bröd, hållas till gudsfruktan, ordentlighet och goda seder» (1 p.) samt »att med saktmod och lämpliga föreställningar söka rätta den felande och, under iakttagande att husaga ej må äga rum å gesäll, icke använda den å lärling eller annan arbetare förr än varningar visat sig vara fruktlösa» (2 p.). Därjämte stadgades i 37 §, att arbetare voro pliktiga att visa sina arbetsgivare tillbörlig aktning samt efterkomma deras befallningar »i avseende å de göromål, som till yrkets utövning höra». Handelsordningen s. d. innehöll däremot inga regler om det inbördes förhållandet mellan handelsbetjänt och handlande.

Jfr Comiterades till skrå-författningarnes öfverseende år 1816 avgivna förslag till förnyad förordning angående handtverkeriena i Riket art. VI § 7: »Mästare äge att utöfva husbonde-rättighet i afseende på gesäller och lärlingar. Missbrukar han en sådan frihet, vare han förfallen till det ansvar som allmänna lagen och tjenstehjons-stadgan i slika fall utsätta». Beträffande handlandes förhållande till »lärlingar och betjenter» återfinnes motsvarande regel i de kommitterades samtidigt avgivna Förslag till förnyad Handels-Ordning, art. IV § 7. Se Handlingar rörande en allmännare näringsfrihet, på Kongl. Maj:ts nådiga befallning till trycket befordrade (1821) s. 144 och 159.

[65] Därjämte upptogs i näringsfrihetsförordningens 17 § 1 och 3 mom. i föregående not citerade regler i fabriks- och hantverksordningens 36 § 1 p. och 37 §, vilka därmed blevo tillämpliga jämväl på handelsbetjänte. Vidare upptogs i 17 § 4 mom. ett stadgande av innehåll att legostadgan i tillämpliga delar skulle lända till efterrättelse med avseende på förhållandet mellan näringsidkare och deras biträden eller arbetare i den mån annan överenskommelse icke träffades. Försummade arbetare eller handelsbetjänter sina skyldigheter enligt 17 § 3 mom. ådrogo de sig enligt 22 § bötesansvar. Dessa stadganden i näringsfrihetsförordningen gälla alltjämt, dock att hänvisningen till legostadgan numera icke har någon täckning och regeln om bötesansvar torde vara obsolet.

endast att konstatera, att biträde eller arbetare i motsats till legohjon icke utan uttryckligt medgivande fingo användas till annat göromål eller ärende än som tillhörde yrket och att deras lydnadsplikt mot arbetsgivaren var begränsad till utförandet av de till yrket hörande göromålen; omfånget av arbetsgivarens ansvar kan ju tänkas i viss mån bliva beroende därav.[65a] Det förtjänar tilläggas, att den personal, å vilken näringsfrihetsförordningens regler voro tillämpliga, torde ha omfattat såväl anställda med okvalificerade som sådana med kvalificerade arbetsuppgifter.[66] Sambandet mellan husbondevälde och husbondeansvar kan knappast antagas ha varit så starkt, att sådant ansvar icke förekom för förseelser av biträde, som avtalsvis ställts utanför husbondeväldet. Det avgörande torde ha varit, att den anställde befunnit sig i en sådan ställning, att näringsfrihetsförordningens 15 och 17 §§ voro tillämpliga på honom, vilket ju bl. a. innebar, att han principiellt var underkastad husbondevälde. Däremot är det tvivelaktigt om mera självständiga arbetsledare kunde räknas till »i hans arbete antagna personer». Det förhållandet, att »brännmästare» särskilt nämnes i 1841 års brännvinsförfattning men att denne funktionär efter 1848 icke omnämnes i husbondestadgandena, synes närmast e contrario berättiga till den slutsatsen, att husbonden icke utan särskilt stadgande svarade för sådan befattningshavare.[67] Detta enstaka exempel torde dock icke ha beviskraft för övriga fall.

Sedan numera legostadgan upphävts och näringsfrihetsförordningens regler om förhållandet mellan näringsidkare och anställda genom samhällets fortgående demokratisering och utvecklingen på arbetsrättens område väsentligen torde ha

[65a] Se nedan s. 282 ff.

[66] Till förstnämnda kategori hörde t. ex. lärgossar och arbetare med sysslor, vartill ingen särskild utbildning erfordrades, och till den andra t. ex. gesäller och bokhållare. — Jfr Borgare-Ståndets vid 1828, 1829 & 1830 årens Riksdag upprättade underdåniga Förslag till Handels- och Handtverks-Ordningar... jemte tillhörande Handlingar (1830), s. 59, varest protesterades mot att legostadgan gjordes tillämplig på gesäller, »en medborgareclass, af hvilken en del närmast är qvalificerad att ingå uti det Tredje Riks-Ståndet».

[67] Märk även, att BrtFF 1855—1887 såsom nyss nämnts ålade husbondeansvar för »arbetares» gärningar.

förlorat sin betydelse, har frågan om vilka biträden som genom sina förseelser kunna åsamka principalen husbondeansvar i viss mån kommit i ett nytt läge. Ansvaret kan icke längre i något fall anknytas till ett legalt husbondevälde, utan man får ta sin tillflykt till en mera fri bedömning av om ett biträdes ställning är så osjälvständig, att en presumtion om att principalen är upphovsman till förseelsen är motiverad eller att det är nödvändigt att hos principalen inskärpa en övervakningsplikt. Hänsyn bör dock alltid tagas till stadgandenas ordalydelse och förhistoria på så sätt, att husbondeansvar endast ålägges, då biträdets ställning är sådan, att det icke för språkkänslan är onaturligt att principalen betecknas som biträdets husbonde. En förutsättning härför är ett visst mått av personligt förhållande mellan principal och biträde.

Härav följer, att husbondeansvar icke bör inträda för förseelser av befattningshavare i mera självständig ställning. Detta gäller speciellt verkställande direktör i aktiebolag, vilken ju — även om han är ledamot av styrelsen — i regel är knuten till bolaget genom tjänsteavtal.[68] Vare sig han är ledamot av styrelsen eller icke, intar han en sådan ställning till styrelsen, att det är onaturligt att rubricera styrelsen som hans husbonde.[69] Men även andra mera självständiga befattningshavare synas böra falla utanför kretsen av anställda, vilkas förseelser medföra husbondeansvar. Såsom exempel på sådana självständiga anställda kunna nämnas filialföreståndare, fabrikschefer och avdelningschefer. Detta antagande vinner ett visst stöd av det förhållandet, att — såsom vi nedan skola finna — personer i dylik självständig ställning själva kunna såsom husbönder få ansvara för sina underordnades förseelser.[70]

[68] *Stenbeck-Wijnbladh-Nial,* Den nya aktiebolagslagen (1946), s. 262.

[69] Jfr *Bergendal,* Annans gärning, s. 456.

[70] Ett belägg för en liknande tankegång hos lagstiftaren utgör KF 28 maj 1918 ang. handel med vissa begagnade föremål m. m., som i 22 § har ett husbondestadgande men i 18 § 2 mom. ger en speciell regel av innehåll, att näringens innehavare är förfallen till ansvar för föreståndares överträdelse av vissa straffbud, »där [innehavaren] prövas vara delaktig i förseelsen», vilken lokution torde vara en hänvisning till 3 kap. SL (jfr ovan s. 68). Härav synes följa, att föreståndare icke anses ingå bland de anställda, som avses i husbondestadgandet.

Man kunde ifrågasätta, om icke ett arbetsavtals karaktär av tjänstelega eller arbetsbeting har någon betydelse för besvarande av frågan om husbondeansvar skall inträda på grund av en underordnads handlande, exempelvis så att husbondeansvar endast inträdde vid tjänstelega och icke vid arbetsbeting. Det är emellertid icke uteslutet, att husbondestadgandenas uttryck »i hans arbete antagen person» hänsyftar på vissa arter av arbetsbeting lika väl som på vissa fall av tjänstelega.[71] Frågan om arbetstagaren kan ådraga arbetsgivaren husbondeansvar bör i stället på sätt som nyss angivits besvaras genom en undersökning av alla moment i det inbördes förhållandet mellan de båda kontrahenterna. Därvid torde det dock visa sig, att husbondeansvar förekommer betydligt oftare vid tjänstelega än vid arbetsbeting, enär arbetsbeting regelmässigt medför en självständigare ställning för arbetstagaren.[72] En så oberoende ställning, att husbondeansvar icke kan inträda för arbetstagarens handlande, måste sålunda t. ex. en entreprenör eller en bortfraktare anses intaga i förhållande till sin uppdragsgivare.

Rättspraxis synes bekräfta riktigheten av den här utvecklade uppfattningen. Detta gäller dock icke NJA 1884 s. 557, i vilket fall husbondeansvar inträdde för en förseelse av ett tämligen självständigt biträde. En gästgivare hade med avbrott endast för kortare tider, under två år vistats å annan ort än den, där rörelsen bedrevs. Under gästgivarens frånvaro hade hans rörelse — tydligen mot arrende — skötts av ett biträde, som erhållit fullmakt att styra och råda gästgivarens hemman som sitt eget och att utöva dennes spirituosaaffär i förening med skjutshållningen, dock under förutsättning av lagenligt förfarande. För olaga försäljning av spirituosa, som biträdet under denna tid företog, fälldes gästgivaren under åberopande av husbondestadgandet (50 §) i

[71] Observera dock, att i 15 § 1 mom. näringsfrihetsförordningen ordet »antaga» användes i betydelsen »träffa avtal om tjänstelega».

[72] Jfr *Wikander,* Bidrag till läran om arbetsbetingsaftalet enligt svensk rätt (1913), s. 253 ff., särskilt s. 262 ff., och *Hasselrot,* Handelsbalken IX (1905), s. 1803, och X (1906), s. 2014.

BrfF 1877, enär det enligt domstolarnas mening måste antagas, att han ägt vetskap om biträdets åtgöranden.

En serie något yngre rättsfall synas däremot vara uttryck för de principer som ovan uppställts. De röra alla ansvar för olaglig distribution av maltdrycker, företagen av ombud för tillverkaren på annat ställe än tillverkningsplatsen.

I NJA 1900 s. 68 hade ombudet antagits av ett bryggeriaktiebolag att uteslutande avyttra bolagets tillverkningar, själv eller genom betjäning, antagen och avlönad av ombudet. Ombudet erhöll dels provision å försålda varor och dels viss årlig avlöning. Bolaget erlade fraktkostnader och hyra för försäljningslokal samt höll dragare och redskap m. m. Enligt anställningskontraktet hade ombudet rätt att sälja maltdrycker i hur små kvantiteter som helst. Sedan ombudet åtalats för att han utan erhållet tillstånd försålt maltdrycker till avhämtning i mindre kvantiteter än gällande lagstiftning tillät, fälldes han av HR, vars utslag fastställdes av HD, till ansvar därför jämlikt 1 § 1 mom. och 12 § 1 mom. KF 24 okt. 1885 ang. försäljning av vin, maltdrycker, kokat kaffe och andra tillagade, icke spirituösa drycker, enär han »icke kunde anses hafva stått i det lydnadsförhållande till bolaget beträffande utminuteringen af maltdryckerna, att [han] varit att anse såsom bolagets tjänare». HovR däremot, som ansåg ådagalagt, att ombudet endast såsom bolagets tjänare idkat ifrågavarande försäljning för bolagets räkning och i enlighet med dess föreskrifter, ville frikänna honom från ansvar.

Nästa rättsfall, NJA 1906 s. 379, rörde åtal mot föreståndaren för ett bryggeriaktiebolags nederlag för att denne från nederlaget, som inrymdes i en bolaget tillhörig lokal, kringfört maltdrycker i småposter utan att ha erhållit därför erforderligt tillstånd att idka försäljning till avhämtning av mindre belopp än 10 liter. Enligt en av bolaget för svaranden utfärdad instruktion ägde denne att för bolagets räkning försälja maltdrycker av bolagets tillverkning även i mindre kvantiteter än 10 liter. På svarandens invändning, att han endast handlat i egenskap av bolagets tjänare, svarade HR och HovR,

att han icke visat, att han stått i sådant förhållande till bolaget att ansvarsfrihet för försäljningen lagligen kunde medgivas honom. Majoriteten i HD (tre jr) anslöt sig väsentligen till samma uppfattning, i det den yttrade, att vad svaranden uppgivit angående sin ställning till bolaget icke vore av beskaffenhet att kunna fria honom från ansvar för den av honom bedrivna ölförsäljningen. Även de två jr, varav minoriteten bestod, fällde svaranden; den ene gjorde icke ändring i HovR:s utslag, och den andre, MARKS VON WÜRTEMBERG, fastställde det slut vartill domstolarna kommit, enär svaranden »med hänsyn till hvad i målet förekommit ej kan anses hafva stått under sådant husbondevälde af bolagets styrelse, som afses i 16 § 2 mom. af KF ang. försäljning af vin och maltdrycker m. m. d. 24 okt. 1885, vid hvilket förhållande den omständigheten, att åtalade förfarandet må hafva grundats på styrelsens föreskrifter, ej kan för [svaranden] medföra ansvarsfrihet».

Man kan emellertid icke med säkerhet sluta sig till, att HD i dessa båda fall företagit en tolkning av husbondestadgandets uttryck »i hans arbete antagen person». Det kan nämligen tänkas, att HD i stället ansett sig tillämpa allmänna regler om verkan av förmans befallning. Det förefaller dock mindre troligt, att HD tagit sin tillflykt till sådana allmänna regler om placering av ansvar, då en speciell dylik regel, nämligen husbondestadgandet, finnes just beträffande det till bedömning föreliggande brottet. Rubriken till 1906 års rättsfall[73] tyder också på att domstolens avgöranden uppfattats som ett ställningstagande till husbondestadgandet. Att Marks von Würtembergs votum utgör ett sådant ställningstagande är uppenbart. Måhända är differenserna mellan de olika meningar, som gjort sig gällande i domstolarna, av rent formell natur.[74]

[73] »Fråga huruvida föreståndaren för en bryggeriidkares nederlag kunde anses stå under sådant husbondevälde af denne, att ansvaret för af föreståndaren med bryggeriidkarens vetskap bedrifven oloflig försäljning af maltdrycker skulle drabba bryggeriidkaren. (Se denna tidskrift årg. 1900 sid. 68.)»

[74] Om emellertid den i texten avvisade hypotesen, att HD grundat sitt avgörande på allmänna regler om förmans befallning är riktig, kan *Marks von Würtembergs* votum anses innebära ett avståndstagande från sådana allmänna regler och ett hävdande av att ett överflyttande av ansvaret endast kan ske med stöd av ett husbondestadgande.

Nästa fall av intresse i förevarande sammanhang är NJA 1910 s. 553. Ett bryggeriaktiebolag i en stad hade å annan ort ett ombud, vilket med stöd av en av bolagets disponent utfärdad fullmakt upptog och till bryggeriet insände rekvisitioner av öl. Från bryggeriet sändes därefter de rekvirerade ölpartierna till ombudet jämte uppgift om de rekvirenter, för vilka partierna voro avsedda. Vid ankomsten lagrade ombudet ölet i en av honom förhyrd lokal, varefter han genom ett biträde efter hand — i strid med reglerna i KF 9 juni 1905 ang. försäljning av vin och öl — utlämnade eller försände ölet till rekvirenterna. HR dömde bolagets verkställande direktör för olovlig försäljning och ombudet för delaktighet enligt 3: 3 SL i direktörens förseelse. HD:s majoritet (tre jr) ansåg liksom HovR:s majoritet, att bolaget icke genom att på nämnt sätt försända öl överskridit sin rätt att från försäljningsställe på rekvisition sända öl till köpare, och frikände sålunda direktören men fällde ombudet för olovlig försäljning, enär denne icke omedelbart sänt hem till rekvirenterna de från bolaget mottagna ölpartierna. Minoriteten i HD (två jr) ansåg liksom HR att bolaget överskridit sin försäljningsrätt och fällde både direktören och ombudet »hvilken handlat som bolagets ombud och icke såsom dess tjänare» till ansvar såsom gärningsmän. — Att HD:s och HovR:s majoriteter icke ifrågasatte tillämpning av husbondestadgandet kan bero på att de i motsats till minoriteterna och HR icke ansågo styrkt, att direktören haft vetskap om ombudets förseelser. Troligare är likväl att de ansett, att ombudet icke kunde betraktas såsom en i bolagets arbete antagen person i den mening, detta uttryck har i husbondestadgandet.[75]

Med sistnämnda tre fall kan NJA 1930 s. 3 jämföras. Ett bryggeri hade anställt en person att på en viss ort vara utkörare och ombud för bryggeriet. HR och HovR fällde utköraren till ansvar för att han i strid mot PilsnerF utlämnat

[75] Av visst intresse att notera är att husbondestadgandet (43 §) i KF 1905 i föredragande revisionssekreterarens PM upptagits bland de i målet tillämpliga lagrummen.

pilsnerdricka såväl vid den av bryggeriet förhyrda lagerlokalen och utomhus som ock utan att rekvisition förut ingått till bryggeriet. För utkörarens förseelser dömdes även bryggeriets disponent under åberopande av husbondestadgandet i 35 § (nuvarande 36 §) PilsnerF jämförd med 88 § 2 mom. RusdrF 1917, enär omständigheterna i målet enligt domstolarnas uppfattning icke gjorde sannolikt, att ombudets olovliga försäljning ägt rum utan disponentens vetskap och vilja. Efter besvär av disponenten fastställde HD HovR:s utslag, såvitt rörde honom. — Skillnaden mellan detta fall och de tre närmast föregående synes ligga i att ombudet i detta fall intog en mindre självständig ställning, vilket särskilt framgick av att han var anställd i en så underordnad befattning som utkörare. Även i ett par andra rättsfall har bryggeriägare ansetts kunna ådömas ansvar för ölutkörares förseelser,[76] varjämte i ytterligare några fall ombud som intagit en mera oberoende ställning ådömts ansvar för olaga distribution utan att av referaten att döma bryggeriägaren ens åtalats.[77]

Slutligen märkes ännu ett rättsfall, i vilket principal undgått ansvar för en självständig anställds förseelse, nämligen NJA 1944 B 1241. En kamrer i ett slakteriaktiebolag ådömdes ansvar jämlikt KK 28 mars 1941 ang. reglering av förbrukningen av köttvaror, som innehöll ett husbondestadgande (17 §), för underlåtenhet att i bolagets inköpsjournal och omsättningsrapporter införa vissa uppgifter om inköp av kött samt för införandet av oriktiga uppgifter i nämnda journal och rapporter. Bolagets verkställande direktör ansågs med

[76] NJA 1902 s. 557: En bryggeriägare åtalades för att en hos honom anställd ölutkörare överskridit den bryggeriägaren tillkommande försäljningsrätten. Han frikändes i samtliga instanser, enär — såsom HR yttrade — i målet icke blivit styrkt att försäljningen skett med hans vetskap samt han »sålunda icke enligt lag vore för försäljningen ansvarig», d. v. s. emedan det *subjektiva* rekvisitet brast. — NJA 1937 s. 97: För olaglig distribution av pilsnerdricka, som företagits av utkörare, ansågos med stöd av 36 § PilsnerF bryggeriaktiebolags styrelseledamöter ansvariga. Se även SvJT 1947 Rf s. 37: Ölutkörare frikändes för avlämnande av pilsnerdricka i strid med PilsnerF, »enär omständigheterna icke göra sannolikt att förseelsen skett utan [hans] husbondes vetskap och vilja».

[77] NJA 1913 s. 209 (Ombudet var föreståndare för nederlag) och 1925 s. 465 I (Ombudet hyrde självt lagerlokal).

hänsyn till kamrerns »ställning som chef för bolagets kontor» icke ansvarig för dennes brott.[78]

V. I ovanstående undersökning av vilka subjekt som avses i husbondestadgandena, har någon hänsyn icke tagits till om särskilda regler böra gälla, då principalen är en *kollektiv enhet*. Den antydda frågan har betydelse endast för relationen husbonde — »i hans tjänst antagen person», enär en kollektiv enhet knappast kan ha husfolk och naturligtvis icke hustru eller barn. Såsom ovan i kap. III närmare utvecklats, drabbar ansvaret för förseelser medförande självständigt företagaransvar, som begåtts i utövningen av en kollektiv enhets verksamhet, principiellt en eller flera av ledamöterna i dess verkställande organ, styrelsen, ofta verkställande direktören.[79] — Med hänsyn till att husbondeansvaret baseras på ett personligt förhållande mellan anställd och principal, torde det i här ifrågavarande hänseende icke följa alldeles samma regler som självständigt företagaransvar. Husbondeansvar torde nämligen icke böra träffa styrelseledamöter i denna deras egenskap, enär den personliga anknytningen mellan styrelsen och de anställda är alltför svag. I stället bör den som faktiskt utövar ledningen av den löpande verksamheten och personalens arbete, betraktas såsom husbonde i husbondestadgandenas mening. Husbondeansvaret bör således drabba verkställande direktör, disponent eller med dessa jämställd befattningshavare.[80] Denna uppfattning synes överensstämma med rättspraxis.[81]

[78] Detta var HovR:s ståndpunkt. Åklagaren överklagade icke dess utslag.

[79] Se ovan s. 113 ff.

[80] Jfr *Bergendal,* Annans gärning, s. 455, samt *Livsmedelskommissionens* kommentar till husbondestadgandet i 21 § straffkungörelsen: »Vem som är att anse såsom husbonde får avgöras efter omständigheterna i det särskilda fallet. Inom företag, som äges av juridisk person, lärer det ofta bli verkställande direktören eller disponenten». (Livsmedelskommissionens cirkulär nr 1428/1943 s. 52). — Jfr ett uttalande i motiven till husbondestadgandet (21 §) i mejeristadgan 22 maj 1936, som bygger på den ovan s. 116 såsom felaktig betecknade uppfattningen att rätten att företräda den kollektiva enheten grundar straffansvar: »Utan särskilt stadgande torde gälla, att där mejeri äges eller innehaves av juridisk person, den som har att företräda den juridiska personen blir ansvarig enligt detta lagrum» (SOU 1935: 55 s. 36). — Då viss kollektiv enhet driver pantrörelse eller skrothandel måste enligt 14 § KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse resp. 3 och 4 §§ KF

Stundom kan ledningen i detalj av ett företag utövas av två eller flera personer *gemensamt* utan någon bestämd arbetsfördelning dem emellan. Så torde t. ex. ofta vara fallet i ett handelsbolag eller ett enkelt bolag. Under sådana omständigheter torde husbondeansvar för den underordnade personalens förseelser böra åvila samtliga chefer gemensamt, förutsatt att erforderliga subjektiva förutsättningar föreligga eller — då husbondestadgandet endast kräver presumtion — kunna presumeras hos dem alla.[82] Så snart en viss kompetensfördelning föreligger, torde dock husbondeansvaret av straffekonomiska hänsyn endast böra drabba den chef, inom vars verksamhetsområde en förseelse inträffat. Samma regler synas böra gälla, även då äkta makar gemensamt driva en rörelse. Att i ett sådant fall alltid låta mannen ensam bära husbondeansvaret för anställdas förseelser stode visserligen i samklang med ovan analyserade regler i vissa husbondestadganden om mannens ansvar för hustruns brott, men dessa reglers svaga rättspolitiska motivering i det nutida samhället gör ett analogislut från dem oberättigat.

VI. I det föregående har undersökts, vilka personer som normalt ha att bära husbondeansvar. Vid behandlingen av självständigt företagaransvar konstaterades, att detta i vissa undantagsfall i stället för företagaren själv ålades *ställföre-*

s. d. ang. handel med vissa begagnade föremål m. m. detta ske genom en föreståndare, som ansvarar för rörelsens behöriga utövande, som om han vore näringsidkare. Finnes sådan föreståndare, bör tydligen husbondeansvaret drabba honom.

[81] Verkställande direktör i aktiebolag fälldes (av jr *Billing* mot fyra jr) till ansvar såsom husbonde i NJA 1910 s. 442. Se även 1928 B 94 och 1945 B 556. Disponent för aktiebolag ådömdes husbondeansvar i NJA 1930 s. 3 (det å s. 5 med petitstil anmärkta målet; jfr det i själva referatet upptagna målet). I NJA 1944 B 1241 ålades husbondeansvar en person, som under den med åtalet avsedda tiden varit först disponent och senare verkställande direktör i ett aktiebolag. — Jfr dock NJA 1937 s. 97: Två styrelseledamöter ådömdes av RR husbondeansvar.

[82] Jfr SJA XII s. 227: Delägare och förmyndare för omyndiga delägare ansvariga för olaga brännvinstillverkning å egendom. — En speciell fråga, som vi icke ha anledning att upptaga till behandling i detta sammanhang, är, om straffet — i den mån det inskränker sig till omedelbart i penningar ådömda böter eller konfiskation — skall åläggas de dömda solidariskt eller var för sig. Jfr härom *Bergendal,* Annans gärning, s. 451 not 2, och där anförda rättsfall.

trädare för honom.[83] Även ifråga om husbondeansvar kan man stundom ifrågasätta att lägga ansvaret på en ställföreträdare. En sådan modifikation av huvudregeln är betingad redan av den effektivitetsprincip, som föranlett husbondestadgandenas uppställande. I många fall, då principalen av olika anledningar avhållit sig från eller saknat möjlighet att leda och kontrollera sina underlydandes verksamhet i alla detaljer, torde han nämligen bliva fri från husbondeansvar av subjektiva skäl. Regelmässigt blir detta fallet vid husbondestadganden av typ 1, enligt vilka såsom förutsättning för ansvar gäller, att åklagaren kan styrka, att principalen haft vetskap om förseelsen, men så torde icke sällan ske även vid tillämpningen av stadganden av typ 2, enär i dessa fall omständigheterna ofta kunna göra sannolikt, att lagöverträdelsen skett utan principalens vetskap och vilja.[84] En överflyttning i dessa fall av husbondeansvaret till en ställföreträdare skulle alltså medföra, att husbondeansvar kunde utkrävas i ett flertal situationer, då annars någon såsom husbonde ansvarig icke funnes. Vid husbondestadganden av typ 2 kan dessutom en möjlighet till överflyttning av ansvaret förhindra, att domstolarna i syfte att alltid utkräva husbondeansvar ställa så höga krav på motbevisningen mot presumtionen om vetskap och vilja, att en principal, i strid med det av skuldtanken påverkade allmänna uppfattningssättet i samhället, fälles till ansvar för förseelser, som han alls icke eller endast med mycket stor svårighet skulle ha kunnat få kännedom om och förhindra. Härvidlag är också att beakta, att husbondeansvaret — såsom nyss utvecklats — förutsätter en sådan personlig relation mellan den brottslige och principalen, att den senare kan betecknas som husbonde för den förre. Härför kräves att den ansvarige utövar en löpande ledning och kontroll över den underordnade. Om sådan ledning och kontroll utövas av en annan än den, som enligt ovan framställda huvudregler har husbondeansvaret, kan det stundom vara befogat att vid till-

[83] Se ovan s. 182 ff.
[84] Se ovan s. 225.

lämpningen av husbondestadgandet betrakta denne andre som den underordnades husbonde.[85]

Här skola först behandlas ett par specialfall av mindre betydelse. Om icke — såsom ovan under II och III förordats — husbondeansvar för barns och husfolks förseelser enligt samma förutsättningar bör drabba såväl hustru som man utan mannen ensam, torde *hustrun* såsom ställföreträdare för mannen bliva ansvarig såsom husbonde, då han på grund av frånvaro från hemmet, sjukdom e. d. icke kan utöva sina funktioner som familjefader.[86]

När husbonden är *omyndig* torde i huvudsak samma regler böra gälla beträffande husbondeansvar som ifråga om självständigt företagaransvar. Sålunda synes husbondeansvaret i regel böra åvila förmyndaren,[86a] dock att den omyndige själv bör bära ansvaret för förseelser, som begås av hans underordnade under utövningen av ett av honom med tillstånd enligt 8: 12 förmynderskapslagen drivet företag.[86b] Dessutom bör måhända, i den mån husbondeansvar kan inträda för hustrus och husfolks gärningar, vilka icke ha anknytning till husbondens egendom eller för hans räkning driven näring, sådant ansvar

[85] *Agge* har i ett utlåtande 10 nov. 1943, intaget i Stockholms Rådhusrätts protokoll 15 nov. 1943 (8 avd. nr 331) uttalat, att uttrycket »husbonde» för lagstiftaren under 1800-talet kom att te sig såsom en naturlig beteckning för de arbetsgivare, som under strängt patriarkaliska former i relativt små förhållanden arbetade sida vid sida med sina familjemedlemmar och lagstadda tjänare eller i varje fall dagligen ledde och kontrollerade deras arbete. Det vore därför oriktigt att bortse från den ursprungliga betydelsen av ordet husbonde och att anse varje arbetsgivare falla under detsamma. Uttrycket häntydde på lagstiftarens avsikt att begränsa husbondeansvaret till förhållanden, där omedelbar daglig kontakt och kontroll förelåge. Husbondeansvar kunde sålunda icke anses åvila näringsidkare i sådana rörelser, vilkas omfattning och organisation omöjliggjorde för honom att dagligen och personligen övervaka de anställda. — Det sagda innebär måhända en viss underskattning av det tidiga 1800-talets industriella utveckling och ett alltför starkt hänsynstagande till ett av lagstiftaren använt ålderdomligt uttryck. Man vågar sålunda kanske icke gå så långt som *Agge* velat, men de av honom anförda omständigheterna kunna dock berättiga till den slutsatsen, att regeln att husbondeansvaret alltid skall åvila arbetsgivaren själv framstår såsom mindre väl grundad i sådana fall, där näringsidkaren icke personligen övervakar rörelsen i alla detaljer.

[86] Jfr 28 § 1 st. 1801 års brännvinsförfattning: »bör husbonden, eller om denne icke är til, Matmoder answara». Se ovan s. 228 not 10. Jfr även 7 § lagen om barn i äktenskap.

[86a] Jfr SJA XII s. 227, ovan not 82.

[86b] Jfr ovan s. 142 f.

drabba husbonden själv, även om han är omyndig, naturligtvis under förutsättning, att han uppnått femton års ålder och icke är strafflös på grund av psykisk abnormitet. Beträffande den som i egenskap av god man driver näring eller förvaltar egendom för annans räkning, torde gälla, att han ansvarar såsom husbonde för lagöverträdelser med anknytning till företaget eller egendomen.

Av större vikt är frågan om *andra ställföreträdare* än förmyndare eller god man kunna drabbas av husbondeansvar för förseelser av anställda i ett företag. Sådant ansvar kan bliva aktuellt i olika fall, då en företagare överlåtit ledningen av underordnades arbete och kontrollen över dem till en annan. Beträffande dessa fall förtjänar bringas i erinran den för allt straffrättsligt ansvar gemensamma regeln, att ansvar icke enbart genom ett avtal kan överflyttas från ett subjekt till ett annat, men att en överenskommelse, varigenom en person åtager sig att fullgöra en straffsanktionerad förpliktelse, som åvilar en annan, kan ådraga uppdragstagaren samma ansvar som uppdragsgivaren, varjämte denne i det konkreta fallet kan undgå straff, om han genom att anlita uppdragstagaren gjort vad som skäligen kunnat fordras av honom för att uppfylla förpliktelsen.[87] Med hänsyn till att husbondeansvar liksom annat företagaransvar har till syfte icke endast att skapa en plikt för överordnade att övervaka underordnade utan även att med straff träffa den som har fördel av sina anställdas förseelser och som på grund därav kan misstänkas för att ha tagit initiativet till olagligheterna, böra regler om överflyttning av husbondeansvar utformas så, att den normala placeringen av detta ansvar icke frångås, när risk föreligger, att en principal kan söka övervältra ansvaret för sina egna initiativ på underordnade befattninghavare. En sådan övervältring kan ju, såsom annorstädes påpekats, vara mycket önskvärd för en företagare.[88] Med hänsyn till denna risk kan man skilja mellan två olika situationer, i vilka överflyttning av

[87] Se ovan s. 180 ff.
[88] Se ovan s. 183 f.

husbondeansvaret blir aktuell. Den första situationen föreligger, då principalen icke alls befattar sig med företagets ledning. Under förutsättning att ledningen överlåtits till en kompetent person, synes då inga olägenheter kunna följa av att husbondeansvaret lägges å den faktiske företagsledaren.[89] Då skötseln av en rörelse fullständigt överlämnats till en ställföreträdare, föreligger ringa anledning att misstänka, att delegationen skett i syfte att i strid mot lagstiftarens intentioner befria företagaren från straff för förseelser, som begåtts av företagets personal. I denna situation kan man låta ansvarsfrihet för företagaren inträda, så snart bevisning förebragts om att företagaren faktiskt icke utövat ledningen av rörelsen. Den andra situation, som här avses, föreligger, då ledningen av ett företag uppdelats mellan företagaren och av honom anställda funktionärer. Uppdelningen kan ske efter olika grunder. Sålunda kan den löpande ledningen i detalj av företaget anförtros åt en souschef, medan företagaren behåller bestämmanderätten i viktigare angelägenheter, eller också kan ledningen av en viss gren av rörelsen eller verksamheten på en viss ort eller en speciell arbetsplats överlåtas åt en under företagaren lydande chef. Då på så sätt ledningen av en rörelse endast partiellt delegeras, föreligger en större risk för försök till obehörig övervältring av ansvar. I synnerhet är detta fallet, då de göromål, som delegerats, ha samband med författningsregler, vilka erfarenhetsmässigt ofta överträdas, t. ex. regler om överlåtelse av ransonerad vara. I sådana fall är man därför berättigad att låta företagaren slippa husbondeansvar, endast då han kan visa en legitim anledning till att han helt överlämnat fullgörandet av och ansvaret för vissa göromål till en underordnad i föreståndarställning. En partiell överlåtelse av den direkta ledningen över ett företag bör därför icke medföra en överflyttning av husbondeansvar i andra fall än då den är motiverad av att företagaren är *oförmögen* att leda och kontrollera rörelsen i alla detaljer, t. ex. på grund av rörelsens omfattning, emedan den drives på flera platser

[89] Jfr *Bergendal,* Avtalsbrott, s. 210.

eller på annat ställe än företagarens vistelseort[90] eller på grund av brister i företagarens person såsom ålderdomssvaghet, sjukdom, lyte, bristande erfarenhet eller omfattande engagemang i andra företag eller allmänna angelägenheter. Stundom kan det tänkas, att en i ett visst fall företagen uppdelning av funktioner mellan företagare och ställföreträdare endast delvis kan godkännas utifrån nu angivna synpunkter. Blott i motsvarande mån bör då en överflyttning av husbondeansvaret från företagaren till ställföreträdaren anses komma till stånd. Vidare bör överflyttningen av husbondeansvaret vara beroende av ställföreträdarens pålitlighet, erfarenhet, kunskaper och skicklighet samt graden av hans beroende i förhållande till företagaren. Är han fullständigt inkompetent eller osjälvständig, befrias icke företagaren från husbondeansvar, och om ställföreträdarens kompetens är svag i vissa avseenden, kan husbondeansvar för företagaren inträda beträffande förseelser, som ställföreträdaren icke förmått förebygga.

För att husbondeansvaret skall kunna överflyttas från företagaren till en ställföreträdare, åt vilken ledningen och kontrollen i detalj av rörelsen eller en gren av densamma överlämnats, måste dessutom fordras, att företagaren respekterar den bestämda arbetsfördelningen mellan honom och ställföreträdaren. Om företagaren trots denna faktiskt utövar ledning och kontroll i detalj av viss verksamhet, åvilar också honom och icke ställföreträdaren husbondeansvaret för förseelser, som stå i samband med denna verksamhet. I ytterligare ett fall måste husbondeansvaret för handlingar företagna av ställ-

[90] Jfr *Livsmedelskommissionens* kommentar till 21 § straffkungörelsen i dess cirkulär nr 1428/1943 s. 52: »Vem som är att anse som husbonde får avgöras efter omständigheterna i det särskilda fallet... Är för viss butik eller filial särskild föreståndare tillsatt, torde denne ofta vara att anse som husbonde i förhållande till honom underlydande personal». — I 1941 års förslag till livsmedelsstadga ingick ett husbondestadgande, vari föreskrevs, att vad som stadgades beträffande husbonde skulle äga motsvarande tillämpning å butiksföreståndare och annan förman i därmed jämförlig ställning. Såsom motiv uttalades, att i större företag med tillverknings- eller försäljningslokaler på flera olika ställen samma ansvarighet som för husbonde syntes böra gälla beträffande butiks- eller filialföreståndare och annan anställd i motsvarande ställning. Se SOU 1941: 22 s. 37 och 364.

företrädaren underordnad personal trots delegation av ledningen i detalj anses åvila företagaren, nämligen då den underordnades förseelse begås med företagarens vetskap och vilja. Under sådana omständigheter bortfalla alla orsaker att överflytta ansvaret på ställföreträdaren, i synnerhet som i ett dylikt fall grundad anledning föreligger till antagande att delegationen av ledningen skett i syfte att övervältra ansvaret på föreståndaren. För att möjligheten till överflyttning av ansvar icke skall bliva illusorisk bör emellertid även vid tillämpning av stadganden, som till husbondens nackdel omkasta bevisbördan ifråga om husbondens vetskap och vilja, full bevisning krävas om att detta subjektiva rekvisit förelåg hos företagaren. Detta till synes mot stadgandenas ordalydelse stridande resultat måste anses motiverat med hänsyn till att den yttre situationen i dessa fall enligt de här utvecklade reglerna indicerar straffrihet för företagaren och följaktligen ansvarets kvarblivande å honom utgör ett undantag från dessa regler.

I rättsfallssamlingarna förekomma ett par fall, där ifrågavarande problem har varit föremål för bedömande.

I rättsfallet NJA 1910 s. 270 hade en hotellägare utarrenderat den fastighet, i vilken hotellet var inrymd, jämte möbler och inventarier. Samtidigt antog ägaren arrendatorn till föreståndare för den utskänkningsrätt, som ägaren hade, med rätt för arrendatorn att ensam tillgodogöra sig den vinst, som kunde behållas av rörelsen. Arrendatorn åtalades härefter för att brännvin och öl utskänkts av hotellets personal på otillåten tid. Arrendatorn invände, att han icke vore att anse såsom serveringspersonalens husbonde utan såsom medtjänare samt uppgav, att arrendesumman utgjorde det belopp, vartill den skäliga nettobehållningen av rörelsen beräknats och att vad rörelsen därutöver inbringade skulle tillfalla honom såsom lön. Av vittnesmål framgick, att arrendatorn anställt och avlönat personalen, givit den order rörande serveringen m. m. Domstolarna fällde honom till ansvar för den olovliga utskänkningen, enär han — såsom HovR i sitt av HD icke ändrade utslag uttalade — »med hänsyn till sin ställning såsom

föreståndare för utskänkningsrörelsen vore att anse såsom husbonde för den där anställda personalen».[91]

Till samma resultat kommo domstolarna i ett liknande fall några år senare, NJA 1915 s. 138. Betjäningen å ett stadshotell hade serverat sprit på otillåten tid. Härför fälldes föreståndarinnan för hotellet till ansvar, enär hon enligt HovR, i vars utslag HD icke gjorde ändring, »med hänsyn till sin ställning såsom föreståndarinna för hotellet vore att anse som husbonde för den därstädes anställda personalen». Förutom anteckningen, att det i målet vore ostridigt, att föreståndarinnan »i allt företrädde» hotellets innehavare, finnes eljest i referatet eller handlingarna ingen uppgift om föreståndarinnans ställning i förhållande till innehavaren.[92]

Att döma av domsmotiveringarna i dessa fall skulle sålunda husbondeansvaret drabba en person enbart på den grund att han vore föreståndare för en rörelse. Med hänsyn till vad ovan anförts om riskerna för en obehörig övervältring av ansvaret kan en sådan ståndpunkt emellertid leda till olämpliga konsekvenser. I själva verket synas också domstolarnas formuleringar vara alltför kategoriska, enär målens utgång torde ha föranletts av att de nominella företagarna fullständigt tyckas ha överlåtit rörelsens utövande åt föreståndarna. Detta antagande bekräftas av domstolarnas ställningstagande i ett av Svea hovrätt avgjort, i rättsfallssamlingarna icke refererat mål av stort intresse i förevarande sammanhang.[93] Omständigheterna i målet voro följande. Innehavaren av en slakterifirma i Stockholm, vilken omfattade en charkuterifabrik och 5 de-

[91] I detta sammanhang förtjänar anmärkas, att åtalet mot arrendatorn i första hand gick ut på ansvar för yrkesmässig olovlig utskänkning av brännvin och maltdrycker, vilket för bifall förutsatte, att arrendatorn vore att betrakta såsom en i förhållande till hotellinnehavaren självständig näringsidkare. Detta yrkande avslogs av RR och HovR (frågan fullföljdes icke till HD) under motivering att laga hinder icke mött för innehavaren att genom arrendatorn såsom föreståndare utöva ifrågavarande utskänkning. Avgörandet i denna fråga står i överensstämmelse med äldre praxis; se t. ex. NT 1867 s. 21, 1868 s. 74, NJA 1875 s. 102 och 646, 1876 s. 573 och 580, 1877 s. 425 samt 1893 s. 148.

[92] Det kan dock anmärkas, att föreståndarinnan i sin förklaring till HovR använde uttrycket »min betjäning».

[93] Svea Hovrätts utslag 6 febr. 1945 (krim.nr 143) i mål allmän åklagare ·/. B. R. Hansson och V. A. Abrahamsson (samma mål, som beröres i not 85).

taljaffärer och som hade omkring 150 anställda, hade sin arbetsförmåga nedsatt på grund av sjukdom och var till följd därav ej i stånd att själv fylla alla de uppgifter, som eljest pläga fullgöras av ett företags ledare. Vid införandet år 1941 av ransoneringen av köttvaror bestämde innehavaren, att hans närmaste man, vilken innehade befattningen som verkmästare och disponent i firman och som förestod charkuterifabriken och ombesörjde firmans inköp av kött, skulle handha och vara ansvarig för de åligganden som eljest enligt ransoneringsförfattningarna åvilade firmainnehavaren. Firmainnehavaren och disponenten åtalades därefter för försäljning av kött, som firmans personal företagit, utan att köparna avfordrats eller avlämnat vederbörliga inköpskuponger. RR befriade firmainnehavaren från ansvar under uttalande, att denne på grund av rörelsens omfattning och sin sjukdom saknat möjlighet att personligen leda och kontrollera rörelsen i alla avseenden och att han varit berättigad att på grund härav uppdraga åt disponenten att fullgöra honom själv eljest åliggande skyldigheter. Beträffande disponenten anförde RR, att han med hänsyn till den ledande ställning, han intagit i firman, särskilt såsom chef för dennas charkuterifabrik, och i betraktande av det förhållandet, att det ålegat honom att öva kontroll över att från firmans olika butiker till fabrikskontoret inlevererades inköpsbevis för till allmänheten försålda köttvaror till den kvantitet, som motsvarade från fabriken och firmans partihandelslager till butikerna levererade köttvaror, måste anses underkastad gällande bestämmelse om husbondeansvar för de olaga försäljningar, som ägt rum i firmans butiker; och följaktligen fälldes denne till ansvar under åberopande av husbondestadgandet (17 §) i KK 28 mars 1941 ang. reglering av förbrukningen av köttvaror. HovR gjorde i här ifrågavarande hänseenden ingen annan ändring i RR:s utslag än att den beträffande firmainnehavaren uttalade, att han på grund av de i RR:s utslag omförmälda förhållanden varit berättigad att, såsom skett, åt disponenten uppdraga det detaljarbete, som varit förenat med fullgörandet av honom jämlikt ransoneringsförfattningarna

åliggande skyldigheter med avseende å tillsynen av firmans detaljhandelsrörelse samt att omständigheterna gjorde sannolikt, att de förseelser, för vilka disponenten fällts till ansvar, skett utan innehavarens vetskap och vilja.[94]

I detta fall rörde det sig alltså om partiell delegation av ledningen över företaget, och det var därför befogat, att domstolarna uppställde vissa krav för överflyttningen av husbondeansvaret, emedan det, såsom ovan utvecklats, i sådana fall föreligger större risk för obehörig övervältring av detta ansvar.

Beträffande ställföreträdares ansvar i fall, då fråga är om självständigt företagaransvar, har tidigare gjorts gällande, att företagaren och ställföreträdaren i vissa fall kunna straffas gemensamt för ett brottsligt skeende.[95] Detta sammanhänger med att det självständiga företagaransvaret, vilket är strikt eller beroende av culpa, ålägges utan alltför stor bundenhet av lagregler. Genom husbondestadgandena däremot har lagstiftaren bundit ansvaret dels till vissa relationer mellan den ansvarige och en underordnad och dels till den ansvariges vetskap eller presumtion om hans vilja och vetskap, och med hänsyn därtill torde det vara lagstiftaren främmande, att det i samband med delegationen skulle kunna uppstå en gemensam övervakningsplikt för företagsledare i över- och underordnat förhållande till varandra. Därför torde det riktiga vara att aldrig låta företagaren bära husbondeansvar för förseelser av underordnade, för vilka hans ställföreträdare på grund av delegation anses ansvarig.[96]

Som en sammanfattning av de resultat, som vunnits vid un-

---

[94] HovR delade sålunda icke den ovan i texten framställda meningen, att i ett fall, då legitim anledning till delegation av ledning och kontroll föreligger, presumtionen om vetskap och vilja bör falla beträffande företagaren.

[95] Se ovan s. 190 f.

[96] Husbondeansvar för både husbonde och arbetsledare kan dock förekomma, om — såsom *Bergendal* antager (Lärobok s. 644 f.) — 38 § 2 mom. i.f. BrtF (»Begagnar bränneriföreståndare ombud, ansvare ombudet jämte föreståndaren och lika med denne för sådan förbrytelse») innebär, att bränneriföreståndaren och hans ombud båda kunna ådömas husbondeansvar för förbrytelse av föreståndarens hustru, barn, husfolk eller i arbetet antagen person. Ett liknande stadgande finnes i 35 § MaltdrF. Se vidare angående tolkningen av dessa stadganden nedan s. 306 f.

dersökningen av frågan vem som skall ådömas husbondeansvar för förseelser begångna av anställda kan följande anföras. Principiellt åvilar husbondeansvaret de anställdas arbetsgivare. I undantagsfall kan emellertid detta ansvar delegeras till en ställföreträdare i självständig ställning. Detta är fallet dels då ledningen av företaget i dess helhet överlåtits till ställföreträdaren och dels då företagaren är oförmögen att i detalj leda och kontrollera företaget antingen på grund av dettas omfattning eller också av personliga skäl, t. ex. sjukdom eller bristande erfarenhet. Denna övervältring av ansvaret äger emellertid icke rum, då företagaren trots arbetsfördelningen faktiskt utövat ledningen och kontrollen över personal, som överträtt regler, sanktionerade med husbondeansvar, eller då förseelsen skett med företagarens vetskap och vilja. Slutligen har det konstaterats, att husbondeansvar för en förseelse av en anställd bör drabba endast ställföreträdaren eller föreståndaren, icke båda samtidigt.

§ 3. *Objektiva förutsättningar för husbondeansvar.*

För att *självständigt* företagaransvar skall inträda fordras i objektivt hänseende, såsom ovan i kap. IV utvecklats, att ett inträffat yttre brottsligt skeende, som motsvarar beskrivningen i ett specialstraffrättsligt stadgande, har en objektiv anknytning till en företagares rörelse eller egendom. Denna anknytning kan bestå i att företagarens medarbetare eller biträden vidtaga viss åtgärd under utövningen av företagarens rörelse eller förvaltningen av hans egendom. Därvid erfordras dock icke, att medarbetarens eller biträdets handling i och för sig kan betecknas som brott.[1] Beträffande *husbondeansvaret* är läget annorlunda, i det att husbondestadgandena uttryckligen föreskriva, att ansvaret inträder för en »förseelse» av visst subjekt. Vilka dessa subjekt äro har redan utretts i föregående paragraf. I det följande skall alltså undersökas, vad som ford-

[1] Se ovan s. 143 ff.

ras för att en förseelse i husbondestadgandenas mening skall föreligga. Denna undersökning avser m. a. o. att klarlägga i vilken utsträckning husbondeansvaret är accessoriskt (I). Emellertid torde därmed de objektiva förutsättningarna för husbondeansvar icke vara fullständigt utredda. Det återstår nämligen att undersöka, om husbondeansvaret liksom det självständiga företagaransvaret är begränsat till åtgärder, som ske under utövningen av principalens rörelse eller förvaltningen av hans egendom, eller om det kan inträda även för andra förseelser (II). Som av den följande framställningen torde framgå måste man också diskutera, huruvida straffets art och storlek enligt det överträdda straffbudet kan inverka på husbondeansvarets inträdande (III).

Innan dessa frågor bliva föremål för behandling, skall här endast erinras, att husbondeansvar, som fyller vederbörliga objektiva rekvisit, naturligtvis icke kan ådömas, då en objektiv straffrihetsgrund undantagsvis skulle kunna tänkas föreligga. Detta kan vara av betydelse t. ex. i ett fall, då husbonden visserligen har vetskap om den underordnades förseelse men det är omöjligt — eller i varje fall ytterligt svårt — för honom att förhindra densamma.[2]

I. Enligt husbondestadgandena ansvarar husbonden för »förseelse», som begås av hans underordnade. Innebörden av detta uttryck kan vara föremål för en viss tvekan. Förstås därmed en in concreto straffbar handling[3] eller är det tillräckligt, att den underordnade genom sitt handlande förverkligat de objektiva rekvisiten enligt ett av husbondeansvar förstärkt straffbud, det *primära straffbudet*? Frågan gäller alltså, om husbondeansvaret är beroende av att den underordnade är tillräknelig och begått den brottsliga handlingen med det uppsåt eller den grad av oaktsamhet, som det primära straffbudet

[2] Beträffande utformningen av de objektiva straffrihetsgrunderna inom specialstraffrätten, se ovan s. 53 ff.

[3] Då tillämpningen av husbondestadgandet ibland anses leda till straffrihet för den underordnade, bör frågeställningen mera preciserat uttryckas: Förutsätter husbondeansvar en — bortsett från inverkan av husbondestadgandet — in concreto straffbar handling?

fordrar. Samma fråga har ofta dryftats vid tolkningen av stadganden i utländska strafflagar, vilka såsom ett specialdelikt bestraffa underlåtenhet att hindra eller avslöja brott. I allmänhet anses det icke böra krävas, att den handling, som skall förhindras eller avslöjas är straffbar in concreto. Därvid synes man stundom dock närmast anse, att underlåtenheten är straffbar, då gärningsmannen är otillräknelig, och lämnar öppet huru man skall förfara, då gärningsmannen saknar erforderlig dolus eller culpa.[4] Vad beträffar den svenska rätten måste däremot de hittillsvarande reglerna i SL 3: 7 och 8 anses innebära, att straff endast inträder för underlåtenhet att hindra resp. upptäcka en in concreto straffbar gärning.[5] Detta beror på att dessa stadganden konstruera underlåtenheten såsom »negativ delaktighet» och att de följaktligen böra tolkas överensstämmande med reglerna om egentlig delaktighet i hittillsvarande SL 3: 1—4. De motsvarande reglerna i nya lydelsen av SL 3: 6 avse dock att i likhet med motsvarande utländska stadganden bestraffa underlåtenhet att ingripa mot brottsliga gärningar, även om dessa av subjektiva skäl gå fria från straff.[6] Denna lösning torde bäst överensstämma med det främsta syftet med

[4] *Forsman,* De särskilda brotten III. 4 uppl., utg. av *Honkasalo* (1938), s. 222 f., uttalar beträffande FSL 16: 19, att brottet icke behöver vara in concreto straffbart samt att »straffbarheten kan af mångahanda grunder vara utesluten (t. ex. i följd af gärningsmannens otillräknelighet)». — *Andenæs* s. 298 anser med en viss tvekan, att uttrycken »forbrytelse» och »forseelse» i NSL § 139 st. 3 och § 347 ha en rent objektiv betydelse, så att en överordnad skall straffas, även då den underordnade »har vært i god tro». — Den plikt att förebygga förbrytelser, som stadgas i DSL § 141, inträder enligt *Krabbe* s. 394 »uden Hensyn til, om den, der har paatænkt Forbrydelsen ... muligvis paa Grund af Utilregnelighed ikke vilde paadrage sig Straf for Forbrydelsen. Efter Bestemmelsens Tanke kan Ordet Forbrydelse her ikke antages begrænset til den in concreto *strafbare* Handling». — Även StGB § 139 uppfattas numera på samma sätt: »Die Anzeigepflicht besteht daher auch bei den Vorhaben eines Unzurechnungsfähigen oder eines Kindes» *(Schönke* s. 312). — I *Serlachius'* förslag till ny finsk strafflag och 1927 års tyska förslag förklaras uttryckligen, att underlåtenhetens straffbarhet är oavhängig av gärningsmannens. Se därom *Thyrén,* Förberedande utkast till strafflag. Speciella delen. XI (1933), s. 76.

[5] Se *Hagströmer* I s. 344 f. *Stjernberg,* Kompendium, s. 203, vill utsträcka betydelsen av »brott» till att avse även handling av minderårig, och *Wetter,* Kompendium, s. 85, synes anse uttrycket betyda brottslig gärning även av annan otillräknelig. Både *Stjernberg* och *Wetter* äro dock ense om att »brott» f. ö. förutsätter samtliga objektiva och subjektiva rekvisit.

[6] Se *Straffrättskommittén* i SOU 1944: 69 s. 219. Jfr KPr 1948: 80 s. 99.

stadganden av denna typ, nämligen att giva straffskyddade allmänna eller enskilda intressen ett förhöjt skydd.[7]

Då det gäller att tolka husbondestadgandenas uttryck »förseelse» är man icke såsom vid tillämpningen av hittillsvarande SL 3: 7 och 8 bunden av systematiska och lagtekniska hänsyn utan kan göra en fri bedömning med hänsyn till de ändamål, som motivera stadgandena. En sådan torde leda till slutsatsen, att det är mest rationellt att icke kräva, att den underordnade skall vara straffbar in concreto, utan att låta husbondeansvar inträda, även om den underordnade är otillräknelig på grund av minderårighet eller psykisk abnormitet eller om han handlat utan sådant uppsåt eller sådan oaktsamhet, som det primära straffbudet fordrar.[8] Husbondestadgandets syfte att konstituera en plikt för företagaren att övervaka sina underordnades handlande tillgodoses sålunda bäst, om han straffas, så snart något av de övervakade subjekten genom sitt handlande förverkligat de objektiva rekvisiten för en viss förseelse, och den av lagstiftaren ogillade handlingen således begåtts. Annars skulle mången gång överträdelser, som sanktioneras av husbondeansvar, passera helt obestraffade. — Likaledes tillgodoses husbonderegelns andra ändamål, nämligen att träffa den som kan misstänkas vara den verklige upphovsmannen till förseelsen, genom den här förordade regeln, vilken ur denna synpunkt sett får samma innebörd som den allmänstraffrättsliga hjälpkonstruktionen medelbart gärningsmannaskap för gärningar, som begås av en person som är otillräknelig eller beträffande vilken dolus eller culpa brister.[8a]

Något refererat rättsfall, i vilket domstolarna haft att taga ställning till här ifrågavarande problem, synes icke finnas, och det tycks, på ett undantag när, icke ha behandlats i förarbetena till författningar med husbondestadganden. Ifrågavarande un-

[7] Jfr *Forsman* a. a. s. 223: »Det är uppenbart, att det från rättsordningens ståndpunkt måste vara likgiltigt, om brottet in concreto är straffbart, ty detta i och för sig hvarken ökar eller minskar dess farlighet.» Se även *Hagströmer* a. st.

[8] Av denna mening är även *Bergendal,* Annans gärning, s. 439 not 2.

[8a] De nya medverkansreglerna i 3 kap. SL leda dock till att sådan medverkan blir att bedöma såsom anstiftan. Jfr ovan s. 16.

dantag utgöres av det kommittébetänkande, som ligger till grund för KF 29 juni 1917 angående förbud i vissa fall mot användande av vilseledande varubeteckningar vid handel med födoämnen och fodermedel.[9] I ett föreslaget primärt straffbud föreskrevs straff bl. a. för försäljning av vara under otillåten benämning, då gärningsmannen »avvetat eller med begagnande av vanlig uppmärksamhet bort iakttaga varans verkliga beskaffenhet» (i den slutliga lydelsen ersatt med uttrycket »där han haft eller bort hava vetskap om varans verkliga beskaffenhet»). I motiveringen till denna bestämmelse och till det föreslagna husbondestadgandet[10] yttrades att det för ansvarets utkrävande av principal vore utan betydelse »om den som begått handlingen handlat i god eller ond tro».[11] Därmed menades tydligen, att husbondeansvaret skulle inträda oberoende av om den underordnade känt till resp. bort känna till den saluhållna varans verkliga beskaffenhet. Kommitténs yttrande gjordes icke till föremål för anmärkning under lagstiftningsärendets vidare behandling, varför det torde få betraktas som uttryck för lagstiftarens uppfattning. Denna står sålunda i detta fall i överensstämmelse med de principer, som ovan utvecklats.

Att husbondeansvar inträder, även då den underordnade icke är straffbar, betyder också, att det skall ådömas, då den underordnade förverkligat brottsbeskrivningen i ett primärt straffbud, vilket icke riktar sig mot honom utan mot principalen, d. v. s. att straffbudet i själva verket riktar sig mot husbonden såsom specialsubjekt.[12] I annat fall skulle husbondestadgandena bliva utan praktisk betydelse i de fall, i vilka det

[9] Betänkande 22 dec. 1916 av Kommittén för verkställande av utredning och avgivande av förslag till enhetlig, utvidgad livsmedelslagstiftning, tryckt såsom bilaga till KPr 1917: 348 (s. 14—21).

[10] Husbondestadgandet hade av kommittén formulerats något avvikande från den vedertagna lydelsen, i det att husbondeansvar inträdde »för i denna förordning *förbjuden handling*» (kurs. här). Detta ändrades i KPr 1917: 348 utan motivering till den vanliga lokutionen »För *förseelse* mot denna förordning...» (kurs. här). Någon saklig skillnad torde icke finnas mellan de båda formuleringarna, ehuru den förstnämnda kraftigare poängterar, att det icke behöver föreligga en för den underordnade straffbar gärning.

[11] Se KPr 1917: 348 s. 21.

[12] Se även *Bergendal* a. st. — Av annan mening var jr *Améen* i NJA 1910 s. 442, som ansåg, att husbonde icke kunde ådömas husbondeansvar för en förseelse i vidare mån än ansvar kunde åläggas den underordnade, som förverkligat förseelsen.

primära straffbudet riktar sig mot företagare.[13] Ett sådant resultat skulle säkerligen strida mot lagstiftarens intentioner, enär dylika primära straffbud torde ha förstärkts med husbondestadganden just i syfte att möjliggöra bestraffning av handlingar, som falla under straffbuden men begåtts av extranei, som stå under specialsubjektets lydnad; lagstiftaren kan nämligen antagas ha haft den uppfattningen, att sådana handlingar eljest över huvud icke vore möjliga att beivra.

För husbondeansvarets inträde fordras sålunda icke, att den underordnade begått en handling, som skulle medföra straffbarhet för honom. Däremot måste man kräva, att han genom sitt handlande förverkligat den objektiva gärningsbeskrivningen i ett primärt straffbud. Husbondeansvaret kan alltså betecknas som *limiterat accessoriskt,* för att begagna en inom delaktighetsläran lanserad term. Emedan den personkrets, som kan utlösa husbondeansvar, är begränsad, bl. a. så att sådant ansvar icke torde inträda för handlingar av befattningshavare i mera självständig ställning,[14] måste utredning förebringas om att ett brottsligt skeende är att tillskriva handlande av ett subjekt, som hör till nämnda personkrets. Om det är klart, att förseelsen skett under medverkan av flera subjekt, som alla tillhöra denna krets, torde det dock icke för frågan om husbondens ansvar vara nödvändigt att utreda vad var

[13] Se t. ex. 7 § 2 mom., jfrt med 2 och 5 §§ KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse, 18 § 2 mom., jfrt med 7—10 och 14 §§ KF s. d. ang. handel med vissa begagnade föremål m. m., 5 §, 7 § 1 st., 8 § samt 13 § 1 st. straffkungörelsen, 6 § 1 st. och 3 st. 1 ledet KK 18 nov. 1938 med vissa bestämmelser ang. kringföringshandel med kött och charkuterivaror, 17 § 2 mom. 1 st. mejeristadgan 22 maj 1936 samt 5 §, jfrd med 1 och 2 §§ lagen 6 juni 1925 ang. uppvärmning av till kreatursföda avsedd mjölk m. m., 13 §, jfrd med 11 § KF 30 jan. 1948 om tillfällig skatt å viss maltdryck av första klassen samt ett stort antal under och efter andra världskriget utfärdade författningar med regler om skyldighet för ägare eller innehavare att lämna vissa uppgifter angående av dem ägd eller innehavd egendom; såsom exempel på olika typer kunna anföras 4 § 1 st. KK 5 juni 1942 ang. skyldighet för handlande att deklarera vissa förråd av ransonerade livsmedel m.m., 5 § 1 st. KK 5 mars 1943 ang. inventering av landets förråd av linolja samt vissa oljefärger m. m., 9 § 1 st. KK 19 juni 1942 ang. beslag å vissa slag av spannmål och rotfrukter av 1942 års skörd, 7 § 1 st. KK 19 mars 1943 ang. inventering av landets förråd av smörjmedel m. m. samt 6 § 1 st. KK 11 okt. 1946 ang. inventering av landets förråd av vissa slag av rör av smidbart järn eller stål eller av koppar.

[14] Jfr ovan s. 252 ff.

och en gjort. En sådan utredning erfordras naturligtvis däremot, om ansvar tillika skall utkrävas av de underordnade.

II. Sedan sålunda husbondeansvarets accessorietet diskuterats, skall i det följande undersökas om alla handlingar, vilka begåtts av de i ett husbondestadgande angivna familjemedlemmarna eller biträdena och som uppfylla handlingsbeskrivningen i ett primärt straffbud, skola föranleda husbondeansvar eller om detta ansvar liksom självständigt företagaransvar begränsas till handlingar, som företagas under utövningen av principalens rörelse eller förvaltningen av hans egendom. Problemet gäller m. a. o., om husbondeansvaret medför en allmän plikt för husfäder och arbetsgivare att avhålla familjemedlemmar och anställda från brott mot vissa författningar eller om det, liksom det självständiga företagaransvaret, endast avser att tvinga företagare att förhindra olagligheter i deras näringsutövning eller vid förvaltningen av deras egendom.

I några fall har lagstiftaren sörjt för att någon tvekan icke kan uppstå. Ej sällan framgår nämligen av vederbörande författning, att endast förseelser, som begås under utövningen av en husbondes rörelse, kunna medföra husbondeansvar. Lagtexten kan giva ledning på två olika sätt. För det första kan det primära straffbudets gärningsinnehåll vara sådant att det endast kan förverkligas i en i och för sig legal rörelse. Så är fallet då det primära straffbudet ålägger företagaren eller någon av hans biträden eller medarbetare att i samband med en sådan rörelses utövning företaga eller underlåta viss åtgärd, t. ex. då pantlånare (som driver sin näring med vederbörligt tillstånd) eller hans biträde förbjudes att för rörelsen mottaga föremål såsom pant från den, som ej fyllt 18 år.[15] Det är icke

[15] 3 §, jfrd med 7 § 3 mom. KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse. Likaså 18 § 2 mom. 1 st. KF s. d. ang. handel med vissa begagnade föremål m. m., jfrd med 13 § (»Näringsidkare, som i denna förordning avses, eller hans biträde må ej för rörelsen förvärva eller eljest mottaga föremål...») samt 32—34 §§ MaltdrF. Se vidare ovan i not 13 anförda exempel på stadganden, riktade mot företagaren samt 10 § KF 29 jan. 1943 med vissa bestämmelser angående tillverkning och försäljning av charkuterivaror, m. m. (i författningens lydelse enligt KK 6 febr. 1948).

möjligt för en underordnad, som avses i husbondestadgandet, att annorledes än genom verksamhet i husbondens rörelse förverkliga brottsbeskrivningen i ett sådant straffbud och därigenom ådraga principalen husbondeansvar. Även i andra fall kan det av brottsbeskrivningen framgå, att endast åtgärder i en i och för sig legal rörelse kunna medföra husbondeansvar.[16] För det andra använda RusdrF och några författningar, som antingen haft dess föregångare av år 1917 till mönster[17] eller som ifråga om husbondeansvar hänvisa till dess husbondestadgande,[18] en annan metod, som leder till samma resultat. Enligt dessa stadganden inträder nämligen husbondeansvar endast för förbrytelser, som begås av underordnad »vid handhavande av detaljhandel» (eller, i något fall, »detaljhandel enligt denna förordning»), varmed förstås försäljning, som enligt vederbörande författning är tillåten.[19] Klart är att samtliga handlingar, som en anställd eller familjemedlem företager under utövning av detaljhandel, som i sig är laglig, måste ha anknytning till husbondens rörelse. Följaktligen inträder icke husbondeansvar för t. ex. försäljning av sådana drycker, som avses i dessa författningar, vilken för egen räkning företages av en anställd, som saknar rätt därtill.[20] Detta synes också ha varit lagstiftarens avsikt med den citerade formuleringen av husbondeansvaret.[21]

---

[16] Såsom exempel kunna anföras 5 § KF 29 juni 1917 ang. förbud i vissa fall mot användande av vilseledande varubeteckningar vid handel med födoämmen och fodermedel, 11 § KK 24 maj 1946 om prisregleringsavgift å fisk, 4 § KK 17 maj 1946 ang. förbud mot inkavling av matfett vid yrkesmässig tillverkning av bakverk samt 10 och 12 §§ KF 30 jan. 1948 om tillfällig skatt å viss maltdryck av första klassen.

[17] 30 § 2 mom. KF 1 juni 1918 ang. handel med skattefri sprit, vilket stadgande skapats efter mönster av 88 § 2 mom. RusdrF 1917 (se KPr 1921: 360 s. 23).

[18] 36 § 1 mom. PilsnerF, 19 § KF 8 maj 1925 ang. försäljning av vissa alkoholfria och därmed jämförliga drycker samt 10 § KF 1 juni 1923 ang. förbud mot införsel till och försäljning inom riket av exportöl.

[19] *Nykterhetskommitténs* betänkande V (1914), s. 335 f.

[20] Denne straffas enligt 7: 1 mom. 1 RusdrF, 28 § 1 mom. PilsnerF, 26 § KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit resp. 17 § 1 mom. KF 8 maj 1925 ang. försäljning av vissa alkoholfria och därmed jämförliga drycker.

[21] Se *Nykterhetskommittén* a. st.: »Emellertid har kommittén föreslagit den ytterligare begränsningen beträffande husbondes ansvarighet, att sådan skulle inträda endast för de fall, då en förbrytelse begåtts vid handhavande av försäljning, som enligt förordningen är tillåten. Endast i dessa fall synes näm-

Beträffande BrtF slutligen kunna vissa slutsatser rörande omfattningen av husbondens ansvar dragas av förarbetena till en partiell ändring av BrtF 1907. Omständigheterna voro följande.

Enligt BrtF 1907 (39 § 1 mom.) drabbade husbondeansvaret tillverkare — varmed avsågs den som utövade brännvinstillverkning efter erhållet laga tillstånd.[22] — Vidare innehöll författningen en straffbestämmelse för den som tillverkade brännvin utan behörigt tillstånd, »lönnbränning» (30 § 1 mom.).[23] Mot ett förslag att regler om straff för delaktighet i lönnbränning skulle införas i BrtF 1907, invändes, att delaktighetsansvaret skulle komma att kollidera med husbondeansvaret.[24] Denna invändning godtogs emellertid icke av departementschefen, vilkens uppfattning synes vara, att någon kollision icke kunde inträffa, enär tillverkare aldrig kunde ådömas husbondeansvar för underordnades lönnbränning.[25] Denna mening innebär m. a. o., att husbondestadgandet skulle tolkas som om där i analogi med RusdrF stode: »Husbonde ansvarar för förbrytelse, som vid handhavande av tillverkning enligt denna förordning begås...». Departementschefens yttrande på denna punkt lämnades utan erinran av lagrådet. Riktigheten av yttrandet kan måhända diskuteras,[26] men i överensstämmelse med denna lagstiftarens uppfattning torde dock BrtF 1907 ävensom nu gällande BrtF, vilken i här ifrågavarande avseende är i det närmaste likalydande med sin före-

ligen husbonde äga den möjlighet att kontrollera en tjänares åtgöranden, som synes böra utgöra en förutsättning för stadgandets tillämpning. Då en försäljning skett av en husbondes varor, föreligger också givetvis en viss presumtion, att husbonden ej saknat kännedom om en förseelse, som vid försäljningens handhavande ägt rum.»

[22] Jfr Kontrollstyrelsen i KPr 1921: 360 s. 60.

[23] Efter omredigering år 1921, 30 § 2 mom.

[24] ÖÄ i KPr 1921: 360 s. 21.

[25] KPr 1921: 360 s. 22. Om detta lagstiftningsärende, se även nedan s. 309 ff.

[26] Jfr SvJT 1921 Rf s. 39: En man åtalades för att hans hustru med hans vetskap olovligen tillverkat brännvin i makarnas bostad. HovR frikände (i okt. 1920) mannen, enär han icke vore brännvinstillverkare »samt vid sådant förhållande icke kan jämlikt 39 § i omförmälda förordning göras ansvarig för ifrågavarande av hustru Möller med hans vetskap bedrivna brännvinstillverkning». — Av HovR:s formulering synes framgå, att den icke skulle ha varit obenägen att ådöma mannen husbondeansvar, om han varit tillverkare, utan hänsyn till om hustruns tillverkning skett i samband med hans rörelse.

gångare, böra tolkas så, att endast delaktighetsansvar men icke husbondeansvar kan komma ifråga vid olovlig brännvinstillverkning.[27]

Det stora flertalet författningar med husbondestadganden lämnar emellertid ingen ledning för bedömande av frågan, vilka handlingar av de underordnade, som föranleda husbondeansvar. De primära straffbuden äro nämligen mycket ofta av sådant innehåll, att den straffbara handlingen icke i och för sig behöver ha någon som helst anknytning till någon av husbonden bedriven rörelse eller av honom innehavd egendom, men enligt avfattningen av husbondestadgandena kan ändå husbondeansvar inträda för dessa brott, t. ex. då en hustru eller anställd utan behörigt tillstånd driver pantlånerörelse.[27a] En sådan logisk-grammatikalisk tolkning av husbondestadgandena skulle emellertid få egendomliga konsekvenser, som icke kunna antagas vara avsedda av lagstiftaren. Detta kan ytterligare belysas med några godtyckligt valda exempel. Om en byggnadssnickare med byggmästarens vetskap säljer cigarretter, som han med stöd av 26 § 1 mom. lagen 11 juni 1943 ang. statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror infört till Sverige efter ett Köpenhamnsbesök,

[27] Till ett annat resultat kommer man vid tolkningen av husbondestadgandena i 35 § MaltdrF och 17 § KF 22 dec. 1939 om skatt å läskedrycker, vilka också beteckna den ansvarige principalen som »tillverkare», varmed måste förstås den som med vederbörligt tillstånd tillverkar maltdrycker resp. läskedrycker. De förseelser, för vilka husbondeansvar kan inträda, äro huvudsakligen sådana, som endast kunna begås i en auktoriserad tillverkares rörelse, men dessutom bestraffas ett brott, som icke kan begås däri, nämligen tillverkning utan vederbörligt tillstånd (29 § MaltdrF resp. 12 § KF om skatt å läskedrycker). MaltdrF och KF om skatt å läskedrycker sakna visserligen bestämmelser om straff för delaktighet i brott mot författningarna, men man kunde ändå ifrågasätta att beträffande utsträckningen av husbondeansvaret å dem tillämpa samma tolkning som å BrtF. Detta skulle emellertid efter den 1 juli 1943 vara direkt stridande mot författningarnas ordalydelse. I samband med införandet av skattestrafflagen infördes nämligen i de båda husbondestadgandena en uttrycklig hänvisning med innebörd att husbondeansvar skall inträda även för olovlig tillverkning. Med hänsyn härtill och till det problematiska i departementschefens ståndpunkt vid ändringen av BrtF 1907 torde man i förevarande fall kunna konstatera, att författningarnas ordalydelse icke ger någon uttömmande ledning för bedömande av frågan, vilka handlingar av de underordnade, som kunna ådraga principalen straff.

[27a] Detta brott straffas enligt 7 § 1 mom. KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse.

skulle byggmästaren ådömas husbondeansvar därför jämlikt 42 och 47 §§ nämnda lag. Likaledes borde enligt 6 och 21 §§ straffkungörelsen en innehavare av en bokhandel ådömas husbondeansvar, om hans biträde för egen räkning köpte ransonerade varor på svarta börsen, såframt omständigheterna ej gjorde sannolikt att förseelsen skett utan principalens vetskap och vilja. Och slutligen skulle under sistnämnda förutsättning husbondeansvar drabba den företagschef, vars kontorist med egna redskap och för egen räkning i Öresund fångade rödspätta av mindre storlek än som föreskrives i 2 § KK 3 mars 1938 ang. skydd för beståndet av rödspätta och sandskädda i Skagerack, Kattegatt och Öresund. Ett så långt gående husbondeansvar strider väl icke alldeles mot vad vi antagit vara den lagpolitiska grunden till husbondeansvaret, nämligen dels en presumtion, att principalen är den verkliga initiativtagaren till en underordnads förseelse, och dels syftet att ålägga en företagare en viss skyldighet att övervaka sina biträden och avhålla dem från brott, men dessa lagpolitiska överväganden kunna av sociala skäl icke tillåtas leda till här angivna konsekvenser ifråga om ansvarets omfattning.

Huru långt husbondeansvaret skall sträcka sig i sådana fall, i vilka lagstiftaren icke givit någon antydan om frågans lösning, torde man icke kunna avgöra generellt för samtliga underordnade, som angivas i ett husbondestadgande, utan frågan bör besvaras särskilt för varje kategori under hänsynstagande till den speciella relation, som råder mellan de däri ingående subjekten och husbonden.

Såsom i annat sammanhang utvecklats kan mannens husbondeansvar för *hustruns* förseelser numera endast motiveras med den mellan makarna rådande personliga gemenskapen och icke av något husbondevälde för mannen.[28] Därav följer, att mannen icke bör ansvara för handlingar av hustrun, som falla utanför området för makarnas gemensamma personliga angelägenheter. Så är fallet, då hustrun begår en förseelse under utövande av en egen i sig lagenlig rörelse eller såsom

[28] Se ovan s. 238.

biträde i en av en tredje person driven rörelse. Begår hustrun en förseelse i en av mannen driven rörelse, har han däremot husbondeansvar för henne liksom för övriga i hans arbete antagna personer. Ett uttryckligt stadgande om husbondeansvar även för hustrus handlande tjänar i hithörande fall endast till att undanröja tvivel om huruvida uttrycket »i hans arbete antagen person» skall anses omfatta även hustru, som biträder sin man i hans rörelse.[29] Omnämnandet av hustru i husbondestadgandena har däremot självständig betydelse, då det gäller lagöverträdelser, som hustrun företar utan samband med utövandet av en laglig rörelse, d. v. s. då hon antingen olagligen bedriver viss näringsverksamhet, t. ex. pantlånerörelse eller tillverkning av maltdrycker,[30] eller då hon eljest begår ett brott, å vilket ett husbondestadgande, som omnämner hustru, är tillämpligt, t. ex. om hon innehar specialverktyg för tillverkning av tobaksvaror.[31] I sådana fall måste mannen ådömas husbondeansvar.[32]

En mellanform mellan nyss angivna fall, då husbondeansvar inträder, och dem, där sådant ansvar icke föreligger, utgöra de fall, i vilka hustrun begår en förseelse under utövningen av en av henne och mannen gemensamt driven rörelse, i vilken makarna ha samma bestämmanderätt. Man kunde vara benägen att anse, att mannen i ett sådant fall icke skulle svara för hustrun, enär utövandet av rörelsen icke hade någon anknytning till makarnas av äktenskapet betingade personliga

[29] I 7:15 2 mom. RusdrF och 30 § 2 mom. KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit, vilka lagrum såsom ovan utvecklats endast föreskriva husbondeansvar för »förbrytelse» som begås »vid handhavande av detaljhandel enligt denna förordning», kan omnämnandet av hustru blott fylla denna funktion. Detsamma torde gälla 13 § KF 30 jan. 1948 om tillfällig skatt å viss maltdryck av första klassen.

[30] Se 7 § 1 mom. och 10 § KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse samt 29 och 35 §§ MaltdrF.

[31] 40 och 47 §§ lagen 11 juni 1943 ang. statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror.

[32] Från tiden före ikraftträdandet av nya GB finnas ett par rättsfall som överensstämma med det i texten sagda. I NJA 1899 s. 441 ådömdes mannen av HR och HD:s minoritet husbondeansvar jämlikt 38 och 47 §§ BrfF 1895 för att hans hustru med hans vetskap bedrivit olaglig brännvinsförsäljning. (HovR och HD:s majoritet ansågo icke hennes verksamhet vara olaglig.) Se även SvJT 1921 Rf s. 39 ovan i not 26. — Någon anledning att antaga, att domstolarna efter 1920 skulle ha kommit till annat resultat finnes icke.

samhörighet, utan att det här vore fråga om samma problem som uppkommer, då det gäller att avgöra vem av flera kompanjoner som skall drabbas av husbondeansvar.[33] Det är dock alldeles klart, att husbondeansvar under husbondeväldets tid inträdde i dylika fall.[34] Då det icke finns något som tyder på att lagstiftaren velat frångå den äldre utformningen av ansvaret, torde det vara riktigast att i dylika fall följa husbondestadgandenas ordalydelse och således låta mannen drabbas av ansvar för hustruns överträdelse, trots att detta framstår såsom mindre tillfredsställande med hänsyn till nutida förhållanden.

Husbondeansvaret för *barns* förseelser torde däremot vara obegränsat, där icke lagstiftaren gjort en speciell begränsning.[34a] Husbonden-vårdnadshavaren svarar alltså i regel för alla överträdelser av ett genom husbondeansvar garanterat stadgande, som begås av ett barn, för vilket han enligt vad ovan utvecklats principiellt bör bära ansvaret.[35] Ifrån denna regel måste dock göras två undantag. Det första avser det fallet, att barnet med samtycke av förmyndaren jämlikt 8: 12 förmynderskapslagen efter fyllda 16 år driver egen näring och begår förseelsen i utövningen av denna näring. Detta tillstånd betecknar nämligen för barnet ett steg mot ernående av full myndighet, och det erhåller därigenom en så självständig ställning, att det icke synes motiverat vare sig att pålägga vårdnadshavaren skyldighet att övervaka, att rörelsen skötes författningsenligt, eller att presumera, att initiativet till förseelser, som skett under utövningen av rörelsen, utgått från vårdnadshavaren. Det andra undantaget föreligger, då ett barn begår en överträdelse, som är sanktionerad genom husbondeansvar, såsom biträde i en varken av barnet självt eller dess vård-

[33] Ovan s. 259.

[34] Se NJA 1891 s. 538: Man och hustru drevo tillsammans olovlig försäljning av vin och maltdrycker. HR och HovR fällde båda makarna till ansvar. HD friade hustrun från ansvar under åberopande av husbondestadgandet i 16 § 2 mom. KF 24 okt. 1885 ang. försäljning av vin, maltdrycker, kokat kaffe och andra tillagade icke spirituösa drycker.

[34a] Såsom i de fall som anföras ovan s. 275 f.

[35] Jfr ovan s. 239 ff. I NJA 1887 s. 437 ådömdes en fader husbondeansvar jämlikt 38 och 47 §§ BrfF 1885 för att hans dotter bedrivit olovlig utskänkning av brännvin.

nadshavare driven rörelse. I detta fall är det klart, att arbetsgivaren och icke vårdnadshavaren skall bära husbondeansvaret, eftersom barnet står under husbondens och icke under vårdnadshavarens lydnad, när det gäller utförandet av sysslor i arbetsgivarens rörelse. Det bör observeras, att det här sagda gäller icke endast de husbondestadganden, som uttryckligen nämna »barn», utan även andra sådana stadganden, enär uttrycket »husfolk», såsom ovan påvisats, innefattar även barn.[36]

Av det ovan anförda följer, att husbondeansvaret för förseelser av hustru och barn endast delvis kan betraktas som företagaransvar, eftersom det kan inträda även om förseelserna icke ha samband med någon rörelse, som familjefadern driver, eller egendom, som han innehar. Vad särskilt beträffar husbondeansvaret för barns handlande, kan det jämföras med det i vissa författningar stadgade ansvaret för barns vårdnadshavare.[37]

Vad därefter beträffar husbondens ansvar för anställdas förseelser, vare sig dessa höra både till »*husfolk*» och »*i hans arbete antagna personer*» eller endast till sistnämnda grupp, är läget annorlunda.

Beträffande andra anställda än legohjon och till husfolket hörande personer, som icke voro legohjon, gällde redan under förra hälften av 1800-talet, att deras lydnadsplikt mot arbetsgivaren var begränsad till utförandet av de till anställningen hörande göromålen.[38] Det lösa bandet mellan arbetsgivaren och sådana arbetstagare kunde knappast motivera en skyldighet för arbetsgivaren att övervaka dessa anställda, så att de över huvud icke begingo brott mot primära straffbud, förstärkta av husbondeansvar. Ej heller kunde en presumtion om att varje sådan förseelse begåtts för principalens räkning eller på hans initiativ anses välgrundad. I ännu högre grad måste detta gälla i våra dagar, då de anställda intaga en i förhållande till arbetsgivaren betydligt självständigare ställning än under 1800-talet och början av 1900-talet.

[36] Se ovan s. 246 f.
[37] Se nedan s. 325 ff.
[38] Jfr ovan s. 250 f.

Ursprungligen torde väl däremot legohjon och till »husfolk» hörande personer, som icke voro legohjon, ha intagit en i förhållande till husbonden så beroende och osjälvständig ställning — både rättsligen och rent faktiskt — att deras position påminde om ett barns.[39] Därför kunde det möjligen anses motiverat, att husbonden hade en allmän övervakningsplikt över dem eller misstänktes för att stå bakom deras förseelser, och att han alltså svarade även för sådana personers handlingar, som icke begåtts i husbondens hushåll eller under utövningen av hans rörelse.[40] Numera torde arbetstagare, som anställas för arbete i jordbruk eller hushåll — den nutida motsvarigheten till legohjon — icke intaga en mera påtagligt beroende ställning till arbetsgivaren än andra arbetstagare, i varje fall icke då de ej ha bostad hos husbonden.[41] Det finns följaktligen ingen anledning att göra skillnad mellan dessa två kategorier, då det gäller att bestämma omfattningen av husbondens ansvar.

Det anförda föranleder till slutsatsen att husbondestadgandena beträffande gärningar av anställda böra givas ett mera inskränkt tillämpningsområde, än ordalagen giva vid handen. Därvid är att observera att hänsynen till det ena av husbondestadgandenas båda kriminalpolitiska syften, nämligen syftet att för arbetsgivaren skapa en *plikt att övervaka* sina biträden och avhålla dem från brott, med hänsyn till nuvarande sociala förhållanden icke kan motivera, att husbondeansvaret utsträckes längre än till förseelser, som biträdet begår under utövningen av honom enligt anställningsavtalet åvilande göro-

[39] Se angående lagstadda tjänstehjons ställning ovan s. 249.

[40] De äldsta husbondestadgandena (brännvinsförfattningarna 1801—1830, se ovan s. 228 not 10—11) begränsade även beträffande tjänstehjon på visst sätt husbondeansvaret till brott, som hade anknytning till husbondens verksamhet, på så sätt, att ansvar inträdde *dels* för brott, som de anställda begingo »på stället der Husbonden bor och wistas» (28 § 2 st. KF 1801) och *dels* för brott, som begingos på egendomar, där husbonden ej vistades, under förutsättning, att husbonden bevisligen givit order om försäljningen (29 § KF 801). Jfr KK 19 nov. 1828 ang. förklaring af 6 § 5 Art. KK 19 maj 1824 ang. bränwinsbränningen och dermed gemenskap ägande ämnen, av vilken framgår, att husbonden svarade för sitt tjänstehjons i husbondens hemvist företagna olovliga försäljning endast då det icke kunnat styrkas, »att tjenstehjonet sådant för dess egen eller främmande persons räkning werkställt».

[41] Dessa arbetstagargruppers emancipation markeras särskilt av lantarbetstidslagstiftningen 1936—1948 samt 1944 års hembiträdeslag

mål. Beträffande anställda, hörande till kategorien husfolk, kan det emellertid måhända vara berättigat att därutöver pålägga principalen en skyldighet att avhålla biträdet från att begå förseelser i hans bostad. En längre gående övervakningsskyldighet skulle för arbetsgivarna innebära en kraftig skärpning och utvidgning av den skyldighet att avslöja brott, vilken enligt hittillsvarande SL 3: 8 och SL 3: 6 i dess nya lydelse åvilar dem såväl som andra medborgare. Det är emellertid svårt att finna en hållbar motivering för att ålägga arbetsgivaren en sådan skyldighet just vid vissa specialstraffrättsliga brott och icke vid alla brott, — allmänstraffrättsliga eller specialstraffrättsliga — som en anställd kan begå.[42]

Den andra bakom husbondestadgandena liggande kriminalpolitiska tanken, nämligen *presumtionen* att förseelsen skett för principalens räkning eller på grund av hans initiativ, föranleder emellertid till att husbondeansvaret gives en något vidare omfattning. Sålunda torde husbondeansvar böra inträda även för förseelser, som på ett mera avlägset sätt än nyss framställts ha anknytning till anställningen. Så är fallet, t. ex. då en förseelse begåtts under arbetstiden, i arbetslokalen, eller under utnyttjande av principalens egendom, såsom varor, verktyg eller fortskaffningsmedel. Av samma skäl synes husbondeansvar t. o. m. vara motiverat, då ett biträde till synes för egen räkning på fritid begår en förseelse mot en författning, som i något avseende reglerar den näring, som principalen utövar.[43]

[42] Det förtjänar anmärkas, att i förarbetena till SL 3: 7 och 3: 8 kan spåras en förskjutning i uppfattningen om husbondes skyldighet att ingripa mot underordnades brott. I *Lag-Commiteens* förslag till allmän kriminallag av år 1832 föreslogs, att SB 5: 8 (motsvarighet till den sedermera beslutade SL 3: 7) skulle ålägga jämte föräldrar m. fl., »*husbönder,* eller andre, som i dylikt förhållande äro» (kurs. här), att förhindra brott av dem som stodo under deras värjo eller lydnad. I 1839 års upplaga uteslöts emellertid utan kommentar ovan citerade ord och ersattes med »andre uppfostrare» (SB 5: 7).

Av intresse är att konstatera, att 1842 års norska strafflag i 5: 8 innehöll en regel av väsentligen samma innehåll som SL 3: 7, i vilken även »Husbonden eller Andre i lignende Stilling» ålades att avhålla underordnade från brott, medan NSL 139 § 3 st. och 347 § straffar överordnad, som underlåtit att förhindra en i hans tjänst förövad lagöverträdelse.

[43] Jfr den situation som föreligger, då ett biträde hos den, som med tillstånd enligt 2 § KF 28 maj 1918 ang. handel med vissa begagnade föremål m. m. yrkesmässigt driver sådan handel, självt på fritid idkar samma näring, med det fallet att ett biträde hos en näringsidkare i en annan bransch yrkesmässigt idkar handel med begagnade föremål. I det första fallet finnes anled-

Naturligtvis sträcker sig husbondens ansvar aldrig längre beträffande handlingar, företagna av anställda, än ifråga om hustrus och barns gärningar. Sålunda kan husbondeansvar aldrig inträda för förseelser, som en anställd begår i en av honom vid sidan av anställningen utövad, i sig legal rörelse; och beträffande en anställd, som innehar flera anställningar, gäller självfallet, att en arbetsgivare icke svarar för brott, som den anställde begått under utövningen av sin tjänst hos en annan arbetsgivare.

Med några exempel skall därefter belysas, vart de nu uppställda reglerna angående husbondeansvarets omfattning leda beträffande anställdas förseelser i fall, då lagstiftaren icke uttryckligen gjort någon begränsning. I 1918 års författningar angående pantlånerörelse och handel med begagnade föremål finnas med husbondeansvar förstärkta primära straffbud för den som utan vederbörligt tillstånd utövar sådan verksamhet, som författningarna reglera.[44] Husbondeansvar bör ådömas den arbetsgivare, vars anställda i arbetslokalen eller — om den anställde är att räkna till husfolket — i bostaden driver otillåten pantlånerörelse eller yrkesmässig handel med begagnade föremål. Om arbetsgivaren är pantlånare resp. innehar tillstånd till idkande av handel med begagnade föremål, bör i vissa fall husbondeansvar även ådömas honom för sådan förseelse, som någon av hans anställda begår utan samband med hans rörelse. Att observera är att denna regel icke behöver leda till orimliga konsekvenser, eftersom ansvaret endast inträder under förutsättning att husbondestadgandets subjektiva rekvisit uppfylles. — I syfte att på längre sikt gynna fiskerinäringen har genom ett antal författningar meddelats förbud mot fångande, ilandförande m. m. av fisk och hummer under viss storlek samt regler om beskaffenheten och använ-

ning att misstänka att biträdets rörelse drives för principalens räkning i syfte att kringgå vissa besvärande föreskrifter i nämnda KF, medan i det andra fallet omständigheterna icke i och för sig giva anledning till antagande att förseelsen skett för principalens räkning.

[44] 7 § 1 mom., jfrd med 14 §, KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse och 18 § 1 mom. 1 st., jfrd med 22 §, KF s. d. ang. handel med vissa begagnade föremål m. m.

dandet av vissa fiskredskap.[45] Dessa regler, vilka icke äro riktade till någon viss adressat, äro sanktionerade genom husbondeansvar, som till synes icke begränsats på något sätt. Husbondeansvar för anställds överträdelser av dessa regler bör inträda främst för överträdelser, som begås av underordnade, vilka anställts för att biträda vid eller själva bedriva fiske för arbetsgivarens räkning. Men vidare skall ansvaret gälla förseelser, som begås av andra anställda med utnyttjande av arbetsgivarens båt eller redskap. — Buskar av vanlig berberis få icke utan Kungl. Maj:ts tillstånd hållas eller utbjudas till salu eller planteras. Straffbudet för överträdelse av detta förbud förstärkes av ett husbondestadgande.[46] Husbondeansvaret bör emellertid beträffande anställds saluhållande av berberis endast inträda, då överträdelsen skett på arbetsplatsen (eller, ifråga om husfolk, i hemmet), med utnyttjande av arbetsgivarens försäljningsorganisation eller då den på annat sätt har en yttre anknytning till dennes företag, och om en anställd planterat berberis, bör husbondeansvar endast inträda, då brottet skett på mark, som disponeras av husbonden, eller i utövning av dennes rörelse, t. ex. i samband med anläggning av trädgård. — Överträdelse av förordnande med förbud mot användande av arbetsåkdon med för smala hjulringar bör ådraga husbondeansvar, endast när anställd i sitt arbete för husbondens räkning brukat sådant åkdon eller när han utanför arbetet nyttjat sådant fordon, som äges eller innehaves av husbonden.[47] Likaledes kan husbondeansvar för olovligt utsläp-

[45] KK 1 april 1927 ang. fiske efter rödtunga, KK 25 sept. 1936 ang. förbud mot ilandförande m. m. av äkta tunga under viss minimistorlek, KK 3 mars 1938 ang. skydd för beståndet av rödspätta och sandskädda i Skagerack, Kattegatt och Öresund, KK 6 maj 1938 ang. gädd- och gösbeståndens skyddande, KK 31 dec. 1942 med vissa bestämmelser till skydd för beståndet av kejsarhummer samt KK 17 april 1936 med vissa bestämmelser angående maskstorleken i trål och snurrevad m. m.

[46] 3 § KK 3 okt. 1929 ang. förbud mot saluhållande och plantering av berberisbuskar.

[47] Se 6 och 7 §§ lagen 28 juni 1907 om bredden av hjulringar å arbetsåkdon på landet. I samma riktning går följande yttrande i KPr 1907: 181 s. 16: »Att, för den händelse åkdon med undermåliga hjulringar brukas af annan än åkdonets ägare, lägga ansvaret å ägaren lärer icke kunna anses befogadt. Undantag bör emellertid med allt skäl äga rum med afseende å förseelse, som med husbondes vetskap begås af någon tillhörande hans husfolk eller arbetspersonal.»

pande av tjur eller hingst å samfälld betesmark genom anställds förfarande drabba husbonden, endast om han innehar eller äger tjuren.[48] Det bör dock observeras, att husbondeansvar för gärningar, som anställda begå annorledes än i sitt arbete för husbondens räkning, ofta är uteslutet av subjektiva skäl, i det att (vid stadganden av typ 1) husbonden icke kan visas ha haft vetskap om förseelsen eller (vid stadganden av typ 2) omständigheterna göra sannolikt, att förseelsen skett utan husbondens vetskap och vilja.

III. Slutligen skall här undersökas, om möjligen omfattningen av husbondeansvaret i ytterligare ett avseende är mera inskränkt än husbondestadgandenas ordalag giva vid handen, nämligen med hänsyn till den i det primära straffbudet stadgade påföljdens stränghet. Enligt husbondestadgandena skall ju husbonden svara, som om han själv begått den underordnades förseelse. Man kan då ifrågasätta, om husbondeansvar bör inträda, då straff och andra påföljder äro jämförelsevis stränga. Särskilt vid husbondestadganden av typ 2, som presumera, att de underordnades brott skett med husbondens vetskap och vilja, kunde ett husbondeansvar, som ledde till mycket kännbara straff, verka oförmånligt ur kriminalpolitisk synpunkt, emedan det för det allmänna rättsmedvetandet skulle framstå såsom uppenbart orättvist.

En blick på vissa äldre författningar med företagarstadganden visar, att denna tankegång icke varit främmande för lagstiftaren, men det finns skäl att antaga, att man icke avsett att överlämna åt de rättstillämpande myndigheterna att ur denna synpunkt göra ett husbondestadgandes användningsområde mindre än vad som framgår av ordalagen.[49]

---

[48] 2 och 3 §§ lagen 20 juni 1918 om förbud mot utsläppande av tjur eller hingst å samfälld betesmark.

[49] Sålunda föreskrevs i BrtF 1855 och dess efterföljare t. o. m. BrtF 1882 att husbonde ansvarade för underordnades gärningar »i fall bötesansvar eller förlust av redskap eller tillverkad vara eller kärl, vari den förvaras, ifrågakommer...» Med detta stadgande synes man ha avsett att befria husbonden från den förlust av näringsrätt, vilken stadgades såsom påföljd för vissa brott. I det till HD remitterade förslaget till den efter nämnda författningar

Vid stiftandet av ännu gällande författningar synes lagstiftaren ha besjälats av samma hänsyn, i det att husbondestadganden i regel icke insatts, då straffet för brott mot en författning överstiger böter. I vissa författningar med husbondestadganden föreskriva emellertid de primära straffbuden fängelse, i några fall i högst sex månader[50] eller ett år[51] och i några enstaka fall därutöver.[52] Straffarbete synes där-

följande BrtF 1887 borttogs ifrågavarande inskränkning i husbonderegeln, vilket föranledde viss kritik inom HD (jr *Örbom* och *Norberg* i KPr 1887 B: 34 s. 33 ff.) I anledning av kritiken erhöll regeln i propositionen till riksdagen huvudsakligen samma lydelse som i tidigare BrtF. Då riksdagen emellertid föredrog lydelsen av stadgandet i remissen till HD, följdes denna vid utfärdandet av förordningen (31 §). Vederbörande utskott (sammansatt BevU och LU 1887: 1 s. 2) hade yttrat: »Om ... till följd af de säregna förhållandena i afseende å bränvinstillverkning, en så beskaffad presumtion anses rätteligen böra i lag medgifvas, så kan utskottet icke finna annat än, att denna presumtion följdriktigt bör ega rum lika väl på urbota bestraffning — hvilken enligt förevarande förslag icke kan öfverstiga två års straffarbete — som då endast bötesansvar samt förlust af redskap och vara skall ådömas.»

Vad som sålunda förekommit i detta lagstiftningsärende berättigar till slutsatsen, att husbondeansvaret i följande BrtFF icke är beroende av straffskalan i de primära straffbuden. — Beträffande BrfFF är förhållandet analogt. BevU invände vid 1900 års riksdag mot en motion om att bevisbördan beträffande husbondens vetskap skulle omkastas, att det vore otillfredsställande att låta husbonde svara på detta sätt, enär förlust av näringsrätt inträdde vid iteration. (BevU 1900: 4 s. 9). I förarbetena till RusdrFF 1917 och 1937, vilkas husbondestadganden äro av typ 2, berördes icke denna fråga, varför lagstiftarens mening säkerligen är, att husbondeansvar skall inträda oberoende av straffskalan i de primära straffbuden. — Slutligen kan såsom exempel åberopas förarbetena till MaltdrF 1903. I det betänkande, som låg till grund för förordningen, föreslogs ett husbondestadgande av innehåll, att tillverkare skulle svara för vissa förseelser av underordnade »såvidt gäller böter, gäldande av tillverkningsskatt eller förlust av redskap och gods». Såsom motiv anfördes, att det syntes hårt att döma tillverkaren till urbota ansvar för andra än egna gärningar. (Betänkande och förslag angående beskattning av maltdrycker [1891], s. 15 och 75). I ett omarbetat kommittéförslag (Underdånigt betänkande, afgifvet den 15 oktober 1902 af Komitén för förnyad utredning af frågan om lämpligaste sättet för anordnande af en maltdryckesbeskattning; s. 16) och i remissen till HD ströks utan motivering denna inskränkning, och bevisbördan föreslogs omkastad (KPr 1903: 52 s. 34). Inom HD anmärktes, att det vore betänkligt att kasta om bevisbördan, särskilt som urbota straff kunde följa å de primära brotten (jr *Petersson* med instämmande av fyra jr mot två; KPr 1903: 52 s. 41). Denna kritik förbigicks av departementschefen med tystnad, och den slutliga lydelsen av förordningen blev i här ifrågavarande avseende överensstämmande med HD-remissens. Vid införandet av MaltdrFF 1907 och 1923 berördes denna fråga icke alls, varför husbondeansvaret även här torde vara oberoende av straffskalan för de primära brotten.

[50] T. ex. PilsnerF, MaltdrF, KF 22 dec. 1939 om skatt å läskedrycker och straffkungörelsen.

[51] T. ex. RusdrF, BrtF och KF 1 juli 1918 ang. skattefri sprit.

[52] T. ex. lagen 11 juni 1943 ang. statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror och lagen 5 juni 1942 om förbud i vissa fall mot handel med ransonerade varor.

emot icke förekomma såsom påföljd för med husbondeansvar sanktionerat brott. Om lagstiftaren sålunda ålagt sig en viss restriktion ifråga om åläggande av huvudstraff å primära brott, har han emellertid under senare tid icke haft några betänkligheter mot att belägga dessa brott med bistraff av olika slag, stundom av rätt allvarlig beskaffenhet. Mycket vanliga äro förverkande av egendom[53] och åläggande av ersättningsskyldighet.[54] Vidare förekomma såsom påföljder skyldighet att utgiva viss skatt[55] samt i några fall förlust av rättighet att utöva näring, vari brottet begåtts.[56] Däremot finnes icke något belägg för att domstolarna skulle ha frihet att på nyss antytt sätt frångå lagtextens ordalydelse.

Den här behandlade synpunkten, att husbondeansvaret på grund av sin egenartade karaktär icke bör medföra alltför strängt straff, har fått ett intressant uttryck i en uppfattning om tolkningen av ett viktigt husbondestadgande, 21 § straffkungörelsen. I sin kommentar till detta lagrum yttrar nämligen Livsmedelskommissionen: »Bestämmelserna om husbondeansvar torde icke böra tillämpas i fråga om grövre uppsåtliga brott, som begås av anställda. Tillämpning av straffskärpningslagen torde i överensstämmelse härmed ej kunna ifrågakomma mot husbonde, vilken för en av anställd begången överträdelse av ransoneringsbestämmelserna fälles till ansvar under åberopande av förevarande stadgande. Även om straffskärpningslagen tillämpas mot den anställde, bör således i sistnämnda fall straffet för husbonden bestämmas allenast

[53] T. ex. 35, 39—41 och 44 §§ lagen 11 juni 1943 ang. statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror, 5 § lagen 5 juni 1942 om förbud i vissa fall mot handel med ransonerade varor, 25 § 1 mom. KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit, 30 § 2 mom. och 32 § 4 mom. BrtF, 3 § KK 1 april 1927 ang. fiske efter rödtunga samt 19 § straffkungörelsen.

[54] T. ex. 45 § lagen 11 juni 1943 ang. statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror samt i föreg. not anf. lagrum i lagen 5 juni 1942, KK 1 april 1927 och straffkungörelsen. — Jfr den husbondeansvar liknande rättsfigur, som införts i SL 2:17 i dess nya lydelse, vilken möjliggör förverkande av föremål, bl. a. då den som var i ägarens ställe använt det som hjälpmedel vid brott eller medverkat till sådan användning.

[55] T. ex. 25 § 2 mom. KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit, 32 § 4 mom. 3 st. BrtF samt 29 § 3 st. och 32 § 3 mom. MaltdrF.

[56] 6 § KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse och 19 § KF s. d. ang. handel med vissa begagnade föremål m. m.

med tillämpning av straffbestämmelserna i straffkungörelsen.»[57]

Detta yttrande måste anses innebära, att en husbonde icke borde ådömas alltför strängt straff på grundval av ett husbondestadgande, och att denna sats mot vederbörande författningars ordalydelse skulle medföra, att en husbonde för en underordnads brott mot ransoneringsföreskrifter aldrig med stöd av husbondestadgandet i straffkungörelsen kunde ådömas straff enligt andra straffskalor än dem som förekomma i 5—8 §§ eller 13 § 1 st. straffkungörelsen, d. v. s. dagsböter eller fängelse i högst sex månader, även om den anställdes brott vore grovt och sålunda enligt straffskärpningslagen förskyllt fängelse eller straffarbete i högst två år. Kommissionens slutsats är säkerligen riktig men detta torde juridisk-tekniskt sett bero på andra omständigheter än den generella sats, från vilken kommissionen utgått i sitt resonemang. Regleringen av husbondens ansvar i detta fall synes i stället vara ytterligare ett exempel på att lagstiftaren i sin verksamhet beaktar, att husbondeansvar icke bör medföra alltför strängt straff.[58]

Att Livsmedelskommissionen i sitt yttrande velat från husbondeansvar undantaga grövre *uppsåtliga* brott torde icke — såsom man möjligen kunde föranledas att antaga — bero på den åsikten, att husbondeansvar icke bör inträda för anställdas uppsåtliga brott, utan på att de brott, som beskrivas

[57] *Livsmedelskommissionens* cirkulär nr 1428/1943 s. 52.

[58] Straffskärpningslagen, som saknar husbondestadgande, föreskriver, att den i 2 § av lagen givna straffskalan skall tillämpas, då ett »brott» mot en ransoneringsförfattning med hänsyn till omständigheterna är att anse som grovt. Livsmedelskommissionens ståndpunkt förutsätter rätteligen, att ett husbonden tillräkneligt »brott» i lagens mening föreligger, då förutsättningarna för ådömande av husbondeansvar enligt husbondestadgandet i 21 § straffkungörelsen för en underordnads handlande äro för handen. Detta kan icke vara riktigt, eftersom »brott»» i detta sammanhang måste beteckna ett omedelbart handlande subjekts verksamhet, som utan förmedling av ett husbondestadgande fyller rekvisiten i ett straffbud i straffskärpningslagen. Då straffskärpningslagen i förhållande till straffkungörelsen har högre statsrättslig kvalitet, torde den icke kunna utan särskilt stöd därför i sin egen lydelse utfyllas med straffkungörelsens husbondestadgande, som realiter ålägger straff endast på grund av presumerad brottslighet. Lagens straffbestämmelser böra följaktligen endast ha omedelbart avseende på den som enligt »normala» straffrättsliga regler kan betraktas som gärningsman. Husbonden bör sålunda kunna straffas jämlikt denna lag för en anställds brott endast med analogisk tillämpning av 3 kap. SL, d. v. s. då han bevisas vara anstiftare eller medhjälpare.

i straffskärpningslagen, samtliga äro uppsåtliga. Någon anledning att — sedan man begränsat ansvaret genom hänsynstagande till förseelsernas anknytning till tjänsten och beaktat det subjektiva rekvisitet — inskränka husbondeansvaret till andra än uppsåtliga förseelser av anställda föreligger icke.

Som sammanfattning av det här förda resonemanget kan följande anföras. Husbondeansvar inträder för samtliga primära brott, som enligt husbonderegelns lydelse omfattas av sådant ansvar oberoende av straffets art eller svårighetsgrad. I lagstiftningen finnes emellertid en markerad tendens att med hänsyn till det avtrubbade skuldkravet i husbondereglerna endast föreskriva husbondeansvar för brott, som förskylla böter eller andra pekuniära påföljder eller möjligen lindrigare frihetsstraff.

§ 4. *Subjektiva förutsättningar för husbondeansvar.*

Av framställningen i § 1 framgår, att husbondestadgandena förekomma i två olika typer och att den väsentliga skillnaden mellan dem är att den ena typen, typ 1, såsom subjektiv förutsättning för husbondes ansvar för underordnads förseelse stadgar, att denna skall ha skett med husbondens »vetskap», medan ansvar för husbonden enligt den andra typen, typ 2, inträder, »såframt ej omständigheterna göra sannolikt, att förseelsen skett utan hans vetskap och vilja». Sålunda fordrar typ 1 »vetskap» och typ 2 »vetskap och vilja» hos husbonden. Typ 2 innehåller emellertid med avvikelse från eljest gällande straffprocessuella regler en bevisbörderegel till den tilltalades nackdel, vilken dock mildras genom att kombineras med en regel om tillräckligt bevis.[1]

[1] I de första stadgandena av typ 2 fanns endast en bevisbörderegel (»därest icke omständigheterna visa»). Kombinationen mellan en bevisbörderegel och en regel om tillräckligt bevis förekom första gången i BrtF 1867. Den nya lydelsen föreslogs av BevU med motivering att den äldre syntes »kunna gifva anledning till en för tillverkaren alltför sträng tolkning» (BevU 1867: 16 s. 10). Jfr ovan s. 229 not 14. — Angående innebörden av termerna bevisbörderegel och regel om tillräckligt bevis, se *Ekelöf,* Bevisvärde, tillräckligt bevis och bevisbörda i Festskrift tillägnad Vilhelm Lundstedt (1947), s. 4 ff.

Dessa subjektiva rekvisit beröra således endast husbondens psykiska inställning till den *underordnades* handlingssätt. Någon fordran på viss psykisk inställning hos husbonden i förhållande till *hans eget* handlande uppställes däremot icke, vilket naturligtvis sammanhänger med, att husbondestadgandena icke uppställa något krav på viss verksamhet eller overksamhet från husbondens sida.[2]

De subjektiva rekvisiten i husbondestadgandena ha ofta livligt diskuterats under förarbetena till författningar med sådana stadganden. Diskussionerna ha emellertid enbart rört frågan om lämpligheten av den omläggning av bevisbördan, som förekommer i typ 2. Såsom motiv för denna omläggning har regelmässigt åberopats den rent praktiska synpunkten, att stora svårigheter möta, när det gäller att styrka, att husbonden känt till eller samtyckt till den underordnades förseelse.[3] Såsom argument mot stadganden av typ 2 har i regel anförts, att de lätteligen kunde leda till ett »materiellt orättvist domslut».[4]

[2] Härigenom skilja sig dessa regler från hittillsvarande SL 3:7 och 8, vilka i subjektivt hänseende bl. a. erfordra dels medvetande hos den som underlåtit att hindra eller upptäcka brott om att han hade möjlighet att förebygga brottet och dels avsiktlig underlåtenhet att ingripa. Jfr *Hagströmer* I s. 346 f., *Stjernberg,* Kompendium, s. 204, och *Wetter,* Kompendium, s. 86. Även de motsvarande nya reglerna i SL 3:6 förutsätta uppsåtlig underlåtenhet att handla. Se *Straffrättskommittén* i SOU 1944:69 s. 219.

[3] Se t. ex. *Stenberg* vid diskussionen rörande 1848 års brännvinsförfattning: »Svårigheten ... att styrka, det husbonde föranstaltat om, afvetat eller tillstyrkt en tillverkning eller distillering, som skett af annor person, framstår ock klar, då man besinnar, att slika föreskrifter vanligen gifvas på tumanna hand, och derest någon tillfälligtvis åhört det, så är det någon bland husbondens öfrige tjenare, hvilka äro jäfvige, att bära vittne.» (Bg 1847/48: 2 s. 648). — Till bevissvårigheterna hänvisade också *Cederström* vid diskussionen om BrfF 1855 (Ad 1853/54: 10 s. 200), *Byström,* i fråga angående ändring av BrfF 1895, (AK 1899:7 s. 34 och Motion i AK 1900:39 s. 14 f.) samt *Hamilton* i samma fråga (AK 1899:I: 7 s. 41).

[4] I två fall kommo sådana invändningar från HD. Det första gällde ett förslag till BrtF 1887, vilket inom HD kritiserades på den grund, att det ej vore välbetänkt att »trycka stämpeln af presumerad brottslighet» på brännvinstillverkare och »dervid lemna dem nästan hjälplöst i oärliga eller illvilliga arbetares våld». (Jr *Örbom* och *Norberg* i KPr 1887 B:34 s. 34). Kritiken ledde icke till resultat i detta fall, men den föranledde departementschefen att i BrtF 1907, som ersatte 1887 års författning, införa en husbonderegel med normal bevisbörda (KPr 1907:79 s. 38). Det andra fallet gällde departementsförslaget till MaltdrF 1903, vilket innehöll en husbonderegel med omkastad bevisbörda (KPr 1903: 52 s. 34). Däremot anmärkte HD:s majoritet (jr *Petersson* med instämmande av 4 jr mot 2; KPr 1903:52 s. 41), att en omkastning av bevisbördan »lämnade så liten säkerhet mot ett materiellt orättvist domslut, att domstolarne i många fall måste tveka att tillämpa ett dylikt lagbud». Kritiken ledde i detta fall till avsett resultat, så att stadgandet i sin

Däremot synes man aldrig närmare ha diskuterat innebörden av lokutionerna »vetskap» och »vetskap och vilja». Av genomgångna förarbeten till husbondestadganden att döma har man aldrig uppmärksammat, att det kunde ligga en annan saklig skillnad mellan stadgandena av typerna 1 och 2 än den, som berodde på bevisbördans läge. Det står dock klart, att de båda lokutionerna icke kunna vara synonyma. »Vetskap och vilja» åsyftar uppenbarligen en högre grad av samhällsfarlighet hos husbondens psykiska inställning till den underordnades gärning än enbart »vetskap». I det följande skola de båda uttrycken analyseras vart för sig.

Enligt en strängt formell tolkning torde »*vetskap*» innebära kännedom om att den underordnade är i färd med att begå en förseelse. Eftersom ratio legis är en önskan att förmå husbonden att förebygga underordnades förseelser, och då det dessutom är omöjligt att ha en absolut visshet om händelser i framtiden, bör det för ansvar räcka, att husbonden kunnat förvänta, att en förseelse skulle komma att företagas.[5] Däremot finnes det ingen anledning att tunna ut begreppet till den grad, att det omfattar även fall då husbonden *bort* känna

definitiva avfattning kom att föreskriva normal bevisbörda. (42 § MaltdrF 1903) — *Nykterhetskommittén* hade i sitt förslag till RusdrF (V; 1914 s. 38) föreslagit ett stadgande med omkastad bevisbörda. I en på grundval av detta förslag år 1914 framlagd proposition, vilken emellertid icke vann riksdagens bifall, anförde departementschefen, att den omkastning av bevisskyldigheten, som kommittén föreslagit, »till sina konsekvenser synes kunna vara ödesdiger» och därför ej kunnat godkännas av honom (KPr 1914:242 s. 80; RusdrF 1917 tillkom sedan efter motioner, som baserats på *Nykterhetskommitténs* förslag). — Slutligen är här att anteckna en reservation till BevU:s utlåtande över propositionen till KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit. I reservationen anfördes, att bevisbördan icke borde vara omkastad: »Vi kunna icke finna att en sådan ordning ur rättssynpunkt är lämplig, då rättssäkerheten härigenom kan komma att i vissa fall bliva skäligen kringskuren och bestämmelsen i många fall kan komma att leda till trakasseri och obefogade åtal» (Reservation av *Lyckholm* m. fl., BevU 1918:51 s. 39 f.) — Angående tillämpningen av bevisregeln, se NJA 1945 B 556 och 1946 B 1260.

[5] Något delade meningar råda om vad motsvarande uttryck i hittillsvarande SL 3:8 (»vetat... å färde vara») innebär. *Hagströmer* I s. 346 anser det icke erfordras, att inculpaten är övertygad om att ett brott skall komma till stånd: »Det är nog att han vet, att en annan tillämnar brottet». *Straffrättskommittén* synes anse, att något slags dolus eventualis avses: »Med vetskap torde vara att jämställa misstanke, där förhållandena äro sådana, att det måste antagas att den som hyser misstanken, även om han varit viss om brottet, likväl skulle ha underlåtit att avslöja det» (SOU 1944:69 s. 218 f.). Jfr *Forsman*, De särskilda brotten III, 4 uppl. (1938), s. 218.

till brottet. Såsom rekvisit för husbondeansvar kunde begreppet då förlora självständig betydelse vid sidan av relationen husbonde—underordnad, om rättspraxis, vilket lätteligen kunde befaras, skulle tendera till att anse, att husbonden bör känna till allt vad hans underordnade företager sig, d. v. s. till att fingera vetskap så snart den underordnade begått en med husbondeansvar sanktionerad förseelse. En annan sak är, att man stundom icke dragit sig för att minska kraven på bevisningens styrka.[6]

Föremål för husbondens vetskap är den underordnades »förseelse», vilket uttryck måste ha samma innebörd i detta sammanhang som då det användes för att angiva husbondeansvarets objektiva rekvisit.[7] Husbonden bör alltså ha vetskap om att hans underordnade förverkligat gärningsbeskrivningen i ett primärt straffbud. Närmare bestämt innebär detta, att vetskapen skall omfatta dels den underordnades yttre verksamhet eller overksamhet och dels de omständigheter, under vilka denna verksamhet företagits och som göra verksamheten till en lagöverträdelse. Avgiver den underordnade i strid mot ett primärt straffbud en oriktig uppgift till en myndighet, skall alltså husbonden för att kunna drabbas av husbondeansvar veta, dels att den underordnade lämnar uppgiften och dels att uppgiften är oriktig. Den underordnades psykiska inställning till förseelsen behöver däremot icke vara föremål för husbondens kunskap, eftersom något krav på särskild beskaffenhet hos denna inställning icke ingår bland de objektiva rekvisiten för husbondeansvar, d. v. s. att husbondeansvar inträder oberoende av om den underordnade är tillräknelig eller handlat med dolus eller culpa.[8]

---

[6] Se NJA 1884 s. 557 (»måste antagas, att [husbonden] egt vetskap om ...»), 1891 s. 532 (husbonden »måste anses hafva haft vetskap»), 1893 s. 270 (HovR: husbonden hade »icke bestridt, att berörda utskänkning skett med hans vetskap») samt 1899 s. 441 (HR: »den ... olagliga försäljningen måste anses hafva skett med [husbondens] vetskap.»).

[7] Jfr ovan s. 272 ff.

[8] I ett fall kunde motiven till ett husbondestadgande föranleda till antagandet, att lagstiftaren haft en annan uppfattning om föremålet för husbondens vetskap. 4 § KF 29 juni 1917 ang. förbud i vissa fall mot användande av vilseledande varubeteckningar vid handel med födoämnen och fodermedel bestraffar bl. a. försäljning av vara under benämning, vars användande enligt

I de fall, då husbondeansvaret, enligt vad ovan utretts, icke avser alla överträdelser av ett primärt straffbud, som en underordnad kan företaga, bör såsom ytterligare förutsättning för ansvar gälla, att husbonden även vet, att den underordnades förseelse hör till den kategori, för vilken husbonden bär ansvar. Om husbonden felaktigt antager, att den underordnade begått en brottslig åtgärd för egen räkning, medan den i verkligheten företagits för husbondens räkning såsom ett led i dennes rörelse, bör husbondeansvar icke inträda för förseelsen, såvida det är fråga om ett fall, i vilket husbonden endast ansvarar för den underordnades förseelser i husbondens rörelse.[9]

Sammanfattningsvis kan sägas, att kravet på att den underordnades brott skall begås med husbondens »vetskap» innebär tre olika moment, nämligen (1) att husbonden vet, att hans underordnade begår eller med all sannolikhet kan förväntas begå en viss handling, (2) att han känner till de omständigheter, som göra att denna handling objektivt sett fyller rekvi-

förordningen icke är tillåten, under förutsättning att inculpaten »haft eller bort hava vetskap om varans verkliga beskaffenhet». I Betänkande, avgivet 22 dec. 1916 av Kommittén för verkställande av utredning och avgivande av förslag till enhetlig, utvidgad livsmedelslagstiftning (tryckt såsom bilaga till KPr 1917: 348), hade 3 § i förslaget, som motsvarar 4 § i förordningen, en annan formulering för culpa: »där han avvetat eller med begagnande av vanlig uppmärksamhet bort iakttaga varans verkliga beskaffenhet». I förordningens 5 § finnes ett husbondestadgande av typ 1, enligt vilket husbonde svarar för förseelser, som hans underordnade begått med hans vetskap. I det till grund för författningen liggande kommittébetänkandet uttalades såsom motiv till straffstadgandena: »Här hava införts de i näringslagstiftningen vanliga föreskrifterna om ... husbondes ansvar för handling, som med hans vetskap begås av hans hustru, husfolk eller i hans arbete antagen person. I sistnämnda hänseende märkes, att för ansvarets utkrävande av principal givetvis förutsättes, att 3 §:s fordran på subjektiv skuld uppfylles hos denne» (KPr 1917: 348 s. 21).

Kommittén har sålunda icke klart fattat ståndpunkt till om det räcker, att husbondens vetskap omfattar endast den underordnades yttre handling såsom sådan men icke de omständigheter, som göra handlingen förbjuden, nämligen varans benämning i relation till dess verkliga beskaffenhet. En sådan begränsning av uttryckets innebörd synes tämligen godtycklig. Bättre överensstämmande med husbondestadgandets ordalydelse är att anse, att husbonden skall ha kännedom om båda dessa moment. Den omständigheten, att det ur effektivitetssynpunkt kunde vara lämpligare att utsträcka straffbarheten på sätt kommittén antagit, kan icke med hänsyn till den inom straffrätten rådande legalitetsgrundsatsen göra en utvidgning av ansvaret tillåtlig, så att medveten eller omedveten culpa i visst avseende är tillräcklig för husbondeansvar.

[9] Jfr ovan s. 275 ff.

siten för en förseelse, samt (3), att han i förekommande fall vet, att handlingen är en sådan, för vilken husbondeansvar kan inträda. Utan att här närmare gå in på doktrinens olika uppfattningar om innehållet i den allmänna straffrättens dolusbegrepp, kan man konstatera, att kravet på vetskap hos husbonden motsvarar det s. k. intellektuella momentet i dolus.[10]

I uttrycket »*vilja*» kunde synas ligga ett krav på att brottet skall ske på husbondens uppmaning eller befallning. Att stanna härvid låter sig emellertid knappast göra, emedan en sådan tolkning torde vara för snäv. Säkerligen är det tillräckligt, att husbonden gillar den underordnades handling, därför att denna för honom framstår såsom önskvärd eller åtminstone nödvändig för uppnående av någon husbondens intention. Kravet på vilja motsvarar m. a. o. det s. k. viljemomentet i dolus directus eller indirectus. Föreskriften i husbondestadganden av typ 2, att ansvar inträder, såframt ej omständigheterna göra sannolikt, att den underordnades förseelse skett utan husbondens vetskap och vilja, kan således sägas innebära en presumtion om uppsåt i förhållande till den underordnades gärning.[11]

Emellertid är utformningen av de subjektiva rekvisiten för husbondeansvar behäftad med vissa praktiska olägenheter. De båda former av subjektivt rekvisit, som föreskrivas av husbondestadgandena, vetskap, respektive presumerad vetskap och vilja, skulle ha varit motiverade, om husbondeansvaret endast grundades på en misstanke om att husbonden vore den verkliga upphovsmannen och initiativtagaren till förseelsen. Båda typerna av husbondestadganden giva nämligen större möjligheter att åstadkomma tillräcklig bevisning för fällande dom än de allmänstraffrättsliga reglerna om ansvar för anstif-

[10] Jfr t. ex. *Mezger* s. 304 ff. (»Tatsachenkenntnis») eller *Hagströmer* I s. 198 ff.

[11] Samma uppfattning har *Andenæs,* s. 297 not 3, om innebörden av likartade lokutioner i norsk »spesiallovgivning». — De former av uppsåt, som presumtionen avser, torde vara direkt och indirekt uppsåt. Uttrycket »vetskap och vilja» kan nämligen knappast avse eventuellt uppsåt (jfr *Alexanderson* i SvJT 1945 s. 297), och dessutom är det otänkbart att lagstiftaren skapat en presumtion om eventuellt uppsåt, eftersom denna form av uppsåt strängt taget redan i sig själv innebär en sannolikhetsvärdering om ett uppsåtligt handlande under vissa antagna omständigheter.

tan eller medelbart gärningsmannaskap. Ur synpunkten att husbondeansvaret skall vara ett incitament för husbonden att övervaka sina underordnade, så att de icke begå vissa förseelser, äro emellertid dessa båda former av subjektiva rekvisit, såsom straxt skall visas, mindre ändamålsenliga.

Om man tillgriper straffrättsliga sanktioner för att förmå en människa att noga se till, att en annan företager eller icke företager en viss handling, kan man gå till väga på två olika sätt. Det ena innebär, att man mer eller mindre detaljerat föreskriver kontrollåtgärder, vilkas åsidosättande medför straffansvar för övervakaren oberoende av den övervakades handling. Denna väg användes ofta inom statsförvaltningen: en befattningshavare ålägges t. ex. att med vissa mellanrum inspektera sina underordnades verksamhet, inventera deras kassor, granska deras arbetsberättelser etc. Åsidosätter den överordnade dessa föreskrifter, drabbas han av ansvar för ämbetsbrott oberoende av om den underordnade till följd av den bristfälliga kontrollen misskött sin tjänst, t. ex. genom att förskingra medel, eller icke. Om kontrollföreskrifterna äro utarbetade på ett förståndigt sätt, kan detta system bliva mycket effektivt, i synnerhet som ansvar för ämbetsbrott för den överordnade kan inträda redan vid culpös underlåtenhet att följa kontrollföreskrifterna. Det andra sättet att genomföra straffrättsligt sanktionerad övervakning är att direkt göra övervakaren ansvarig för den övervakades handlingssätt. Metoden kommer huvudsakligen till användning vid företagaransvar samt i hittillsvarande SL 3: 7.[12] Utformas nu det subjektiva rekvisitet för sådant ansvar så, att övervakaren endast kan drabbas av ansvar, då han har »vetskap» om eller t. o. m. »vetskap och vilja» i förhållande till den övervakades handlande, bibringas övervakaren knappast motiv till en energisk övervakning, enär han lättast undgår ansvar genom att undvika att skaffa sig vetskap om den övervakades förehavan-

[12] Motsvarande gäller SL 3. 6 st. 2 (nya lydelsen). Jfr även det år 1948 från SL 24: 9 till 59 § 3 st. 1933 års lag om ägofred överflyttade stadgandet, att den straffas, som genom försummelse av honom åliggande vård om kreatur vållar, att kreatur olovligen kommer in på annans ägor.

den.[13] Dessutom föreligga alltid stora svårigheter att mot övervakarens bestridande (i synnerhet om bestridandet sker i maskopi med den underordnade) bevisa vetskap om eller uppsåt i förhållande till den övervakades handlande. Resultatet av en dylik reglering blir, att endast de mest flagranta fallen av försummad övervakning kunna straffas.[14] Den naturliga skuldgraden för ett ansvar på grund av försummad övervakning är culpa, eftersom en sådan försummelse mycket väl kan föreligga utan att övervakaren har »vetskap» om eller »vetskap och vilja» i förhållande till resultatet därav. Culpa är också det subjektiva rekvisit som lagstiftaren uppställer i flera fall, då fråga är om självständigt företagaransvar.[15] Genom att uppställa culpa såsom förutsättning för ansvar undgår man väsentligen de bevissvårigheter, som ett krav på vetskap eller uppsåt medför, och erhåller tillika ett smidigt instrument för påverkan å övervakaren, eftersom man då genom att ställa kraven på aktsamhet högre eller lägre kan ernå det vid varje typ av fall kriminalpolitiskt sett mest gynnsamma resultatet. Anses kravet på bevisad culpa motarbeta ett effektivt inskärpande av övervakningsplikten, kan culpa presumeras genom en motbevislig presumtion, eller också kan ansvaret göras strikt, såsom skett beträffande vissa fall av självständigt företagaransvar.[15a] Däremot är det en dålig lösning att söka undgå de nackdelar, som fordran på vetskap eller uppsåt hos övervakaren föra med sig, genom att på sätt som skett i husbondestadgandena presumera uppsåt.[16] Visserligen undgås därige-

[13] Man kunde möjligen antaga, att övervakaren i detta fall skulle kunna fällas för eventuellt uppsåt enligt den formel, som *Alexanderson* för visst fall uppställt i SvJT 1945 s. 295 ff. Såsom ovan i not 11 påpekats torde emellertid »vetskap och vilja» knappast kunna betyda eventuellt uppsåt.

[14] Så är fallet med föräldrars m. fl. försummelse att hindra barns brott enligt hittillsvarande SL 3:7. Resultatet torde dock i detta fall stå i överensstämmelse med lagstiftarens avsikt, enär denna icke lär ha varit att pålägga föräldrar en straffsanktionerad skyldighet att vara aktivt verksamma för att förskaffa sig kännedom om brott, som deras barn planera. SL 3:6 st. 2 (nya lydelsen) fordrar icke vetskap. Jfr SOU 1944:69 s. 218 f. samt ovan s. 293 not 5. *Skeie* II, s. 633, påpekar, att uppsåt såsom subjektivt rekvisit i NSL § 139 st. 3 och § 347 »forringer hindringspåbudets praktiske verdi».

[15] Se ovan s. 177 f. Jämväl i hittillsvarande SL 24:9 inträder ansvar redan vid culpa.

[15a] Se ovan s. 169 f. och 177 f.

[16] Jfr det egendomliga intryck det skulle göra, om hittillsvarande SL 24:9

nom bevissvårigheter, och den ökade straffrisken bidrager till att förmå övervakaren till effektiv övervakning, men den egendomliga konsekvensen inträder, att övervakaren måste frikännas, då presumtionen motbevisas, även om det är styrkt, att övervakaren har culpa i förhållande till den övervakades handling.[17] Läget blir ännu mer egenartat i de fall, där det primära straffbudet endast kräver culpa. Vid husbondestadganden av typ 2 straffas sålunda husbonden med stöd av ett stadgande, som endast kräver culpa, under förutsättning att en presumtion om dolus icke motbevisats, medan vid stadganden av typ 1 åklagaren måste styrka, att husbonden haft *vetskap* om fakta, beträffande vilka det primära straffbudet endast kräver medveten eller omedveten culpa. I vissa fall har emellertid lagstiftaren sörjt för att dylika egendomliga situationer icke kunna inträda, i det att från husbondeansvar uttryckligen undantagits vissa culpösa brott[18], men i många fall göras inga sådana undantag.[19]

utformats såsom ett ansvar, vilket, då kreatur olovligen kommit in på annans mark, drabbade den som hade hand om kreaturen, såvida icke av omständigheterna framginge, att detta skett utan vederbörandes vetskap och vilja.

[17] Detta egendomliga resultat påpekas av *Agge* i ovan s. 261 not 85 omnämnda utlåtande.

[18] Det är här i regel fråga om lämnande av oriktiga uppgifter till myndigheter, varvid husbondeansvar inträder, om uppgifterna lämnats mot bättre vetande, men icke om grov vårdslöshet föreligger. Såsom exempel kunna nämnas 4 och 7 §§ KK 5 juni 1942 ang. skyldighet för handlande att deklarera vissa förråd av ransonerade livsmedel m. m., 7 och 9 §§ KK 18 sept. 1942 ang. inventering av landets förråd av smörjmedel m. m., 13 och 21 §§ straffkungörelsen, vilken författning dessutom skiljer mellan uppsåtlig underlåtenhet att i vissa anteckningar införa föreskrivna uppgifter (med husbondeansvar) och sådan underlåtenhet, som icke är uppsåtlig (utan husbondeansvar), samt 6 och 8 §§ KK 11 okt. 1946 ang. inventering av landets förråd av vissa slags rör av smidbart järn eller stål eller av koppar.

[19] Se t. ex. 4 och 5 §§ KF 29 juni 1917 ang. förbud i vissa fall mot användande av vilseledande varubeteckningar vid handel med födoämnen och fodermedel (se vidare s. 273 i texten), 7 § 2 mom. 2 st., jfrt med 5 § 2 st. KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse och 18 § 2 mom. 1 st., jfrt med 14 § 2 st. KF s. d. ang. handel med vissa begagnade föremål m. m. (»får näringsidkaren skälig anledning till misstanke»), 23 § 1 mom. KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit (»Avyttrar någon ... skattefri sprit ... under omständigheter, som bort giva säljaren skälig anledning antaga att spriten är avsedd att användas som dryck ...»), 10 §, jfrd med 6 § KF s. d. ang. handel med alkoholhaltiga apoteksvaror m. m. (»Ej må någon tillhandagå annan med anskaffande av vara, som i denna förordning avses, där han har skälig anledning antaga, att missbruk av varan kommer att äga rum»), 31 § 1 mom. KF 30 juni 1932 ang. kontroll å tillverkningen av samt handeln med margarin, margarinost, fettemulsion och konstister, m. m. (»saluhåller eller försäljer margarin ..., som enligt vad han vet eller bort veta icke är

De lagstiftande och rättstillämpande myndigheterna synas i några fall ha känt denna utformning av det subjektiva rekvisitet såsom en onaturlig begränsning och därför varit obenägna att draga de logiska konsekvenserna därav.[20]

Vid tolkningen av straffkungörelsen synes sålunda Livsmedelskommissionen anse, att presumtionen om vetskap och vilja i förhållande till den underordnades förseelse i realiteten icke är någon presumtion, i den mån husbondeansvaret betraktas som straff för bristande tillsyn, utan endast då det uppfattas som presumerad medverkan.[21] Då, såsom ovan antytts, bristande tillsyn mycket väl kan föreligga, utan att husbonden har vetskap eller vilja i förhållande till den underordnades handling, måste kommissionens ståndpunkt bero på en instinktiv känsla av att det rätta subjektiva rekvisitet vid straff för bristande tillsyn borde vara culpa, vilken inställning måhända föranlett kommissionen till ett antagande att husbondestadgandets uttryckssätt praktiskt taget är liktydigt med krav på culpa.[22]

---

tillsatt med potatisstärkelse eller sesamolja...»), 18 och 21 §§ KK 28 juni 1941 ang. prisutjämningsbidrag för mjölk m. m. (riktad mot »mjölkproducent» och »mejeri»), 8 § 1 st. KK 6 mars 1942 med vissa bestämmelser ang. handeln med mjölk (»där han haft eller bort hava vetskap om varans beskaffenhet»), 3 § 2 st. KK 17 maj 1946 ang. förbud mot inkavling av matfett vid yrkesmässig tillverkning av bakverk (straff för den som saluhåller eller försäljer bakverk, vid vars tillverkning matfett inkavlats i degen »där han haft eller bort hava vetskap» därom) samt 8 och 11 §§ KK 24 maj 1946 om viss reglering av handeln med strömming (riktad mot »näringsidkare»).

[20] Sålunda torde ovan i not 8 citerade uttalande i förarbetena till 1917 års lag ang. förbud i vissa fall mot användande av vilseledande varubeteckningar vid handel med födoämnen och fodermedel vara föranledd av den diskrepans, som råder mellan rekvisiten för husbondeansvar och för ansvar direkt enligt det primära straffbudet.

[21] *Livsmedelskommissionens* cirkulär nr 1428/1943 s. 51 f.: »Anledningen till införandet av förevarande stadgande om husbondeansvar är i främsta rummet den, att husbonde ansetts vara skyldig att öva tillsyn över att de hos honom anställda i sin tjänst ställa sig ransoneringsbestämmelserna till efterrättelse. *Ur denna synpunkt* blir tillämpning av bestämmelserna om husbondeansvar närmast att betrakta såsom straff å husbonden för det han *brustit i tillsyn* över de hos honom anställda. *Härtill kommer* emellertid, att husbonden ofta drager fördel av utav de anställda begångna överträdelser och således framstår såsom den, för vars räkning överträdelsen begåtts, ehuru någon medverkan från hans sida till överträdelsen ej kan bevisas. *I dylika fall* medför stadgandet om husbondeansvar en omkastning av bevisbördan.» (Kurs. här.)

[22] I liknande mot *Livsmedelskommissionen* kritisk riktning uttalar sig *Agge* i ovan anförda utlåtande.

Slutligen är i detta sammanhang att anteckna lydelsen av HovR:s utslag i ett ovan i samband med behandlingen av frågan om substitution i husbondeställning omtalat mål.[23] HovR fann, att en firmainnehavare på grund av vissa närmare angivna omständigheter varit berättigad att uppdraga detaljarbete, som varit förenat med några honom i egenskap av firmainnehavare åliggande skyldigheter, åt sin disponent, samt befriade honom »med hänsyn härtill och då omständigheterna göra sannolikt, att de förseelser i dessa båda hänseenden, för vilka [disponenten] blivit fälld till ansvar, skett utan [firmainnehavarens] vetskap och vilja». HovR:s utslag är egendomligt i så måtto, att HovR ansett det nödvändigt uttala, att två olika subjektiva rekvisit brista, nämligen såväl culpa (ifråga om delegationen) som husbondestadgandets presumtion om dolus. Endera av dessa grunder borde ha räckt för ett frikännande.[24] Utslaget ger sålunda uttryck för samma osäkerhet om innebörden av det subjektiva rekvisitet som ovanstående exempel.[25]

Dessa tendenser att betrakta culpa såsom en förutsättning för företagares ansvar för brott, vilka sanktioneras av husbondeansvar, kunna emellertid förklaras med att man ansett culpöst självständigt företagaransvar och husbondeansvar

[23] Ovan s. 266 ff. omförmälda mål.

[24] RR åberopade endast den förstnämnda.

[25] Jfr RR i NJA 1889 s. 464, vilken över ett åtal mot en innehavare av schweizerirörelse (Melander) angående förseelse mot BrlF 1885, som hade ett husbondestadgande av typ 1, utlät sig: »... samt den af Melander för det otillåtna förfarandet föreburna ursäkt, att en Melanders tjensteflicka emot Melanders flera gånger gifna förbud utan hans vetskap utlemnat de förtärda spritdryckerna så mycket mindre kunde i fall som förevarande förtjena afseende, som Melander, hvilken såsom innehafvare af utskänkningsrättigheten måste så vidt de i lag gifna bestämmelser till förhindrande af utskänkning å otillåten tid skulle medföra af lagstiftaren åsyftad verkan, anses ansvarig derför, att utskänkningsrättigheten utöfvades i enlighet med nämnda bestämmelser, icke ens uppgifvit, än mindre styrkt, att han vid i fråga varande tillfälle åt rörelsen egnat den tillsyn, som i sådant afseende honom ålegat till förhindrande deraf, att utskänkning och förtäring af spirituosa utöfver den lagstadgade tiden i utskänkningslokalen egde rum ...» Se även HR i NJA 1941 s. 642 angående ett åtal mot delägare i fabrik (Sjöström) för otillåten övertillverkning av potatismjöl — den överträdda författningen, KF 26 juni 1933 om tillverkning av potatismjöl, hade ett husbondestadgande av typ 2 (6 §) —: »... men det måste anses uppenbart, att övertillverkningen skett utan Sjöströms vetskap och vilja samt att Sjöström skulle hava hindrat övertillverkningen, därest han misstänkt densamma ...».

konkurrera, och att således, då husbondeansvar vore uteslutet på grund av bristande vetskap resp. på grund av att presumtionen om vetskap och vilja bruste, det självständiga företagaransvaret med sitt krav på culpa trädde i dagen.[26] Såsom i ett senare sammanhang skall närmare utvecklas, torde ett sådant uppfattningssätt böra avvisas.[27]

§ 5. *Den underordnades ansvar för brott, som sanktioneras av husbondeansvar.*

Enligt husbondestadgandena ansvarar husbonde för förseelse, som begåtts av vissa familjemedlemmar eller biträden, »liksom vore förseelsen begången av honom själv». Huruvida dessa stadganden äro avsedda att inverka på den underordnades ansvar för förseelsen eller ej, är icke fullt klart. I detta avseende synas nämligen stadgandena kunna tolkas på olika sätt: Stadgandenas formulering kan (A) tänkas innebära, (1) att husbonden är den ende som över huvud taget kan straffas enligt ett straffbud, som sanktioneras av husbondeansvar, eller (2) att den underordnade går fri från straff, då förutsättningarna för husbondeansvar föreligga, men att han straffas för sin förseelse, då husbonden icke kan drabbas av ansvar till följd av bristande vetskap därom resp. att presumtionen om att denne har vilja och vetskap i förhållande därtill vederlägges. Emellertid synes (B) ordalydelsen också tillåta den tolkningen, att genom husbondestadgandet ingenting är sagt om den underordnades ansvar.

[26] Ett sådant betraktelsesätt skulle kunna förklara det votum, som avgavs av HD:s minoritet i NJA 1918 B 696, vilket fall rörde ansvar enligt KF 3 nov. 1916 ang. förbud mot utfordring av vete och råg m. m. Majoriteten i HD fällde en husbonde till ansvar, men minoriteten yttrade: »Enär klgdn, enligt vad i målet är upplyst, vid tiden för tröskningen på grund av mobilisering var borta från hemmet, och ej visats, att han föranlett eller eljest haft vetskap om slösädens sammanblandning med fodersäden, kan ansvar i nu angivna hänseende ej ådömas honom.» Då bevisning om vetskap hos husbonden var erforderligt enligt ett husbondestadgande i förordningens 5 §, synes den ursäkt, som hans bortovaro på grund av mobilisering utgjorde, ej ha behövt åberopas, om icke husbonden ansåges dessutom böra ansvara vid culpa.

[27] Se nedan s. 331 ff.

Frågan om den underordnades ansvar är emellertid icke endast en fråga om tolkningen av husbondestadgandet i och för sig. Såsom av det följande kommer att framgå, kunna även andra omständigheter än den närmare innebörden av detta stadgandes ordalydelse tänkas föranleda ansvar eller straffrihet för den underordnade.[1]

I. I *litteraturen* har problemet några gånger behandlats. Sålunda anför WINROTH: »Med afseende å vissa politiförseelser har lagstiftningen — under utgående derifrån, att ansvaret blott finge drabba en person — lagt detta på 'husbonde', så snart gerningen skett med hans vetskap, och förty derifrån befriat personer i hans tjenst eller familj, fastän gerningen af dem föröfvats.»[2] E. THULIN uttalar efter att ha genomgått rättspraxis och lagstiftningsförarbeten beträffande husbondestadgandena i alkohollagstiftningen, »att med hänsyn till stadgandet om husbondeansvarigheten ansvar i allmänhet icke torde kunna utkrävas av hustru, husfolk eller biträden för förseelser, som dessa begått».[3] Trots yttrandets formulering, vilken leder tankarna till en tolkning av husbondestadgandet, torde det åtminstone delvis vara ett uttryck för uppfattningen, att husbondestadgandet i och för sig icke säger något om de underordnades ansvar och att dessas straffrihet beror på att de primära straffbuden rikta sig enbart mot husbonden.[4] Sistnämnda uppfattning delas av BERGENDAL,[5] som dessutom an-

[1] Självfallet uppkommer icke frågan om ansvar för den underordnade, då han är otillräknelig eller hans handlingssätt eljest icke uppfyller det subjektiva rekvisit, som förutsättes i det överträdda primära straffbudet. Från sådana fall bortses därför helt i den följande framställningen. Att husbondeansvar inträder, även då den underordnade på detta sätt principiellt är fri från ansvar, framgår av framställningen ovan s. 270 ff.

[2] *Winroth,* Svensk Civilrätt II (1901), s. 29 — Av intresse att anteckna i detta sammanhang är, att *Hagströmer* enligt hektograferade anteckningar över föreläsningar i »Special Straffrätt» (u. å.), s. 152, angående husbondestadgandet i BrtF 1887 uttalat: »Blifver fabrikanten fast, slipper biträdet».

[3] *E. Thulin* i Tidskrift för systembolagen 1930 nr 3 s. 10 f.

[4] Jfr *E. Thulin* a.a. s. 7 och 10 f.

[5] *Bergendal,* Lärobok, s. 645, och Annans ansvar, s. 439. *Bergendals* hänvisning till 88 § 2 mom. RusdrF 1917 såsom ett exempel på ett husbondestadgande som endast omfattar primära straffbud, för vilka husbonden ensam kan vara adressat, synes emellertid icke alldeles lyckad. Att husbondeansvaret begränsades till förbrytelser, som begingos vid handhavande av detaljhandel behövde icke i och för sig innebära, att samtliga primära straffbud för hand-

tyder, att straffrihet för den underordnade kan inträda av skäl, som böra anses gälla enligt allmänna grundsatser, t. ex. om verkan av den underordnades lydnadsplikt.[6] I sin kommentar till straffkungörelsen uttalar Livsmedelskommissionen utan närmare motivering, att den omständigheten, att en husbonde, då en hos honom anställd gjort sig skyldig till överträdelse av ransoneringsbestämmelserna, fälles till ansvar med tillämpning av husbondestadgandet i 21 § straffkungörelsen, icke utesluter, att även den anställde fälles till ansvar för den av honom begångna överträdelsen.[7]

II. Vad därefter *lagstiftarens* ställningstagande beträffar, synas vissa slutsatser därom kunna dragas av formuleringarna i de äldsta husbondestadgandena. I de brännvinsförfattningar, som utfärdades under åren 1801—1830 stadgades beträffande ansvar för olovlig brännvinstillverkning och brännvinsförsäljning, att husbonden svarade för förseelse av sin hustru, »änskönt hon förebära skulle att [den] utan hans wilja och wet-

lingar, vilka kunde begås vid handhavande av detaljhandel, skulle anses riktade enbart mot husbonden-rättighetsinnehavaren. Jfr, angående brott mot 7 § 3 mom. samt 58, 59 och 60 §§ RusdrF 1917, *E. Thulin* a.a. s. 11, saml, angående 77 och 79 §§ samma författning, *Nykterhetskommitténs* betänkande V (1914), s. 333, varest uttalas, att uttrycket »den som handhar detaljhandel med rusdrycker» i 77 § RusdrF 1917 och motsvarande uttryck i 79 § »använts för att utmärka, att förbrytelsen kan begås ej endast av rättighetsinnehavaren själv, utan jämväl av exempelvis en hos bolag anställd föreståndare, som ombesörjer försäljningen». I nu gällande RusdrF har uttryckligen angivits, att vissa brott i detaljhandel kunna begås av underordnade (7: 8: »Bryter den som handhar tillåten försäljning av rusdrycker eller någon hos honom anställd..., straffes...»). Avsikten med införandet av begränsningen i husbondeansvaret var endast att inskränka *dels* kretsen av ansvariga husbönder (jfr BevU 1900: 4 s. 7: »Det ändamål, som motionärerna... velat med den föreslagna ändringen i § 47 [BrfF 1895] vinna, synes hafva varit, icke att öka ansvarsskyldigheten för husbonde i allmänhet för af hans biträde begångna förseelser, utan endast att kunna med ansvar för sådana förseelser åtkomma innehafvare af rätt till försäljning eller utskänkning af bränvin»), *dels* de förbrytelser, för vilka husbondeansvar inträdde. — *Bergendal* yttrar vidare (Lärobok s. 645), att »i vissa andra fall» (varmed torde avses andra fall än RusdrF 1917 och BrtF) den faktiska gärningsmannen skall kunna straffas, »åtminstone såsom delaktig i husbondens förseelse», varjämte han hänvisar till framställningen om subjektsflerhet vid konkursförbrytelser. *Bergendals* tanke är intressant, men i rättspraxis eller lagstiftningsmotiv finnes intet som tyder på att man velat gå så långt som att döma en faktisk gärningsman såsom delaktig i ett endast presumerat huvudbrott.

[6] *Bergendal,* Annans gärning, s. 439. Observeras bör dock att *Bergendal* i denna uppsats icke gör någon skillnad mellan självständigt och accessoriskt företagaransvar.

[7] *Livsmedelskommissionens* cirkulär nr 1428/1943 s. 52.

skap tillkommit», samt för brott, som hans husfolk och tjänstehjon begingo på det ställe, där husbonden vistades, men att dessa senare själva hade att ansvara för överträdelser, som de gjorde sig skyldiga till på egendomar, där husbonden för tillfället icke vistades, så vida ej överträdelsen bevisligen skett på husbondens befallning, i vilket fall straffet drabbade honom.[8] Härav torde framgå, att tjänstehjonen gingo fria från straff, då husbonden ålades ansvar,[9] men att de straffades, då förutsättningarna för husbondeansvar ej förelågo. Hustru syntes däremot alltid ha gått fri. Ifråga om brännvinsförfattningarna från åren 1835—1845, i vilka husbondestadgandenas lydelse var något förändrad,[10] finnes ingenting, som tyder på att lagstiftaren avsett att införa nya principer beträffande den underordnades straffbarhet. Den därpå följande brännvinsförfattningen av år 1848, vars husbondestadganden kunna sägas utgöra de första exemplen på sådana stadganden av modern typ, avvek icke i nu förevarande avseende från de dittills gällande bestämmelserna på annat sätt än att någon särregel icke längre gavs beträffande hustrus förseelser; hon uppräknades nämligen i samband med övriga subjekt, för vilka husbonden hade ansvar.[11] Det föreligger därför ingen anledning antaga, att någon annan ändring beträffande den underordnades straffbarhet avsetts att inträda genom dessa stadganden än att hustrun liksom husfolk och anställda själv skulle svara för sina förseelser, då husbonden av subjektiva skäl var fri från ansvar.[12]

[8] Angående stadgandenas ordalydelse, se ovan s. 228 not 10 och 11. — 1824 års brännvinsförfattning, som saknade husbondeansvar för olaga försäljning, kompletterades i detta hänseende av KK 19 nov. 1828; se därom vidare i texten.

[9] Riktigheten av denna slutsats bestyrkes av KK 19 nov. 1828 ang. förklaring av 6 § 5 art. i KK 19 maj 1824 ang. Brännvinsbränningen och dermed gemenskap ägande ämnen, vilken beträffande olovlig brännvinsförsäljning stadgade, att då ansvar för hustrus och tjänstehjons förseelser drabbade husbonden, endast en bot skulle äga rum.

[10] Se ovan s. 228 f. not 11 och 12.

[11] Se ovan s. 229 med not 13.

[12] Tänkbart är, att denna reglering, vilken gick ut på att antingen husbonden eller den underordnade skulle straffas, är uttryck för en i äldre straffrätt märkbar tendens att ådöma endast en bot även om brottet begåtts av flera personer. Principen att endast en bot skall utgå för ett brott präglade den äldsta germanska rätten, vilket sammanhängde dels med botens karaktär av upprättelse åt den förfördelade och dels med den germanska processens utformning. (Se *Winroth,* Rättshistoriska föreläsningar i straffrätt [1889],

Det ligger nära till hands, att av det hittills sagda draga den slutsatsen, att även enligt nu gällande författningar med husbondestadganden samma regler skulle gälla beträffande den underordnades ansvar för sin förseelse mot ett primärt straffbud. Att på detta sätt enbart bygga på s. a. s. rättshistorisk indiciebevisning torde emellertid icke vara tillräckligt. Denna måste kompletteras med en undersökning av förarbetena till yngre husbondestadganden och av rättspraxis.

I förarbetena till husbondestadganden diskuteras sällan frågan om den underordnades ansvar. I ett par fall finnas emellertid uttalanden, som visa, att de lagstiftande organen ansett husbondestadgandet medföra straffrihet för den underordnade.

Såsom tillägg till ett husbondestadgande i BrtF 1887 (31 §), genom vilket brännvinstillverkare ålades ansvar för »förbrytelse mot denna förordning» av hans hustru, barn, tjänstefolk och i bränneriet anställda arbetare, stadgades: »Begagnar tillverkaren ombud vid bränneririrörelsens utövande, ansvare dock ombudet jämte tillverkaren och lika med denne för sådan förbrytelse.» I propositionen till riksdagen beskrevs tilllägget av departementschefen såsom »det ifrågasatta stadgandet derom, att ansvarsfriheten icke utsträckes till det ombud, tillverkaren vid rörelsens utöfvande begagnat och som måste vara den egentligen ledande vid försnillningen.»[13] Av ordet »dock» i lagtexten samt detta yttrande av departementschefen framgår, att husbondestadgandet ansågs befria de underordnade från ansvar för deras förseelse och att följaktligen ombudet — om icke ifrågavarande tillägg gjorts — skulle ha und-

s. 58. Jfr *Strahl* i Minnesskrift ägnad 1734 års lag II [1934], s. 878 f.) Ifråga om grövre brott genombröts denna princip relativt tidigt av regeln att alla delaktiga skola böta. Först med 61 kap. MB infördes emellertid under inflytande av kontinental romersk-rättsligt påverkad doktrin generella regler om bestraffning av delaktighet i »missgärningar» (jfr *Winroth* a.a. s. 61), varmed torde ha avsetts sådana grövre brott, som behandlades i MB. Det synes icke otroligt, att den äldre uppfattningen om att endast en person skulle straffas och således endast en bot utgå fortfarande gjort sig gällande ifråga om de i allmänhet lindrigt bestraffade brott, som behandlades i andra författningar än MB. I fråga om brott, som belagts med normerade böter gäller t. o. m. fortfarande, att endast en bot utdömes, även om brottet begåtts av flera. Gärningsmännen få då solidariskt ansvara för böterna. (Se NJA 1915 s. 424 samt *Bergendal*, Annans gärning, s. 451, och Lärobok, s. 615).

[13] KPr 1887 B: 34 s. 43.

gått straff för sina egna förseelser.[14] Tillägget återfinnes ännu i nu gällande BrtF 1926, i vilken emellertid ordet »dock» utan motivering tagits bort.[15] Efter förebild av BrtF 1887 upptogs tillägget i husbondestadgandet i det kommittéförslag, som låg till grund för MaltdrF 1903.[16] I propositionen uteslöts utan motivering ordet »dock»,[17] och förordningen fick i detta avseende (42 §) samma lydelse som propositionen. Ett stadgande av motsvarande innehåll återfinnes i nu gällande MaltdrF 1939 (35 §). Även i MaltdrF 1903 torde husbondeansvaret följaktligen ha ansetts innebära, att husbonden ensam ådömdes ansvar för underordnades förseelser med undantag för förbrytelser av ombudet.[18] Någon ändring härutinnan bör i så fall anses icke ha skett i senare MaltdrFF.[19] Till svaret på frågan om den underordnade skall undgå ansvar för sin gärning, icke endast då husbonden straffas, utan även, då förutsättningarna för husbondeansvar brista, ger detta lagstiftningsärende icke något bidrag.

I Maltdryckskommitténs år 1900 avgivna förslag till förordning om försäljning av vin och maltdrycker samt utskänkning av tillagade, icke spirituösa drycker föreslogs en husbonde-

[14] Jfr jr *Örboms* yttrande vid HD:s granskning av författningsförslaget, att husbonderegeln medför, att »straffet drabbar honom (husbonden) — och honom ensam —» och att »den brottslige går fri» (KPr 1887 B: 34 s. 34).

[15] 38 § 2 mom. Ändringen skedde i KPr 1926: 217. Ordet fanns kvar i 39 § 1 mom. BrtF 1907.

[16] Betänkande och förslag angående beskattning af maltdrycker (1891), s. 15 och 75.

[17] KPr 1903: 52 s. 15 (42 §). — I remissen till HD fanns »dock» kvar; i propositionen togs det bort utan något omnämnande. HD yttrade sig icke om formuleringen av tillägget.

[18] Jfr jr *Petersson* i KPr 1903: 52 s. 41: »Redan det att i vissa fall straffet för en förbrytelse skulle träffa icke gerningsmannen utan annan, som antoges hafva haft fördel af brottet, innefattade en allvarlig afvikelse från grunderna för kriminallagstiftningen.»

[19] Observeras bör, att *Bergendal,* Lärobok, s. 644, hyser den uppfattningen att nämnda lokution i 38 § 2 mom. BrtF innebär, att ombudet drabbas av husbondeansvar, d. v. s. att han svarar jämte bränneriföreståndaren och lika med denne för förbrytelse av bränneriföreståndarens familjemedlemmar och anställda. Det är möjligt, att detta också numera är lagstiftarens mening. I så fall blir borttagandet av ordet »dock» begripligt.

Lagstiftarens ursprungliga mening torde dock vara den i texten antagna. Rent språkligt sett ger lokutionen även i sin nuvarande lydelse utrymme för båda tolkningarna. För att *Bergendals* ståndpunkt är riktig talar NJA 1911 s. 265, i vilket fall en bryggeriinnehavare och hans ombud båda ådömdes ansvar jämlikt 41 § och 43 § (husbondestadgande) MaltdrF 1907 för en i bryggeriet begången förseelse.

regel, av vilken klart framgick, att både principalen och den underordnade skulle straffas för överträdelse av förordningen.[20] I kommitténs motiv anfördes, att husbondestadgandena i de närmast föregående författningarna i samma ämne, 15 § KF 18 sept. 1874 och 16 § KF 24 okt. 1885 (tillhörande typ 1), icke uttryckligen innehölle, att den egentlige gärningsmannen själv ginge fri från ansvar för förseelsen, då hans husbonde sålunda bleve ansvarig, men att stadgandet utan tillräckliga skäl tolkats så av praxis: »Hvad särskildt beträffar hustru, torde ej så sällan inträffa, att det i sjelfva verket är hon, som bedrifver den olagliga försäljningen sjelvständigt, utan att dervid handla efter mannens order eller påtryckning af honom; och det synes i sådana fall orimligt, att hon skulle undgå ansvar för sitt olagliga förfarande.»[21] I propositionen till KF 9 juni 1905 ang. försäljning av öl och vin invände emellertid departementschefen, att den av kommittén föreslagna bestämmelsen i vissa fall syntes leda till alltför stor stränghet.[22] Den äldre lydelsen av husbonderegeln bibehölls därför i 1905 års förordning. Om därmed avsågs att den underordnade under alla förhållanden skulle undgå ansvar eller om han skulle vara fri från straff endast under vissa omständigheter, t. ex. då husbondeansvar kunde ådömas, är icke klart.

Emellertid synes någon stadgad uppfattning rörande den underordnades ansvar icke stå att påvisa. Ett intressant belägg för osäkerhet angående husbondestadgandenas innebörd utgör den av Nykterhetskommittén under förarbetena till RusdrF 1917 gjorda sammanställningen av uppgifter från olika myndigheter beträffande brister i bl. a. BrfF 1905.[24] Ifråga om tolkningen av husbondestadgandet i denna förordning gingo

[20] 30 §: »För förseelse, begången vid kringföring till försäljning eller annan forsling af vin eller maltdrycker, ansvare *äfven* den, för hvars räkning forslingen sker, såsom vore förseelsen af honom sjelf begången, derest icke omständigheterna göra sannolikt, att förseelsen skett utan hans vetskap och vilja. — Begås förseelse i öfrigt mot denna förordning med husbondes vetskap af hans hustru, husfolk eller i hans arbete antagen person, ansvare *jemväl* husbonden liksom vore förseelsen af honom sjelf begången.» (S. 16; kurs. här).

[21] *Maltdryckskommitténs* betänkande 1900, s. 172 f.

[22] KPr 1905: 101 s. 64.

[24] *Nykterhetskommitténs* betänkande VI:2 (1914).

meningarna isär bland de myndigheter, som yttrade sig. Sålunda ansågo de flesta myndigheterna, att de underordnade över huvud icke vore åtkomliga för straff.[25] Några remissinstanser synas ha hyst den uppfattningen, att den underordnade vore straffbar, när han förbrutit sig utan husbondens vetskap och denne följaktligen undgick ansvar,[26] medan andra synas ha utgått från att den underordnade kunde straffas oberoende av om han handlat med husbondens vetskap.[27] Trots den sålunda manifesterade osäkerheten hos de rättstillämpande myndigheterna finnes i motiven till RusdrF 1917 icke någon antydan om lagstiftarens inställning till frågan om de underordnades straffbarhet.[28]

Sedan de primära brott mot reglerna om brännvinsförsäljning, som medförde husbondeansvar, genom 88 § RusdrF 1917 inskränkts till förbrytelser vid handhavande av detaljhandel enligt förordningen, gjordes år 1921 i samband med införande i vissa alkoholförfattningar av regler om ansvar för delaktighet några uttalanden, som äro uttryck för en annan uppfattning om husbondestadgandenas innebörd än den som enligt vad nyss utretts präglade de äldsta stadgandena av denna art. De författningar, som underkastades ändring, voro, förutom RusdrF 1917, BrtF 1907, KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit samt KF s. d. ang. vissa alkoholhaltiga preparat m. m. Husbonderegeln i BrtF 1907 (39 § 1 mom.) hade endast avseende å tillverkare, medan de båda författningarna av år 1918 innehöllo vanliga husbondestadganden utan någon begränsning vare sig till vissa primära brott eller av de subjekt, som underkastades husbondeansvar. Lagändringen byggde på ett förslag av Kontrollstyrelsen, vilket gick ut på bl. a., att del-

[25] Magistraten i Linköping, KB i Jönköpings län, kronofogden i Västbo härads fögderi, länsmannen i Västbo härads fjärde distrikt, stadsfiskalen i Sölvesborg, länsmannen i Onsjö härads distrikt; a bet. s. 128 ff.

[26] Länsmannen i Anundsjö distrikt; a. st. Kronofogden i Gästriklands fögderi anförde, att exempel funnos på att såväl husbonde som hustru och husfolk samtidigt tilltalats för lönnkrögeri, som erkänts av samtliga men för vilket ansvar icke kunnat ådömas någon av de tilltalade, emedan husbonden avlidit, innan utslaget meddelats.

[27] Kronofogden i Södertörns fögderi, länsmannen i Sävedals härad och länsmannen i Lindes och Ramsbergs bergslag; a. st.

[28] Se *Nykterhetskommitténs* betänkande V (1914), s. 335 f.

aktighet i brott mot 30 § 2 mom. och 31 § 2 mom. BrtF 1907 (olovlig brännvinstillverkning och olovlig tillverkning m. m. av redskap för brännvinstillverkning) samt mot 74 och 82 §§ RusdrF 1917 (olovlig försäljning av rusdrycker samt olovligt tillhandagående med anskaffande av rusdrycker) skulle vara straffbar.[29] Mot Kontrollstyrelsens förslag invände ÖÄ, att de nya reglerna om delaktighetsansvar skulle komma i strid med husbondestadgandena. Dessa ansåges nämligen dåmera enligt ÖÄ innebära, att husbonden i där berörda fall vore ensam ansvarig, medan delaktighetsreglerna skulle kunna medföra ansvar icke endast för husbonden utan jämväl för hans hustru, husfolk eller i hans arbete antagen person.[30] Departementschefen invände mot detta, att någon kollision mellan husbondestadgandena och delaktighetsreglerna icke kunde uppstå ifråga om RusdrF 1917, emedan husbondeansvarigheten där avsåge endast förbrytelse vid handhavande av detaljhandel och det föreslagna ansvaret för delaktighet endast gällde sådana fall, där vederbörande icke ägde driva detaljhandel. På motsvarande sätt kunde enligt departementschefens mening husbondeansvar jämlikt BrtF 1907 icke inträda för de brott, beträffande vilka delaktighetsansvar föreslagits. »Motiveringen till husbondeansvarigheten torde åtminstone från början hava varit den, att endast den, som äger rätt att driva detaljhandel med rusdrycker eller tillverkning av brännvin, kan straffas för överträdelse av sådan rättighet. Hustru och biträden m. fl. kunna alltså icke under några förhållanden straffas för samma brott, varför ansvarigheten *överflyttas* på husbonden, därest hans delaktighet kan presumeras.»[31] Beträffande de båda förordningarna av år

[29] KPr 1921: 360 s. 73 ff.

[30] KPr 1921: 360 s. 21.

[31] KPr 1921: 360 s. 22. Departementschefen synes icke ha uppmärksammat, att detta ansvar i de tidigaste författningarna om tillverkning och försäljning av brännvin med husbondestadganden inträdde såväl för överträdelse av rättighet att idka sådan verksamhet som för tillverkning och försäljning, vilka ägde rum utan att rättighet därtill förelåg. Brännvinsförsäljning utan rättighet därtill undantogs från husbondeansvar först genom 88 § RusdrF 1917, och enligt vad jag i annat sammanhang antytt torde inskränkningen av kretsen av subjekt, som kunde drabbas av husbondeansvar, genom att husbonden betecknades som brännvinstillverkare i BrtF 1855 och därpå följande BrtFF icke innebära, att lönnbränning undantogs från de brott av underordnad, för vilka husbondeansvar inträdde. Se ovan s. 277 f.

1918 ansåg departementschefen frågan ligga annorlunda till. Husbondeansvaret gällde nämligen där alla förseelser mot dessa författningar, oavsett av vem de begåtts, och hustru eller biträde m. fl. kunde själva straffas för de brott, varom där vore fråga. Det förefölle emellertid departementschefen som om man vid införandet av husbondereglerna icke gjort klart för sig, om den underordnades straffbarhet uteslötes av husbonderegeln eller ej. För att förebygga kollision hade i dessa två författningar vissa ändringar företagits i husbonderegeln.[32]

Departementschefens tankegång synes sålunda vara den, att husbondestadgandet i sig ingenting utsäger om den underordnades straffbarhet, men att en förbrytelse, som är knuten till en rättighet att handhava rörelse av visst slag, kan medföra straff endast för rättighetsinnehavaren, och att husbondestadgandets funktion är att medföra en utvidgning av dennes ansvar. Av denna tankegång måste följa, att de underordnade aldrig kunna straffas för ett brott, som på detta sätt förutsätter ett specialsubjekt, även om de begått brottet utan att husbondens vetskap kan bevisas resp. hans vilja och vetskap presumeras. Departementschefen delade alltså den uppfattning som sedermera uttalats av BERGENDAL.[33] Departementschefens anförande i detta ärende kan emellertid icke betraktas som motiv till husbondestadgandena i de berörda författningarna utan endast såsom ett i efterhand gjort tolkningsförsök och en anvisning om hur delaktighetsreglerna och husbondereglerna skola tillämpas i förhållande till varandra.

Slutligen skall här anföras ett fall, där man av ett uttalande i motiven till ett husbondestadgande får det intrycket, att avsikten varit, att ansvar samtidigt skall inträda för husbonde och underordnad: I mejeristadgan 22 maj 1936 förstärkas de mot mejeripersonal riktade straffbestämmelserna (17 §) med ett husbondestadgande (19 §). I motiven till dessa lagrum yttras

[32] Jfr KPr 1921: 360 s. 23. — I 30 § 2 mom. KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit inskränktes husbondeansvaret till förbrytelser som begås vid handhavande av detaljhandel enligt förordningen, medan husbondestadgandet i 16 § KF s. d. ang. vissa alkoholhaltiga preparat m. m. upphävdes.

[33] Ovan s. 303 f. Mot departementschefens uppfattning av RusdrF 1917 kan också samma anmärkning riktas som mot *Bergendals;* se ovan s. 303 not 5.

bl. a., att det kan fordras, att ägare och innehavare av mejeri till en viss grad vaka över att anställd personal ställer sig författningens bestämmelser till efterrättelse, varför straffbestämmelserna »kompletterats» med regler om husbondeansvar.[34] Detta uttryckssätt kan dock icke tagas till intäkt för ett bestämt påstående, att lagstiftaren därigenom tagit ställning till frågan om den underordnades ansvar.

De lagstiftningsförarbeten, som här behandlats, synas antyda, att lagstiftaren vid uppställandet av husbondestadganden i regel utgått från några av de inledningsvis under (A) antydda ståndpunkterna, som innebära, att stadgandena befria den underordnade från ansvar, och troligen från den av dessa ståndpunkter (2), som går ut på att ansvarsbefrielsen endast inträder, då förutsättningar för ådömande av husbondeansvar föreligga.

III. Redan en flyktig blick på *rättspraxis* ger vid handen, att den här behandlade frågan icke erhållit ett entydigt svar av domstolarna. Där förekomma nämligen exempel såväl på att ansvar ålagts enbart husbonden, ehuru jämväl den underordnade åtalats, som på att den underordnade fällts till ansvar, ensam eller i förening med husbonden. Vid en analys av praxis bör med hänsyn till domstolarnas ofta mycket knappa motiveringar observeras, att ett resultat, som kan synas överensstämmande med någon av de ovan under (A) formulerade ståndpunkterna rörande tolkningen av husbondestadgandena, icke behöver betyda, att domstolen anslutit sig till den ståndpunkten. Domstolens ställningstagande kan i stället innebära, att den på sätt under (B) antytts ansett husbondestadgandet icke påverka den underordnades ansvar men baserat sitt avgörande på andra omständigheter. Den kan sålunda i anslutning till Bergendal ha hyst den meningen, att den underordnade såsom extraneus icke kunde straffas för brott mot ett primärt straffbud, som riktade sig enbart mot husbonden såsom specialsubjekt (t. ex. utövare av viss näring), men att han

[34] SOU 1935: 55 s. 36.

kunde straffas för överträdelser av straffbud, riktade mot vem som helst. Vidare kan den ha ifrågasatt, om icke — i den mån husbondeansvar kan inträda för gärningar, som icke begåtts under verksamhet för husbondens räkning — olika regler borde gälla beträffande den underordnades straffbarhet, alltefter som brottet förövats i sådan verksamhet eller icke. Slutligen kan svaret på frågan ha ansetts vara beroende på arten av den underordnades åligganden, hans lydnadsplikt och mer eller mindre självständiga ställning i förhållande till husbonden. I den följande framställningen skall därför uppmärksammas huruvida hänsynstagande till någon av dessa faktorer spelat in vid praxis' ställningstagande.

Först skola här till behandling upptagas några fall, som synas vara uttryck för den under (A2) framställda ståndpunkten, att den underordnade skall fällas till ansvar för sin förseelse endast då förutsättningarna för ådömande av husbondeansvar brista.

I NT 1866 s. 624 redogöres för ett åtal mot en kypare, anställd hos en kvinna, som var berättigad till utskänkning av spritdrycker, vilken utan dennas vetskap men för hennes räkning utskänkt spritdrycker å förbjuden tid. Poliskammaren dömde kyparen för olaga utskänkning (alltså som om han för egen räkning bedrivit utskänkning utan tillstånd). HD[35] däremot fällde kyparen till ansvar enligt samma lagrum, som skulle ha tillämpats på innehavarinnan, om hon företagit försäljningen, 31 § och 45 § 1 st. BrfF 1863, vilka båda lagrum riktade sig mot den som var berättigad till utskänkning av brännvin.

Ett fall, som liknar 1866 års fall, är NJA 1875 s. 389. I en källare, där utskänkning icke fick äga rum under sön- och helgdagar, hade en gäst på en helgdag själv tagit en butelj punsch, som han förtärt i lokalen och för vilken en uppasserska tagit emot betalning. Källarmästaren frikändes från ansvar, enär uppasserskans förseelse skett honom ovetande. Uppasserskan däremot fälldes av HovR och HD enligt 45 § (jämförd med

[35] HovR ansåg kyparens förfarande ha varit rättsenligt.

28 § 3 mom.) BrfF 1873, vilket lagrum riktade sig mot den som var berättigad till utskänkning av brännvin.[36]

I rättsfallet NT 1871 s. 317 hade en bokhållare hos en handlande under sitt arbete för principalens räkning i strid mot 3 § BrfF 1869 i småposter utlämnat en av handlandens bodföreståndare försåld kvantitet. Han fälldes härför till ansvar såsom för olovlig utskänkning enligt 41 § i förordningen, vilket lagrum icke kan anses riktat mot specialsubjekt. Av referatet framgår icke huruvida förutsättningar för husbondeansvar förelågo.

I fallet NT 1876 s. 407 åtalades man, hustru och dotter för olovlig brännvinsförsäljning i mannens hus. HR fällde endast mannen under uttalande, att han jämlikt husbondestadgandet i 50 § BrfF 1873 ensam borde svara för brottet. Efter besvär endast av mannen ålade honom HovR värjemålsed med tema att varken mannen själv eller, med hans vetskap, dottern olovligen försålt brännvin. Mannen gick eden. Då åtalades dottern och fälldes av HR och HovR under motivering, att hon vid sådant förhållande skulle svara för försäljningen.[37]

I fallet SvJT 1923 Rf s. 26 hade en uppasserska på en gästgivaregård i strid mot 12 § (i dess lydelse före 1933) och 22 § 1 mom. PilsnerF serverat pilsnerdricka dels till personer, som icke kunde hänföras till resande, och dels till personer, som varit berusade. Hon fälldes av HR till ansvar jämlikt nyss nämnda lagrum samt 32 § 1 mom. PilsnerF, vilket stadgande riktar sig mot »den som handhar tillåten försäljning av pilsnerdricka». HovR ogillade den mot uppasserskan förda talan, enär, även om hon begått de handlingar, för vilka hon åtalats, »omständigheterna i målet i allt fall icke gjorde sannolikt, att utskänkningen skett utan vederbörande gästgivares vetskap och vilja» samt hon förty på grund av husbondestadgandet i 88 § RusdrF 1917, vilken enligt hänvisning i 35 § PilsnerF gällde jämväl brott mot sistnämnda författning, icke kunde göras ansvarig för ifrågavarande utskänkning av pilsnerdricka.

[36] RR fällde uppasserskan för olovlig utskänkning jämlikt 41 § BrfF 1873.
[37] HD ansåg det genom HR:s första utslag vara rättskraftigt avgjort, att dottern icke skulle svara för förseelsen.

Samma ståndpunkt intog HovR i SvJT 1947 Rf s. 37. En ölutkörare hade avlämnat pilsnerdricka till kunder utan att iakttaga bestämmelserna i 9 § 1 mom. PilsnerF. Den tillämpliga straffbestämmelsen, 29 §, riktar sig såväl mot den som har rätt att försända pilsnerdricka till köpare som mot den som för säljarens räkning ombesörjer sådan försändning. HovR frikände utköraren, enär omständigheterna icke gjorde sannolikt, att förseelsen skett utan hans husbondes vetskap och vilja. HovR:s motivering i dessa båda fall föranleder till antagande, att den skulle ha fällt de anställda, om omständigheterna talat för att förseelserna skett utan husbondens vetskap och vilja. På denna punkt intog måhända HovR en annan uppfattning i ett av E.THULIN refererat fall,[38] i vilket en servitris på ett stadshotell i strid mot 2 § 4 st. RusdrF 1917 vid utskänkning överlämnat rusdrycker till gäster för att av dem medföras från hotellet. En sådan förseelse sanktionerades av straffbestämmelsen i 79 §, vilken stadgade straff för »den, som handhar tillåten försäljning av rusdrycker». RR fann icke uppasserskan mot sitt bestridande övertygad om att ha gjort sig skyldig till något förfarande, som för henne kunde medföra ansvar, medan HovR frikände uppasserskan, enär det förfarande, som i målet lagts henne till last, på grund av stadgandet i 88 § 2 mom. RusdrF icke vore av beskaffenhet att för henne medföra ansvar. HovR:s ståndpunkt i detta fall kan betyda, att den icke ansåg, att uppasserskan kunde straffas, även om förseelsen skett med husbondens vetskap och vilja.[39]

I ett par fall har såväl mannen som hustrun åtalats för förseelser, som de gemensamt förövat, men hustrun friats från ansvar under hänvisning till husbondestadgandet. Av dessa fall framgår emellertid icke, huru utgången skulle ha blivit, om förutsättningarna för husbondeansvar icke förelegat.

---

[38] *Thulin* a.a. s. 11 (Svea hovrätts utslag 28 jan. 1930).

[39] RR baserade möjligen sitt utslag på uppfattningen, att det primära straffbudet var riktat mot specialsubjekt. — Tänkbart är ock, att HovR i detta fall i likhet med *Bergendal* a. st. ansett 88 § 2 mom. RusdrF 1917 innebära, att de av husbondeansvar sanktionerade brotten endast kunde begås av specialsubjekt.

I det första fallet, NJA 1891 s. 538, kan det primära straffbudet anses riktat mot specialsubjekt. 15 § KF 24 okt. 1885 ang. försäljning av vin och maltdrycker m. m. stadgade, att den som i strid mot honom meddelat förbud att försälja vin och maltdrycker fortsatte med dylik försäljning skulle straffas såsom för olovlig försäljning. Två makar idkade, trots dem båda meddelat förbud, försäljning av maltdrycker. Underinstanserna fällde dem båda till ansvar, medan HD med avseende å husbondestadgandet i 16 § 2 mom. nämnda förordning befriade hustrun från ansvar i målet. Trots att även hustrun var specialsubjekt ansågs sålunda husbonderegeln medföra, att hon blev fri från ansvar.

I NJA 1899 s. 441 åtalades man och hustru för olovlig utskänkning av spirituösa drycker samt vin och öl, vilken brottslighet utövats av hustrun ensam. HR fällde endast mannen till ansvar med tillämpning av husbondestadgandena i BrfF 1895 och KF 24 okt. 1885 ang. försäljning av vin och maltdrycker m. m. HR:s utslag fastställdes i här ifrågavarande avseenden av två jr.[40] [41]

Emellertid finnas också — särskilt i rättsfallssamlingarna från senare år — ett antal fall, i vilka såväl husbonde som

[40] HovR och HD:s majoritet ansågo försäljningen vara laglig. Frågan om hustruns straffbarhet torde emellertid icke ha varit föremål för överrätternas prövning, enär åklagaren där endast yrkade fastställelse av HR:s utslag.

[41] Några äldre rättsfall, i vilka endast husbonden åtalats, äro ändå värda en viss uppmärksamhet, enär det synes ha varit självklart för åklagare och domstolar, att den underordnade icke skulle åtalas: Det första av dessa fall är SJA XII s. 227. På en gård ägde brännvinstillverkning rum utöver tillåten tid under ledning av gårdens brännmästare. Sedan ägarna till gården, vilka icke voro bosatta där, åtalats för förseelsen, frikändes de av HR, enär förseelsen skett dem ovetande, men de fälldes av överinstanserna med tillämpning av husbondestadgandet i 43 § KF 19 juni 1835 ang. grunderne för bränvinsbränningen och afgifterne derför, samt om hwad wid försäljning af bränwin och beskattning deräa iakttagas bör. Det primära straffbudet, 38 § i nämnda förordning, riktade sig icke blott mot den som eljest vore berättigad till brännvinsbränning utan mot vem som helst, som brände på otillåten tid. — NJA 1884 s. 557 rörde åtal för överträdande av förbudet att genom ombud på annan ort försälja brännvin i småposter. RR, vars utslag icke ändrades av överrätterna, fällde husbonden till ansvar »då det... måste antagas, att [han] egt vetskap om [biträdets] åtalade åtgöranden i afseende å utlemnande af bränwin till köpare, samt [han] följaktligen, jemlikt 50 § i ofvan omförmälta K. F., vore skyldig ansvara för [biträdets] berörda åtgöranden.» Det rörde sig här om en förbrytelse som förövats i husbondens verksamhet. Det primära straffbudet, 4 § 2 st. jfrd med 45 § BrfF 1877, var riktat mot ett specialsubjekt, nämligen innehavaren av rätt att försälja brännvin.

underordnad fällts till ansvar eller i vilka endast den underordnade åtalats och dömts, ehuru det synes troligt att jämväl husbonden skulle ha ådömts ansvar om han åtalats.

Härvid är främst att uppmärksamma några rättsfall, som tidigare behandlats, då det gällde att fastställa innebörden av husbondereglernas uttryck »i hans arbete antagen person». Beträffande fallen NJA 1900 s. 68 och 1906 s. 379 kan man, såsom i detta tidigare sammanhang påpekats, icke med säkerhet avgöra om de avsetts att utgöra en tillämpning av husbonderegler eller om domstolarna grundat sina avgöranden på allmänna överväganden.[42] Under förutsättning att fallen utgöra tillämpningar av husbonderegler, kan av dem dragas den slutsatsen, att bryggeriernas ombud icke skulle ha fällts till ansvar, om de kunnat hänföras till sådana anställda, som avsågos i husbondestadgandet. I båda fallen synes det brottsliga förfarandet ha skett med husbondens vetskap. Det primära straffbud, som överträddes — i båda fallen 12 § KF 24 okt. 1885 ang. försäljning av vin och maltdrycker m. m. — straffbelade försäljning utan vederbörligt tillstånd och måste således anses riktat mot var och en.

Till samma grupp hör NJA 1930 s. 3. I detta fall fällde HR och HovR såväl den omedelbara gärningsmannen, bryggeriets ombud och utkörare, som husbonden, bryggeriets disponent, till ansvar, disponenten under åberopande av husbondestadstadgandet i 35 § (nuvarande 36 §) PilsnerF, jämförd med 88 § 2 mom. RusdrF 1917.[43] Det primära straffbud, som åberopades, 29 § (vilken beträffande straffet hänvisade till 28 §, båda i lydelsen före 1928), riktade sig mot ett specialsubjekt, d. v. s. mot den som är berättigad att på rekvisition försända pilsnerdricka till köpare (enligt 9 § bl. a. tillverkare av pilsner). I detta fall intogo domstolarna således en annan ställning till tolkningen av PilsnerF än i ovan citerade fall ur SvJT.[44]

[42] Se ovan s. 255.

[43] Jfr ovan s. 314 f. HD hade icke att ingå på bestraffningen av utköraren.

[44] Jfr NJA 1937 s. 97, i vilket fall RR dömde styrelseledamöter i ett bryggeriaktiebolag jämlikt 29 § och 36 § PilsnerF för en ölutkörares förfarande i strid mot 9 § 1 mom. samma förordning och tillika fällde ölutköraren till ansvar.

Slutligen kan anmärkas, att ifråga om brott mot de under andra världskriget tillkomna ransoneringsförfattningarna ansvar i överensstämmelse med Livsmedelskommissionens anvisningar regelmässigt torde ha ådömts såväl husbonden som den underordnade, vilken begått förseelsen. Såsom exempel kunna nämnas NJA 1944 B 1241 och det i rättsfallssamlingarna icke intagna mål rörande förseelser mot köttransoneringsförfattningarna, för vilket ovan redogjorts.[45] I dessa fall fällde underrätterna biträden i charkuteriaffärer till ansvar för att de olovligen sålt kött utan att avfordra köparna kuponger, varjämte resp. principaler ådömdes husbondeansvar för biträdenas förseelser.[46] Målen fullföljdes icke till högre instans beträffande ansvaret å biträdena. Ett ytterligare exempel utgör rättsfallet NJA 1945 B 556, i vilket verkställande direktören i ett aktiebolag ådömdes husbondeansvar dels jämlikt 13 § 1 st. straffkungörelsen för oriktiga uppgifter i en deklaration, som avgivits av en kontorist dels ock jämlikt 5 § straffkungörelsen för en annan anställds försäljning i strid mot ransoneringsbestämmelser. Jämväl de anställda ådömdes av RR och HovR ansvar enligt dessa lagrum.[47]

Ett klart exempel finnes slutligen på att den underordnade frikänts, icke på grund av att domstolen ansåg husbondestadgandet medföra straffrihet, utan emedan det primära straffbudet icke ansågs tillämpligt på den underordnade, eftersom det riktade sig mot husbonden såsom specialsubjekt. I NJA 1906 s. 143 åtalades en ölutkörare för att han vid transport av maltdrycker för ett bryggeris räkning icke innehaft stadgad förteckning över varorna. Det vid tiden för HD:s avgörande gällande primära straffbudet, 37 § KF 9 juni 1905 ang. försäljning av vin och öl, riktade sig mot den som ägde att till avhämtning försälja vin eller öl. Dylik rätt tillkom i ifrågavarande fall bryggeriet och icke ölutköraren. Under hänvisning till sagda lagrum ogillade HD åtalet.

[45] Allmän åklagare ./. B. R. Hansson och V. A. Abrahamsson; ovan s. 266 ff.
[46] Se beträffande det otryckta målet Stockholms RR:s utslag, 8 avd. nr 331/43, den 31 augusti 1943, den 29 februari 1944 samt den 13 juni 1944.
[47] Hos HD klagade verkställande direktören ensam (enligt vad som framgår av akten i målet).

Av denna översikt över rättspraxis synes framgå, att flertalet rättsfall äro väl förenliga med uppfattningen, att husbonden ensam ansvarar för den underordnades förseelse, då förutsättningarna för husbondeansvar föreligga, och att den underordnade i andra fall själv svarar för sin gärning. I ett antal fall har rättspraxis klart intagit en annan ståndpunkt, som tycks innebära, att den underordnade ansvarar för sin gärning oberoende av om husbondeansvar inträder eller ej. De antaganden, som inledningsvis gjordes om att domstolarna kunna tänkas ha baserat sitt ståndpunktstagande på andra synpunkter än ett övervägande av husbondestadgandets inverkan på den underordnades ansvar,[48] ha endast i ringa mån bekräftats. Sålunda finnes endast ett rättsfall, som kan åberopas såsom stöd för att den underordnade icke skall straffas för överträdelser av straffbud, vilka rikta sig mot husbonden såsom specialsubjekt.[49] Mot detta fall kunna påvisas fall av både äldre och yngre datum, i vilka den underordnade ådömts ansvar för överträdelser av sådana straffbud.[50] Om riktigheten av denna praxis kan — liksom i fråga om motsvarande företeelse vid självständigt företagaransvar — en viss tvekan råda. Den kan emellertid försvaras med att underordnades brott mot sådana straffbud eljest skulle bliva helt obeivrade, så snart förutsättningarna för husbondeansvar icke förelåge.[51]

Frågan huruvida en underordnads ansvar är beroende på om brottet förövats i en för husbondens räkning driven verksamhet eller ej har icke erhållit något bestämt svar. I samtliga här genomgångna rättsfall, som röra förseelser begångna av anställda, äro nämligen dessa överträdelser begångna under utövning av husbondens rörelse. I de fall, där familjemedlemmar begått överträdelser, för vilka husfadern fått svara, ha dessa gått fria från straff, vare sig de begått brottet i för-

[48] Ovan s. 312 f.

[49] NJA 1906 s. 143. Jfr även ovan not 39.

[50] NT 1866 s. 624, NJA 1875 s. 389, 1891 s. 538, 1930 s. 3 samt NJA 1945 B 556.

[51] Se ovan s. 203.

ening med husfadern[52] eller de på egen hand bedrivit otillåten verksamhet.[53]

Vad slutligen angår antagandet, att den underordnades straffbarhet skulle bero på arten av hans åligganden, hans lydnadsplikt eller självständigheten i hans ställning, finnes icke mycket, som talar för dess riktighet. I rättspraxis finnas endast ett par fall, som kunde anföras såsom belägg för att den underordnade icke undgår straff, då han intager en i förhållande till principalen jämförelsevis självständig ställning och hans lydnadsplikt sålunda icke är så starkt utvecklad.[54] Såsom i annat sammanhang påpekats torde emellertid innebörden av dessa fall i stället vara, att husbondestadgandet över huvud icke är tillämpligt, då den underordnade intager en så självständig ställning, som han gjorde i dessa fall.

IV. Den ståndpunkt, som lagstiftare och rättspraxis i flertalet fall intagit, nämligen att den underordnades ansvar är subsidiärt till husbondens, kan naturligtvis ur *kriminalpolitisk* synpunkt motiveras med straffekonomiska hänsyn, vilka ju äro berättigade vid sådana lindrigt bestraffade brott, varom här i regel är fråga.[55] Tillämpningen av en dylik princip kan dock medföra vissa nackdelar, i det att straffbudets generalpreventiva effekt försvagas. De underordnade kunna nämligen frestas att begå överträdelser bakom husbondens rygg i förhoppning om att straffet skall drabba husbonden och icke dem själva, om åtal skulle följa. Utsikterna härför äro ju tämligen stora i de fall, där husbondens vetskap och vilja presumeras. Häremot kan invändas, att de åtgärder som husbonden kan väntas vidtaga mot sin delinkverande personal — t. ex. degradering, löneminskning eller avskedande — kunna verka lika avskräckande som straffhotet. Så är emellertid icke alltid fallet. Förhållandena på arbetsmarknaden kunna vara sådana, att hotet om åtgärder från husbondens sida framstår såsom

[52] NJA 1891 s. 538.
[53] NJA 1899 s. 441.
[54] NJA 1900 s. 68 och 1906 s. 379.
[55] Jfr ovan s. 201 f.

mindre skrämmande, t. ex. på grund av tillgången på arbetstillfällen. Vidare kan frihet från straff minska den underordnades motståndskraft mot påtryckningar från husbonden i syfte att förmå honom att i dennes intresse överträda vissa författningsregler. Även om straffet regelmässigt utgöres av penningstraff och husbonden utfäster sig att hålla den underordnade skadeslös, utgör nämligen utsikten att underkastas de obehag, som åtfölja polisundersökning, straffprocess och fällande dom, ett avhållande moment för den underordnade, vars betydelse icke får underskattas, särskilt som en dom för överträdelse av viss näringsreglerande författning kan vara menlig för den anställdes möjligheter att erhålla annan eller bättre befattning i den bransch, vari förseelsen begåtts.

De skäl, som här framförts, tala för att den underordnades straffbarhet bestämmes utan hänsyn till möjligheterna att ådöma husbonden straff med beaktande endast av de i hans person föreliggande omständigheter, som tala för eller emot straff. Därvid torde samma synpunkter kunna anläggas, som i föregående kapitel anlagts på motsvarande problem beträffande underordnads ansvar för specialstraffrättsliga brott, vilka icke förbundits med husbondeansvar. Den underordnade bör sålunda icke undgå straff annat än då så föranledes av eventuella allmänna straffrättsliga regler om straffrihet för extraneus eller om konvertering av ansvaret från underordnad till principal på grund av att överträdelsen begåtts på den sistnämndes order eller anvisningar.[56] Dock torde straffekonomiska hänsyn kunna tillåtas inverka i fall, då sådant kan ske utan generalpreventivt menliga verkningar.[57]

Då rättspraxis, särskilt under senaste tid, visat sig något vacklande, och då den regel, som den oftast synes ha följt, vilar på ett ur kriminalpolitisk synpunkt tämligen svagt underlag, skulle praxis mycket väl utan några anvisningar från lagstiftarens sida kunna övergå till att generellt tillämpa de mera rationella principer, som här framlagts.

---

[56] Se ovan s. 194 ff.

[57] Se ovan s. 203.

Om rättspraxis emellertid föredrager att endast ådöma den underordnade ansvar, då förutsättningarna för husbondeansvar brista, kan det diskuteras om icke — likaväl som det synes lämpligt i motsvarande fall vid självständigt företagaransvar — det förhållandet, att husbonden icke är straffbar, borde omfattas av den underordnades dolus eller culpa såsom andra objektiva rekvisit för hans straffbarhet. Någon hänsyn torde av praktiska och principiella skäl därvid icke kunna tagas till bevispresumtionen i husbondestadganden av typ 2, utan den underordnade borde gå fri från straff, då han insett eller bort inse, att hans förseelse skett med husbondens vetskap (vid stadganden av typ 1) resp. med husbondens vetskap och vilja (vid stadganden av typ 2). En sådan utformning av den underordnades ansvar vore ur generalpreventiv synpunkt lämpligare än den, som rent mekaniskt låter ansvaret drabba den underordnade på grund av den ur dennes synpunkt i och för sig tämligen irrelevanta anledningen, att husbonden rent faktiskt icke kan straffas.[58]

§ 6. *Speciella fall av accessoriskt företagaransvar och därmed besläktade former av ansvar.*

I. Vid sidan av husbondestadgandena finnas inom specialstraffrätten andra typer av stadganden, som ålägga företagare ansvar för förseelser, begångna av underordnade. De skilja sig från husbondestadgandena därigenom, att relationerna mellan de av reglerna berörda subjekten äro av annan art än det förhållande mellan husbonde och familjemedlem, husfolk eller vissa anställda, som satt sin prägel på husbondeansvaret. Hit höra t. ex. fall, då redaren straffas för förseelse av befälhavaren på hans fartyg,[1] »arbetsgivaren» för »arbetstagarens» förseelse,[2] byggherren för förseelse av den som för hans räkning

[58] Se ovan s. 205.

[1] 73 § 2 st. sjömanslagen, 20 § 2 st. sjöarbetstidslagen (detta stadgande föreskriver även ansvar för redaren för förseelse av styrman, maskinist och föreståndare för ekonomiavdelning; 3 st.), 30 § 1 mom. 2 st. och 31 § 2 st. befälsförordningen 12 juni 1936 samt 215 § tullstadgan.

[2] 10 § 2 st. KK 11 maj 1945 med vissa bestämmelser till skydd mot skada från gengasdrivet fordon eller redskap.

bedriver byggnadsarbete[3] eller »den som bedriver trafik» för överträdelse av den som betjänar hans trafikmedel.[4] Att fastställa innebörden av en dylik lokution är i regel icke av betydelse annat än för tillämpningen av den författning, i vilken den förekommer. En närmare analys av dem kan därför underlåtas i detta sammanhang. Frågor av större allmänt intresse rörande vem som är ansvarigt subjekt torde i regel endast uppstå, då principalen är en kollektiv enhet eller då det eljest kan ifrågasättas, att ansvaret bör drabba en ställföreträdare för den av regeln direkt utpekade principalen. De regler, som tillämpas, då principalen är en kollektiv enhet, torde överensstämma med dem som gälla för motsvarande fall beträffande självständigt företagaransvar,[5] och ifråga om ställföreträdares ansvar i andra fall, torde mutatis mutandis de regler analogt vara tillämpliga, som gälla ifråga om självständigt företagaransvar och husbondeansvar.[6]

I motsats till husbondeansvaret kan här behandlade ansvar inträda för förseelser av personer i jämförelsevis självständig ställning i förhållande till principalen. I vissa fall framgår detta uttryckligen av lagtexten (t. ex. då ansvar inträder för befälhavares gärning), medan det i övriga fall följer av det förhållandet, att principalen och den som ådrager honom ansvar icke behöva stå i så nära personlig förbindelse, som termerna »husbonde» och »husfolk» i husbondestadgandena kräva.[7]

Vad de *objektiva rekvisiten* för annat accessoriskt företagaransvar beträffar, torde det liksom vid husbondeansvar vara

---

[3] 8 § 2 st. lagen 30 juni 1943 om tillståndstvång för byggnadsarbete.

[4] 4 § 2 mom. KK 9 maj 1947 ang. postverkets ensamrätt till brevbefordran m. m.

[5] Se s. 206 ff.

[6] Se s. 182 ff. och 259 ff. — I befälsförordningen 12 juni 1936 stadgas uttryckligen, att ansvaret drabbar »annan, som i redarens ställe haft befattning med fartyget». Detta uttryck måste ha samma innebörd här som i 292 § sjölagen d. v. s. avse exempelvis kommissionärer, lastägare och tidsbefraktare. (Angående tolkningen av sistnämnda lagrum, se *Sjöfartssäkerhetskommitténs* betänkande II [1911], s. 175).

[7] Sålunda kan ansvar enligt 8 § lagen 30 juni 1943 om tillståndstvång för byggnadsarbete drabba entreprenör för byggnadsarbete, underentreprenör och entreprenörer för specialarbeten; se KPr 1943: 324 s. 52.

tillräckligt med limiterad accessorietet, d. v. s. att ansvar för principalen inträder, då den underordnade förverkligat de objektiva rekvisiten enligt det primära straffbudet, oberoende av om denne varit tillräknelig eller eljest haft föreskrivet subjektivt rekvisit.[8] Frågan om företagaransvar kan inträda för förseelser, som icke förövats i verksamhet för principalens räkning, synes icke bliva aktuell vid tillämpningen av de stadganden, som här behandlas, då de primära straffbuden endast torde kunna överträdas i sådan verksamhet.

De *subjektiva rekvisiten* äro utformade på ungefär samma sätt som i husbondestadgandena. Sålunda inträder stundom ansvar för principalen, såframt ej omständigheterna göra sannolikt, att förseelsen skett utan hans vilja och vetskap,[9] i andra fall fordras bevisning om »vilja och vetskap»[10] eller enbart »vetskap»[11] hos företagaren. I ett fall slutligen undgår företagaren ansvar, om »förseelsen skäligen kan antagas hava ägt rum utan dennes vetskap».[12] Uttrycken »vetskap» och »vetskap och vilja» ha säkerligen samma innebörd i dessa stadganden som i husbondestadgandena.[13]

Det återstår slutligen att beröra problemet, huruvida den underordnade, som genom en förseelse kan ådraga principalen ansvar, själv kan straffas för samma förseelse. Problemet är lätt löst beträffande samtliga de hithörande stadganden, som åsyftas i detta avsnitt, eftersom lagstiftaren i dem uttryckligen föreskrivit, att ansvar skall drabba såväl principalen som den underordnade.[14]

---

[8] Jfr ovan s. 270 ff.

[9] 8 § lagen 30 juni 1943 om tillståndstvång för byggnadsarbete, 10 § KK 11 maj 1945 med vissa bestämmelser till skydd mot skada från gengasdrivet fordon eller redskap samt 30 och 31 §§ befälsförordningen 12 juni 1936.

[10] 73 § 2 st. sjömanslagen och 20 § 2 st. sjöarbetstidslagen.

[11] 4 § 2 mom. KK 9 maj 1947 ang. postverkets ensamrätt till brevbefordran m. m.

[12] 215 § tullstadgan.

[13] Se ovan s. 293 ff.

[14] Detsamma gäller några numera upphävda hithörande stadganden, 20 § KF 30 maj 1873 om beskattning av vitbetssockertillverkningen i riket och den likalydande 20 § i KF 16 juni 1882 i samma ämne: »För förbrytelse varom handlas i §§ 20, 22, 23 eller 24, även om den av arbetare eller annan vid vitbetssockerfabrik anställd person gjord är, ansvare fabrikanten, så framt ej

II. Av den föregående framställningen av husbondeansvaret framgick, att detta icke i alla avseenden kunde betecknas som ett rent företagaransvar. Ansvar för hustrus och barns förseelser kan nämligen inträda utan att förseelsen har något samband med en för husbondens räkning bedriven verksamhet.[15] Husbondeansvaret är i dessa fall alltså enbart grundat på det familjerättsliga förhållandet mellan husbonden och den underordnade och icke såsom det rena företagaransvaret baserat på förhållandet mellan principal och underordnad befattningshavare.[16]

Emellertid finnas vissa specialstraffrättsliga regler av samma typ som husbondestadgandena, som helt sakna karaktären av företagarstadganden och endast ålägga *vårdnadshavare* ansvar för barns brottsliga eller ur social synpunkt icke önskvärda handlingar. Sådana regler finnas i 8 § KF 28 maj 1918 ang. idkande av pantlånerörelse, 20 § KF s. d. ang. handel med vissa begagnade föremål m. m. samt 33 § jaktstadgan. Enligt dessa tre stadganden inträder ansvar för den som »vården» om barn under femton år åligger, då barnet begår vissa handlingar (utbjudande av föremål för pantsättning eller försäljning eller »förseelse» mot jaktstadgan). Dessa regler synas ha samma syfte som husbondestadgandena, i vad de avse förseelser av barn, nämligen dels att träffa den som kan misstänkas vara upphovsman till barnets samhällsskadliga handling och dels att inskärpa vårdnadshavarens plikt att ha uppsikt över barnet.[17]

---

omständigheterna ådagalägga, att den skett utan hans vetskap och vilja. Prövas gärningsmannen ha ägt kännedom om gärningens lagstridighet, vare dock även han till ansvar bunden, såsom om han själv varit fabrikant.» I 23 § KF 19 maj 1893 med samma titel samt 36 § KF 2 juni 1905 om beskattning av socker är emellertid stadgandet omredigerat efter mönster av 31 § BrtF 1887 och sista punkten utesluten. (Se Betänkande och förslag ang. beskattning av hvitbetssockertillverkningen i riket [1892], s. 73). — Även i förslaget till skrothandelsförordning lämnar lydelsen av ett hithörande stadgande öppet, om den underordnade skall straffas (25 §, SOU 1947: 22 s. 12).

[15] Se ovan s. 279 ff.

[16] Ur denna synpunkt sett äro alltså husbondestadgandena specialstraffrättsliga motsvarigheter till den nya SL 3: 6 st. 2 (hittillsvarande SL 3: 7), ehuru förutsättningarna för ansvar enligt detta lagrum och enligt husbondestadgandena skilja sig från varandra.

Vårdnadshavarens ansvar enligt dessa stadganden baseras liksom husbondeansvar och ansvar jämlikt SL 3: 6 st. 2 i lagrummets nya lydelse på den ansvariges anknytning till den aktivt skadevållande faktorn för att begagna en av ANDENÆS lanserad terminologi.[18] Dessutom finnas vissa specialstraffrättsliga regler om ansvar för vårdnadshavare, som till sin utformning påminna om de nyss behandlade stadgandena och husbondestadgandena men som skilja sig från dessa därigenom att deras syfte är att skydda barnet mot fysiska eller psykiska påfrestningar. De motiveras alltså av vårdnadshavarens anknytning till det skadelidande intresset.

En tämligen enhetlig grupp av sådana stadganden finnes i arbetarskydds- och arbetstidslagstiftningen.[19] De innebära, att vårdnadshavaren[20] drabbas av ansvar, då arbetsgivare använt

---

[17] Av KPr 1918 A: 144 framgår att syftet med de nya reglerna om pantlånerörelse bl. a. var att minska ungdomskriminaliteten genom att förhindra, att minderåriga företoge pantsättning. — I förarbetena till 16 § jaktstadgan 8 nov. 1912, från vilket lagrum 33 § i gällande jaktstadga härstammar, uttalades: »För att förekomma att barn, hvilka af minderårighet gå fria från straff, användas till bedrifvande af förbjuden jakt, har, i analogi med stadganden i brännvins- och ölförsäljningsförfattningarna, föreslagits, att fader, målsman eller husbonde skall anses ansvarig för förseelse, som med hans vetskap begås af barn under femton år, såvida det ej kan visas att han gjort hvad på honom ankommit för att förekomma densamma.» (Förslag rörande revision af jaktlagstiftningen [1910], s. 95).

[18] *Andenæs* s. 250 f.

[19] Se t. ex. 42 § arbetarskyddslagen, 3 § KK 7 april 1916 ang. förbud mot användande av kvinna under tjuguett år till lastning, stuvning eller lossning av varor å vissa fartyg, 73 § 3 st. sjömanslagen, 10 § 1 st. lagen 19 febr. 1926 ang. förbud i vissa fall mot arbetares användande till målningsarbete, vid vilket nyttjas blyfärg, 3 § KK 26 sept. 1930 ang. förbud mot minderårigas användande till vissa farliga arbeten, 8 § 1 st. KK 2 dec. 1938 ang. läkarundersökningar och läkarbesiktningar till förebyggande av vissa yrkessjukdomar, 12 § allmänna arbetstidslagen, 6 § bageriarbetstidslagen, 14 § arbetstidslagen för detaljhandeln, 12 § arbetstidslagen för hotell, restauranger och kaféer samt 12 § lantarbetstidslagen.

[20] Enligt de till arbetarskyddslagstiftningen hörande författningar, som uppräknats i föregående not, drabbar ansvaret »fader eller målsman». Detsamma gäller allmänna arbetstidslagen. Detta uttryck torde emellertid numera vara liktydigt med vårdnadshavare. Se härom *Winroth* III s. 60 not 3, *Undén,* Föräldrar och barn. 2 uppl. (1927), s. 49, samt *Lagberedningens* Förslag till giftermålsbalk m. m. (1918), s. 429. I de nyare arbetstidslagarna har nämnda uttryck utbytts mot termen »den som har vårdnaden om arbetstagaren». Motsvarande ändring gjordes år 1939 i bageriarbetstidslagen. Incitamentet till denna ändring utgjorde ett uttalande av lagrådet vid granskningen av departementsförslaget till arbetstidslagen för detaljhandeln 22 juni 1939 om att straffstadgandets terminologi borde ansluta sig till den familjerättsliga lagstiftningen (KPr 1939: 96 s. 286 f.). I 1938 års arbetarskyddskommittés för-

arbetare under aderton år till arbete utan att iakttaga de föreskrifter, som gälla för sådana fall. Vårdnadshavarens ansvar är alltså accessoriskt till en förseelse av arbetsgivaren, men liksom husbondeansvaret är det icke beroende av att den primärt brottslige uppfyller eventuella subjektiva rekvisit för straffbarhet. För ansvarets inträde är det vidare irrelevant, om arbetaren själv har föranlett eller bidragit till förseelsen, t. ex. genom att avtala om ett arbete, till vilket han på grund av sin ålder icke får användas, eller genom att gå med på att arbeta under längre tid än som är tillåtet enligt vederbörande arbetstidslag.

Nära besläktade med arbetarskyddslagstiftningen äro KF 10 dec. 1897 ang. förbud mot barns användande vid offentliga förevisningar och lagen 9 april 1926 ang. meddelande av förbud för barn att idka viss försäljning, ehuru dessa författningar mera än den egentliga arbetarskyddslagstiftningen syfta till moraliskt skydd för minderåriga.[21] Enligt båda författningarna kan vårdnadshavaren fällas till ansvar, om en minderårig i strid mot bestämmelser däri användes i viss verksamhet.[22] Vårdnadshavarens ansvar är således även här accessoriskt, i dessa fall till förseelser av den som anordnar förevisning resp. den för vars räkning utbjudandet eller utdelningen ägt rum.[23]

Beträffande det *objektiva rekvisitet* för vårdnadshavarens ansvar gäller, liksom vid accessoriskt företagaransvar, att limi-

slag till ny arbetarskyddslag och i samband därmed stående författningar har under hänvisning till lagrådets ovannämnda uttalande samma ändring gjorts i straffstadgandena (SOU 1946: 60 s. 630. Jfr s. 50, 113, 119, 126, 736 och 763).

[21] Jfr SOU 1946: 60 s. 714.

[22] 2 § 1897 års KF och 3 § 1 st. 2 p. 1926 års lag.

[23] Beträffande 1926 års lag torde det emellertid icke ha varit lagstiftaren helt främmande att betrakta den minderåriges förbjudna försäljningsverksamhet såsom samhällsskadlig, bortsett från att den vore olämplig för den minderåriges personliga utveckling, och att ansvaret således kan ses också såsom accessoriskt till barnets handlande och beroende av den ansvariges anknytning till den aktivt skadevållande faktorn. Härpå tyder det förhållandet att i lagens föregångare, KF 4 dec. 1896 ang. förbud för barn att idka viss försäljning, stadgats, att förordnande om varning och aga av barnet skulle meddelas, om utbjudandet ägt rum utan vårdnadshavarens tillstånd. Jfr härmed att förordnande om aga på grund av brottsligt eller vanartigt handlande av barn föreskrevs även i andra fall, t. ex. i SL 5: 1 (ursprungliga lydelsen) och 40 § 4 mom. 1871 års fattigvårdsförordning (bettlande av barn utan föräldrars eller annan vårdnadshavares befallning eller tillstånd).

terad accessorietet är tillräcklig.[23a] På grund av sakens natur kan det däremot icke, på sätt som i vissa fall skett ifråga om husbondeansvar,[23b] ifrågakomma att begränsa ansvaret till handlingar, som den minderårige begått i verksamhet för vårdnadshavarens räkning.

Det *subjektiva rekvisitet* enligt här berörda stadganden om vårdnadshavares ansvar är detsamma som eller liknande det som föreskrives i stadgandena om accessoriskt företagaransvar. I arbetarskydds- och arbetstidslagstiftningen fordras sålunda att det olagliga användandet av den minderårige till arbete skett med vårdnadshavarens »vetskap och vilja». Detta uttryck måste ha samma innebörd här som i husbondestadgandena och alltså innebära krav på dels att vårdnadshavaren har kännedom om arbetsgivarens förfarande eller att han med stor sannolikhet kunnat förutse det och dels att förseelsen äger rum med vårdnadshavarens samtycke eller åtminstone med hans gillande. I övriga fall är bevisbördan omlagd till vårdnadshavarens nackdel. Enligt jaktstadgan svarar sålunda vårdnadshavaren för barnets förseelse »där det ej kan visas, att den skett utan hans vetskap eller att han gjort vad på honom ankommit för att förekomma densamma». Denna regel är strängare än husbondestadgandena av typ 2, dels emedan vårdnadshavaren måste till fullo styrka sin ovetskap och icke kan nöja sig med att göra den sannolik och dels emedan han icke blir fri från ansvar, om det visas, att barnets handling skett utan hans samtycke eller gillande, vilket är tillräckligt vid tillämpningen av sådana husbondestadganden.

De båda förordningarna av 1918 föreskriva, att vårdnadshavaren straffas, »där det ej kan antagas, att utbjudandet skett mot hans uttryckliga föreskrift eller eljest honom ovetande». Strängare äro 1897 års KF och 1926 års lag. Enligt 1897 års förordning inträder ansvaret, »därest icke av omständigheterna framgår, att förseelsen skett emot hans uttryckliga föreskrift eller eljest honom ovetande,» och 1926 års lag föreskri-

[23a] Jfr ovan s. 270 ff.
[23b] Jfr ovan s. 275 ff.; jfr s. 281.

ver, att vårdnadshavaren är förfallen till straff, »därest icke av omständigheterna framgår, att utbjudandet eller utdelningen skett honom ovetande».

En fråga, som är av ett visst intresse beträffande tolkningen av dessa regler om ansvar för vårdnadshavare, är, huruvida båda föräldrarna skola fällas till ansvar, då de båda ha vårdnaden om barnet och erforderligt subjektivt rekvisit föreligger eller kan presumeras hos dem båda. Motsvarande fråga beträffande tolkningen av husbondestadgandena besvarades med en viss tvekan jakande, vilken tvekan berodde på att dessa reglers uttryckssätt och tillkomsthistoria synas tala för att ansvaret bör drabba familjens överhuvud ensam. Vid tillämpningen av stadgandena om vårdnadshavarens ansvar, som i flera fall medvetet anpassats efter den nya familjerättsliga lagstiftningen,[24] tala alla skäl för att båda föräldrarna principiellt kunna drabbas av ansvar.[25]

§ 7. *Förhållandet till delaktighetsansvar och självständigt företagaransvar.*

I. Förutsättningarna för ådömande av accessoriskt företagaransvar och för ådömande av delaktighetsansvar enligt 3 kap. SL eller speciella regler av liknande innehåll som stadgandena i detta kapitel[1] äro i flera avseenden olika. För att en företagare skall kunna drabbas av ansvar för delaktighet i en underordnads förseelse fordras såväl enligt den hittillsvarande

[24] Jfr ovan s. 326 not 20.

[25] Däremot kan man tveka beträffande de författningar, enligt vilka ansvaret drabbar »fader eller målsman». (Jfr ovan not 20.) Av detta uttryck synes framgå, att lagstiftaren avsett, att endast en person, nämligen fadern eller den som i faderns ställe var att betrakta som målsman skulle straffas (*Undén* a.a. s. 49, synes däremot anse, att lokutionen »fader eller målsman» syftar på bägge föräldrarna.) Trots att nämnda uttryck är statt på avskrivning och lagstiftaren tydligtvis icke ansett sig göra någon materiell förändring, då det utbytts mot uttrycket »den som har vårdnaden om . . .», synes det dock stridande mot den i straffrätten härskande legalitetsprincipen att låta ansvar inträda för modern jämte fadern i dessa fall.

[1] Se ovan s. 69.

som den nya utformningen av delaktighetsreglerna bevisning om att företagaren begått viss handling och att denna handling står i kausalförhållande till den begångna förseelsen.[2] Kravet på handlande från företagarens sida kan dock uppgivas, om han på grund av sin ställning eller av annan anledning anses ha rättsplikt att förhindra lagöverträdelsen. För att delaktighetsansvar i sådant fall skall inträda, fordras ändock bevisning om att hans passivitet är kausal i förhållande till överträdelsen på så sätt, att handlande från hans sida kunnat förhindra förseelsen. Enligt 3 kap. SL i dess hittills gällande lydelse kräves dessutom för delaktighetsansvar, att företagaren uppsåtligen begått sin delaktighetshandling resp. underlåtit att handla,[3] medan enligt kapitlets nya lydelse ansvar för medverkan till brott kan inträda redan vid culpa. För accessoriskt företagaransvar fordras däremot ingen bevisning om någon viss handling eller underlåtenhet av företagaren och följaktligen icke heller om något kausalitetsförhållande. Och i subjektivt avseende fordras bevisning endast om vetskap (undantagsvis om uppsåt) eller presumtion om uppsåt. Dessutom tillämpas — såsom tidigare påvisats — ofta husbondestadgandena på så sätt, att gärningsmannen går fri från straff endast på grund av den omständigheten, att förutsättningarna för husbondeansvar föreligga.

Eftersom förutsättningar för ansvar enligt delaktighetsreglerna och stadgandena om accessoriskt företagaransvar äro så skiljaktiga, kunna svårigheter uppstå vid kollision mellan dessa regler. Ofta är emellertid en sådan kollision utesluten, emedan förseelser, som sanktioneras av stadganden om accessoriskt företagaransvar, icke äro av sådan art, att delaktighetsregler äro tillämpliga på dem.[4] I andra fall har lagstiftaren medvetet dragit en gräns mellan användningsområdet för speciella delaktighetsregler och husbondestadganden på så sätt, att sistnämnda stadganden icke gälla brott, i vilka delaktighet enligt

---

[2] Enligt hittills gällande rätt erfordras dock för ansvar för komplott endast att företagaren deltagit i ett beslut om verkställande av ett brott.

[3] Se ovan s. 15.

[4] Se ovan s. 66 ff.

särskilda regler är straffbar.[5] Stundom äro dock formellt sett delaktighetsregler och stadganden om accessoriskt företagaransvar tillämpliga på brott mot samma straffbud. Så är t. ex. fallet med överträdelser av ransoneringsförfattningarna. I dylika fall måste stadgandet om företagaransvar betraktas som en specialregel, som skall användas före de generella delaktighetsreglerna, så vitt rör företagarens ansvar för brott, som begåtts av någon i det speciella stadgandet avsedd underordnad. Däremot torde icke detta stadgande kunna utesluta tillämpning av delaktighetsreglerna ifråga om medverkan till brott mellan andra än företagaren och nyss nämnda underordnade.[6] Detta torde bl. a. innebära, att delaktighetsansvar är möjligt vid medverkan från företagarens sida i brott av andra underordnade än dem som avses i stadgandet om accessoriskt företagaransvar, t. ex., vid husbondestadganden, befattningshavare i så självständig ställning, att företagaren icke kan betecknas som hans husbonde.[7]

II. Förhållandet mellan självständigt och accessoriskt företagaransvar kan också bereda rättstillämpningen vissa svårigheter. Den väsentliga skillnaden mellan dessa båda arter av ansvar — förutom att det accessoriska ansvaret är bundet till en förseelse av en person inom en av lagstiftaren på visst sätt begränsad krets — ligger i det subjektiva rekvisitet. Då det självständiga ansvaret stundom är strikt och stundom inträder vid culpa i förhållande till rättskränkningen hos företagaren,

[5] 38 § BrtF, 7: 15 RusdrF och 30 § KF 1 juli 1918 ang. handel med skattefri sprit. Se angående lagstiftarens överväganden, ovan s. 309 ff.

[6] Det i texten sagda torde överensstämma med *Livsmedelskommissionens* uppfattning: »Frågan om husbondes ansvar för delaktighet i överträdelser, som begåtts av hans anställda, regleras vidare delvis genom det ovan återgivna stadgandet om husbondeansvar. Beträffande åter de områden, där frågan ej reglerats genom särskilda bestämmelser, synes det riktiga vara, att strafflagens bestämmelser om ansvar för delaktighet i brott i princip anses analogt tillämpliga.» (Livsmedelskommissionens cirkulär nr 1428/1943 s. 52).

[7] Det riktiga i detta påstående bestyrkes i viss mån av lagstiftarens ställningstagande i ett visst fall. Enligt KF 28 maj 1918 ang. handel med vissa begagnade föremål m. m. svarar nämligen företagaren för förseelse av hustru, husfolk eller i hans arbete antagen person jämlikt husbondestadgandet (22 §) och för föreståndares (i förhållande till vilken han icke kan betecknas som husbonde) förseelse jämlikt delaktighetsregler (18 § 2 mom.).

medan det accessoriska ansvaret regelmässigt kräver vetskap eller presumerar vetskap och vilja beträffande den underordnades lagöverträdelse, uppfyller en underordnads överträdelse av ett visst stadgande ibland förutsättningarna för båda arterna av ansvar och ibland endast för endera. Sålunda kan husbondeansvar vara uteslutet, emedan bevisning icke förebragts om husbondens vetskap om den underordnades förseelse (vid husbondestadgande av typ 1) eller emedan omständigheterna göra sannolikt, att förseelsen skett utan hans vetskap och vilja (vid husbondestadgande av typ 2). Men självständigt företagaransvar kan i ett sådant fall ändå vara möjligt på grund av att det är utrett, att culpa ligger husbonden till last eller att sådant ansvar i detta fall är strikt. Omvänt kan accessoriskt företagaransvar tänkas ifrågakomma, enär presumtionen om vetskap och vilja icke vederlagts, ehuru bevisning om culpa ej kan åstadkommas och således sådant självständigt företagaransvar, som kräver culpa, ej kan tillämpas. För att förebygga en godtycklig rättstillämpning måste en annan gräns dragas mellan de båda ansvarsformernas tillämpningsområde än den som betingas av de subjektiva rekvisitens uppfyllande. Eftersom det självständiga ansvaret är mera generellt och skapat väsentligen utan uttryckligt stöd av lagregler, synes det böra vika för det accessoriska ansvaret, vilket anordnats av lagstiftaren genom speciella regler. Stadganden om accessoriskt företagaransvar måste m. a. o. anses exklusivt och uttömmande reglera företagarens ansvar för sådana underordnade, som omnämnas i stadgandet. I några fall ha också domstolarna tydligt avböjt utsträckning av företagarens ansvar utöver tillämpligt husbondestadgandes ram.[8] Detta torde

[8] NJA 1889 s. 464: RR fällde källarmästare, vars tjänsteflicka utlämnat spritdrycker å förbjuden tid, jämlikt 42 § BrfF 1885 för olovlig utskänkning. HovR, vars utslag icke ändrades av HD, frikände källarmästaren, enär någon bevisning icke förekommit därom, att utskänkningen ägt rum med hans vetskap. Husbondestadgandet i 47 § fordrade bevisning om vetskap hos husbonden. — NJA 1891 s. 76: Öl utskänktes utan samtidig servering av mat; innehavarinnan av serveringslokalen frikändes, enär förfarandet icke, såvitt visat vore, skett med hennes vetskap. Även husbondestadgandet i den här tillämpliga författningen — 16 § KF 24 okt. 1885 ang. försäljning av vin, maltdrycker, kokat kaffe och andra tillagade, icke spirituösa drycker — krävde bevisning om vetskap hos husbonden. — Observeras bör dock, att vissa ovan i

— liksom i förhållandet mellan accessoriskt företagaransvar och delaktighetsansvar — medföra, att självständigt företagaransvar kan utlösas av handlingar, som begås av sådan underordnad, som icke avses i stadgandet om accessoriskt ansvar.[9]

I ett annat avseende föreligger emellertid en stor svårighet vid gränsdragningen i praxis mellan självständigt företagaransvar och accessoriskt företagaransvar. Förutsättning för det accessoriska ansvaret är ju, att en underordnad begått en förseelse — även om detta, såsom tidigare utretts, endast behöver innebära, att han genom sitt handlande förverkligat de objektiva rekvisiten enligt ett primärt straffbud — medan självständigt företagaransvar kan inträda även för företagarens eget handlande i utövningen av hans verksamhet, d. v. s. för ett förfarande, som utan några hjälpkonstruktioner omedelbart fyller gärningsinnehållet i ett straffbud.[10] Ofta är det emellertid, då en förseelse förövats i ett företag, svårt att avgöra, huruvida gärningsinnehållet omedelbart uppfylles av principalens eller av någon av hans underordnades handlingssätt eller om det omedelbart fylles av bådas förfarande tillsammans. Det förstnämnda alternativet ger intet utrymme för accessoriskt ansvar, utan företagaren blir där att döma direkt enligt det primära straffbudet. I de båda senare alternativen kan däremot accessoriskt företagaransvar förekomma. M. a. o. är det här fråga om en gränsdragning mellan omedelbart gärningsmannaskap och medgärningsmannaskap, å ena, samt accessoriskt företagaransvar, å andra sidan.[11] Här skola en-

§ 4 (s. 301) anförda rättsfall på sätt där antytts kunna förklaras med att reglerna om självständigt företagaransvar ansågos subsidiärt tillämpliga, då förutsättningarna för husbondeansvar brusto. Jfr även nedan i not 14 anförda fall.

[9] I NJA 1941 s. 642 ådömdes en delägare i fabrik självständigt företagaransvar för olovlig tillverkning, som företagits av en självständigt arbetande rivmästare. Ett i den överträdda författningen förefintligt husbondestadgande åberopades icke. Utgången kan emellertid förklaras på annat sätt än att husbondeförhållande icke ansågs föreligga mellan delägaren och rivmästaren; se not 13. — Måhända kunna även i not 14 behandlade rättsfall förklaras med att husbondeförhållande icke ansågs föreligga mellan den ansvarige och den underordnade, som genom sitt handlande utlöst ansvaret.

[10] Jfr ovan s. 100 f.

[11] Att den i denna avhandling brukade terminologien är sådan, att omedelbart gärningsmannaskap och medgärningsmannaskap sägas medföra själv-

dast några allmänna synpunkter på denna fråga framläggas. En närmare gränsdragning är nämligen icke möjlig utan en ingående analys av speciella primära straffbud, vilken emellertid icke har större intresse utöver tolkningen av resp. speciella författningar.

Som regel bör principalen själv — ensam eller i förening med en underordnad — anses fylla gärningsbeskrivningen, då han genom positivt handlande på ett avgörande sätt bidragit till en lagöverträdelse, även om en underordnads handlande står närmast brottslighetens förverkligande. En sådan insats ligger företagaren till last, icke endast då han givit order eller anvisningar om ett lagstridigt förfarande,[12] utan även då felaktig organisation av företagets verksamhet varit en förutsättning för lagöverträdelsens inträffande.[13] Har företagaren

---

ständigt företagaransvar, då brottet begåtts av en företagare under utövningen av hans rörelse beror, såsom ovan s. 100 f. utvecklats, på att svårigheterna att draga en gräns mellan företagares ansvar i dylika fall och ansvar, som utlöses enbart av underordnads handlande, äro ytterligt stora och att något nämnvärt behov av en dylik gränsdragning icke föreligger.

[12] Husbondestadganden åberopades sålunda icke i följande fall: NJA 1918 B 228 (Den tilltalade hade genom en uppasserska bedrivit olovlig försäljning av sprit i strid mot BrfF 1905), 1943 s. 705 (RR och HovR: Innehavare av tillstånd till utskänkning, som »låtit» utskänka sprit i lokal som icke var insynad och godkänd för dylik utskänkning, dömd enligt RusdrF) samt NJA 1944 B 1248: En slakteritillståndsinnehavare (»Bror») dömdes jämlikt 4 och 8 §§ KK 28 mars 1941 ang. reglering av förbrukningen av köttvaror för att han fört veterligen oriktiga anteckningar. HovR (i vars utslag HD ej gjorde ändring av betydelse i detta sammanhang) uttalade: »Väl är i målet utrett, att förandet av ifrågakomna anteckningar enligt Brors uppdrag omhänderhafts av hans hustru Anna Botilda, men enär uppenbart är, att Anna Botilda vid fullgörandet av detta uppdrag följt av Bror härutinnan lämnade anvisningar, finner HovR:n ... Bror förfallen till ansvar för förande av veterligen oriktiga anteckningar.»

[13] Se sålunda NJA 1889 s. 305: Innehavarinna av matservering fälldes jämligt 12 § KF 1885 ang. försäljning av vin och maltdrycker utan åberopande av husbondestadgandet i 16 § till ansvar för att hennes betjäning utskänkt öl till andra än spisande gäster. Svaranden förnekade, att hon haft vetskap om biträdenas lagöverträdelser, men referatet ger vid handen att hon dock organiserat serveringen av öl på ett sätt, vars laglighet kunde sättas ifråga. — NJA 1896 s. 108: Styrelse i bryggeriaktiebolag dömdes enligt samma lagrum som i föregående fall för ett ombuds försäljning av öl till avhämtning i mindre belopp än tillåtet var. I detta fall hade styrelsen tydligen kännedom om ombudets förfarande. Att husbondestadgandet icke citerats torde bero på att styrelsen själv ansetts ha förfarit brottsligt genom att organisera försäljningen på sådant sätt, att olaglig försäljning kom att äga rum. — NJA 1937 s. 97: Ledamöter i styrelsen för bryggeriaktiebolag ådömdes ansvar för försäljning från nederlag, som utan tillstånd enligt 9 § PilsnerF bedrivits av en hos bolaget anställd utkörare. RR åberopade husbondestadgandet i 36 §,

förhållit sig helt passiv till en förseelse, som förverkligats genom en underordnads positiva handlande är det — i varje fall som regel — onaturligt att anse företagarens handlingssätt fylla gärningsbeskrivningen i det primära straffbudet. I sådana fall torde därför stadgandet om accessoriskt företagaransvar vara exklusivt tillämpligt på företagaren.[14] De flesta fall, i vilka ac-

enär »med hänsyn till innehållet av en i målet åberopad instruktion för utkörare i stad måste antagas, att denna försäljning skett med [styrelseledamöternas] vilja och vetskap». HovR och HD utelämnade hänvisningen till husbondestadgandet, HovR under uttalande, att styrelseledamöterna i betraktande av den befattning de tagit med försäljningen och anordningarna därför måste anses ansvariga för den begångna förseelsen. HD konstaterade endast att styrelseledamöterna båda hade att svara för åsidosättandet av 9 § PilsnerF. — NJA 1941 s. 642: Den ene av två delägare i en stärkelsefabrik, vilken tillika var föreståndare för fabriken, ådömdes jämlikt 4 § KF 26 juni 1933 om tillverkning av potatismjöl ansvar för olovlig tillverkning av potatismjöl, på grund av att större kvantitet tillverkats vid fabriken, än meddelat tillstånd omfattade. Nämnda författning innehåller i 6 § ett husbondestadgande av typ 2. Delägaren invände, att tillverkningen självständigt utförts av en anställd rivmästare och att övertillverkningen ägt rum utan hans vetskap och vilja. HR ansåg uppenbart, att övertillverkningen skett utan ägarens vetskap och vilja samt att han skulle ha hindrat övertillverkningen, därest han misstänkt densamma, och frikände honom i enlighet därmed från åtalet för olovlig tillverkning jämlikt 4 § 1 st. och dömde honom endast jämlikt 4 § 2 st. för uraktlåten tillsyn över tillverkningen. HR synes alltså ha ansett husbonderegeln lägga hinder i vägen för ådömande av ansvar för övertillverkning, som rivmästaren begått. HovR och HD togo däremot inga hänsyn till husbondestadgandet. HovR ansåg ägaren ansvarig jämlikt 4 § 1 st. enbart på grund av att han förestått rörelsen. HD (fyra jr) fällde honom jämlikt samma lagrum med den motiveringen att fortlöpande kontroll ej på sätt ske bort varit anordnad samt vid sådant förhållande vad ägaren till sitt fredande anfört ej kunde för honom såsom fabrikens föreståndare lända till ursäkt för den uppkomna övertillverkningen. Utgången av målet kan emellertid förklaras med att husbondeansvar icke ansågs kunna inträda för rivmästarens förseelse: jfr härom ovan i texten och föregående not. — För eget handlande dömdes säkerligen också företagarna i NJA 1910 s. 553 (HD:s minoritet), 1925 s. 465 II och 1943 s. 76, vilka fall samtliga avsågo olaglig distribution av pilsnerdricka i samverkan med ombud. Troligen skulle dock husbondeansvar icke ha kunnat inträda, eftersom ombuden intogo en jämförelsevis självständig ställning i förhållande till principalerna. Jfr ovan s. 252 ff.

[14] Några avsteg från denna regel kunna dock noteras i praxis. NJA 1904 s. 85: Innehavarinnan av ett gästgiveri, som drevs under inregistrerad firma, hade under flera år avhållit sig från befattning med firmans rörelse, vilken föreståtts av en prokurist. Trots detta dömdes innehavarinnan för förseelser mot BrfF 1895 utan åberopande av husbondestadgandet i 47 § (av typ 1). Jr *Marks von Würtemberg* ville dock frikänna innehavarinnan, enär hon icke var lagligen övertygad att ha ägt vetskap om åtalade förfarandet. — NJA 1906 s. 208: Aktiebolag sålde brännvin i mindre belopp än det hade tillstånd till. Styrelsens ledamöter åtalades men frikändes av RR enär det icke blivit styrkt, att förbrytelsen begåtts med deras vetskap. HovR, vars utslag ej ändrades av HD:s majoritet (fyra jr), fällde verkställande direktören till ansvar jämligt 42 § BrfF 1895 utan åberopande av husbondestadgandet i 47 §, enär han »måste vara för berörda förfarande ansvarig». Tre jr ville emellertid fastställa RR:s utslag. — Jfr HovR i NJA 1941 s. 642 ovan i not 13.

cessoriskt företagaransvar ådömes, är av denna typ. Då en lagöverträdelse däremot kommit till stånd efter passivitet från såväl företagarens som en underordnads sida, torde i regel företagarens förfarande anses omedelbart uppfylla gärningsinnehållet i vederbörande straffstadgande, varför accessoriskt företagaransvar regelmässigt är uteslutet i dylika fall.

PRIS 20 KR.

Lindbergs Tryckeriaktiebolag, Stockholm 1948
88407

